Ол. Барвінський

Виїмки

з народної літ-ри

P2020-58

06 10

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВИЇМКИ
З НАРОДНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
УКРАЇНЬСКО-РУСКОЇ XIX. ВІКУ.

ДЛЯ ВИСШИХ КЛЯС СЕРЕДНИХ ШКІЛ

УЛОЖИВ
ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНЬСКИЙ

ЧАСТЬ I.

ТРЕТЄ ПОПРАВЛЕНЕ ВИДАНЄ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР
30.566

Ціна 1 р. 50 кр. або 3 корони.

Головний складъ въ книгарни
Сейфарта и Чайковского
въ Львовѣ.

У ЛЬВОВІ 1898.

НАКЛАДОМ КРАЄВОГО ФОНДУ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарского.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2058

ЗМІСТ.

	ст.
Огляд народної літератури україньско-рускої	VII
1. Іван Котляревский	1
I. Верґіліїва Енеїда	4
II. Наталка Полтавка	20
2. Петро Артемовский-Гулак	32
I. Пан та Собака	33
II. Рибка	37
III. До „Пархома“ (з Горація)	38
IV. Рибалка з Ґетого (див. додаток стор.	315)
3. Григорій Квітка (Основяненко)	39
I. Маруся	42
II. Перекотиполе	76
4. Евгеній Гребінка	86
I. Ячмінь	87
II. Ведмежий суд	88
III. Мірошник	88
IV. Будяк да коноплиночка	90
V. Вовк і огонь	90
VI. Сонце та хмари	91
VII. Соловій	91
VIII. Чóвен	93
5. Маркіян Шашкевич	94
I. Побратимови	99
II. Нещасний	101
III. Сумрак вечерний	102
IV. Погоня	102
V. Веснівка	105
VI. Підлисє	105
VII. Лиха доля	106
VIII. Над Бугом	108
IX. Бандурист	108
X. Переклады *а*) Із короледвірскої рукописи	111
„ *б*) Сербскі пісні	112
XI. Псалми Русланові	113

*

ст.
XII. З перекладу Євангелія св. Матея 114
XIII. Проповідь слова божого в день преподобного отця нашого Онуфрія 115
XIV. Листи до Михаіла Козловского 118
6. Миколай Устиянович 120
I. Хора 121
II. Туга 123
III. Земский рай 124
IV. Похід Руси на Царгород 125
V. Месть Верховинця 127
7. Яків Головацкий 144
I. Туга за родиною 146
II. Річка 148
III. Народні сербскі пісні 149
IV. Нещасна 150
8. Антін Могильницкий 151
I. Думка 151
II. Частини з поеми: Скит Манявский 153
9. Миколай Костомарів 158
I. Сьпівець Митуса 161
II. Журба Еврейска (з Байрона) 162
III. З моноґрафії: „Дві рускі народности“ 163
IV. З історичної моноґрафії „Богдан Хмельницкий“: Облога Львова 177
10. Амврозій Метлиньский 187
I. Бандура 187
II. Степ 188
III. Дитина-сиротина 189
IV. Козача смерть 190
V. Смерть Бандуриста 191
VI. Переклади: Три туги, Дорога, Добраніч . . . 193
11. Тарас Шевченко 195
I. Засьпів 212
II. Думки 215
III. До Основяненка 228
IV. Тополя 231
V. Перебендя 237
VI. Гамалія 239
VII. Наймичка 244
VIII. Кавказ 258
IX. Чернець 263
X. Неофіти 266
XI. Посланіє 282
XII. Пересьпіви: 1. Частина Слова о полку Ігоря, 2. Псалми Давидові 289
XIII. Назар Стодоля 293

Огляд нового періоду

народної літератури українъско-рускої до 60-тих років.

Під конець XVIII. ст., з появою перелицьованої Енеїди Котляревского, повстає живійший і сильнійший рух літературний, що зробив почин до нового періоду народної літератури українъско-рускої. Сей новий період є лише дальшим розвитком рускої літератури середньої доби, викликаним і скріпленим впливами відносин місцевих і своєрідних, як і впливами нових ідей та історичних обставин европейских.

Вплив місцевих і своєрідних відносин.

Вже протягом середнього періоду проявляють ся в розвитку рускої літератури важні переміни. Церковно-славяньский язик, себто язик старословеньский, змінений віками під впливом живої рускої мови з примішкою польского і латиньского язика, був вправдї все ще звичайним язиком письменьства. Однак живе житє щораз більше бере перевагу і в літературі; в письменьство вривае ся щораз більше жива народна мова, особливо в творах історичного і поетичного письменьства, як також в леґендї і повісти. Часи козацко-польских воєн піддержували давну літописну традицию і витворили окремий історичний стиль, а Львівска Літопись (з XVII ст.) особливо-ж козацкі літописи: Літопись Самовидця, Самійла Величка і Леонтія Боболиньского (всї три з XVIII ст.) писані язиком вельми близьким до народного.

Окрім традицийних форм руского книжного письменьства, як н. пр. літопись і проповідь, появляють ся під впливом Київско-Могиляньскої Академії, а через ню під впливом польскої літератури ріжні нові роди поетичних творів в другій половинї XVII. ст.; по-

собляла сему шкільна наука поетики, що научала писати поетичні твори польскі і рускі. Самі студенти латиньских шкіл ішли на взаводи між собою в сім, як тоді називали, „поетицкім художестві“. В Київскій Академії спонукували бурсаків складати на духовні теми похвали, привіти, оди, елєґії і т. п. взірцем польского віршованя силябічного, після клясичних взірців, а твори сі мають назву „вірша“. Такі вірші складали також учителї латиньских шкіл, а дуже часто навіть сільскі учителї, що стояли близше до народу, як учені латиньских шкіл, і тому ліпше знали народного духа і сьвітогляд, знали народне житє не із слуху, а відчували єго власним серцем.

Головною основою релїґійно-моральних вірш (званих псалмами і кантами) були біблїйні події: Різдво Христове і Воскресенє (різдвяні і пасхальні вірші), житє Пр. Богородиці і ин. сьвятих, виведені в безпосередній звязи з обставинами народного житя на Україні-Руси — в дусї і тонї наївних оповідань, проникнутих часто гумористичним настроєм. Они розвивають головно тему про „спасенє від вічного полону нашого“, себ то про визволенє Спасителем праведних душ з ада. У великодних віршах розходить ся річ о те саме, лише подрібнїйше зображена сцена виходу праведників з ада і сам вхід їх до раю.

Школярі і бурсаки виголошували такі твори, ходячи на сьвятах від хати до хати і діставали за се яку небудь нагороду. Вже в першій половинї XVII ст. появляють ся також вірші на теми сьвітскі, побутові, а складачі і декляматори вносять в свої твори теми полїтично-суспільні. Навіть в біблїйних темах проявляє ся також вільне, гумористичне пародіованє предмету. Деякі вірші в закінченю приймають форму привітливої орациї в жартовливім тонї, иньші знов мають форму диялоґу. Сї вірші проходили в масу з підмогою старців, або в рукописях, особливо поміж міщаньство, більше грамотне, і так ставали власностию народу, хоч імена авторів пропадали звичайно без слїду [1]). Протягом часу навіть деякі панеґіричні вірші приймають жартовливий і веселий тон.

---

[1]) З XVIII. ст. зберегли ся лише імена козака Семена Климовского (автора між иньшими пісні „Іхав козак за Дунай“), гетьмана Мазепи (що між иньшими зложив вірш: „Всї покою щире прагнуть“), останнього запорожского кошового Кальниша (котрому приписують пісню „про чайку“; иньші приписують сю пісню Б. Хмельницкому або Мазепі), сьвященика Григорія Лютеньского, (що єго одну пісню вкладає Котляревский в уста

Окрім вірш на теми біблійні і суспільні складали київські академісти також вірші з нагоди історичних подій на лад силябічного віршованя. В літописях іменно Ерлича і Грабянки находимо вірші, котрі є наслідованем українських дум і доволї близькі до народного складу характером і мовою. Творцями сих вірш були люди, що виходили споміж народу і часто з ним стикали ся. Они висловлюють ся отже в своїх віршах як люди письменні, але думають і чують, як люди з народу.

Таким способом сї вірші XVII і XVIII. ст., наслїдуючи вчасти і змістом і тоном народні пісні і думи, промощували дорогу щораз більшому зближеню писаної літератури до характеру і мови народної поезиї устної і ставали немаловажним сполучником в пасмі історичного розвитку рускої поетичної творчости.

Але неперечно найважнїйшим родом шкільної рускої поезиї в XVI—XVIII ст. є драма, в котрої обсяг входять містериї, траґікомедиї, диялоґи та інтермедиї. Початок рускій драмі дали „шкільні драми“, складані під впливом західно-европейским учителями поетики в Київскій Академії задля поучаючої забави учеників і ліпшого затямленя біблійних подій.

Перше всего явили ся на Руси духовні містериї, присьвячені дням страстий і смерти І. Христа, після взірця богослужебних пасий західноевропейских.

Спершу держали ся сї релїґійні драми строго біблійної або бодай релїґійно-леґендарної теми (н. пр. „міракль“ про Олексія,

---

Финтика) і Добриловского (Дай нам Боже, добрий час), вандрівного черця Климентія Зїновіева і українського фільософа Григорія Сковороди. По Климентію, сучаснику гетьмана Мазепи, зберіг ся цїлий збірник его силябічних віршів. В своїх вандрівках по монастирях, дворах, селах і містах мав Климентій Зїновіїв нагоду приглянути ся суспільному житю на Україні в першій половині XVIII. ст. і его вірші дають нам цїкавий і вірний образ тогочасних обставин суспільних і зближають ся до живої народної річи, хоч его сатира доволї тяжка і не має поетичної вартости. Вельми популярними були також сатиричні вірші Сковороди, в котрих він, побіч устно проповідуваних містично-релїґійних і моральних наук („український Сократ“), виступав проти хиб тогочасної суспільности. Деякі его пісні сьпівали старцї-лїрники і они війшли в масу народу, так що опісля одна з них, як народна пісня, попала у збірник Вацлава з Олеська, а друга „Ой смерть моя дорогая, ти од Бога присланая“) війшла до почаївского Богогласника (першу з тих пісень: „Всякому городу нрав і права“ вкладає Котляревский в переробленю в уста Возного в „Наталцї Полтавцї“).

чоловіка Божого) а побіч них складано „містерії чудес“ або „міраклї“, в котрих зображувано житє, дїла і чуда сьвятих, популярних в народї. Своїм укладом ріжнили ся они тим від західноевропейских містерий, що зближали ся більше до античної драми. Опісля автори драм черпають теми також з рускої історії (як Теофан Прокопович), наслїдуючи клясичні взірцї та пишуть свої твори церковно-славяньским язиком.

Перегодом ся релїґійна драма переходила з рук духовенства до напів-сьвітских братств, на міску площу, в міску або сїльску громаду і окрім головної цїли — моралїзованя— приймає в себе щораз більше і більше елєментів народної мови і народного сьвітогляду в формі комічної інтермедиї, що вже рано стала рамкою для розвитку зовсїм народного і реального театру. Сей живий елємент входить вже з кінцем XVI. ст. в т. зв. вертепній драмі, що взяла свій початок з західно-европейского театру маріонеток, істнувавшого там побіч містерий. Окрім поважних подій з історії Різдва і Воскресеня Христового (різдвяна і пасхальна драма), входять тут комічні сцени з народними річами, анекдотами з народного житя, гумористичні замітки про всякі появи житя і т. д.

Анальоґічно, як в західно-европейских релїґійних драмах в латиньский текст почали вставляти драматичні розмови французкою або нїмецкою мовою (у Франциї і в Нїмеччинї вже в XII і XIII ст.), так на Руси входить жива народна мова в інтермедиї, коли тимчасом иньші дїї списані ще церковно-славяньским язиком. Багато з тих творів, не бувши печатаними, загинуло в рукописях, або доси ще не віднайдені і не видані. Однак маємо перші вісти про вертеп з кінця XVI ст.[1]), а з початку XVII ст. маємо печатані дві інтермедиї Якова Ґаватовича[2]) додані до єго „Траґедиї або образу смерти пресв. Йоана Хрестителя“ писаної по польски. В сих інтермедиях, написаних віршами (мішанина силябічних з тонїчними), язиком близьким до галицкого нарічія, хоч не без впливу церковно-славяньского і польского, виводить автор селян яко дїєві особи, а хоч тема сих інтермедий перенята, чужосторонна, однак обрібка єї визначає ся живим

---

[1]) В Сокиринцях, в Полтавщинї, зайшли були в сїмдесятих роках XVIII ст. до тамошного поміщика Галагана київскі бурсаки з вертепом. Він задержав у себе якийсь час подорожних артистів, заложив у себе вертеп, а бурсаки передали єму вертепний текст і ноти і сей вертеп зберіг ся там до нашого часу.

[2]) Ґаватович, був бакаларем свобідних штук і фільософії і лат. каноніком у Львові. Єго інтермедиї виставлено 1619 р. на ярмарку в Каменцї.

оригінальним гумором і реалістичним зображенєм. В Вертепній Драмі [1]), виступають доволі живі особи двох пастухів з виразною народною закраскою. Довгалевский в своїй поетиці радить виводити на сцену особи з народу як: Литовця, цигана, жида, Поляка, запорожця і т. и. Всі ті особи повинні висловлювати ся простою, мужицкою мовою і в такім характері народнім они виступають в єго інтермедиях, в котрих він вводить побутовий елємент навіть з суспільно-політичним відтінком.

Побіч релігійної драми починає витворювати ся на сцені національна драма [2]), в котрій автор часто зближає ся до українських дум історичних. Після трийцятих років XVIII ст., за впливом учителя поетики Теофана Прокоповича, убогі бурсаки Київскої Академії занехують вертепні вистави (студентскі „мірковаия"), що були певним жерелом їх доходу, а ними з того часу стали займати ся дячки. Однак тим не перервав ся дальший розвиток комічних сцен з народного житя, але ще більше розширив ся, входячи до пасхальних і рекреацийних драм. Одно з перших місць між ними займають пасхальні драми Довгалевского а недавно віднайдено таку пасхальну драму, котра є самостійною цілостию, твором зовсім незалежним від нїмецких взірців і у великім ступні оригінальним. [3])

Від половини XVIII ст. проявляє ся в рускій драматичній літературі вплив московского письменьства, котре, почавши з Ломоносовим [4]), вже більше розходить ся з тодішним книжним язиком рускої літератури. Одним з ревнійших письменників, що силкували ся писати

---

[1]) Вертепна Драма записана в першій половині XVIII. ст. Маркевичем, вельми схожа з „Комическимъ Дѣйствіемъ" на Різдво Хр. Митрофана Довгалевского, учителя поетики в Київскій Академії в першій половині XVШ ст.

[2]) Такою являє ся „Милость Божія Украину чрезъ Богдана Хмельницкого свободившая", написана (1728 р.) учителем поетики в Київскій Академії Теофаном Трофимовичем (приписувана давнійше Теофану Прокоповичеви).

[3]) Драму сю віднайшов в Калущині учитель Роздольский а видав Др. Франко.

[4]) Ломоносов Михайло (1711—1765), проф. хемії і перший московский природознавець, що стояв на висоті тогочасної науки; визначний лїрик, репрезентант французского клясицизму; в язикових дослїдах вказав границі між церковно-славяньским і московским язиком. Єго Граматика (1755) становить добу в розвитку літературного язика в моск. письменьстві. Єго наукові писаня були взірцем чистого московского стилю і творять нову добу в розвитку моск. письменьства. В своїй поетиці подав він правила моск. ритму.

свої твори після Ломоносівских взірців, був Юрій Кониський, автор розповсюдженої траґікомедиї „Воскресенє мертвих“. Але як раз чим більше старав ся Кониський писати свій твір після Ломоносівских взірців і що до мови, тим чистійшою мовою народною зложені пять інтерлюдий комічних, котрих автором мав бути „славний Таньский“, „природний стихотворець“, названий в однім письмі до тогож Конїського „нашим Плявтом, нашим Молєром.[1]) „Вплив Ломоносова відбив ся ще й тим в тогочасних творах поетичних, що силябічний склад віршованя уступає тонїчному. Юрій Кониський наводить в своїй поетиці тонїчні вірші з оди Ломоносова яко взорець (десятистопний ямб), а чотиростопний ямб находимо в віршах XVIII ст.[2]) і в перелицьованій Енеїді.

Драматичні твори того роду розвивали ся отже, приймаючи протягом XVIII ст. щораз більше живого народного елємента, визначаючи ся жартовливим, комічним характером і підготовили та виробили ту манєру гумористично-сатиричну, яку Котляревский підняв до справдешнього артизму в перелицьованій Енеїді.

Внутрішні історичні і суспільні обставини були також важною понукою, що мала свій вплив на витворенє нової лїтератури народної україньско-рускої.

---

[1]) Таньский був посвоячений з родиною славного опісля письменника М. Гоголя (був імовірно дидьком Василя Гоголя, директора домашного театру бувшого мінїстра Трощиньского і актора та автора комедиї „Простак“). Позаяк вірші сих комічних інтерлюдий виучувано на память і виголошувано, то они стали традициєю родини Таньских, посвояченої з Гоголями і так становлять звязь з новійшою рускою лїтературою.

З творів, в котрих більше або меньше проявляє ся народний елємент і що до мови і сьвітогляду, згадати ще належить дияльоґ двох пастухів Свирида і Овдїя (з якоїсь різдвяної драми), писаний по 1750 р., а з творів сьвященика Некрашевича, котрий в своїх дияльоґах і сценах займає ся окружаючим єго сїльским житєм і предметами душпастирства свого, заслугують уваги сцена „Ярмарок“ яко образець із щоденної дїйсности україньского мужика та „Ісповідь“ яко сцена з дїйсного житя тодїшнього сьвященика.

[2]) Н. пр. в різдвяній вірші:

„Родивсь Христос: Адам гуляє,
Є но́ва свитка і кожух,
І Ева в плахтї похожає,
І знов радїє дух.
Тепер і в вас жупа́ни но́ві,
Бо ви Адамові рідня́...
Так будьте-ж з празником здорові,
Гуляйте, пийте, хоч що дня!“

Небавом після прилученя України до Московщини (1654 р.) починає ся національна історична боротьба, що пособляла процесови витвореня двох окремішних типів народности українсько-рускої і московскої, на основах сих етноґрафічних окремішностий, які проявляли ся вже в давнім періоді і розвинули ся під впливом історії у відмінні форми, що впадали в очи самому народови.

Учені і письменники, підготовлені Київскою Академією, починають з половини XVII ст. трудити ся для просьвіти в Московщині, кладуть там підвалини наукових інституций і наукової літератури, справляють попсовані невіжами церковні книги, стають придворними ученими, поетами (позаяк своїх учених окрім самоуків там не було), а в добі реформи стають ревними помічниками Петрового перестрою, видають цілий ряд знатних єрархів і орґанізаторів духовних шкіл. Перенесенє просьвіти і науки на північ стало тим лекшим для київских учених, бо они писали так як і в Москві в тім часі язиком, витвореним на Руси на церковно-славяньскій основі, з якого доперва від половини XVIII ст. заходом і талантом московских письменників, почавши з Ломоносова, став вироблювати ся нинїшний літературний язик московский. Еміґрация на північ знатних учених і письменників Київскої Академії забрала Україні багато робучих сил з просьвітно-наукової ниви; а туди заманювало їх і ширше поле дїланя, і визначні становища суспільні і державні, і блеск царского двора. Там мали они мовою і наукою, виробленою в Київскій Академії, пособляти о б є д и н е н ю України, що була лише адмінїстративно злучена з Московщиною. До сеї еміґрациї спонукувала київских учених також недостача віри в здїйсненє народних ідеалів задля слабого строю державно-суспільного на Україні, а задачу такого культурного обєдиненя улекшувала їм тодїшна наука, бо она не була своєрідна ані що до мови (виробленої на церковно-славяньскій основі) ані що до змісту (бо була інтернаціональна, схоластична). Тимто они в добрій вірі пішли трудити ся задля такого культурного обєдиненя. Сему о б є д и н е н ю мала пособляти також щораз міцнїйша централїзация, яка мала затерти прикмети самостійного побуту України. Саме з часів Петра В. починає ся систематична акция на знищенє автономії України і українсько-рускаго народу. В тодїшній столиці лївобічної України, Глухові, заведено полїцийно-адмінїстративну управу так звану „Малоросийску Колеґію“, що зносила ся з царским сенатом і давала прикази гетьманови; тим знищено останки автономії України (1722 р.), а офіциально стали її називати „Малоросия“. Царица Катерина II. знесла гетьманьство (1764 р.), зруйнувала За-

порожску Сїч (1775 р.) і тим знищила полїтичний самобит України, що стала тепер провінциєю Московщини. Затверджене царицею кріпацтво (1782 р.), наділило душами українських селян давну старшину козацку, перероблену тепер на нобілїтованих московским урядом дворян. З упадом полїтичного биту йшли Українці в московску урядову і воєнну службу, давали Московщині єрархів, урядників, державних помічників а навіть двірских фаворитів. З адмінїстрацийним і полїтичним та горожаньским обєдиненєм мало довершити ся обєдиненє українско-рускої народности з пануючою народностию московскою з підмогою просьвіти і літератури, для котрої Українці достарчували також інтелєктуальних сил. Витворений київскими ученими і письменниками, а збогачуваний і розвиваний опісля московскими письменниками літературний язик, приймаючи в себе щораз більше московского народного елєменту, як і лєксикального засобу з чужоземних новочасних і старинних язиків, віддаляв ся від письменного язика на Україні XVIII ст. а ще більше від живої народної мови українско-рускої. Сей літературний язик московский входить наслїдком свого державного становища з кінцем XVII ст. в офіцияльне житє, в адмінїстрацию і висші верстви суспільні, між українське дворяньство, що бажало виріжнити ся від мужицтва і присвоювало собі спершу в письмі а відтак в розмові сей язик, яким послугувало ся московске правительство, адмінїстрация, осьвічена верства суспільности і новочасна література московска. Заведена московским правительством цензура і синодальний указ (з 1721 р.) виступають навіть виразно проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то українско-рускої мови) в письменьстві і книгах. Під впливом тих обставин розділила ся на Україні вся суспільність на два табори, що відріжняли ся від себе не лише мовою, але перегодом і звичаями, побутом та одежою. Коли й низша верства козаків майже зрівняла ся з крепаками, тоді в модній суспільности слово мужик стало виразом докірливим і насьмішливим і так виробив ся погляд, висловлений Климентієм, що в „простого мужика простий єсть обичай, а в письменного особий полїтичний звичай“. Новомодному українському дворяньству видавали ся сьмішними не тілько давна одежа і предківскі звичаї, але й народна мова здавала ся єму простою і сьмішною. Коли на Україні стала ширити ся новійша московска література і мова, тоді й після указок тогочасних поетик (з половини XVIII ст.) українско-руска мова, прозвана „сїльским, мужицким слогом“,

могла найти місце лише в низших родах літератури, н. пр. в комедиях.

Одначе всї ті обставини не були в силї обєднити і засимілювати українсько-руского народу з московским. Вдача і прикмети українсько-руского народу так виріжняли єго від московского, що самому народови кидала ся в очи ся ріжниця.[1]) Маса українсько-руского народу була за велика, щоб можна було її виселити а й просьвітою стояла она висше, як тогочасна Московщина. Прилученє до могучої держави з суплемінною народностю і однаковою вірою загладжувало вправдї помало племінні ріжниці, а пануюча адмінїстрация, звичаї, нова просьвіта і література налягали важко на окремішність українсько-руского народу. А всеж таки виступала ярка ріжниця у всїм народно-побутовім характері, в язицї, в переказах, в народній поезиї, звичаях і в близьких ще споминах історичних. Проти нового ладу починає ся посеред самої української суспільности витворювати реакция, а на давнім культурно-історичнім ґрунтї гетьманщини виступають дивні прояви. По українських хуторах ще не перевели ся були люди, що, хоч переіменовані з давної козацкої старшини в дворяньскі чини, доношували предківскі жупани і мовою та домашним побутом не соромили ся бути похожими на кріпаків та козаків, майже зрівнаних в суспільнім житю з кріпаками.[2]) Поміж осьвіченою верствою української суспільности замість і побіч давної академічної осьвіти, починає ширити ся помало західно-европейска осьвіта і нові европейскі ідеї про волю і права чоловіка. Численні сини колишньої старшини козацкої здобували собі осьвіту на університетах в західній Европі і приносили відтак на Україну не тілько европейску науку, але й вільні думки, погляди та ідеали. Тим способом витворює ся на Україні тип панів-вільнодумців, що не могли погодити ся з тодїшним полїтичним і суспільним ладом на Україні і свої думки та ідеї висловлюють або в сатиричних і гумористичних творах з полїтичною нераз закраскою або в полїтичних памфлєтах, як віршована „Розмова Малоросиї з Великоросиєю“ або віршований переклад одної новелї з Декамерона Боккачія. Цїкавим уособленєм

---

[1]) І нинї Москаль називає Українця „хахлом“, а навпаки Українець Москаля „кацапом“. У нас називає нарід також „кацапами“ буковиньских Пилипонів, що заїздять до Галичини копати стави і рови.

[2]) Н. пр. рід Квітків, див. Куліша: Григорій Квітка і єго повісти (Виїмки ч. II).

тогочасних поглядів і думок посеред осьвіченої суспільности української був Григорій Сковорода, образований на західноевроп. університетах фільософ, містик, що устно і в сатиричних віршах виступив проти тогочасного ладу на Україні.[1]) Як живо в тих кружках панів-вільнодумців гадали про недавну ще історичну минувшину, як не переставали мріти про автономію України, показує написана одним з таких панів-вільнодумців (Василем Полетикою[2]) на початку XIX ст. „Исторія Руссовъ“ (приписувана до недавна ще Юрієви Конiському). Сей твір невеликої історичної стійности мав яко памятник українських історичних споминів, політичних ідеалів, бажань і мрій українських патріотів, задля тенденційного осьвічування подій з минувшини незвичайно великий вплив на розвиток т. зв. українофільства.

І в низших верствах української суспільности, хоч не так виразно і сьвідомо, проявляють ся подібні погляди й думки і находять вираз в сатиричних казках і переказах, віршах, диялоґах та інтермедиях, складаних грамотними людьми, що зберегли ся або в устах народу або в рукописних збірниках. Під впливом сих ріжнородних прояв „благородні шляхтичі“ споміж українського панъства, забезпечивши собі з підмогою московского уряду свої привилеї, одушевляють ся славою колишньої гетьманьщини, виступають оборонцями хоч провінцияльної автономії української, нахиляють ся до сентиментального народолюбства і починають любувати ся українською історією й етноґрафією. Спершу сей інтерес до своєї минувшини, до живого народного елєменту був випливом привички до старини, до народної пісні. Колиж сим інтересом перенялись осьвічені й учені люди і він перейшов в книжку, тоді народність, що доси приманювала до себе своєю патриярхальностю, переходить в стадию сентиментальної і романтичної школи, яка вже раньше витворила ся в західній Европі, а відтак оживила і на певних

---

[1]) В своїх вандрівках защіпляв Сковорода в усіх верствах української суспільности культ науки і був мов-би ходячим університетом.

[2]) Василь Полетика, син Григорія, депутата шляхти Лубеньского повіту в Полтавщині до Екатерининьской комісиї і маршалка Роменьского повіту. Був се чоловік вільнодумець-патріот, противник кріпацтва і стояв в звязи з вільнодумним кружком царя Олександра I, що тоді носив ся з конституційними плянами. Василь Полетика написав „Історію Руссовъ“ около 1825 р. а видав її печатно Бодяньский 1846 р. Мала вона незвичайний вплив на літературну творчість Мик. Гоголя, Пушкина, Шевченка і Костомарова.

основах поставила сї змаганя народовіданя на Україні і чимало пособляла розвиткови українського патріотизму.

Таким способом в хвилї, коли здавало ся, що український елємент не зможе удержати ся під властию могучої держави і придавляючої єго адмінїстрациї, не вспіє зберегти своєї самостійности і окремішности супроти щораз більше розширюваної новійшої лїтератури і мови московскої; коли здавало ся, що вже вичерпують ся останні лїтературно-просьвітні засоби українського елєменту і єму не остає нїчого більше, як остаточно злити ся з пануючою офіцияльною народностию і в нїй затерти ся, проявило ся живе, оригінальне відродженє, що виразило ся в починах української етноґрафії і в пробах лїтератури на народній мові. Жерелом сего відродженя була житєва сила українсько-руского народу, сей новий суспільний і лїтературно-поетичний інтерес до народних творів поетичних, який проявив ся не тілько між українсько-руским народом і в Славяньщинї, але в цїлій Европі в новійших часах. В тій хвилї, коли, здавалось, зовсїм вичерпували ся засоби українсько-рускої народности, они не занапастили ся і не перестали жити, а виявили в етноґрафічних дослїдах богату оригінальність українсько-рускої народности. З тих дослїдів виринув цїлий окремішний елємент українсько-руского народу, єго вдачі і побуту, котрий наново розбудив в українській суспільности національну самосьвідомість і довів до витвореня народної лїтератури.

Зверхні причини, загально-европейскі. Окрім тих внутрішних причин, що дали почин народній лїтературі українсько-рускій, були ще й зверхні причини, загально-европейскі, передовсїм:

а) в поезиї. Бездушне і зимне наслїдованє клясичних творів старинних Греків і Римлян, викликане ґуманїзмом, з часом переїло ся і не могло нїкого загріти і зворушити до живого. Не могла вже вдоволити хоч би як блискуча форма, в котрій не було иншого змісту, як високопарні, пусті та холодні розумованя письменників. Сей псевдоклясицизм відносив ся до народу рівно фалшиво і в істориї і в сучасности і не розумів простої реальної дійсности. Люди бажали щирого, справдешнього чутя, яке в добі панованя французскої сальоновости з часів Людвіка XIV. можна було найти хиба під сїльскою стріхою, де люди жили в дусї природи, де зберегли ся скарби справдешньої поезиї народної в піснях, переказах, повірях і т. и. В самім розгарі псевдоклясицизму з єго античними героями і натягненими формами витворила ся реакция і викликала в письменьстві загальний зворот

до житя простолюдя, напрям до „природної поезиї“, до простого народного змісту. Очивидно почали вже тоді відчувати силу і красу народної поезиї, що зворушувала чутє і так виринуло бажанє ввести народну поезию з кружка любителїв в літературу. Однак ще не було о народній старинї ясного виображеня, якого не могла ще дати бувша тоді ледво в самих починах історична наука. Для-того сей напрям зродив спершу лише штучну понайбільше карикатурну поезию хуторну (пастирску) і неменьше штучні сентиментальні романи. Небавом однак зрозуміли, що треба піти в нарід, докладно пізнати і відчути житє простолюдя, щоби вірно зобразити єго сьвітогляд і народним духом оживити свою творчість. Се зродило нову галузь науки етноґрафію — (народовіданє) і нову добу поетичної творчости, добу письменьства в народнім дусї.

Перший почин в тім напрямі зроблено в Анґлії, де вже з кінцем XVI ст. фільозоф Бекон і драматичний поет Шекспір визволили ся з пут бездушного і невільничого наслїдованя старинних клясиків грецких і латиньских. З кінцем першої четвертини XVIII ст. появляють ся в Анґлії перші етноґрафічні збірники, а в половинї тогож столїтя видає Персі (Регсу) свої старо-анґлїйскі баляди, а шкотский учений Макферзон пересьпіви пісень яко твори старинного шкотского барда Оссияна, що навіть на Ґетого зробили велике вражінє. В Нїмеччинї пристають до сего руху спершу Швайцари Бодмер і Брайтінґер, відтак Гердер, Ґете, Яків Ґрім і ин. Сей рух обняв небавом і Славяньщину, де етноґрафічні виданя і досліди на полї народовіданя майже рівночасно появляють ся у ріжних племен славяньских.[1]) Се були вже змаганя не звичайної цїкавости, але виразні, хоч ще не зовсїм умілі заходи збираня і розслїджуваня народної старовини, як історичних поучаючих останків давних часів.

В тім часї, коли любителї народної старовини признали потрібним збирати народні пісні і иньші твори народного духа і на їх основі виучувати народний побут і народне житє, проявляють ся змаганя — передавати народну поезию в новій формі народним

---

[1]) В Росиї Чулкова „Русскія сказки“ [1780 р.], Вука Стефановича Караджича „Српске народне пјесме“ [1814 р.], в Польщі розвідка Адама Чарноцкого [Zoryan Dołęga Chodakowski] „O Słowiańszczyznie przed chrześciaństwem“ [1818 р.], на Украіні кн. Цертелева „Опытъ собранія пѣсенъ“ [1819 р.], в Чехах Челяковского Slavanské narodni pisně [1822 — 27 р.].

ладом, вводити в поезию риси народного побуту, наслїдувати тон народних казок, брати народно-побутовий материял для драматичних творів і т. и. Народний елємент не зразу здобув собі повне право в письменьстві, анї що до предмету, анї що до форми. Теория давної поетики і псевдоклясична манєра, що се належить до „простого, низького слогу“, занадто ще володїла умами письменників, котрим все ще здавало ся, що лїтература має змагати до чогось „високого“. Народний елємент міг найти місце в жартовливій, гумористичній поезиї, в комедиї, в ідилї, де народний пастушок міг заступити місце клясичного Дафна і Тітіра. В сім звороті до народу проявляли ся ще довго, і суперечні відносини: з одного боку сентиментальні, в котрих виявляла ся любов до селян, що представляли ся тогочасним письменникам аркадскими пастушками, з другого боку строго практичні — нарід в дїйности представляв ся „черню“, громадою людий „низького стану“.

Романтизм. Поява етноґрафічних збірників і досліїдів підготовила нові погляди, що в народній старовинї єсть щось конечного для духового житя суспільности і для письменьства. Так отже рівнобіжно майже з етноґрафічною роботою ішла й поетична творчість письменників в народнім дусї (н. пр. Гердера Stimmen der Völker, Бродзїньского Wiesław і Міцкевича Ballady і Dziady, Богдановича (родом Українця) легка, жартовлива поема „Душенька“ яко перша проба легкої поезиї і Карамзина новелї „Бѣдная Лиза“ і „Наталя“ і т. и.). Українськo-рускі письменники XIX ст. були майже всї в більшій або меньшій мірі також етноґрафами. Сей напрям лїтературної творчости названо романтизмом, позаяк навязував духом своїм до фантастичних народних епопей, пісень і переказів народів романьских про незвичайних героїв (н. пр. пісня про Ролянда, Parcival, Nibelungen і т. и.). В романтизмі містило ся розуминє не тілько чогось авантурничого, маячливого, але також чогось надлюдского, незвичайного, пересадного. Тимто романтики, а особливо нїмецкі, вводили до своїх творів фантастичні вірованя народні (пор. також баляди Шевченка і Міцкевича) або елєменти власної розгоряченої уяви й екзальтованого чувства і пересадну ідеалїзацию дїйности; але жерелом сеї манєри був середновічний і сучасний народний переказ. Романтизм виступає яко непримиримий ворог закостенїлости, бездушности і нищить давнїйші лїтературні форми.

30-566
Львів. Бібліотека АН. УРСР
Львівська державна наукова бібліотека
№ 2058

З романтизмом в літературних поглядах відбув ся цілий переворот, що сильно підняв також значінє і вплив народного елементу. Що до зверхної сторони, то романтизм дуже скоро випер натягнені і тісні форми псевдоклясичні і розкрив широкий простір новим елєментам і формам в письменьстві. Що до змісту надавав романтизм зовсім новий настрій і склад літературній творчости, розширяв обсяг поезиї і вносив в ню народні гадки і почуваня, які зображали індивідуальність будьто одиниць (Ґетого „Вертер“), будьто народу і єго побуту, де находив бажану оригінальність, простоту, живість красок, чого не було в натягнених монотонних творах псевдоклясицизму. Романтизм поміг виробити легку і свобідну форму, в якій лекше можна було заволодіти новим материялом літературним. Романтизм промостив отже дорогу повному і живому виразови всеї індивідуальности народної, давав їй вираз і лучив ся таким побитом з народностю в літературі. Кожда оживаюча народність намагала ся витворити свою поезию і бажала користувати ся прикметами своєї індивідуальности, добути її з житя народу і устної єго словесности. Романтизм виступає отже яко перша зверхня форма народної літератури.

б) в наукї:

Бистрий розвиток наук під конець XVIII ст., а іменно прояви нової наукової критики, приспорили богаті засоби наукові, що значно вплинули на всю ходу народовіданя, як і на напрями новочасних літератур. Сей розвиток наук викликала головно нїмецка т. зв. „історична школа“. Анґлїйска і француска наукова література до недавна розвивала ся більше особняком, хоч нераз з великою научною силою, і була через те більше виключною і односторонною. Тимчасом Нїмцї вступили на дорогу межинародної науки і тим чином обняли всесторонний материял, через що нїмецка наука здобула собі широкий вплив і поза межами нїмецкої літератури.

По наукових дослїдах і теориях Гердера, Фридрих Авґуст Вольф викликав своїми Prolegomena in Homerum велике вражінє, вказавши на те, що творцем Гомерового епосу не є традиційний слїпець, але грецкий нарід, і ціла ґрупа знаменитих фільольоґів нїмецких приняла гадку Вольфа та сформулувала се виображенє о народнім епосї.

З початком нашого столїтя відбув ся в історично-фільольоґічних науках цїлковитий переворот, а нова критична аналїза за-

хопила ріжнородні области історичного знаня. Так почала ся новочасна фільольоґія, що довела до лінґвістики, новочасна мітольоґія, археольоґія й історіоґрафія. Розпочали ся досліди історичного житя народів (а не лише держав, володарів і воєнних подій) в ріжних напрямах і областях. На полі язикових дослідів кладе Франц Бопп своєю порівнуючою граматикою індоевропейских язиків (1816 р.) основу до нової науки порівнуючих дослідів фільольоґічних і лінґвістичних і виказує з материялу і виробленя язика єдність походженя величезної семї індоевропейских народів. В слїд за ним, ідучи дорогою історичних дослідів язика, прикладає се Яків Ґрім до нїмецкої мови [1]).

За їх приводом Чех Осип Дубровский виказує [2]) споріднене всїх славяньских язиків і розслїджує їх порівнуючою методою, витворивши опісля цїлу школу славяньскої фільольоґії і лінґвістики, (до чого Смотрицкий положив певні основи „Граматикою славеньскою“, котра два віки була учебником на Руси, в Московщинї і Сербії) а Осип Шафарик розслїджує славяньскі старинности, народовіданє і письменьство [3]).

В тім самім часї московский учений Востоков виступає з невеликою але богатою змістом Розвідкою о церковно-славяньскім язицї [4]), і тим положив певні підвалини до означеня взаємних відносин славяньских язиків, а Ол. Павловский [5]) видає першу Граматику укр.-рускої мови.

На чисто історичнім полї викликали подібний переворот Нїбура критична істория старинного Риму [6]), в котрій він замість звичайного повторюваня леґенд, глядить поясненя римскої істориї в політичних і економічних услівях житя римского народу. В подібнім розуминю присьвятив Карль Отфрід Міллєр [7]) свої труди грецкій істориї, а до них прилучає ся яко третій основатель історичної школи нїмецкої Фридр. Шльоссер [8]). Розвиток нїмецкої історіоґрафії мав вплив на успіхи науки в Славяньщинї, а особливо на українськоруску історіоґрафію. Учені нїмецкі історіоґрафи,

---

[1]) Нїмецка граматика (1819), Старинности нїмецкого права, Мітольоґія та Історія і Словар нїмецкої мови і Народні казки.

[2]) В Institutiones linguae slavicae 1822.

[3]) Історія славяньских літератур (1826), Славяньскі старинности (1837), Славяньска народопись (етноґрафія 1842). [4]) (1820) [5]) Пбг. 1818.. [6]) 1811 і 1812. [7]) 1820 і сл. [8]) 1817 р. і сл.

переселені в Росию, кладуть підвалини до критичної історіографії давної Руси, на чолї їх знаменитий Шлєцер критичним виданєм Несторової літописи[1]), Рускої Правди (котру видає також Раковецкий в Варшаві[2]), починає ся збиранє і видаванє літописий та історичних памятників. В історії глядїли звязий з сучасностю, а історичні досліди підготовили неперечно процес національної сьвідомости, що розвивав ся опісля все дальше і щораз ширше захоплював прояви народного житя, осьвічуючи їх засобами науки і зростаючого суспільного почутя.

Европейска історична і фільольоґічна наука викликала опісля на Україні цїлий ряд істориків і фільольоґів, що вже не яко дилєтанти а самостійною роботою приложили ту наукову методу до материялу українсько-рускої історії й народности.

Відродженє славяньских народностий мало також великий вплив на розвиток самостійної літератури українсько-рускої. Згадана в горі робота розбуджувала, прояснювала і зміцняла народну сьвідомість, а ся сьвідомість народна, сей інтерес народности на Руси ще більше був піддержуваний відгомоном відродженя славяньских народностий. Се відродженє проявило ся під конець XVIII ст. з одного боку під впливом західноевропейских ідей свободи і народности, з другого-ж — таких подій як визволенє Сербії з турецкого ярма, змаганє до народної рівноправности Чехів з Нїмцями, Словаків і Хорватів з Мадярами і т.д. Відродженє славяньских племен, розпочате археольоґічними і етноґрафічними дослідами, проявило ся спершу романтичним ідеалїзмом і мало в своїх починах цїху наукову і літературну, опісля-ж мало-помалу прибрало під впливом подій напрям національно-полїтичний. Західно-славяньскі народности, завмерлі під натиском ґерманїзму, оглядали ся мимохіть на свою минувшину і глядїли для себе моральної підмоги в ідеї про Славяньщину, слабі сами в собі — они покладали ся на силу всего племени славяньского. Тим способом проявило ся у них змаганє до славяньскої взаїмности (славянофільство) задля обопільного опізнаня а також змаганє до солїдарности славяньских народів задля боротьби о народну рівноправність. Так зродила ся ідея панславізму у західних Славян (Словаків, Чехів).

Ся ідея славянофільства і панславізму приймала ріжні напрями, відповідно до того, хто сю ідею розповсюджував. Майже

---

[1]) 1802-8. [2]) 1822 р.

сучасно появляє ся она і в Московщинї. Вправдї вже в половинї XVII. ст. появляє ся на Українї хорватский сьвященик католицкий Юрій Крижанич яко проповідник полїтичного панславізму (з примішкою церковної тенденції — ідеї панславяньскої церковної унії). Відтак виступає Крижанич в Москві яко критик відносин в Московщинї, виказує хиби і недомаганя московскої суспільности і вказує на потребу могучого союза всїх народів славяньских. Та свою строгу критику московских відносин і сьміливі полїтичні погляди відпокутував Крижанич 15-лїтним заслапем на Сібір. Єго ідея найшла тогочасну суспільність ще непригованою до таких змагань. Однак протягом XVIII ст. та ідея виступила неясно, і аж пізнїйше виринула в новій формі, і то зовсїм иньшій в Москві, а иньшій на Українї.

В двайцятих роках нашого столїтя Геґелїяньска фільософія, якою переняло ся богато росийских учених, образованих на нїмецких університетах, також причинила ся до розвитку національної ідеї і мала оживляючий вплив на народну сьвідомість і научне зрозуміне народного духа. Розслїди на полї історії, археольоґії та етноґрафії надали сему національному рухови реального змісту, котрий відтак у фільософічно-історичній теорії виявив ся славянофільством. Се славянофільство глядїло за абстрактним національним принципом і находило заспокоєне у власних обманах і мріях про етичну велич народу-велитня з надїями висловленими вже Пушкином, що „славяньскі ріки зіллють ся в московскім морі“. Головна ідея московских славянофілів обмежала ся до окликів і панславяньских поезий, що захід Европи є гнилий, а лише Славяни, именно-ж Москалї є здоровим орґанїзмом, випосаженим богатими материяльними засобами для успішного розвитку [1]).

Однак хоч московске славянофільство було у великій части поетичною мрією і містило в собі багато неможливого і нереального, всеж таки причинило ся в Росиї до розбудженя і розвитку національної сьвідомости. Ідеалом славянофілів був нарід, хоч в ідеалї-

---

[1]) Ідея московского славянофільства набрала виразних форм у 40-их роках під впливом фільософічно-історичних теорий Івана Кирєєвского і єго брата етноґрафа Петра. Доґматичну сторону славянофільскої теорії обробив талановитий диялектик, учений і поет Олексій Хомяков, що в своїх поетичних творах прославляв давну Росию, накликував до збратаня Славян („Орелъ“) і визволеня спід впливу „гнилого Заходу“, виставляючи ідеал окремої цивілїзації славяньскої супроти західноевропейскої цивілїзації, а православіе супроти католицкого Заходу. Історичну підкладку славянофільскій школї дав Константин Аксаков, найрадикальнїйший поміж славянофілами, що

зованю єго було багато пересади. Вже се одно було сьміливою гадкою, звертати бачність на нарід яко живчик суспільного розвитку, яко основу національного житя в тій хвилї, коли закони ще не признавали народу, коли висші верстви суспільні уважали нарід лише робучою силою і єго маловажили. Славянофіли звернули тодї також бачність історичної науки на мало оброблювану задачу, щоби розкрити внутрішні елементи народного характеру, котрі єдино можуть кинути справдешне сьвітло на історичне значінє простолюдя, на минувшість і теперішність держави. В тім лежить заслуга славянофільства, що зійшло ся разом з новою історично-критичною наукою, котра звернула ся до розслїдів народного житя, старовини і народної поезиї, хоч славянофіли попадали і в ідеалїстичнім поясню-ваню старовини і народної поезиї в грубі похибки, виказані опісля науковою критикою.

В супротивности до сеї централїзацийної ідеї московских славянофілів розвинули українські учені т. зв. федеративну теорию, що вступала ся за права занедбаних мас народних, опираючи ся на історії північно-руских народоправств (Новгорода і Пскова), і виявила ся у вольнодумних змаганях Кирило-Методіївского братства київского сорокових років.

Специяльні моменти загально-европейскі, що викликали ідею рівних прав чоловіка під впливом великої революції французкої з кінцем XVIII ст., причинили ся також до літературної творчости в народнім дусї. Видвигнули сю ідею головно французкі енцикльопедисти (D'Alembert, Diderot, і ин.) а піддержували своїм впливом такі могучі уми як Вольтер, Руссо, Монтескє. З того часу проникає всюди суспільна мисль о народї, вирастає протягом нашого століття в цїлий напрям, а находить тим лекше вступ в рускій су-

---

зображав у романтично закрашенім ідеалїзмі минувшину Росиї, уважаючи Москву осередком, звідки має вийти моральне визволенє висших верств московскої суспільности, заневоленої Петром В., спід ярма Заходу. Історичні основи славянофільства розвивали також Шевирєв, Самарин, містичний і неясний що до історичного становища Погодин і ин. З початком шістьдесятих років набрала „обединительна" ідея славянофільства більше політичного значіня і виявила ся в „Славяньскім благотворительнім Обществі" в Петербурзі з філїями, а се славянофільство і панславізм набрали виразних прикмет панрусизму. Головним стовпом сего московского панрусизму був Іван Аксаков (брат Константина), що спершу був противником теорий свого брата. Видатним представителем сеї ідеї був також Катков, котрий всяке змаганє до розвитку національної індивідуальности пятнував „сепаратизмом".

спільности, бо тут було відповіднійше до того поле, як де инде (давний вічевий устрій на Руси, північні рускі народоправства Новгород і Псков, козаччина і Запорожска Січ, недавне ще кріпацтво і т. д.). Та мисль пособляла витвореню і розповсюдженю ідеї свободи і рівноправности всіх верств українъско-рускої суспільности.

Політичні моменти на останку, іменно під впливом Наполеоньских воєн, підняли інтерес народности, розбудили між европейскими народами сьвідомість та ідею національности. Підбої Наполеона і єго змаганя, щоби Франциї підчинити всю Европу, викликали велику реакцию в національнім напрямі. Сей напрям проявив ся в боротьбі за визволенє після катастрофи коло Москви (1812 р.). До сеї боротьби подали собі руки передовсїм Росия і Пруси а відтак Австрия, щоби знищити верховладу Франциї в Европі. Окликом в сій боротьбі було право народів на самостійне житє і сей оклик не тілько скріпив сьвідомість національної індивідуальности в згаданих державах, але ся сьвідомість удїлила ся також меньшим славяньским народам, що давнійше втратили політичну самостійність і завмерли, а виявила ся в згаданім в горі відродженю славяньских народностий.

Всї ті наведені в горі ідеї і змаганя заходили на Україну або посередно через Польщу і Росию, або з ними безпосередно знакомили ся люди, що їздили здобувати собі осьвіту і науку в західній Европі. Тим способом будила ся і зростала національна сьвідомість на Україні, а як кожда з оживаючих народностий змагала до того, щоби витворити свою поезию, яко найлїпший вираз індивідуальности, так і на Україні змаганє до народности виявило ся **почином нової доби письменьства з виступленєм Івана Котляревского.**

Котляревский розпочав нову добу українъско-руского письменьства перелицьованою Енеїдою. Живу народну мову найшов він уже в різдвяних і пасхальних віршах та драматичних інтермедиях, складаних на Україні в XVII і XVIII ст. а також черпав її з самого жерела устної народної словесности (народних оповідань і переказів з бувальщини), до якого він в своїх етнографічних заходах безпосередно дібрав ся. Він лише надав більше артистичну обрібку тим готовим вже формам, які найшов і в літературі і в устній словесности народній. Котляревский зірвав з уживаною давнійше в письменьстві книжною мовою, виробленою на основі церковнословеньского язика, не пішов

також слідом тих українських учених і письменників, що на півночи виробили нову літературну мову з великою перевагою простонародного московского елєменту, але впровадив в своїх писанях живу народну мову українсько-руску, котру він наперед пильно виучував, записуючи народні пісні і слова, повіря, перекази і звичаї, як би підготовляючись до свого діла і тим доказав єї пригідність в літературі.

Котляревский пішов дорогою народної традиції літературної і перейняв сю готову гумористичну манєру, якою складано на Україні згадані в горі твори XVII і XVIII ст., в котрих пародіовано теми і особи біблійні, в котрих Христос і сьвяті являють ся в свитах, чоботях і т. д.; отже й він так само змалював Олімпійских богів і Троянців. Котляревскому були також знані поеми Верґілія і Скаррона [1]). Крім того користував ся він по троха і пародіованою Енеїдою Осипова [2]), котрий сильно наслідував травестовану Енеїду Блюмавера [3]), доповняючи при тім дещо з латиньского ориґіналу. Однак Котляревский держав ся лише фабули і канви оповіданя Енеїди, а епізоди перерабляв ориґінально і самостійно, скорочував оповіданє і викидав багато епізодів і цілі пісні. На тій основі витворив Котляревский зовсім ориґінальний сьвіт картин і обставин з українського житя і надав всему своєрідний кольорит. Цілій обстанові і зверхности осіб надав Котляревский чисто-український, національний і народний характер. Характери і почуваня осіб зображені типово-українськими і незвичайно правдиво (н. пр. ігри, танці і обід Троянців у Дідони в I пісні, поминки і нові ігри в II піс., а опис пекла і раю в III піс. є майже зовсім самостійний, написаний під впливом народної творчости, особливо народних переказів про пекло і рай н. пр. народної леґенди про некольного Марка, збереженої у віршованій формі з XVIII ст.; дальше в IV піс. натяки про школу і домашне уладженє). Тим способом Енеїда вийшла під впливом

---

[1]) Скаррон Павло, комічний поет французский. Головним єго твором є „Верґіль травестований“ (Vergile travesti) 1648—53 р.

[2]) Осипов Микола, московский поет, видав 1791, 1792 і 1795 р. Енеїду перероблену з Блюмавера, користуючись притім і Енеїдою Верґіля.

[3]) Блюмавер Альойз (1755—1798 р.) нїмецкий поет, писав сатиричні й гумористичні вірші. Найважнїйшим єго твором є Virgil's Aeneis travestirt, 3 томи 1784—88, котрою Котляревский не користував ся, не знавши нїмецкої мови. Осипов і Блюмавер не довели своєї Енеїди до кінця, коли тимчасом Котляревский обняв всї події твору Верґіля.

української народної творчости широкою картиною народного побуту і самостійним твором літературним. Народність Енеїди підносить її понад уровень пародиї — се широка картина українського житя суспільного в рамах пародиї, в котрій вперше в артистичній літературній формі виступила вся Україна з своєю різко відзначеною індивідуальностию. При всім тім визначає ся Енеїда Котляревского великою сьвіжостю і бистроумностю, чого недостає Осипову, котрому імовірно була відома рукопись Котляревского [1]).

Головною прикметою єго пародиї, подібно як і давнійших гумористичних вірш, являє ся саморідний, Українцям вроджений гумор. Сей гумор не був книжним витвором або чимсь нанесеним в українсько-руске письменьство, а витвореною суспільними й історичними обставинами видатною прикметою народного характеру, що не піддавав ся невзгодинам житя а відносить ся з горячою любовю до народности. Сей природний гумор, що виявив ся і в устній літературі (в оповіданях пародіованих, як. н. пр. Очаківска біда) і згаданих вже творах XVII і XVIII ст., як і в пізнійших українських письменників (а через Українців — именно Гоголя [2]) — війшов і в московску літературу), становить характеристичну окремішність українсько-рускої літератури і мав вельми благотворний, оживляючий вплив, позаяк допоміг прибитим злиднями і невзгодинами Українцям скоро розвинути нового духа.

Котляревский вибрав для свого першого твору жартовливу форму, бо в тім часі ледви чи була-б тодішна суспільність приняла прихильно який иньший рід українського письменьства. Однак є в Енеїді й поважні місця, гуманні мисли, елеґійні згадки минувшини (про Сїч, про Гетьманьщину) і драматичні сцени (розлука Дідони з Енеєм). Він пішов слїдом українських анекдотистів, що черпали зміст своїх

---

[1]) Проф. Житецкий в Київі має рукопись Енеїди з 1791 р.

[2]) Гоголь Микола (ур. 1809 р. в Полтавщині, ум. 1852 р., син сучасного Котляревскому українського письменника Василя, автора комедиї „Простак“), побіч Пушкина найзнатнїйша поява в московскім письменьстві, був якийсь час професором істориї в петербурскім університеті. Хоч Українець родом, полишив Україну і переселив ся до Петербурга та писав свої твори лише московскою мовою, спершу з українського житя „Вечери на хуторі“, „Тарас Бульба“, відтак „Ревізор“, комічно-сатиричну епопею прозову „Мертві Душі“ (всї вже переложені українсько-рускою мовою). Єго твори визначають ся горячим лїризмом, буйною фантазиєю, природним живим гумором та їдкою сатирою. Єго твори мали незвичайний вплив і впровадили реалїстичний напрям в московске письменьство.

оповідань найчастїйше з простонародного житя. Тим трафив він відразу до смаку тодїшньої українськой суспільности осьвіченої, що в більшости ще не мала розуміня для національної самостійности, а із шкіл виносила такий погляд, що лише Ломоносова і Державина[1]) треба вважати взірцями високої мисли і високої мови літературної. Під веселою, непретенсіональною покривкою пародиї міг Котляревский виявити національні й суспільні ідеї, не вражаючи українського паньства, і поміж ним здобути прихильників для сих ідей.[2]) В формі пародиї Котляревский виказує хиби сьвітских і духовних людий, які тяжили над українським народом, а війшовши в житє народу, надає всему народний кольорит, і висловлює задля любови сего народу нераз поважні спомини з минувшини, які доводили читачів до сьвідомости національної[3]). Тим способом перелицьована Енеїда Котляревского

---

[1]) Державин найзнатнїйший лїрик часів Катерини II. і взагалї що до сили і оригінальности таланту перший поет московский XVIII. ст. Особливо замітні его оди.

[2]) Кулїш з упередженєм оцїнює Енеїду і бачить в нїй підлещуване паньству і глузоване з народних звичаїв, з нашої батьківщини, перековерзовуване укр. мови (Лист III. з Хутора в II ч. Виїмок і „Основа“ 1861. I.); однак Кулїш в „Хуторній поезиї“ (1882) в значній части відкликав сю оцїнку несправедливу. Котляревский не щадив нїкого, а бажав в рамах Енеїди виставити сьмішні сторони житя і всїх верств суспільних взагалї а не лише простолюдя. Там всїм дістало ся. З точки народного укр. сьвітогляду він виказує також хиби Москалїв і иньших народів.

[3]) В описї бенкету даного Енеєм (в II пісні) згадує Котляревский, що

У вікон школярі сьпівали —
Іграли в кобзи і слїпцї..

Так н. пр. трояньскі гребцї сьпівають між иньшим пісень

„козацьких, гарних запорожських“, —
„про Сагайдачного сьпівали, (III. піс.)
либонь сьпівали і про „Сїч“

або на иньшім місцї (IV піс.), описуючи латиньске військо:

„Так вічной памяти, бувало
У нас в Гетьманщинї колись,
Так просто військо шиковало,
Не знавши: стій, не шевелись!
Так славнії полки козацкі:
Лубеньский, гадяцкий, полтавский,
В шапках було, як мак цьвітуть....
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи поставлять,
То мов метлою все метуть.“

крім сьміхотворних прикмет дістала також глибший етичний і національний підклад. В цілій поемі проявляє ся моральний принцип і надає Енеїдї особливу ідейну основу, а не лише значінє жарту. Сьміхотворство Енеїди набирає глибшого значіня, бо спонукує до змагань для довершеня чогось вишого в житю, до подвигненя з упадку і відповідно тому сатира Котляревского перенята високою мислию. Енеїда була першою в народній мові печатаною книжкою більшого обєму (6 пісень), супротив котрого всї попередні вірші й інтермедиї (розповсюджені звичайно в рукописях) були дрібницями і не виступали так перед очи. Також високоартистичною обрібкою теми запевнив Котляревский свому творови тривку вартість літературну і охочих читачів, а доказом сего є ся обставина, що Енеїда Котляревского пережила всї сучасні пародиї і появляє ся щораз в нових виданях.

Поема Котляревского містить в собі також чимало яскравих картин, списаних скрайно реалїстично, хоча комічне зображенє українського побуту доведене иноді до карикатурности, названої в істориї літератури котляревщиною.[1]) Однак цілию автора не була лише пуста насьмішка або забава, позаяк благородний настрій, чесність, понука і горяча любов до народу і правди проглядає зовсїм виразно і по більшій части все виповнено в дусї народного гумору. Так само і язик поеми чистий народний, енерґічний, виразний і в високім ступнї характеристичний і меткий, хоч иноді також простаковатий і не зовсїм свобідний від московских примішок складнї і форм. Енеїдою виявив Котляревский в блискучій формі і богатство народного язика і гумору, що скривав ся в глибинї народної душі і звернув на се бачність і почуваня осьвічених Українців, що доси несьвідомо любували ся народною мовою і слове-

---

[1]) Сю манєру комічно-карикатурного зображеня народу, звану котляревщиною, переняли сучасні й пізнїйші письменники як: Білецкий-Носенко в жартовливій поемі „Горпинида або вхоплена Прозерпіна“, що була наслїдованєм Енеїди, Степан Писаревский в комічнім вірші „Писулька до мого братухи Яцька“, Порфирій Кореницкий в сатиричній поемі „Вечерниці“, що є карикатурним образом вечериць (Сніп. 1841), Олександер Корсун в деяких „Українських повіріях“ (тамже), Степан Олександрів в епічнім творі „Вовкулака“ (1842), Константин Думитрашко в поемі „Жабомишодраківка“ (вільно переробленій з грецкої комічної поеми „*Βατραχομυομαχία*“ (1859), Грицько і Степан Карпенки, Ващенко-Захарченко, Забіла в поемі „Остап та Чорт“, Кухаренко в опереті „Чорноморский побит“ (1836) і ин.

сностю. В Енеїдї утворив Котляревский з великим талантом в подробицях зовсїм народний твір самостійний з широким народним напрямом.

Побіч гумористичного зображеня народного житя, підняв ся Котляревский під впливом европейского ідеалїстичного напряму в сферу ідеалу, не затрачуючи і тут своєї народности і не зриваючи з народною творчостию. В драматичних творах „Наталка-Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ зобразив Котляревский крім народного гумору також ідеальну сторону народного побуту і виявив другу прикмету народного українського характеру — сентиментальність. Однак се не та хороблива, неприродна сентиментальність, яку находимо в деяких тогочасних західноевропейских творах або і в тогочасних творах московскої лїтератури, а сентиментальність з глибини народної душі, з характеру українъско-руского народу. В сполученю гумору з природною сентиментальностю проявив ся справдешний характер українъско-руского народу. Се сполученє головних прикмет характеру українъско-руского народу — гумору з природною сентиментальностю — бачимо не лише у Котляревского, але й у богато пізнїйших письменників.

Найблизшою понукою до написаня „Наталки Полтавки“ (1817) і „Москаля-Чарівника“ (1819) було невірне зображенє українъского побуту і характеру Українців в оперетцї-водевілю кн. Шахов ского п. з. Козакъ-стихотворецъ (написаній 1812, а напечатаній 1815 р.) і критика, яку визвала вистава сеї оперетки в Полтаві і Харкові. До сего спонукала Котляревского ще більше ся обставина, що мимо всїх похибок ся оперетка в Петербурзї мала дуже великий успіх, хоч кн. Шаховский України не тілько не бачив, але й зовсїм не знав українъского побуту.

В „Наталцї Полтавцї“ зобразив Котляревский вірно, хоч і не всесторонно рідну єму Полтавщину. Типи Полтавців виведені в нїй реально. Пісні сеї оперети удачно зложені на народний лад. Так само і типи „Москаля-Чарівника“ не видумані а взяті з українъского дійсного житя.

Полтава — перше огнище духового житя українъско-руского. Полтава, де уродив ся, жив і помер Котляревский, стала таким побитом першим огнищем, з котрого почала будити ся національна сьвідомість українъско-руского народу. Не остала без впливу на лїтературну дїяльність Котляревского й ся обставина, що він родив ся в Полтавщинї, де зберегли ся ще зовсїм живо народні перекази України і піддержували народну сьвідомість (як

се показують записані там і надруковані опісля українські думи), де зберіг ся в повній чистоті український тип. Котляревский був отже змалку під вражінєм української природи, українського житя і творчости. Під таким впливом почав Котляревский свою поетичну творчість, ведений любовю до народної мови і поезиї, що опісля переходила постепенно в любов до народности, хоч спершу не зовсїм ще сьвідому.

Після Котляревского не появило ся перших 15 лїт нашого столїтя нїчого замітного в українсько-рускім письменьстві, гомонїла лише слава автора Енеїди. Єго твори мали незвичайний вплив на українсько-руске письменьство, позаяк цїле поколїнє українських письменників пішло за мотивами єго поезиї, хоч деякі єго наслїдники переняли якраз комічний напрям єго Енеїди, доведений в зображеню народу иноді до карикатурности (названої „котляревщиною“). Літературна дїяльність Котляревского є епохальним зворотом в культурнім житю українсько-руского народу.

Харків — друге огнище духового житя українсько-руского. З 1816-им роком починає ся жійший рух літературний а головним єго огнищем стає Харків. Заснованє університету в Харкові (1805) заходами українського патріота Василя Каразина, котрого задля страстної любови до просьвіти називали українським Ломоносовим, чимало пособляло не тілько висшій осьвітї української молодїжи, але й розбудженю національної сьвідомости. Хоч як невелика ще в перших часах була наука на харківскім університетї, все-ж таки була она добродійна для живих умів, відкривала для них розумну дїяльність і будила інтерес до місцевої історичної і народно-поетичної старовини. Університетска молодїж познакомлює ся за приводом професорів з західно-европейскими літературами в ориґіналї і печатає переклади з нїмецкого, французского, польского і иньших славяньских язиків. Заходом деяких професорів харківского університету засновано (вже 1816 р.) періодичне виданє Украинськiй Вѣстникъ (одним з редакторів був також Григорій Квітка). Се був мовби півурядовий орґан університету, а крім урядових оповіщень мав подавати також розвідки про Україну. Тим способом „Украинськiй Вѣстникъ“ став головним огнищем усеї громади українських вчених, етноґрафів і письменників.

В „Українськім Вістнику“ виступає з поетичними творами **Петро Артемовский-Гулак.** Спершу проявляє ся у Артемовского як і в Котляревского гумористично-сатиричний напрям, а відтак

звертає ся він до романтизму. Остра сатира Артемовского на самоволю українського паньства і важку долю кріпаків („Пан та собака“) накликала на него чимало клопотів. Хоч опісля застановлено виданє „Українського Вістника“[1]), все-ж таки був він почином до цїлої серії літературних видань, присьвячених літературі, етноґрафії, статистиці й історії України.[2])

Небавом по заснованю „Українського Вістника“ в Харкові і виданю „Наталки Полтавки“, визваної розвитком народної української сьвідомости і бажанєм вірного зображеня українського побуту (в супротивности до карикатурного зображеня у Шаховского), проявляє ся змаганє наукових дослїдів української мови й етноґрафії. Се змаганє зазначило і вказало дальші напрями українського письменьства і характеризує понуку, яка вела до розвитку сего письменьства, а також перше її жерело — любов до рідного слова і народу в єго історичній минувшині і сучаснім побутї та заходи коло пильного виучованя народного побуту і народної словесности. По Котляревскім вивели Павловский і Цертелев на видівню сї плоди народного характеру і творчости, що доси крили ся вчасти в глибинї народної душі, а вчасти не були належно оцїнені, хоч в них були богаті скарби поезиї. Ті характеристичні прикмети українсько-руского народу, именно здібність до гумористичного сьвітогляду а при тім глибина чувства, мусїли надати ориґінальну цїху українській творчости.

Розгляньмо тепер труди на тім полї Павловского і Цертелева.[1])

Павловский, що жив в Слобідській Україні, видав в Петербурзї першу Граматику малоросійского нарѣчія (1818 р.), в котрій вказав на деякі більші і меньші поетичні твори в народній мові з XVIII ст. і звернув бачність на силу чувства, гумор, простоту і реалїзм української поезиї. Він виказав, що українсько-руска мова пригідна не лише до легкої поезиї і кари-

---

[1]) 1829 р.

[2]) „Славянин“, відтак альманахи — як „Сніп“ Олександра Корсуна (1841), „Молодик“ Бецкого в двох томах (1843—44) і ин. В тих альманахах печатали свої первоцьвіти молоді поети лїричні Петренко, Щоголїв, Афанасиєв-Чужбиньский а дещо і Шевченко.

[1]) Кн. Цертелев († 1869 р.) був в 30-их роках помічником куратора Харківского шкільного округа і причинив ся враз з архіепископом Інокентієм до заборони дисертациї маґістерскої Костомарова (див. єго біоґрафію) про унію.

катурного зображеня народного побуту, але до чогось вишого, треба лише піднести просьвіту на Україні.

Одного року з Граматикою Павловского появляє ся розвідка кн. **Цертелева** „О старинныхъ малороссійскихъ пѣсняхъ.“[1]) До сего спонукав єго український патріотизм, любов до українсько-рускої народности, як і перші неясні здогади про научну вагу народно-поетичних памятників. Єму припав в народних піснях до вподоби відблиск поетичного ґенія народу, єго чарувала сила чувства і краса зображеня, він заявляв, що українсько-руска мова, що колись панувала на Україні, не меньше спосібна до поезиї як иньші мови. Гарні Оссиянові описи бурі ледви чи містять в собі більше живости і вірности. В розвідках про українські казки і пісні та їх віршовий склад проявляла ся у кн. Цертелева щораз більша сьвідомість народности і в імя народности звертає він бачність письменників на народну поезию і потребу розслїджуваня рідної природи, звичаїв, вдачі українсько-руского народу і єго мови. Порівнуючи українські думи з творами Гомера і Оссияна, звертає Цертелев на се увагу, що хто хоче бути добрим народним письменником а особливо народним поетом, хто хоче дати народний кольорит своїм творам, сей повинен студиювати твори народної словесности. Він указує також і на конечність народности в рідним письменьстві, про що сучасно писали і в тодїшній польскій літературі [Бродзїньский[2]) „O poezyi romantycznej“, Міцкевич[3]) „O klasyczności i romantyczności“]. Сими розвідками як

---

[1]) Відтак передрукував він сю розвідку у виданю „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней“ (1819). Книжку сю присьвятив Цертелев бувшому міністру Дмитру Трощиньскому, що проживав у відставці на Україні і був свого роду осередком любителїв українськой старовини.

[2]) Бродзїньский Казимир, знатний польский поет і критик (ур. 1791 в Кролївці, в бохеньскім пов., ум. 1835 в Дрезні), був професором польскої літератури в університеті варшавскім. З поетичних творів найбільш визначає ся простотою і красою ідиля з житя краківского люду „Wiesław“. Естетичними і критичними розвідками причинив ся Бродзїньский до побіди нової романтичної школи поетичної.

[3]) Міцкевич Адам, реформатор польскої літератури і найзнаменитший польский поет (ур. 1798 на Литві коло Новгородка ум. 1855 в Царгородї, спочиває в Кракові, на Вавелю). Був проф. гімн. в Ковні. Видані 1822 р. дрібні поезиї, баляди, романси, повість поетична „Grażyna“ і ин. викликали боротьбу з клясиками і дали почин новій добі в польскій літературі. Підчас переслїдованя польскої молодїжи у Вільні арештовано і Міцкевича і вивезено до Петербурга, відтак до Одесси (з того часу „Sonety krymskie“). Опісля вислано

і виданєм народних нісень прилучив ся кн. Цертелев під впливом романтизму до сучасного руху відродженя славяньских народностий. З того часу українські письменники стали етноґрафами як перед ними Котляревский і переняли ся романтичним жаром для народности. Таким способом любов до народности викликала перші проби української етноґрафії, а зливаючись постепенно з романтичним рухом і черпаючи одушевленє в ідеї славяньского відродженя, довела до розвитку українсько-руского письменьства нової доби.

Михайло Максимович[1]) виступає вісїм лїт пізнїйше, після сеї першої проби кн. Цертелева на полї української етноґрафії з більше означеним поглядом на істоту й історичне значінє народної поезиї і видає Украиньскія народныя пѣсни.[2]) Під впливом народно-романтичного напряму, який процьвітав на Україні особливо в 20-их і 30-их роках XIX. ст., висказував Максимович думки та ідеї про потребу самостійного розвитку національних основ і звороту від штучного і вимушеного писаня в лїтературі до

єго в Москву (де написав поему „Konrad Wallenrod“, що вельми загрівала національні почуваня польської молодїжи). Пізнїйше подорожував по Европі, поселив ся в Парижі і після повстаня (1830 р.) видав там євангельским стилем написані „Księgi pielgrzymstwa polskiego“, в котрих вказує на минувшину і будуччину Польщі. Головним твором, найкрасше викінченим, єсть епопея „Pan Tadeusz“ (вид. 1834). До більших творів належать „Dziady“, написані в драматичній формі. Міцкевич взяв ся опісля до пильних студий істориї, именно Славяньщини і заняв катедру славяньских лїтератур в Collége de France (Kurs literatury słowiańskiej 4 томи), однак в тім часї підпав впливови месиянїзму Товіяньского і втратив професуру.

[1]) Максимович Михайло ур. коло Золотоноші в Полтавщинї (1804 р. ум. 1873 р.) був спершу професором ботанїки в унїверситетї в Москві а відтак професором московскої лїтератури в київскім унїверситетї. В історичних розвідках поясняв він ріжні питаня з княжих часів, з середньої і козацької доби України-Руси. Написав чимало історично-топоґрафічних дослїдів про Київ і околицю, а також кілька археольоґічних статий, розвідки етноґрафічні про народний побут, народний календар, повіря, перекази. В язикових розвідках збивав погляди Поґодина, будьто би Україна заселила ся українсько-руским племенем аж по спустошеню України Татарами. Написав також між иньшими „Історию давного руского письменьства.“ Українською мовою переложив він „Псалми Давидові“ і „Слово о полку Ігоревім“, до котрого дав цінний коментар і писав також оригінальні поезиї українською мовою. Деякі з єго розвідок перестаріли ся наслїдком пізнїйших фільольоґічних, історичних і етноґрафічних дослїдів.

[2]) Перший збірник 1827 р., другий 1834 р. третїй 1849 р.

природи, до народности. В своїй річи, читаній в московскім університеті, висловлює він погляд, що „самостійність повинна бути конечно участию народу, котрий хоче жити плодотворним житем і лишити спадчину потомним поколїням, бо там нема житя, де нема самостійного розвитку.“ Однак сї погляди Максимовича про самостійний розвиток народу і про народність були доволї неясні і невиразні та зливали ся з розумінем офіциальної народности росийскої. Все-ж таки в его науково-літературних працях, а іменно в критичних розвідках з істориї й археольоґії України, особливо-ж Киева, в замітних дослїдах з українськоі етноґрафії і мови і в его збірниках українських пісень були головною і визначною прикметою его українські змаганя.

Збірник українських пісень довів Максимовича до знакомства его з Миколою Гоголем, що опісля перемінило ся в щиру приязнь. Гоголь був очарований Україною, її старовиною і піснями, задумував написати історию України, забрав ся також до українськоі етноґрафії а добутком сего етноґрафованя були его твори, з котрих починає ся і в московскім письменьстві нова доба народної сьвідомости. Збірник сей не остав без впливу і на ґеніяльного московского поета Пушкина[1]), котрий під впливом українських пісень написав свою поему „Полтава“, оден з перших творів московского письменьства з чертами народности в темі і в характеристиках. Приязнь Пушкина, плодотворна для Гоголя, не обійшлась

---

[1]) Пушкин Олександер (ур. 1799 в Москві, ум. 1837) вихований по француски, але з уст няньки-мужички пізнав народну московску словесність і мову і полюбив народне житє. В тайних вільнодумних кружках пізнав він романтизм західно-европейский, з котрим були в тїсних взаєминах літературні інтереси московскої осьвіченої верстви суспільности. Перша романтична поема Пушкина — „Русланъ и Людмила“ (1820) викликала там боротьбу проти клясицизму і Пушкин став головою романтичної школи. Опісля підляг він могутному впливови анґлійского поета Байрона, що відбив ся в пізнїйших его епічних творах з кавказкого житя, Криму і Бесарабії. Під впливом Байронової фантастичної поеми „Мазепа“, написав він епічну поему „Полтава“ однак на реальних основах. Наслїдком історичних студій як і Шекспіра та Ґетого визволив ся він з Байронїзму, а вийшовши в кружок письменників в Москві (в котрім обертав ся і Міцкевич) написав драму „Борисъ Годуновъ“, в котрій вперше проявив ся яко національний поет. В дрібних поетичних творах его проявляють ся вже зачатки реалїзму. В головнім творі его житя, віршованім романі Евгеній Онегинъ відбили ся найрізнороднїйші хвилї его житя, як у Фавстї Ґетого, а хоч недостає єму одноцїльности, має реалїстичну вартість і національне значінє. В его лїричних творах пробиває ся его цїле житє, цїлий внутрішний розвиток і его сьвітогляд.

і без взаїмного впливу Гоголя на Пушкина а навіть на Жуковского [1]), котрий, хоч старший від них і консервативний, звернув пильну бачність на народну поезию.

Хоч Максимович в своїх історично-етноґрафічних працях був перенятий любовю до рідного краю і народного житя, однак не був він україноґілом в пізнійшім розуміню. Виріс він в школі московского романтизму, що почав приймати народний кольорит, а з свого боку вніс в него український відтінок, після єго погляду мов би провінціональний. Він був переконаний, що українська мова може бути мовою поезиї, але не може бути мовою анї осьвіченої суспільности, анї мовою науки.

Романтичний напрям в українскім письменьстві. Етноґрафічне й історичне виучованє українъско-руского народу вводить в українське письменьство романтичний напрям, що проявляє ся у письменників харківскої громади, для котрої харківский університет був науковим і духовим осередком. Українська народна поезия і перекази одушевили навіть молодого Срезневского, [2]) уродженого в північній Росиї, але вихованого на Україні, особливо в Харкові, до праці на тім полі, так що довгий час був він авторитетом в українській етноґрафії. Змалку знакомий з Артемовским-Гулаком і з пізнійшим письменником Григорієм Квіткою і їх приятелямн, став Срезневский горячим Українцем. Під впливом ученого професора Даниловича Срезневский і єго товариші-ровесники Бо-

---

[1]) Жуковский Василь (1783 — 1852), званий в істориї московского письменьства Колюмбом романтизму, познакомив ся вже замолоду з европейскими мовами. Вже єго перші баляди „Людмила“ після Бірґерової „Ленори“ і „Свѣтлана“, як і переклади з Ґетого, Шіллєра і ин. викликали велике вражінє в московскій суспільности. Ставши відтак учителем пізнійшого царя Олександра II., заслужив собі добру память своїм гуманним і виховуючим впливом. Гуманній вдачі Жуковского завдячував і Шевченко своє визволенє з кріпацтва. Перервавши на якийсь час літературні праці, взяв ся опісля Жуковский знов до дальших перекладів з Шіллєра, Гомера і ин. Єго переклади визначають ся вельми гарною формою. Перекладами з Шіллєра познакомив Росию з німецким ідеалїзмом, а під впливом Байрона вніс в московску літературу фантастичний романтизм.

[2]) Срезневский Ізмаіл був родом з Московщини, але проживши молодий вік на Україні, в Харкові, де єго отець був професором університету, став ентузиястом української старовини. Срезневский почав з 1826 р. збирати народні пісні і видрукував 1831 р. в „Українськім альманаху“, а відтак (1833—38) видав в Харкові „Запорожскую Старину“ в шести частях.

ровиковский [1]), Корсун [2]), Метлиньский, Костомарів, рано зазнаємили ся з польским язиком і письменьством, особливо з поетами Бродзїньским і Міцкевичем та поетами т. зв. украïньскої школи Богданом Залєским [3]), Ґощиньским [4]), Мальчевским [5]) а крім того з важнїйшими трудами ріжних польских учених з обсягу польскої істориї і славяньскої старовини [Нарушевич [6]), Чацкий [7]), Мацєйовский [8]), Войцїцкий [9]) і ин.]. Дїла Караджича і близьке зна-

---

[1]) Боровиковский Лев ур. 1811 в Полтавщині (в Хоролї), учив ся в харківскім університеті і був учителем ґімназиї в Полтаві. Писав байки, баляди і думи. Єго байки (видані Метлиньским 1852 р.) не визначають ся ані сатиричним талантом, ані природним гумором, а є лише легкими, невикінченими картинами суспільних хиб на Україні. Переложив також Міцкевичевого Фариса.

[2]) Корсун Олександер, помішик з Полтавщини, учив ся мабуть в харківскім університеті і стояв в літературній звязи з Порфірієм Кореницким, Степаном і Петром Писаревскими, учениками харківскої колеґії, з Костомаровом і Мих. Петренком, студентами харк. університету, з котрими видав альманах Сніп (1841). Єго епічні писаня „Украïньскі повіря“ основані на народних переказах і в них проявляють ся слїди „котляревщини“. Він був одним з перших украïньских славянофілів і відносив ся симпатично до ческих славянофілів Вячеслава Ганки і Франца Челяковского.

[3]) Залєский Богдан (1802—1886 р.), найзнатнїйший з польско-украïньскої школи. З єго творів замітні історичні Думи, котрих темою козаччина, тужливі і гармонїйні Думки і Русалки, основані на народних повіріях і забобонах (дещо перелożив рускою мовою Волод. Терлецкий), з поем Duch od stepu.

[4]) Ґощиньский Северин (1802—1876), автор поеми Zamek Kaniowski (1828), котрого основою колїївщина. Багато прикмет поетичних має описова поема Sobótki.

[5]) Мальчевский Антін (1793 — 1826), автор одної з найзнатнїйших поем в польскій літературі „Магуа“, основаної на волиньскім переказї, перенесенім на землю України.

[6]) Нарушевич Адам, (1733—1796) поет та історик. Головний єго твір Dzieje narodu polskiego (6 томів) сягає лише до вимертя Пястів. З поетичних єго творів визначають ся ідилї й сатири поетичним полетом.

[7]) Чацкий Тадей (1765—1813) основатель і директор Кременецкого лїцея, опісля заступник куратора шкіл, оснував своїм коштом багато шкіл і заохочував молодіж до любови польского народного житя і побуту. З єго творів замітне дїло O litewskich i polskich prawach, 2 томи.

[8]) Мацєйовский Вацлав Олександер (1793—1883) проф. права в університеті варшавскім і історик. Єго головний твір Historya prawodawstw słowiańskich (6 томів). Більш як всї иньші польскі учені був він прихильником ідеї панславізму.

[9]) Войцїцкий Казимир Владислав (1807—1879) збирав і видав Przysłowia (3 томи 1830), Pieśni ludu polskiego, ruskiego і białoruskiego (2 томи

комство з основателем харківского університету Каразином, що симпатизував з Сербами, розбудили у Срезневского інтерес до полудневих Славян і тим способом вже тоді став він горячим славянолюбцем, поки ще об'їхав славяньскі землї. Срезневский виступає вже в ранім віці яко ревний збирач і дослїдник памятників народної словесности і українськой старовини [1]). В вельми цїкавій розвідцї [2]) доказує він, що український язик є язиком, а не нарічієм московского або польского, як деякі думали, що се оден з найбогатших язиків славяньских, що не уступає ческому в богатстві висловів, польскому в живописности, сербскому в милозвучности, а хоч ще не вироблений, може з лїтературними язиками рівняти ся в синтактичній гнучкости і богатстві і має лїтературну будуччину. Ся і иньші розвідки Срезневского поставили єго високо посеред письменників і збирачів українськой старовини народної в 30-их роках. Він визначав ся як і єго ровесники і товариші горячою любовю до українськой народности і старовини, пильно виучував народну словесність і житє. Була се та романтична народність, яка тоді проявляла ся в лїтературних відносинах до народу і починала ся історично-етноґрафічними дослїдами. Але велика заслуга сеї романтичної народности є в тім, що та відчувала велику наукову і морально-суспільну вагу виучованя народу і вплив ідеї народної на сьвідомість суспільности і дїйсне житє. Заслугою романтиків було, що они глядїли в народнім житю єї внутрішнього змислу історичного і побутового, але помиляли ся в переведеню сеї задачі, думаючи, що се важне питанє може рішити поезия і чувство. Питанє се могло бути рішене цїлою чергою історично-фільольоґічних наук і поважним поставленєм суспільного питаня.

Етноґрафічне виучованє українъско-рускої народности довело перших українських письменників до горячого переконаня на певне право розвитку самостійної лїтератури українъско-рускої, а Костомарів вже тоді (1844 р. в альманаху „Молодик“) висловив свій погляд про окремішність українъско-рускої народности від московскої.

Початки українъского славяноφільства. Сї українські трудовники, що з любови до народности видали перші проби укра-

---

1836), Klechdy (2 томи 1837), Stare gawędy (1840); написав також Historya literatury polskiej w zarysach (4 т.) і оснував науково-лїтер. місячник Biblioteka Warszawska, що й доси там виходить.

[1]) в 1838 починає видавати „Украинскій Сборникъ“ рід українськой бібліотеки.

[2]) Взглядъ на памятники Украинской народной словесности 1834.

їньскої етноґрафії, котра розвивала ся постепенно з романтичним рухом, черпали крім того також живого духа в ідеї славяньского відродженя. Вже основатель харківского університету Каразин носив ся в Харкові з панславяньскими плянами і піддавав цареви Олександрови I. свої мрії про панславяньске царство [1]). Окрім Срезневского, що видав словацкі пісні і перекладав та поясняв чески памятники, виступає також Корсун яко оден з перших українських славянолюбців. В добі відродженя західно славяньских народів зносив ся він з ческими письменниками Ганкою [2]) і Челяковским [3]). В самім Харкові жило багато Поляків і задля того було можливим зближене до польских кружків і польскої літератури. Метлиньский і Костомарів стали учити ся польскої, ческої і сербскої мови і проявляли живий інтерес для славяньских літератур, а найвидатнійшим репрезентантом того славянолюбства харківскої громади був Срезневский. Таким способом в Харкові положено початок українському славянофільству під впливом виучованя славяньских літератур і народностий.

Подібні думки проявляють ся також в творах польских письменників 20-их і 30-их років, котрі змагали також до виученя народної душі, народного характеру і устної поезиї народної. Велику славу в польскій літературі здобув собі яко ініціятор виучованя народу Адам Чарноцкий [4]) і положив основи до нового напряму

---

[1]) Мабуть відозвав ся тут відгомін давних зносин України з полудневою Славяньщиною, коли Серби приходили учити ся в Київскій Академії, або коли в минувшім столїтю поселяли ся на Україні сербскі виходцї.

[2]) Ганка Вячеслав (1791—1861 р.), бібліотекар Ческого Народного Музея. Писав поезиї, перекладав знатнійші твори поетичні славяньских літератур, видавав памятники ческого письменьства, між иньшими Кородедворску Рукопись (1819), котру вважають его фальсифікатом.

[3]) Челяковский Франц (1799—1852) був в Празї професором славяньских язиків і літератур, оден з найзнатнійших ческих поетів; перекладав поетичні твори иньших славяньских літератур (також і з українсько-рускої) і народні пісні.

[4]) Чарноцкий Адам (псевдонїм его Zorjan Dołęga Chodakowski 1784—1825) походив з миньского воєводства і вже замолоду пильно виучував історию, народну поезию, давні перекази, звичаї і старовину. Сей інтерес з сухого книжного антикварства переніс він на живу ниву народности. Перша его праця наукова появила ся, коли він ще займав ся дослїдами на Україні, в Польщі і в Галичині, п. з. O Słowiańszczyźnie przed chrześciaństwem (1818 р.). Рукописний збірник українських народних пісень, зібраних Ходаковским (всїх до тисяч), дістав ся українському письменникови Науменку, котрий приладив его до друку. Незначну частину пісень з того збірника подав в своїм виданю Максимович.

польскій поезиї в творах Бродзїньского, Міцкевича і української школи. Він з жаром накликував до пильного вивчованя істориї, до збираня народних переказів і пісень, до плеканя національної поезиї і перенїс сей інтерес до старовини з сухого книжного антикварства на живу ниву народности. Чарноцкий учив, що треба іти в нарід не лише для того, щоби зібрати між ним етноґрафічний материял, але й зжити ся з ним, зрозуміти єго народну душу і вдачу, котрі творять народний характер і поезию. Хоч не мав він основної науки з обсягу археольоґії й істориї, однак бистроумним здогадом в народній старовині помітив такі сторони предмету, що опісля дїйсно війшли в обсяг науки. Напрям сей, намічений Чарноцким, проявляє ся вже у Воронїча [1]), Бродзїньского, Ґрабовского [2]), Крашевского [3]) і ин.

І в творах московских письменників, як вже в горі виказано, проявляє ся ідея славянолюбства під впливом романтичного народовіданя спершу яко національний науково-літературний напрям, поки опісля не довела до витвореня сторонництва з полїтичними змаганями благотворительних комітетів.

Григорій Квітка-Основяненко (див. житєпись низше) був найвидатнїйшим українським письменником харківскої громади. Літературну дїяльність почав він вельми рано романами в московскій мові, однак запевнив собі визначне місце в письменьстві українськими повістями, в котрих проявляє ся подвійна характерна черта народного типу (як у Котляревского): сатирично-гумористична і чу-

---

[1]) Воронїч (1757—1829), архиепископ варшавский і примас, знатний проповідник. Поетичні єго твори, навіяні тугою, визначають ся горячою любовю свого народу (Pieśni wiejskie, Hymn do Boga), меньше удатні єго епічні твори (Świątynia Sybilli, Lechiada).

[2]) Ґрабовский Михайло (ур. 1805 на Україні, ум. 1863 в Варшаві яко директор виділу просьвіти в комісиї просьвіти і визнань) був поетом, і критиком. З повістий з українського житя: Koliszczyzna і stepy (1838), Opowiadania Kurennego (1860), Pan starosta Kaniowski (1856), Zamieć w stepach (1862). Критичними студиями (між иньшим Literatura і Krytyka) виховав новійшу польску літературу. Мав чималий вплив на українських письменників.

[3]) Крашевский Йосиф Ігнатій, оден з найзнаменитших і найбільш плодовитих письменників (ур. 1812 в Варшаві ум. 1887 р. і спочивав в Кракові). Працював на ріжних полях літератури та науки і написав окрім многих журнальних статий около 450 томів, переважно оповідань і романів, котрими випер з польскої суспільности французку лектуру (з україн. житя: Ulana, Ostap Bondarczuk, Jaryna, Chata za wsią, драма Halszka z Ostroga), вельми цінні єго Studya literackie і ин.

тливо-ідеалїстична. Квітка став творцем реальної повісти з народного житя, коли в московскім письменьстві про то ще й мови не було. Він найшов сам і форму і зміст для своїх творів, не слїдуючи нїкому і нїкого не наслїдуючи; він виводив лише живими красками і образовою, повною житя мовою то, що єго окружало. Квітка умів в своїх повістях передавати і етноґрафічні черти народного побуту і самі задушевні народні почування. Яко повістяр-етноґраф перевисшив він свого сучасника Миколу Гоголя, хоч багато уступав єму що до артистичної будови. Вірне зображенє українського житя народного і звичаїв, а іменно української женьщини з великою поетичною правдою надає Квітчиним повістям великої ціни. Задля того мали єго повісти незвичайний вплив на всю читаючу публику на Україні; они чарували всїх навіть неграмотних селян, коли їм читано Квітчині твори. Квітка умів в своїх повістях злучити традицийну релїґійність українсько-руского народу в ширшім суспільнім значіню уобичаєня (яка проявляє ся так наглядно в народних думах) з новочасними ідеями вселюдскими. Окрім того Квітка в Листах до любезних земляків заговорив до простолюдя про загальні але доторкуючі єго сучасні обставини такою щирою мовою, як нї оден з єго попередників і сучасників і тим підготовив дорогу популярно-просьвітній літературі українській, якій не дали як слїд розвинути ся важкі цензурні обставини. Дїяльність Квітки на літературній ниві має неперечно історичне значінє, позаяк своєю чутливостию для народного житя і єго прикмет відкрив він нову літературну дорогу, якою опісля за ним пішли українські письменники. Єго заслуга ще без міри велика й тим, що він зумів як справдешнїй народний письменник заговорити до народу живою, щирою і простодушною мовою і тим розбудити єго народну сьвідомість. Тим то справедливо замічає Кулїш (гл. Ш лист з хутора в II ч. Виїмок), що тогочасна суспільність українська, перенята вже городянськими звичаями й думками, почула глибоко в серцї, що ми — ми". Квітка став творцем української повісти і української народної прози.

Але й в суспільнім руху і громадскім житю в Харкові заняв Квітка поважне і визначне становище. Він був директором міского театру, для котрого писав свої драматичні твори, директором заснованого за єго приводом „Інституту для дворяньских дївчат", для котрого принїс в жертву майже все своє майно, повітовим маршалом і т. и.

Громада українських письменників в Харкові. Около Квітки-Основяненка, найвидніїшого тоді українського письменника, скупляє ся українська молодіж, що вчила ся тоді в харківскім університеті і ціла громада молодих письменників. Окрім згаданих вже в горі Боровиковского, Корсуна, Степана і Петра Писаревских, Срезневского, Костомарова і Метлиньского належали до харківскої літературної громади лірики Петренко[1]), Щоголїв[2]) і ин. В звязи (хоч не безпосередній) з харківскою громадою стояв **Гребінка**, голова українських байкарів. Познакомившись з Квіткою, видає він в альманасї „Ластівка“ (Птб. 1841) твори тогочасних письменників українських, зібрані мабуть Квіткою задля задумуваного ним періодичного виданя. Гребінка послугує ся в своїх приказках також жартовливим тоном, одначе доторкує ся в них вельми болючих сторін суспільного житя на Україні а перекладом Пушкинової поеми „Полтава“ при всїх її недостачах показав спосібність українско-рускої мови до поважних творів літературних. Певним доказом живого руху літературного, розбудженого харківскою громадою, можуть також стати видавані в Харкові альманахи (Корсуна Сніп річник перший, що вказує на замір дальшого видаваня, Бецкого Молодик 2 томи), а визначний московский критик Бєлїньский справедливо замічав на тій основі, що „Харків є неначе столицею України, отже й столицею українського письменьства, українськоі прози а особливо українськоі поезиї.“ До сеї доби літературної належить Макаровский[3]), Кирило Тополя своїми романтичними сценами

---

[1]) Петренко Михайло виступив з своїми Думками в Снопі Корсуна 1841 р.

[2]) Щоголїв Яків (ур. 1824 р. в Харківщинї, ум. 1898 в Харкові), виховував ся в релїгійнім дусї під доглядом матери, в гімназиї познакомив ся з творами московских романтиків Батюшкова, Жуковского і Лєрмонтова і вже в гімназиї писав московскі вірші в сентиментально-ідеальнім напрямі. Професори харк. університету Срезневский і Метлиньский пораяли єму вступити на фільольоґічний виділ і так війшов він в ідеалїстичну студентску громаду 40-их років. Дізнавав також щирої прихильности проф. Артемовского-Гулака. За приводом Метлиньского став він писати українські вірші, але дещо з них появилось аж в Кулїшевій „Хатї“ (1860). В р. 1881 видав він збірник своїх лїричних поезий п. з. „Ворскло“ а в 1897 другий збірник „Слобожанщина“. Щоголїв був поет цїлою душею і всїми своїми почутями і почував все гарне на сьвітї; але він був більш поет-обсерватор. Мова єго гарна, хоч не зовсїм свобідна від чужих примішок.

[3]) Макаровский Михайло (1783—1846), син сьвященика в Полтавщинї, осягнув доволї значну на той час осьвіту (знав язики латиньский, фран-

з народного побуту Чари, псевдонім Ісько Материнка (Осип Бодяньский), що вже в молодім віці виступив з українськими віршами а також з повним знанєм народної мови оповів „Наськi українськi казки“ і псевдонім Амврозій Могила (згадуваний вже Метлиньский). Сї два останні трудили ся також на науковій ниві і своїми научними дослїдами чимало причинили ся до дальшого проясненя українського лїтературного питаня і народної сьвідомости.

Бодяньский[1]) вельми заслужив ся цїнним видавництвом „Чтенія Московск. Общества Исторіи и Древностей“, котрі містили в собі справдешню бібліотеку, необхідну для кождого історика, археольоґа, етноґрафа, фільольоґа, історика лї-тератури українсько-рускої, але й взагалї славяньскої. В своїх наукових і критичних розвідках відносив ся він з великим жаром до українсько-рускої народности,

---

цуский і нїмецкий), був домашним учителем у поміщиків Корсуна, Кулябки і ин. і під конець житя написав дві поеми „Наталя“ і „Гарасько“. Особливо перша з них, хоч доволї позабута, остане справдешним лїтературним жемчугом. Зміст сего епосу такий: Харитина з дочкою Наталею горюють, бо її чоловік пішов в погонцї за Дунай і пропав без вісти. Наталю стрічає чумак Опанас і они полюбили ся взаїмно. Отець Опанаса згоджує ся на подруже его з Наталею. Підчас весїля являє ся отець Наталї і віддає її зароблений за Дунаєм гріш. Живопись сего епосу дише сїльскою патриярхальною простотою і блистить такими живими красками, що нїколи не перестаріє ся. Макаровский поет вповнї національний, проникнутий духом і образами селяньского житя і сьвітогляду. Друга поема, в котрій Гарасько, дiставшись в черкеский полон, женить ся з сестрою черкеса, принявшою християнство, навіяна Пушкиновим „Кавказкимъ плѣнникомъ“. Обидві поеми напечатав ученик Макаровского, Метлиньский, в Южно-рускім Збірнику (1854).

[1]) Бодяньский Осип (1808—1876) ур. в Полтавщинї в м. Варві, учив ся в полтавскій духовній семинарії, опісля в московскім унїверситетї і в 1837 боронив магістерску дисертацию „О народной поезіи славянскихъ племенъ“, виїхав відтак за границю для дальших студій історії і лїтератур славяньских і заняв опісля катедру славяньских язиків в Москві. Він переложив московскою мовою Шафарикові „Славяньску народопись“ і „Славянскі Старинности“. Яко секретар „Общества исторіи и древностей россійскихъ“ видав він (від 1846—1848) 23 томи многоцїнного історично-фільольоґічного збірника п. з. „Чтенія“. Строгість тодїшної цензури Миколаївских часів доходила до того, що Бодяньский задля поміщеня перекладу в „Чтеніяхъ“ Англичанина Флетчера про его подорож по Росиї стратив професуру і секретарство але в 1849 р. знов вернув на катедру. В „Чтеніяхъ“ подав Бодяньский крім „Исторіи Руссовъ“ також Лїтопись Самовидця і багато иньших лїтописий і жерел до історії України-Руси, а також чотиретомовий Збірник пісень Галицкої і Угорскої Руси Я. Головацкого. Він видав також замітну розвідку „О времени происхожденія славяньскихъ письменъ“.

а вказуючи на богатство українсько-рускої народної поезиї, добачає в появі українських повістий Квітки-Основяненка спроможність для Українців, заняти почесне місце і виробити свою прозу.

Метлиньский не орудував вправдї значнїйшими науковими засобами анї в лїтературі анї в унїверситетскій авдиториї, позаяк харківский унїверситет не мав ще тодї знатних наукових сил. Але в Метлиньскім міцно утвердила ся любов до української народности й він мав добрий вплив на своїх слухачів та вповував їм любов до письменьства, виучованя народного побуту а тим самим доводив їх до народної сьвідомости. Українські бандуристи і студенти, знавцї українських пісень і напівів, були у него частими гістьми. Любов до народности була у него вродженим чувством, вповним ему змалку вражінями українського житя і опісля злило ся оно з романтичним ідеалїзмом, що надав відтак напрям лїтературним і етноґрафічним змаганям Метлиньского. Головним трудом Метлиньского був збірник народних пісень, а народну словесність уважає він головним жерелом, з якого повинні черпати письменники і збогачувати та розвивати лїтературну мову. Він відносив ся до народної поезиї з романтичним ідеалїзмом, потрібним тодї для виробленя вірнїйшого розуміня про сей предмет, але ще мало зрозумілим для тодїшньої суспільности. Метлиньский висловив погляд, що труди для виучованя народу і розвитку народної мови є для нас моральною конечностю, позаяк розповсюджують нашу самосьвідомість і вирабляють в народї почутє свого достоїньства. До тих поглядів прилучили ся у Метлиньского всеславяньскі почуваня, а їх вислїдом були єго переклади з поезий Челяковского, Колляра, Короледворскої рукописи, з сербских і польских поетів.

Відносини українськоі лїтератури до народу і головні її цїхи.

Виучованє народности а особливо народна поезия — були головним, живучим жерелом українськоі лїтературної творчости. Задля того українська лїтература визначала ся уже в перших починах ориґінальним змістом і стилем та ориґінальним кольоритом. В своїх починах обмежувала ся народна лїтература українська до сорокових років лише зображенєм народного побуту в формі повістий і оповідань, драматичних творів або поезий в народнім тонї і не йшла дальше простого зображеня. Народність була головною спонукою лїтературної творчости, однак народність тодїшних письменників — не виключаючи навіть Квітки — як каже Костомарів, се мовби зеркало наведене на народний побут: після того,

яке зеркало, в нїм з більшою або меньшою вірностю і повнотою відбиває ся народне житє, народний побут. Опісля-ж чим більше розбуджує ся національна сьвідомість, проявляє ся змаганє живійшої літературної дїяльности по части до висловлювання висших ідей народною мовою; інтерес до етноґрафічних студій більшає, а також інтерес до історичних переказів народу, именно-ж козаччини.

У двох перших письменників — Котляревского і Артемовского, головних представителїв гумористично-сатиричної ґрупи (котляревщина), проявляє ся головна манєра, виставляти на глум слабі сторони тодїшньої спільности, як се бачимо і в польскій літературі часів Красїцкого і єго сучасників. Ся ґрупа (до котрої опісля прилучили ся Гребінка, Думитрашко, Кореницкий, Корсун, Олександрів, Ващенко, Карпенки, і ин.) бере староклясичні мотиви (Верґіля, Горация, Батрахоміомахію, Езопа і Федра), але заразом черпає повною пригорщею з національного жерела (давнїйшого і новійшого), хоч се привязанє до свого, народного не є ще вповнї сьвідоме, а більше інстинктове. Твори сих письменників визначують ся властивим україньско-рускому народови гумором і дають могучу спонуку московскій літературі, в котру Микола Гоголь вводить сей напрям і викликує цїлу пізнїйшу т. зв. „обличительную“ літературу. Попри природний гумор, инколи доведений до пересадної карикатурности, визначають ся твори письменників сеї ґрупи також вродженою українско-рускому народови чутливостю і сьвіжостию чисто народною (н. пр. Наталка Полтавка, що має в україньскій літературі подібне значінє, як в польскій Wiesław Бродзїньского).

Ся ґрупа промостила дорогу етноґрафічній романтицї, котрої репрезентантами являють ся Квітка-Основяненко, Макаровский, Ісько Материнка (Бодянский), Щоголїв, і творять романтично-етноґрафічну ґрупу. Они розвивають в етноґрафічнім напрямі засновки чутливости, які виявили ся в Наталцї-Полтавцї. У письменників сеї ґрупи, котрих головою був Квітка, бачимо ще недостачі попередників, однак они любили свій нарід і з почуваннєм живописали єго етноґрафічний побут та моральні житєві прикмети. Тим то творять они висший ступінь від перших українських письменників до того нового напряму, який проявляє ся з кінцем трийцятих років нашого столїтя. З 1816-им роком бачимо отже під впливом більшої осьвіти і живійшої самосьвідомости також бистрійший розвиток літератури, котрої русло ще більше розширило ся і збогатило з кінцем 30-их років.

Третю ґрупу творять т. зв. романтики-археольоґи, як Метлиньский, Тополя, Боровиковский, обидва Писаревскі, Падура[1]) і ин. Могили, сї знаки предківскої слави і долї, чари, ворожби і т. и., се теми, в яких глядять они свого натхненя і промощують дорогу романтичній ідеалїзациї минувшини, романтичним поемам Шевченковим в початковій добі єго творчости.

Відроджене українського письменьства вийшло з лївобічної України, з Полтавщини. З Полтавщини та Харківщини вийшли українські письменники згаданих трех ґруп, а головними осередками літературного і духового руху були Полтава і Харків.

Під впливом сих трех ґруп, як і з свого питоменного ґрунту (проповіди Добриловского, Богогласник і т. и.) вирастає перший галицко-руский поет Маркіян Шашкевич і єго товариші, а майже сучасно з Шашкевичем образує ся талант Шевченка і витворює ся на Україні Кирило-Методіївске братство.

Взаємини української літератури до польскої і московскої.

В тодїшній літературі українській находимо дещо наслїдуваного або перенятого з иньших літератур (особливо польскої і московскої), однак сї наслїдованя не затирали народности, котра була головною основою — всї впливи перетворювали ся відповідно до сьвітогляду українсько-руского народу. Було вправдї й чимало романтики в тогочасній літературі, н. пр. в ідеалїзациї козаччини. Жерелом сеї ідеалїзациї була головно устна поезия, або на народний лад етноґрафами і археольоґами складані або підправлювані пісні і думи про подвиги козацких лицарів, в котрих прикрашувано давну „Гетьманщину“, виславлюючи сї часи добою народної волї. Однак ся ідеалїстична романтика на Україні все-ж таки гляділа звязи з реальною істориєю і пізнїйші українські письменники помалу визволяють ся від сеї романтичної ідеалїзациї.

---

[1]) Падура Тимко (Тома), польско-руский поет, ур. 1802 в Ілинцях (на росс. Поділю) ум. 1871 р., товаришував в школї з Їощиньским. В кременецкім лїцею читав Оссияна і Байрона, студиював історию України і наслухував бандуристів. Писав (вже від 1824 р.) поезиї і думи історичні українською мовою. Опісля познакомив ся з Вацлавом Ржевуским (Ревухою), котрий бажав приєднати Україну до повстаня в 1831 р. Падура ходив з єго порученя перебраний за бандуриста від хати до хати цїлий рік, але безуспішно. Пісні Падури були популярні і в Галичинї, однак не мають поетичної стійности а подобались більше задля гарної музики Лїпіньского. Розширював їх особливо надворний торбанїст Ржевуского Відорт.

Окрім устної поезиї народної чималий вплив на тогочасну літературу українську мала польско-українська романтична література, в котрій находимо вже раньше подібні фантазиї романтичні про козаччину. Поети польско-українські [Залєский, Мальчевский, Ґрабовский, Ґощиньский, Ґроза[1]), Падура і ин.] виводили в своїх творах картини старців-бандуристів, осьпівували ті могили, що скривали кости козацких героїв і під впливом українських кобзарів народних вкрили славою козацку бувальщину. Сей ентузиязм польско-українських поетів, сей романтичний запал для козаччини мусів вплинути і на українъско-руских поетів, котрі стали вивчувати народні думи і живі ще споминки про козаччину. Сей запал до козацкої бувальщини закривав її недостачі і зображав усе в приманливім сьвітлї. Вплив польско-українських поетів відбив ся особливо визначно на творах Метлиньского, що були видною проявою української романтики. Деякі твори Метлиньского нагадують вплив Залєского, побіч видатного впливу українських бандуристів (навіть в стилїзациї), хоч при всїй любови до старовини у Метлиньского не було віри у відродженє давної козаччини.

Окрім впливу польско-української літератури і устної поезиї української слїдно значний вплив на українське письменство тогочасне також Бродзїньского і Міцкевича, з котрих останнїй був тому близкий українським поетам, позаяк черпав теми для своїх баляд і романсів з народних пісень і переказів. „Mania ballad wówczas panująca“, як виразив ся Міцкевич („Czaty“, „Rybka“ і „Świtezianka“ і т. ин.), заставляє Артемовского перероблювати Міцкевичеву баляду „Pani Twardowska“. Боровиковский перший покидає гумористично-сатиричний напрям і також звертає ся до сеї форми, а особливо Метлиньский під впливом Міцкевича підходить до балядної форми в зображованю сучасного народного побуту. Таким способом, вивчуючи пильно бувальщину з устної літератури і черпаючи мотиви з сего жерела, українські романтики зближили ся до польско-української школи поетів. Черпаючи материяли для своїх творів з минувшини українъско-руского народу, письменники українські визначились зразу оригінальними творами і тим виріж-

---

[1]) Ґроза Олександер, ур. 1807 р. в Київщинї, писав поезиї на основі житя і минувшини української (поема „Starosta Kaniowski“, „Mogiły“, драма в V. дїях „Нгуć“).

нили ся від романтизму, який панував у тогочасній московській літературі, що черпала з чужого жерела, іменно з німецкої літератури.

Неперечно й московска література зробила свій вплив на розвиток українъско-руского письменьства вже в перших починах. Однак при тім впливі не дасть ся заперечити оригінальність в ґенезї, змістї і формах українъско-рускої літератури. В сю пору, коли починало розвиватись українъско-руске письменьство, московска література не визначалась ще сьвідомою народностю і самостійностю і підлягала чужоземним впливам, а вплив західно-европейский, якому московска література значно підлягала навіть в 20-их і 30-их роках, доходив до українъского письменьства не тільки посередно через московску або польску літературу, але й безпосередно з першої руки. Деякі українъскі письменники були знакомі з літературами західно-европейскими, і почасти під впливом тих літератур, почасти силою оригінального таланту навіть випереджували, хоч не зовсїм сьвідомо, в деяких формах літературну творчість московских письменників. Так на пр. Карамзин[1]) і Жуковский наслїдують Француів і Німців, коли тимчасом в творах Котляревского і Артемовского зразу находимо реалїзм і живе народне слово. Іменно в чутливім зображаню народного побуту в повістях українъска література випередила на час московску, а сентиментальність в драматичних творах Котляревского або повістях Квітки то не сентиментальність повістий Карамзина і Жуковского, але природна сентиментальність, яка випливає з чутливої вдачі авторів і природного характеру українъско-руского народу, свобідна від хоробливости і неприродної пересади. Українъска література вже вельми рано звернула ся до того західноевропейского напряму, який показав ся так плодотворним в наслїдках і в західноевропейских а трохи пізнїйше, і в московскій літературі. В західноевропейских літературах видвигнено повісти й оповіданя з сїльского житя в супротивности до давнїйшої сальонової новелїстики і невірного зображеня сїльского побуту. В тих оповіданях з сїльского житя проявляв ся що раз більше реалїзм (впадаючи иноді в грубий реалїзм),

---

[1]) Карамзин Микола, знаменитий історик московский, (1765—1826 р.). Романтичні повісти „Бѣдная Лиза“ „Наталя, боярская дочка“ зірвали псевдоклясичні кайдани з московскої літератури і зробили перелом до романтизму і сентименталїзму, яким навіяні всї его твори. Він також після Ломоносова зробив дальший ступень в розвитку стилю. Его „Исторія Россіи“ (12 т.) має ще й нині деяку вартість, хоч в многім вже застаріла.

після того як сільский побут розбуджував що раз більший інтерес в суспільности. Неперечно, що иноді й московска література звертала бачність українських письменників на українські предмети, перекази і красу природи, або познакомлювала Українців з творами західноевропейских літератур. Так н. пр. баляда Артемовского „Рибалка“ написана під впливом перекладу Жуковского з баляди Ґетого (Der Fischer“). Московска література вплинула на виробленє більше або меньше штучних форм в українськім письменьстві (сей вплив бачимо вже у Котляревского), одначе зміст, прикмети стилю і основні напрями виробили ся в українській літературі незалежно від московскої. Сї головні напрями були в українській літературі не тілько спільні з московскою, але й з иньшими славяньскими і західноевропейскими літературами. Гумор, чутливість і реалїзм характеризують українську літературу як постійні її прикмети, а житєва сила українсько-руского народу, любов до народности і пробудженє національної сьвідомости були головними підоймами в розвитку літературної творчости українского народу.

Київ третим огнищем літературного і духового руху українського.

Національна ідея проявила ся в українськім письменьстві спершу лише інстиктово або не з повною сьвідомостю. Коли-ж в сорокових роках нашого століття в літературі виступили письменники широких поглядів і посьвятили все своє житє сим змаганям, — письменники, що́ запал для народної поезиї злучили з любовю для духового житя Славяньщини, — тоді й національна ідея виступила з повною сьвідомостю в українській літературі. Се було осягнено головно змаганями української трійцї літературної: Костомарова, Шевченка й Кулїша і заснованого в Києві 1846 р. Кирило-Методиївского товариства.

В 1831 р. основано в Києві університет св. Володимира (після знесеня Виленьского університету і Кременецкого лїцея). З того часу київский університет став осередком духового житя українського именно як там обняв катедру московскої літератури учений і етноґраф український Михайло Максимович[1]). Небавом після перенесеня Максимовича в Київ заснував ся там для вислїдів старинностий комітет, котрого членом був також Максимович і се був

[1]) 1834 р.

почин до пізнійшого заснованя комісиї для видавництв давних актів[1]). Відтак починає Максимович видавництво альманахів,[2]) в котрих містив він також вірші і повісти для оживленя, але головний зміст їх творили історичні розвідки і материяли про Київ і Україну, а головним робітником сих альманахів був сам Максимович.

Поки ще почав в Києві будити ся літературний рух, в українській суспільности проявляли ся і кружляли думки, викликувані споминами давної окремішности і самостійности України. Сї думки розбуджували любов до української старовини, а любителями її бували і великі пани в роді згадуваного вже бувшого мінїстра Трощиньского. На початку нинїшного столїтя до тих українських патріотичних інтересів прилучили ся також інтереси всеславяньскі. Був се час, коли по всїй Европі творили ся тайні товариства (в Італії, Іспанії, Нїмеччинї й Росиї). Сей дух проявив ся і на Україні; в Києві заснувало ся товариство „Соєдинених Словян“[3]) а також пізнійше находимо згадки[4]) про „українські товариства.“ Дух сей обгорнув опісля і київску українську молодїж, що заснувала Кирило-Методиївске товариство.

Кирило-Методиївске товариство. Вже на два-три роки перед основанєм товариства св. Кирила й Методія (1843—44 рр.) утворила в Києві патріотична молодїж українська заходами Кулїша невеличку громаду, щó задумала видвигнути українсько-руску народність з духового занепаду, а українських крепаків з неволї духової і соціяльної. Молода громада київска перенялась ідеями Христової віри і тому всї они добре знали св. письмо та перенялись євангельскою правдою і любовю, вважаючи, що до такого дїла треба людий чистих серцем, осьвічених і спосібних до християнскої саможертви. В сій невеличкій громадї зародилась була перша думка, видавати книжки потрібні для самопізнаня, наклонити деяких панів-гуманістів, щоб заводили народні школи і тим положили основу народній просьвіті на Україні. Головою сеї громади був Шевченко, на котрого взирали товариші „як на якийсь небесний сьвітильник, яко видиме оправданє натхненя звиш“.

---

[1]) 1846 р.

[2]) Спершу видає він „Кіевлянинъ“ три томи (1840, 1841 і 1850) відтак альманахи „Украинецъ“ (1859 і 1864 дві книжки).

[4]) 1818 р.

[3]) 1826 р.

Окрім того й історія Славян була для київских громадян провідником і підоймою до великого подвигу і нема ніякого сумніву, що відродженє Славян (живий рух національний у Чехів, Словаків) було жерелом українського панславізму київских громадян. Тогочасний рух в польскій літературі, именно ідеї поем Красїньского[1]), наука Товіяньского[2]) і месіянїзм Міцкевича не могли также не зробити свого впливу на київску громаду. В польско-українській літературі тогочасній (Чайковский: Powieści kozackie) були висловлені думки про всеславяньске значінє Києва, а з тим вязались думки висказувані про всеславяньске посланництво Польщі. В Києві пробували Поляки, що інтересували ся Славянщиною і приязно відносили ся до провідників українського руху (Куліша відносини до Михайла Ґрабовского в єго житєписи в II. части). Отже різні сї впливи і місцеві услівя, серед яких находила ся київска громада українська, витворили програму всеславяньского з'єднаня. Так провадила дїло до р. 1845 українська громада в Києві, перенявшись ідеєю панславяньскою, з котрою громадяни лучили змаганє до просьвіти на Україні і знесенє кріпацтва.

В р. 1845 переселив ся до Києва Костомарів з Харкова (занявши місце в київскій ґімназиї а відтак катедру істориї в університетї), де вже раньше зародилась ідея українського панславізму під впливом Корсуна і Метлиньского, а особливо славіста Ізмаіла Срезневского. В Києві познакомив ся Костомарів з товаришами української громади Кулїшем, Шевченком, Василем Білозерским й иньшими, оповідав їм про славяньске відродженє і звертав їх бачність на загально-славяньскі питаня. Питаня порушені Костомаровом викликували живі суперечки; именно горячо виступав

---

[1]) Красїньский Жигмонт, оден з найзнатнїйших польских поетів, ур. 1812 р. в Парижі, ум. 1859. З єго творів замітні прозою написані фантастичні і пророчі драми „Nieboska komedya“, „Irydion“, зображаючі боротьбу нової суспільности з старою, пророча поема „Przedświt“, „Psalmy przyszłości“. Красїньский поет більше фільозофічний і полїтичний, а в творчости зовсїм незалежний.

[2]) Товіяньский, колишнїй ученик виленьского унїверситету, совітник карного суду, екзальтований містик, пропаґатор дивачних доктрин про походженє і чищенє духів, покинув Вильно, і поселив ся в Парижі, де зібрав собі 44 прихильників і оголосив ся їх учителем. В своїй науцї месіянїзму обіцював дні відродженя з духа. Поміж першими учениками Товіяньского були Ґощиньский, Міцкевич, Словацкий.

проти ідей Костомарових Шевченко. Однак мало-помалу дозрівали погляди товаришів і київска українська громада перетворила ся (в перший день Різдва Хр. 1846 р.) під впливом Костомарова в Товариство св. Кирила й Методія, злучивши змагання панславяньскі з українським націоналізмом, на основі соціяльно-політичній. До сего товариства належали, окрім в горі згаданих, Микола Гулак, Опанас Маркович (опісля чоловік Марії (Марка Вовчка), Олександер Навроцкий[1]). Они зложили статут сего тайного товариства (давнійша громада українська в Києві не мала нїякого статута писаного), а яко відзнаку носили желїзні перстені з буквами К. М. (Кирило, Методій) і девізою: „И оүразѣмѣете истинѣ и истина свободитъ вы“. (Єванг. Йоана VIII. 32).

Члени Товариства Кирило-Методіївского приняли ось яку програму: Славяни повинні орґанізувати ся в самостійні політичні ґрупи з удержанєм федеративного звязку поміж народами славяньскими; привилеї і права станові і кріпацтво мають бути знесені а кожде плем'я повинно мати своє народоправство; управа, законодавство і просьвіта мають основувати ся на релїґії Ісуса Христа; в справах віри має бути релїґійна свобода і терпимість; в публичнім богослуженю всїх істнуючих церков у племен славяньских має бути заведене славяньске богослуженє; має бути повна свобода мисли, науки і вільність друкувати всякі писаня; в наукових інститутах славяньских народів мають відбувати ся виклади всїх славяньских язиків і літератур.

Товариші Кирило-Методіївскі переняли ся сею думкою, що до такого великого дїла треба нових людий і сили нової, а тою силою повинна бути чистота серця, праведна осьвіта й свобода простого люду. Тому членами товариства могли бути лише люди відомі з непорочного житя й праведної осьвіти. Задля того постановили они дбати, щоб на Україні було як найбільше письменних людий. Найкрасшим способом, ширити свою проповідь, уважали они устне й печатне слово й добру науку дївчат, яко материй

---

[1]) Навроцкий Олександер ур. 1823 р. в Полтавщинї, скінчив курс наук в університетї київскім (1847 р.). За участь в товаристві сидїв 6 місяців в тюрмі і до 1851 р. був під доглядом полїційним. Відтак служив в Петербурзї, а тепер ще служить в Єриванї. Писав поезиї лїричні і переклав 12 пісень з Оссияна, деякі поезиї Байрона, Шіллера, Ґетого, Хомякова, Міцкевича (між иньшими „Ода до юности“, „Фарис“) та зладив пересьпів Гомерової Іліяди й Одиссеї.

і сестер сих дїятелїв, що мали ширити осьвіту серед простолюдя. Тому й дбали они, щоб на Українї було як найбільше письменного й тямучого жіноцтва. (Таким поглядом свого часу переняв ся був також Квітка, яко директор інститута для дворяньских дївчат в Харкові). Окрім того члени товариства пильно заходились, щоби було знесене кріпацтво. Тому й постановили мало-помалу підготовити до сеї спасенної думки і уряд і панів з підмогою науки й підмови, а простолюдє до нової красшої долї з підмогою народних шкіл. Задля того мали нахилити до сеї думки панів, щоб заводили сїльскі школи.

Заснованє Кирило-Методіївского товариства показує наглядно, що розвиток українъско-рускої лїтератури почав ся рівнобіжно з славяньским відродженєм, і з ним лучив ся. Се була заява панславізму, в дечому вельми ідеалїстичного, але в самих основах відмінного від панславізму московского, який тодї зароджував ся між славянофілами в Москві. Українъский панславізм товариства основував ся не на пановану одного племени над другим, офіциялъного і пануючого над підвластним, а поставив справу національної самостійности України-Руси посеред всеславяньскої федерациї на підвалинї вільности особи і самоуправи краєвої і відсував незгоди релїґійні широкою толєранциєю. Ся ідея зляла ся в проґрамі Кирило-Методіївского товариства з ідеєю національною.

Члени товариства сходили ся на дружні розмови у Гулака. Студент Петров, що жив в тім домі за деревяною стїною, чув відорвані слова їх розмови і умів так підлестити ся Гулакови, що сей розказував єму про се товариство, а навіть впровадив єго до братства. Тодї Петров, розвідавши про все, доніс о тім власти. Наслїдком того доносу арештовано десять членів сего товариства і посаджено їх в кріпостях або розіслано на урядову службу в далекі ґубернії Росиї. Костомарова увязнено на передодні єго весїля[1]), Шевченка[2]), коли перевозив ся поромом на Днїпрі до Києва, щоб відтак з Кулїшами поїхати за границю на дальшу науку малярства. Така-ж сама доля постигла й иньших товаришів.

Увязненє членів Товариства св. Кирила й Методія спинило розвиток українъско-руского письменьства на цїлий десяток лїт, а проґрама того товариства лишила ся теориєю розбитої київскої громади українъскої. А все-ж таки в пізнїйших лїтературних і на-

[1]) 29. марця 1847 р.
[2]) 5. цьвітня 1847.

укових працях давних товаришів і їх наступників проявляв ся відмінний від московского погляд на розвиток літератури і славянські відносини, погляд, в котрім було історично багато вірного і з людского становища багато справедливих вимагань.

Становище Шевченка в літературі. Важка доля Товариства св. Кирила й Методія перервала вправдї дїяльність членів сеї громади, однак они, а іменно Шевченко, Костомарів і Куліш положили своїми трудами підвалини до ширшого розвитку українсько-рускої літератури на основі національної сьвідомости. Коли перші українські письменники почали пародиями, в котрих лише з-легка доторкували ся національних або суспільних обставин (як Котляревский, Артемовский), коли Квітка-Основяненко був лише повістярем-етноґрафом, незрівнаним в живописи сїльского житя, то Шевченко вперше порушив всї струни народного духа, що скривав ся досї в курних хатах, цїлою силою народної музи пробудив сонних братів до нового, сьвідомого житя народного, положив нову підвалину до дальшого розвитку українсько-руского народу і вказав шлях, яким в будуччинї треба поступати до національного і просьвітного відродженя України-Руси.

Не на основі архівних дослїдів, а своїм віщим духом збагнув Шевченко нашу бувальщину, затемнювану тенденцийним прикрашуванєм чернечих і козацких лїтописцїв; не з перґамінів і лїтописий, але з руїн і могил степових вислїдив він духа історичного розвитку українсько-руского народу і розкрив перед сьвітом правдиву історию, а тим дав товчок до нової історіоґрафії (починають її товариші єго Костомарів і Куліш), що критичними розслїдами що раз нових материялів історичних бажає прояснити вікову темряву нашого історичного житя. Зрозумівши віщим духом історичну минувшину, не міг Шевченко не відчути і сеї тяжкої недолї, яка в сучасности гнобила закріпощений нарід. Вийшовши споміж закріпощеного народу, вихований думками того народу, зазнавши тяжкі злидні кріпацтва і перебувши найтяжшу неволю, став Шевченко також речником кріпацкого люду і вивів єго справу перед суд цивілїзованого сьвіта. Шевченко рідним словом не тілько оживив завмерлу, забуту і понехану народність, не тілько спровадив українсько-руску літературу на новий шлях сьвідомої національної працї, але й змінив своєю піснею старий суспільний лад на Українї, вплинув на визволенє закріпощеного народу (хоч за житя того не діждав ся), вернув єму повагу поміж иньшими народами і відкрив єму шлях до дальшого розвитку культурного. В тім то й ле-

жить ціла вага Шевченкової поезиї, се й підносить єго до великого значіня сьвітових ґеніїв, що своїми творами мали рішучий вплив на розвиток і культуру людскої суспільности. Шевченко не тілько великий поет, але речник народних злиднів і кривд, творець нового житя на Україні-Руси. Єго заслуга не тілько в тім, що мілїони кріпаків визволили ся з неволї, віджили новим житем, але й ожили яко народ, яко нация українъско-руска. (Див. Ш. Лист з хутора і Бесїда Вол. Барвіньского в XV роковини смерти Шевченка в П. части Виїмок).

Почини народної лїтератури рускої в Галичині припадають майже о 40 лїт пізнїйше (1837 р.) як на Україні, але й тут як і там приготовляє ся нова доба задля тих самих причин.

Дбалість австрийских монархів про долю Русинів. Після першого поділу Польщі війшла більша частина колишньої Червоної Руси в склад Австриї під назвою королївства Галичини і Володимириї. Руску суспільність репрезентували тоді хлїбороби, підупале міщанство і темне духовеньство сьвітске, позаяк не було відповідних інститутів для вихованя й осьвіти молодого клєру. Не дивно отже, пише сучасний автор славяньско-рускаго словаря[1]), що „ледве сотий єрей (сьвященик) зрозуміє словеньский (церковно-славяньский) язик, не відаючи, що читає на божественній службі, з погибелю своєї і поручених пастві єго душ". — Австрия, занявши Галичину, стала дбати про долю Русинів. Мария Тереса обмежує кріпацтво і дає захист селяньскому станови супроти самоволї паньства[2]), а заразом звертає бачність і на потребу вишої осьвіти рускаго духовеньства, засновує[3]) у Відні при церкві св. Варвари духовну семінарию „Barbareum"[4]). Цїсар Йосиф П. зніс кріпацтво в тім самім роцї, коли царица Катерина П. затвердила кріпацтво на Україні, і тим способом заявив ся справдешним добродієм селян, та звернув бачність і на просьвітні потреби в Галичині. Дїтям селян відкритий був вступ до всяких шкіл, а до служби урядової приймано людий з ріжних

---

[1]) Виданого в Супрасли 1722 року.

[2]) (Патентами з 1774,—75,—78 рр.)

[3]) 1774 р.

[4]) Цїсар Йосиф П. розвязав Barbareum 1784 р., а намісць того засновує цїсар Франц І. цїсарский конвікт (1803) розвязаний 1893 р.

верств суспільних, скоро лише виказались відповідним приспосібленєм. У Львові заснував сей цїсар духовну семінарию[1]), опісля (1784 р.) унїверситет з 4-ма виділами і 6-клясною ґімназиєю. На просьбу львівского єпископа Білянського, щоб на виділах фільозофічнім і теольоґічнім лекциї для Русинів відбувались в рускій мові, заведено (в 1787 р.) рускі виклади на унїверситеті. Однак Русини не вміли сим добродїйством відповідно покористуватись, позаяк тодїшні професори намагались учити в мертвім язицї церковно-славяньскім.

Неясне розумінє про руску мову і народність. Задля хибного погляду на мову церковних книг і задля недостачи наукових дослїдів славяньских мов, не мали анї Русини, анї австрийске правительство ясного розуміня про руску народність і мову. І Русини і правительство вважали церковщину книжною мовою рускою, а про народну мову руску думали деякі учені, що се повітовщина польскої мови, иньші, що се мішанина церковщини, московщини і польщини і т. ин. Рускі (а властиво церковно-славяньскі) виклади не могли отже оживити рускої літератури і витворити національної науки, позаяк рускі учені і професори вважали достойним осьвічених людий лише язик церковний, котрий не міг стати мовою щоденного житя. В щоденнім житю, а навіть в проповідях руске духовеньство уживало польскої мови[2]), а тодїшні письменники уживали польскої і латиньскої, опісля й нїмецкої мови, побіч церковщини. Церковщина здержувала таким побитом відродженє народного письменьства, а за весь час руских викладів в унїверситеті не появила ся в Австриї анї одна руска книжка.

Почини руского шкільництва народного. Небавом знесено рускі виклади[3]) а унїверситет львівский перенесено до Кракова. Коли-ж Краків оголошено републикою[4]) відновив цїсар Франц I. унїверситет[5]), однак без медичного виділу. Спершу не розбудив

---

[1]) 1783 р. спершу дисцезальну, а відтак перемінено її на ґенеральну, в 1893 р. знов перетворено на дисцезальну.

[2]) Ще в р. 1842 проповідник архикатедральний Спиридіон Литвинович виголошує kazanie na uroczystość Zjawienia Bożego w cerkwi parafialnej miejskiej Wniebowzięcia N. P. M. w przytomności Najprzewiel. Grzegorza Jachimowicza, sufragana Metropolii halickiej — і поświęca Szan. Członkom Instytutu Stauropigiańskiego lwowskiego.

[3]) 1808 р.

[4]) 1815 р.

[5]) 1817 р.

сей університет наукового руху і житя, однак вже самі прихильні відносини Марії Тереси і Йосифа II. до Русинів були товчком до розбудженя національної сьвідомости. Именно коли по митрополиті Анґеловичу наступив Михайло Левицкий[1]) а з ним переніс ся з Перемишля учений крилошанин Іван Могильницкий, звертає власть духовна пильну бачність передвсім на народні школи, які під той час на ново орґанізовано. Заходи митрополита Левицкого і Ів. Могильницкого осягнули сей успіх, що цісарским рішенем з 1818 р. постановлено, щоби в народних школах рускі дїти вчились релїґії рускою мовою, та щоб і вся наука відбувалась по руски в школах, де є рускі дїти; де-ж мішана молодїж (руского і лат. обряду), там мала наука відбуватись по польски, але рускі дїти мали вчитись рускої мови. Вправдї розпорядженя сего не виконувано докладно, тому рускі власти церковні звернули також бачність на засновуване шкіл парафіяльних, в котрих молодїж учила ся читати (на церковних книжках) і писати (кирилицею, — бо із скорописю познакомив Русинів аж пізнїйше Йосиф Левицкий в своїй граматиці[2]).

Перше просьвітне товариство руске. В тім часї проявляють ся заходи задля орґанізації галицких Русинів до самостійної працї серед народу. Ініціятором сеї орґанізацийної проби був крилошанин Ів. Могильницкий, котрий заснував в Перемишлї (1816 р.) перше просьвітне товариство „для видаваня катехитичних і гомілетичних книжок для народа, для образованя обичаїв і ширеня правд віри християньскої“. Правительство затвердило статут сего товариства, що було важним почином, позаяк окрім офіцияльної і так сказати-б більше обрядової репрезентації (затвердженого правительством Ставропигійского Інститута, митрополії і руских капітул у Львові і Перемишлї) Русини не мали иньшого заступництва. Засноване нового просьвітного товариства було отже важним кроком вперед з огляду на сучасний рух між иньшими Славянами, а именно між сусїдними Поляками (у Львові засновано інститут Осолиньских[3]), у Варшаві університет, окрім того повстали товариства наукові і численні кружки молодїжи польскої). На се товариство звернув бачність також учений славіст Копитар, горячий прихильник самостійного розвитку всїх сла-

[1]) 1817 р.
[2]) виданій 1834 р.
[3]) 1817 р.

вяньских мов. Та на жаль вся дїяльність сего товариства скінчила ся друком статутів. Але вже сама проява самостійної думки в часах абсолютної Метерніхівскої системи була важною подїєю.

Відгомін славяньского відродженя в Галичині. На останку проникає і в Галичину відгомін славяньского відродженя. Романтичний напрям в західноевропейских лїтературах викликав і між Славянами змаганя національні. Чехи Дубровский[1]), Юнґман[2]), Шафарик[3]), Словенець Копитар[4]), Серб Караджич[5]), Словак Коляр[6]) викликують в перших двох десятках нашого столїтя живий рух між західними й полудневими Славянами. Учений Поляк Адам Чарноцкий (Зорян Ходаковский) пішки вандрує по польских і руских землях, збирає народні пісні й перекази і других заохочує до того. В тім часї появляють ся збірники украіньских пісень Цертелева, Максимовича, починає ся рух лїтературний на Украіні, а видання українські доходять і в Галичину. І в Галичині під впливом відродженя славяньского починає проявлятись житє на ниві письменьства спершу з обсягу народного шкільництва, (буквері, катехізми, правила шкільні і т. ин.), опісля при нагоді вступленя М. Левицкого на митрополїю по довгій перерві перший руский

---

[1]) Дубровский Осип, основатель славяньскої фільольоґії (1753—1829 р.) був ректором духовної семінарії в Градищі коло Оломунця. Єго головне дїло Institutiones linguae slavicae.

[2]) Юнґман Осип, знатний ческий фільольоґ (1773—1847), писав поезиї, переложив Мільтона „Втрачений рай“, написав історию ческої лїтератури і видав словар ческо-нїмецкий в 5. томах.

[3]) Шафарик Павло, знаменитий досліґник на полї славяньских язиків, лїтератур і старинностий (1795—1861). З єго дїл замітні „Славяньскі старинности“, „Славяньска народопись“, „Історія слав. лїтератур“ і ин.

[4]) Копитар Вартоломей, Словенець, основатель слав. фільольоґії (1780—1844), був кустосом цїсарскої бібліотеки у Відні. Єго головне дїло „Glagolita Clozianus“ з ученим передним словом.

[5]) Караджич Вук, творець нової лїтератури і мови письменної сербской (1787—1864). Він понехав книжну мішанину церковщини й сербщини а приняв народну мову і завів фонетичну правопись. Написав граматику сербску, видав словар, богатий збірник народних пісень сербских, переложив взірцево новий завіт.

[6]) Колляр Осип, ческий поет (1793—1852), був професором славяньскої археольоґії в університеті віденьскім. Головний єго твір „Slavy dčega“ єсть наче кодексом поетичним панславізму. По нїмецки написав „Ueber die litterarische Wechselseitigkeit zwischen den Stämmen u. Mundarten der slav. Nation“ (1837).

стишок[1]), відтак[2]) поетичні проби Йосифа Левицкого і Кирила Блоньского. Одначе і мовою і змістом сї літературні проби поетичні були наслїдованєм бурсацких реторичних віршів принагідних, зложених дивоглядним язиком, в котрих церковнославяньский язик був попсований незнанєм форм і примішкою живої мови польскої і рускої.

Дослїди рускої істориї і мови. Рускі учені й письменники починають розслїджувати історию й мову руску. Іван Могильницкий перший почав дослїди рускої мови, написав[3]) (першу в Галичинї) граматику руску, (остала в рукописи, але нею користувавсь пізнїйший автор рускої граматики Йосиф Левицкий) і розправу про руску мову[4]), а також укладав книжки рускі для народних шкіл. В тім часї і Львівский університет починає брати участь в науковім руху. В альманасї „Der Pilger von Lemberg“ виданім проф. Гітнером[5]) появили ся дві рускі пісні народні з поясненями редакциї, а в другім річнику того-ж альманаха[6]) розправа Дениса Зубрицкого[7]) о народних піснях галицких (руских і польских). Опісля Зубрицкий порядкує ставропигійский архів, а добутком сеї працї була статя про ставропигійску церкву[8]) в котрій сей учений виявляє своє національне становище і тим підготовляє в дальшім розвитку галицких Русинів підвалини для обєдинительної ідеї. Він говорить там про „Völker russischen Stammes“, а тому розуміню дає практичну ілюстрацию виданєм в ставропигійскій друкарнї оди „Богъ“ московского поета Державина. Ще виразнїйше виступає сей погляд Зубрицкого в полємиці против розправи про руску мову Івана Могильницкого (в горі згаданої), котрий ще не може найти дороги від історичного книжного язика до народної мови рускої, але виразно стоїть за самостійностю рускої мови. Супроти докладного відріжнювання в розправі Мо-

[1]) „Чувства чадъ галицкихъ рускихъ і т. д.“ 1818 р. без імени автора.
[2]) 1822 р. у Відні.
[3]) Около 1820 р.
[4]) 1829 по польски в Czasop. nauk. księgozbioru im. Ossolińskich.
[5]) 1821 р.
[6]) 1822 р.
[7]) Зубрицкий Денис, архівар міста Львова і Ставропигійского Інститута, писав істор. монографії (окрім згаданих в сім оглядї) між иньшими O drukarniach rusko-słowiańskich 1836, Kronika miasta Lwowa 1844, (а московскою мовою видав „Исторія древняго Галичско-русскаго княжества“ 3 части 1851—55 р.)
[8]) 1830 р. у віденьскім N. Archiv f. Gesch. etc.

гильницкого назв руский і росийский, промавляє Зубрицкий за уживанєм назви „росийский“. Неясне становище займає також Йосиф Левицкий[1]), автор „граматики руского язика в Галиції“[2]). Він відріжняє вправдї дуже докладно руску мову від московскої (єму була відома граматика Павловского, Енеїда Котляревского), але в прозодиї наводить він яко взірцї частини з поетичних творів Державина і ин. поетів московских і тим показав, що не зрозумів значіня національної літератури українско-рускої.

Вплив романтизму на розбудженє національної сьвідомости. „Судило нам ся послїдними бути“. Серед того туману невиразних поглядів учених грамотіїв на руску мову і її національне значінє була народна поезия тою зірницею поранною, що заповідала благодатний сьвіт серед дотеперішньої темряви. Збірники українських пісень Цертелева і Максимовича, твори Котляревского, відзиви учених польских Ходаковского і Залєского[3]) про рускі народні пісні, котрим признають велику стійність поетичну, звернули бачність на жерело, де треба глядїти живучої води для національного відродженя руского народу[4]).

Руска трійця. За приводом польскої молодїжи, що лучилась в кружки для праці коло національного відродженя польского народу, зложила ся у Дьвові[5]) „Руска трійця“ (М. Шашкевич, Вагилевич і Як. Головацкий), як її опісля називали иньші товариші, а відтак ширша громада студентів, головно заходом сьміліїшого поміж ними Маркіяна Шашкевича. Кождий вступаючий давав руку, що буде працювати над відродженєм народної літератури і просьвіти народу. Члени сеї громади приймали славяньскі імена (Шашкевич — Руслан, Вагилевич — Далибор, Головацкий — Ярослав і т. д.) і вписували якесь прислівє до альбума „Руска Зоря“, вистаченого Шашкевичем. Душею сеї громади був Маркіян Шашкевич. Ще яко слухач фільософії (нинїшня 7 і 8 кл.) мав нагоду

---

[1]) 1829 друкує він руский стишок на імянини єп. Снїгурского.

[2]) виданої в Перемишлї 1834 р.

[3]) Вацлав Залєский (z Oleska) видав 1833 р. Pieśni ludu galicyjskiego (рускі і польскі) з знатним передним словом, зібрані з підмогою руских студентів, між иньшими й Маркіяна Шашкевича.

[4]) Вагилевич писав в 1843 р. до Погодина: „бути може, що велична старинна поезия коляд з своїм особливим чудовим сьвітом, прояснивши мою увобразню, пробудила мою душу з просоня. Навіть може бути, що она дала менї перо в руки“.

[5]) 1832/3 р.

познакомитись з сьвітлими людьми (Поляком і славянофілом Тадеєм Василевским, радником ґуберніяльним і властителем Княжого, з ученими Вацлавом Залеским і Чехом Кавбеком) а з їх підмогою дізнатись про відроджену Славяньщину на основі пильних студий в бібліотеці Оссолиньских. Тодї-то попали ся Маркіянови в руки граматика Павловского, пісні українські Максимовича, Енеїда Котляревского. Він зразу відчув значінє національної літератури і зрозумів, що для всеї України-Руси треба одної письменної, але живої народної мови. Тим способом Шашкевич зразу найшов певну дорогу до розвитку руского письменьства, від котрої ученого Івана Могильницкого відтягало єго змаганє ратувати повагу рускої мови зближенєм до церковщини, а Йосифа Левицкого взірці тогочасної московскої літератури.

Почини народної літератури. Вступивши до семінарії духовної[1]), застав там Шашкевич розбуджену потроха сьвідомість національну і почав дальше трудити ся в тім напрямі. Шашкевич став душею семінарскої молодїжи, щó звернула ся до виученя рідної мови, літератури й історії. Він не тілько одушевляв товаришів патріотичним ентузиязмом, але давав у всїм привід. Набувши власною пильностю основної осьвіти, познакомившись з рідною мовою на основі устної словесности та з славяньскими літературами, перейняв ся Шашкевич живим інтересом до всеї Славяньщини. Він бачно слїдив розвиток українського письменства і любував ся творами перших українських письменників та українськими народними піснями, виучував руску минувшину і добачав в старовині незвялену „красоту передвічну“. Тому й загрівав він своїх товаришів іти між нарід, розслїджувати на місци останки старовини, збирати з уст народу пісні, перекази, приповідки і т. и. Одушевлені ним до народної праці семінаристи складають рукописний збірничок поезий з замітними слїдами романтизму і впливу народних пісень п. з. „Син Руси“ (1833 р.), в котрім були також стишки М. Шашкевича. Який вплив мав Шашкевич на національне осьвідомленє своїх товаришів, можна пізнати із слів одного з бувших єго товаришів Козановича: „О безсмертний Маркіяне! Ти зажег огонь в моїй груди, котрий лише гробова персть (земля) загасити може!“ Небавом Маркіян пустив в сьвіт перший друкований стишок „Голос Галичан“[2]). Невеликий сей стишок, написаний чистою і звучною

[1]) 1833/4 вже другий раз — перший раз 1829.

[2]) написаний в 66-ті уродини цїсаря Франца I. 12 лютого 1835 р.

мовою народною був справдешньою „зірницею розсьвіту“ по довгій темряві на ниві рідного письменьства, „зробив цїлковиту переміну на землї Галича, як каже єго товариш Микола Устиянович, збудив Русь з глибокого сну“. Се був наглядний доказ, яким повинно бути руске письменьство, коли має бути народним і живим.

Сего-ж року виголосив Маркіян в семінарскім музею „слово до питомців“ в присутности властий духовних і запрошених гостий рускою мовою (до того часу звичайно такі промови виголошувано латиньскою або польскою мовою), а в осени 1835 р. Шашкевич, Устиянович і Величковский виступили в перший раз в львівских церквах з рускими проповідями. Се була дальша проява національної сьвідомости, яка стала будити ся між тогочасною молодїжю рускою, щоби вводити посеред рускої суспільности рідну мову, розбуджувати і просьвічувати руский нарід, піднимати народного духа і воскресити задля того руске письменьство в Галичинї. Для сеї гадки приєднав Шашкевич окрім Вагилевича і Головацкого ще й иньших товаришів. При тім бажав він сею ідеєю оживити як найширші верстви рускої суспільности і робив заходи, щоб осягнути дозвіл на видаване рускої часописи. Коли-ж се не повелось, загадав Шашкевич за приводом збірників М. Максимовича і Вацлава з Олеська видати руский альманах під заголовком „Зоря“.

Хоч Шашкевич вказав рускій літературі просту і певну дорогу, проявляють ся ще й після того змаганя, розвивати дальше руску літературу не на основі вказаній Шашкевичем, а після давних схоластичних взірців. Йосиф Левицкий друкує переклади деяких баляд Ґетого і Шіллєра[1]), а Лисинецкий поетичний опис Дунайскої повени п. з. „Воззрѣніе страшилища“ такою неможливою мовою, що Максимович аж зляк ся, оцінюючи сї твори[2]) і висказав, що се ані українъско-руска, ані білоруска, ані московска мова, а якась штучна церковно-руска мішанина і радив галицким письменникам вчити ся мови з народних пісень, особливо українъских, де народне житє проявило ся з найбільшою силою і красою. Тим більше личить се галицко-рускій Музї, що відроджує ся посеред славяньского сьвіта і в ту іменно пору, коли майже всї Славяни пізнали цїну своєї народности і так горячо за неї приняли ся.

---

[1]) 1834—1844 р. в Перемишлї.

[2]) в „Кіевлянинї“ 1841 р.

Заходи Шашкевича розбили ся о перепони цензурні, а до того ще навели на него й товаришів підозрінє у полїтичних властий (див. біоґрафію М. Шашкевича). Однак горяча любов до рідного слова і жива сьвідомість ідеї національної не дала Шашкевичеви й єго товаришам понехати задумане дїло. Они звернулись до Серба Юрія Петровича, з котрим Головацкий познакомив ся на унїверситетї в Пештї[1]) і єго заходом вийшов змінений в дечім альманах п. з. „Русалка Днїстровая в Будимї 1837 р.“.

Щоб видатнїйше зазначити самостійність рускої мови в приготовленім до друку альманаху, рішили видавцї придержуватись в своїх писанях фонетичної правописи уложеної після взірця сербскої правописи Вука Караджича, признаної Копитаром і Ґрімом дуже льоґічною й найлїпшою з славяньских (Срезневский признав Вукову правопись також „взірцевою“ поміж славяньскими). Але сї дві головні цїли альманаха (чиста народна мова і фонетична правопись) станули в дорозї сему виданю. Лиха доля постигла сю першу книжку руску. Лише незначна частина накладу (100 екз.) дійшла до рускых хат через Відень, а все иньше забрала львівска цензура і випустила в сьвіт аж в 1848 р. (Цензором був проф. теольоґії моральної в львівскім унїверситетї, Венедикт Левицкий, приятель Д. Зубрицкого і прихильник єго поглядів). Чиста народна мова і фонетична правопись були головними поводами конфіскати невинної зовсім книжочки, а навіть Йосиф Левицкий накинув ся завзято на „Русалку Днїстрову“ в Галичинї, що не держить ся єго ґраматики і похваляв її конфіскату, називаючи правопись „дикою“, а авторів іронїчно „естетиками рускими“. Знайшлось посеред рускої суспільности чимало таких, що цурали ся сею „невидальщиною“ і з ґіркими докорами звертались головно до Шашкевича. Повторили ся тут подібні події, які приключили ся в сербскій лїтературі в минувшім столїтю. Старші люди поміж тогочасними Русинами похожі були на ту „словено-сербску школу“, що не вміла ще найти справдешньої лїтературної форми, стала писати мішаниною церковщини і народної мови і завзято напала на Вука Караджича, що бажав писати для народу і вибрав до того живу народну мову. В Галичинї справа була ще більше трудна. Русини до 30-х років, не вміючи народної мови, стали писати, як попало, мішаниною, зложеною не тілько з церковщини і рускої мови, але

[1]) 1835 р.

й польского і канцелярско-латиньского язика. Такою мовою нїхто нїгде не говорив, се була штучна мішанина, у кождого письменника відмінна. Не дивно, що нарід зовсїм не розумів такої мови і таких писань.

Хоч старша ґенерация рускої суспільности так неприхильно відносила ся до змагань Маркіянового кружка, однак ся дрібна частина накладу „Русалки“, що розійшла ся по Галичинї, зробила рішучий перелом в думках і поглядах про руске народне письменництво і єго задачу національну, стала почином до позитивної роботи для народу. Так як Шашкевич обнимав душею всю Україну-Русь, черпаючи богату духову поживу з творів українських письменників і народних дум та пісень українських, так і перша книжка руска, що містила твори „рускої трійцї“ показала передовсїм зрозумінє потреби одної письменної мови для всеї України-Руси і найшла відгомін у відозві М. Максимовича з нагоди виходу „Русалки“[1]) про оден українъско-руский язик „від карпатских гір до степів задоньских і берегів Кубани“. Було се добутком впливу, який з одного боку на перших письменників руских в Галичинї мало відродженє славяньских літератур[2]) і відродженє літератури рускої на Українї, з другого боку сучасний рух між молодїжю польскою в Галичинї.

В творах „Русалки Днїстровоï“ проявив ся не тілько вплив сучасного романтизму, але й сучасної українъскої літератури і польскої, іменно польско-українъскої поезиї (Шашкевич перекладає опісля Ґощиньского „Zamek Kaniowski“), а вплив сучасного народного руху польского замітний і в тім, що Шашкевич вважає задачею літератури: ширити просьвіту у всїх верствах народу. Задля того починає він перекладати євангеліє народною мовою і укладає читанку для науки дітий. Тим способом поставив М. Шашкевич проґраму позитивної праці для народу — розвивати на народній основі руске письменьство, розбуджуватн сьвідомість національну поміж Русинами і ширити просьвіту між усїми верствами рускоґо народу. А хоч Шашкевичеви не довéло ся за короткий

---

[1]) в альманаху „Кіевлянинъ“ 1841 р.

[2]) Між иньшими учений Копитар, висказав був в 1811 р. президентови Петербурскої Академії наук, ґр. Новосильцову свій погляд, що кожде славяньске нарічіє повинно ви творити окрему літературу з більшим правом як диялекти у старинних Греків.

час свого життя перевести сю задачу, однак в тім єго велика заслуга, що він перший своїм віщим духом ясно зрозумів ідею національної самостійности і індивідуальности Русинів, нею сам живо переняв ся і натхнув своїх товаришів та вказав сей шлях, яким треба простувати Русинам до національного відродженя і культурного розвитку.

Окрім Вагилевича і Головацкого визначив ся споміж товаришів Маркіянового кружка Микола Устиянович[1]), а по виході Шашкевича з семінарії веде дальше єго дїло поміж молодїжю семінарскою Антін Могильницкий[2]). Але передчасна смерть Маркіяна (1843 р.) була великим нещастєм для успішного розвитку руского письменства. Руский дух починає поміж молодїжю остигати тай лїтературна дїяльність Маркіянового кружка помало слабне[3]).

Конституция розбуджує новий рух лїтературний. Події 1848 р. розбудили живий рух в цїлій Австриї, а се не могло остати без впливу і на Русинів. Надана цїсарем Фердинандом I. конституция, знесенє паньщини, проголошена рівноправність і повна свобода всїх народностий в австрийскій державі розбудили нове житє поміж галицкими Русинами, зовсїм не приспособленими і неприготовленими до практичної полїтики і законодатної роботи, яка тепер мала почати ся. Щоби покористуватись наданими свободами конституційними для народного відродженя, заснувала ся у Львові „Головна Рада Руска“[4]), щоби дбати про потреби і права національні Русинів (при заснованю віддано честь заслугам Маркіяна Шашкевича) а у відозві[5]) признано нарід українсько-руский самостійним поміж славяньскими племенами. На петицию того-ж товариства, вислану до цїсаря Ферди-

---

[1]) вже в 1836 виступає прилюдно з елєгією „Слеза на гробі“.

[2]) виступає 1838 р.

[3]) Появляють ся ще у Відні „Галицкі приповідки і загадки“ зібрані Гр. Ількевичем (1841 р.), альманах „Вінок“ (I. ч. 1846 р. П. ч. 1847 р.) виданий Іваном Головацким, в котрім поміщені твори Я. Головацкого, Ів. Вагилевича, М. Устияновича, А. Могильницкого і т. ин., виходять граматики рускої мови Йосифа Левицкого (1834 р. по нїмецки, 1849 по руски) і Йосифа Лозиньского в Перемишлї (по польски 1846 р.) та І. Вагилевича у Львові (1845 р. по польски). Тим кінчить ся вся лїтературна дїяльність галицких Русинів до 1848 р.

[4]) 2 мая 1848 р.

[5]) з 10 мая 1848 р.

нанда, наспіло рішенє, що в усїх народних школах в громадах з чисто або переважно рускою людностю будуть науку подавати в рускій мові; що на львівскім унїверситеті буде основана катедра рускої мови й лїтератури[1]), щоб рускій молодїжи подати нагоду основно виучити ся рідної мови. До того-ж часу, поки не настануть учителї, приспосіблені до научованя в рускій мові, мала в ґімназиях остати нїмецка мова викладовою, а лише признано науку рускої мови предметом обовязковим для всїх учеників східної Галичини[2]).

Руский собір у Львові і з'їзд славяньский в Празї. З другого боку деякі з шляхти польскої руского роду скликали при участи деяких Русинів[3]) „Руский собор“ і заснували Дневник руский, котрого редактором став Ів. Вагилевич. Руский собор проголосив, що буде дбати про свобідний і независимий розвиток рускої народности, про заснованє руских шкіл низших і висших, утримувати згоду і єдність з народом спільної нашої вітчини (себ то з народом польским) і т. ин. Сю ціль наміряв Руский собор осягнути ширенєм просьвіти і лїтератури рускої, однак заснована Собором часопись „Дневник руский“ вже по двомісячнім істнованю перестала виходити. Майже сучасно з Собором руским зібрав ся в Празї[4]) з'їзд славяньский, на котрий і головна Рада руска вислала своїх відпоручників (Борисикевича Івана, крилошанина Григорія Ґінилевича і Ол. Заклиньского). Там завязали Русини з Поляками федерацию на основі рівноправности рускої мови з польскою в урядах і школах і рівноправности обидвох обрядів. Однак з'їзд сей задля полїтичних подій не докінчив нарад і не затвердив сих угодових укладів польско-руских.

З'їзд руских учених. Гал. руска Матиця. Народний Дім. Ставропигійский Інститут. Тимчасом М. Устиянович подав гадку головній Радї рускій, щоби до Львова скликати „Собор руских учених і любителїв народної просьвіти“ (перевів сю гадку Іван Бори-

---

[1]) се й наступило в грудни 1848 р.

[2]) Обовязковим предметом для всїх учеників перестала бути руска мова 1857 р. і з того часу до 1868 р. була взглядно обовязковим предметом (себ то, що кождий ученик мусїв учитись одної з краєвих мов, рускої або польскої). З 1868 р. польска мова стала предметом обовязковим для всїх учеників польских ґімназий в цілій Галичинї.

[3]) 8 червця 1848 р.

[4]) 2 черьця 1848 р.

сикевич). І справдї зібралось[1]) 99 Русинів на з'їзд, котрий установив правопись і письмо для рускої мови, признаної самостійною й окремішною від польскої, московскої і церковно-славяньскої, позаяк деякі хотїли признати церковщину письменною мовою рускою, иньші знов домагали ся введеня народної мови в рускій лїтературі. Се становище рускої мови пояснив науково Яків Головацкий у відчитаній на з'їздї Розправі о южно-рускім язицї. З'їзд сей був першою маніфестацією ширшою Русинів галицких, що бажали на народній основі розвивати св'ою національність і лїтературу.

Постановлено також (на внесенє Борисикевича) заснувати у Львові товариство для народної просьвіти „Галицко-руска Матиця“ (після взірця такого-ж товариства ческого) а небавом розпочало се товариство свою дїяльність[2]). Матиця мала видавати книжочки і часопись для просьвіти народу, а також дбати о виданє руских шкільних книжок. Моральне і материяльне положенє галицко-руского народу було таке, що просьвітна поміч була для него конечна. Коли руска інтелїґенция не хотїла дїлати против своєї народности, мусїла подбати про нарід, бо лише споміж него могла видобути нові сили.

Зродила ся також гадка збудувати „Народний Дім“[3]), під котрий (18 жовтня 1851 р.) цїсар Франц Йосиф I. положив угольний камінь. Інститут сей мав бути огнищем руского житя, науки і просьвіти і задля того містити в собі народний музей, бібліотеку і займати ся науковими виданями. Та поки розпочала свою дїяльність „Галицко-руска Матиця“, поки здвигнено „Народний Дім“, був осередком духового житя „Ставропигійский Інститут“, перетворений з старинного ставропигійского братства декретом цїсаря Йосифа II.[4]), в котрім члени сего інститута названі „вітцями і заступниками руского народу“. Інститут сей побіч релїґійних і гуманітарних задач, бажав також ширити просьвіту між руским народом в Галичинї, (задля того удержує історичний музей, друкарню, книгарню, бурсу і роздає стипендиї) а вплив авторитету членів сего інститута і їх книжних поглядів відбив ся також в тогочасній рускій лїтературі.

---

[1]) 19 жовтня 1848 р.

[2]) перші загальні збори відбули ся 13 марця 1850 р.

[3]) гадку подав о Лев Трещаківский 15 червця 1849 р.

[4]) з 1788 р.

Прояви живійшого руху народного і літературного. Сї події розбудили більше житє духове й літературне в Галичині. У Львові починає виходити „Зоря Галицка“[1] (літературно-політичний тижденник), окрім того „Новини“[2] політ. часопись перетворена відтак на літературну „Пчола“ і урядова часопись „Галичо-руский Вістник“[3] з літературними додатками („Отечественний Зборник“). Однак в усїх тих часописях небагато було творів самостійних і ориґінальних, що мали би більшу стійність літературну. Появляє ся Я. Головацкого Граматика руского язика, єго „Розправа о южнорускім язиці“ і „Три вступні преподаваня о рускій словесности“ яко перші поважні, як на той час, почини наукового обробленя рускої мови і літератури; виходять окрім того книжки господарского змісту, рускі книжки для шкіл народних, набожні пісні, принагідні вірші і т. и. Однак окрім Я. Головацкого, котрий по смерти Шашкевича був душею тодішнього руху літературного і яко професор рускої мови і літератури в університетї давав провід в літературній працї, не виступає ні оден видатнїйший талант, ні оден більшої міри письменник, котрий зумів би так одушевити руску суспільність як Шашкевич, а на поважні предмети літератури мало хто звертає увагу. Окрім Львова, котрий був осередком духового і літературного житя Русинів галицких, проявляє ся доволї живий рух літературний в Перемишлї, в 40-их і початках 50-их років. (Чимало причинила ся до того заснована там єп. Снїгурским друкарня).

Обєдинительний напрям в галицко-рускім письменьстві. Денис Зубрицкий. Однак сї прояви національного й літературного руху Русинів галицких 40-их років змарнїли небавом: рух національно-політичний[4] завмирає зовсїм (реакция часів мінїстерства Баха чимало на се впливає) а на літературній ниві виступає вже зовсїм виразно напрям „обєдинительний“, змагаючий до витвореня „общелітературного язика“. Прояви сего напряму, змагаючого до зближеня і асиміляциї рускої мови письменної з московскою, сягають вже перших часів духовго відродженя Русинів галицких в 30-их роках. Жерелом сего напряму була пропаґанда

---

[1]) від 15 мая 1848 р. під редакциєю А. Павенцкого.

[2]) під редакциєю Гушалевича від 1. сїчня 1849 р.

[3]) від 14. липня 1849 р. під ред. М. Устияновича, 1850 р. перенесена до Відня.

[4]) головна „Рада руска“ розвязує ся 30. червня 1851 р.

ружка московских славянофілів з підмогою ученого професора московского університету Михайла Погодина[1]), а головним заступником сего напряму в Галичині виступає учений історіограф Денис Зубрицкий. Вже в історичних розправах, писаних польскою і нїмецкою мовою[2]), займає Зубрицкий в поглядах про руский нарід і язик становище „обєдинительне“, а ще лїпше стверджує свій погляд виданєм оди Державина „Богъ“ „на рускомъ языкѣ“[3]). Познакомившись з Зубрицким, Погодин[4]) мав нагоду війти в зносини з Вагилевичем, Головацким і ин. рускими письменниками, вів з ними оживлену переписку і приєднував їх для своєї славянофільскої „обєдинительної“ ідеї. Заходи сї мали доволї скорий успіх, позаяк около Зубрицкого громадить ся цїлий кружок, о чім Зубрицкий доносить Погодинови[5]) про істнованє „Погодинской колонїи Галичскоруской“, наіменувавшись її „атаманомъ“. Зубрицкий видає Історию Галицко-Володимирского княжества (т. I. у Львові 1851 р.) московскою мовою і називає тих „невіжами“, що „прислухували ся тілько простонародному розговору своїх слуг і робітників“, називаючи руску народну мову „чужим, областним нарічієм (повітовщиною) галицкої черни“.

Під впливом таких ідей Зубрицкого відбуває ся помало переміна в поглядах деяких учених і письменників руских, котрі замість надіятись на власну працю, ходили на Високий Замок і тужливо споглядали на північ[6]). Головацкий вже в „Розправі о южнорускім язицї“ натякає злегка на потребу збогачуваня рускої мови письменної „старими слови“ з давних памятників а брат єго Іван

---

[1]) Погодин Михайло, московский історик і археольоґ, ур. 1800 р. в Москві, ум. 1875 р., був професором університету в Москві, подорожував по славяньских землях, збирав славяньскі старинности (по єго смерти закупив московский уряд за 200.000 руб. єго музей і бібліотеку, в котрій опинилось чимало дорогоцїнних рукописий руских з ставропигійского архіву, з бібліотеки св. Онуфрейскої, перемискої капітульної і ин. галицких бібліотек). Він намагав ся зробити Росию осередком панславізму. В тім взгляді вельми цїкаві „Письма з Славянщини“ вид. 1879—80, в котрих містять ся листи славяньских учених і письменників до Погодина.

[2]) Die gr. kath.. Stauropigialkirche 1830 р. і Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi 1837.

[3]) 1830 р.

[4]) від 1835 р. часто відвідував Львів.

[5]) в письмі з 7. липня 1856 р.

[6]) як оповідає в своїх споминках з подорожи по Галичині ґубернатор люблиньский Ґромека ок. 1855 р.

друкує свої сонети присьвячені царю Николаєви „императору всеи Руси“ (при нагоді в'їзду того-ж до Відня) в II. ч. альманаха „Вінок“[1]), зложеним вже більше книжною мовою і присьвяченим православному архиєпископови карловицкому Раячичу, наперекір митрополиті Левицкому.

Заходом Зубрицкого а з підпомогою Поґодина починають ся зовсім рішучі змаганя, щоби завести московщину в літературі галицких Русинів. Окрім дальших історичних писань Зубрицкого виходить у Львові вже накладом „Матиці“ язиком зближеним до московщини „Историческій Сборникъ“, в котрім з історичними і археольоґічними працями виступає молодий ученик Зубрицкого Антін Петрушевич. В тім часї засновує ся видавана чистою московщиною часопись для руского жіноцтва „Лада“[2]) а відтак „Семейная Библіотека“, появляє ся вибір взірців з московских поетів п. з. „Русская Антологія“[3]), а навіть редакция „Зорі Галицкої“ дістає ся в руки членів Поґодинскої кольонії[4]) так, що Ставропигійский Інститут рішив застановити дальше видавництво „Зорі Галицкої“. Так скоро забули товариші і наслїдники Шашкевича дїло ним зачате, полишили певну дорогу народного змісту і язика для реторичного і мертвого напряму та мішаного книжного язика. Їх „стихи“, складані при нагоді всяких торжеств, нагадували подібні твори минувшого столїтя. Галицкі письменники „старорускої школи“ звертали ся нераз в своїх змаганях обєдинительних до московскої літератури, однак ні у себе дома не бачили справдешного її жерела, ані в московскій літературі не брали ся до живої сторони письменьства, яка проявляла ся вже самим стилем, живим реалїзмом і новими ідеями у таких письменників як Пушкин і Гоголь, они не розуміли ані змісту ані характеру сего письменьства.

Сей напрям „обєдинительний“ мав вельми некористний вплив на розвиток рускої літератури народної в Галичині. Горстка обє-

---

[1]) 1847 р.

[2]) під ред. Северина Шеховича 1853 р.

[3]) 1854 р.

[4]) з початком 1853 р. обняв редакцию Богдан Дідицкий, а в 1854 р. вийшов до редакції Сев. Шехович. — Дїдицкий Богдан ур. 1827 р. в Угнові, був учителем перемискої ґімназиї, а відтак редактором „Слова“. Се найдїяльнїйший письменник школи Зубрицкого. Писав поезиї, (поеми: „Конюшій“ намагаючи ьа московщину і „Буйтуръ-Всеволодъ“), історичні, фільольоґічні і ин. розправи, невеликої наукової стійности.

динителїв під проводом Зубрицкого[1]), „набрала в свої груди воздуху сіверного (північного) і ним завіяла по ниві нашої літератури так, що гнеть сам по нїй снїг і лїд оказав ся і чути ся дали єно голоси, які чути ся дають на полях, коли метельниця зашумить. Умовкли перед голосом тих метельниць жайворонки і соловії що но розблиснувшої весни нашої літератури. Мороз перейшов по жилах і костях Русинів. Розпука їм серця розривала, бо думали, що по тій красній і так короткій весні вічна настане зима". І справдї затихають на якийсь час письменники Маркіянового кружка Я. Головацкий і М. Устиянович (а відтак намагають ся писати мовою зближеною до московщини). Вагилевич починає писати лише по польски. Не стало пастиря і розбігли ся вівцї, не стало Маркіяна, що серед найтруднїйших обставин умів додати духа, заохотити до витревалої працї. Однак зерно кинене Маркіяном на ниву галицкоруску не пропало марно. Славянофільска пропаґанда, що викликала розлад серед рускої суспільности і дала почин до завзятої партийної боротьби й до нинї непокінченої, не вспіла запаморочити всеї рускої суспільности.

Реакция против обєдинительного напряму. На перекір заходам Ноґодинскої кольонії починає серед рускої суспільности будити ся придушена сьвідомість національна. З початком 1855 р. стає на чолї редакциї „Зорі галицкої" Микола Савчиньский і оповіщує, що „Зоря" не перестане виходити: „скине тілько шати і пута чужі, а прибере ся, як повинна, по руски". Головними помічниками „Зорі" являють ся тоді Платон Костецкий[2]), а відтак два молоді поети Ксенофонт Климкович і Евгеній Згарский, що ще в р. 1851, загріті творами Шашкевича і Устияновича, заснували між станиславівскою молодїжю громаду „руский Геліконъ" і постановили працювати на ниві літературній на основі народній. Се були почини нового житя літературного, котре овіяне животворним духом відродженої з кінцем 50-их років літератури рускої на Українї, поплило знов широкою струєю і забезпечило дальший розвиток українъско-рускої літератури в Галичинї на народних основах.

[1]) як пише оден сучасний дописователь „Зорі", (1854 р. ч. 51).

[2]) Костецкий Платон поміщував спершу свої поетичні твори в рускихъ часописях „Зорі Гал." і ин., відтак видав 1862 р. збірник своїх поезий п. з. „Poezji Platona Kosteckoho, Lwiw."

1. Іван Котляревский

родив ся 1769. р. в Полтаві, де єго отець був судовиком при магістратї. Учив ся спершу у дяка, опісля в духовній полтавскій семинарії (ґімназиї тодї ще там не було). Ще на семинарскій лавці складав він вірші і задля того товариші прозвали єго ритмачем. Скінчивши духовну семинарию, був домашним учителем у деяких поміщиків. Проживаючи на селї, мав Котляревский нагоду приглянутись недолї крепаків та виучувати народну мову і звичаї. Щоби лїпше пізнати народне житє, ходив він одягнений в народну одїж на вечерниці, досьвідки і иньші народні сходини. Пізнїйше перестав учителювати і вступив в судову, опісляж у військову службу. Однак воєнні походи підорвали єго здоровлє і він пішов в пенсию.

Зажурив ся Котляревский, ставши вільним, бо не було з чого жити. Поїхав в Петербург глядїти собі пристановища і прожитку, та довго ходив просити і чималу протерпів нужду на чужинї, хоч був вже знаний яко поет. Не найшовши пристановища в Петербургї, затужив Котляревский за рідним краєм і вернув в Полтаву. Тут віддано єму догляд над домом, де виховувались убогі дворяньскі дїти. Хоч ся посада була сама по собі маловажна, одначе Котляревский був вдоволений своєю долею, придбавши собі тихе пристановище в рідним краю. В часї служби не покидав Котляревский своїх літературних праць.

За три роки до смерти увільнив ся Котляревский від сеї служби. Нездужаючи, перестав він бувати у знакомих, приятелїв а також мужиків, що любили єго за людяну і веселу вдачу і називали єго своїм „кумом“. Не стало в товариствах веселого і говірливого чоловіка. Товариші жалкували, що не стало душі в їх забаві, бо Котляревский веселив цїле товариство забавними і дотепними оповіданями і приказками і визначав ся справдешним гумором украïньским. Умер в Полтаві 1838. р., визволивши перед смертию своїх крепаків. Лишив по собі память добродїйного і правого чоловіка.

Писаня. Літературну дїяльність почав Котляревский Вергілієвою Енеїдою. Після переказу взяв ся він ще в духовній семинарії „перелицьовувати“ Енеїду, а бувши у військовій службі, зладив перші три части, що вийшли друком без відомости автора в Петербургї 1798. р. (Перше повне виданє Енеїди перелицьованої в 6 частях появило ся в Харкові 1842. р.).

Заходом ґенерал-ґубернатора кн. Лобанова-Ростовского заведено в Полтаві аматорский театр, а Котляревский виступав часто на сцені і був директором сего театру. В р. 1819. виставив Котляревский в перший раз свою оперету „Наталка-Полтавка“, написану для домашного театру тодішнього воєнного ґбернатора Репніна, у котрого він бував частим гостем. Опісля появила ся на полтавській сцені шутлива оперета в 1 дії „Москаль-Чарівник“. Між печатаними творами Котляревского находить ся ще „Ода до кн. Куракина“.

Літературне становище. Котляревский є творцем нової доби — народної в літературі українъско-рускій. Він перший промовив справдешньою народною мовою а твори єго стали вельми популярними: їх читали не тілько осьвічені люди, але і грамотні селяни. Одначе критики, оцінюючи єго становище літературне, вельми розійшли ся в своїх поглядах. Коли мало що не всї критики добачають в творах Котляревского почин українъско-рускої літератури в народнім напрямі, першу пробу національного відродженя українъско-руского народу, П. Кулїш осуджує єго тв ри вельми строго, добачає в них підлещуване панам та глузуване з народних звичаїв для їх забави (гл. К у л ї ш: III. лист з хутора в II. т. „Виїмок“).

Значінє Котляревского яко українъского письменника основує ся на двох творах, іменно Е н е ї д і і опереті „Наталка-Полтавка“.

Е н е ї д а Котляревского — се комічний епос або травестия, в котрій автор задержує лише загальну схему Верґілієвого ориґіналу, а клясичну старовину перелицьовує віцповідно до сучасних звичаїв і обставин. Автор зобразив в перелицьованій Енеїді, як каже Др. Огоновский, в шутливій формі суспільно-національний побут Україні після зруйнованя Запорожскої Сїчи. Котляревский зрозумів, що поважний твір був би тоді стрітив хиба насьмішки серед тодішнього українъского паньства, зноровленого московскими порядками на Україні. Вибрав отже форму травестиї і в I. і II. части звеселяв українъске паньство шутливими пригодами трояньских бурлаків, що були вірним зображенєм потомків колишнього козацтва. В III. части, описуючи пекло, висказав автор не одно гірке слово правди людям з висших верств суспільности. В IV. части находимо згадки про славну бувальщину з часів гетьманьщини, а в V. і VI. остру сатиру, звернену більше до зноровленого паньства, як до люду. В формі травестиї міг отже Котляревский висказати ті кривди, які терпіли українъскі крепаки.

Котляревский нарисував нам в Енеїді доволї повну картину сучасного українъского житя, котрого докладне знанє проявляє він в усїх частях Енеїди. Комічне зображенє українъского побуту переходить иноді в карикатурність, однак в більшій части Енеїда переведена в дусї народного гумору а до того проявляє ся горяча любов до народу і правди. При тім умів Котляревский надати всему народний кольорит, так що Енеїда показує ся в подробицях зовсім народною і має значінє самостійного твору.

В опереті Н а т а л к а - П о л т а в к а зобразив Котляревский Полтавців без лишньої ідеалїзациї; типи виведені в ній зовсім реальні,

а особливо в Наталці проявляє ся чиста душа українськоі дівчини з таким теплим чутем, що мусить тронути читача і очевидця. До того риси народних звичаїв схоплені дуже вірно, а хоч слідно там нахил до сентиментальности, то се сентиментальність народна українськo-руска, яка проявляє ся і в українськo-рускій народній поезиї. В дійсности є се реалізм, що вірно передає основні черти народного характеру. Ціла оперета проникнута правдою людского житя, так що з'єднала собі симпатию не тілько українськo-руского народу, але й в Московщинї.

Не меньше проявляє ся народний елемент і в комічній оперетці Москаль-Чарівник, а навіть в панегіричній Одї до кн. Куракина находимо деякі здорові гадки і любов правди. Зміст Москаля-Чарівника ось який: До Тетяни, жвавої і жартовливої жінки чумака Чупруна, вірної своєму чоловікови, заходить судовий панич Финтик, що соромить ся матери і говорить по московски. Чумак поїхав за сілю. Саме тоді приходить на кватиру москаль (салдат) і просить хозяйки, щоби єму подала що повечеряти. Коли Тетяна не вволила волї москаля, положив ся він на запічку і нїби заснув. Тодї почув він, що у Тетяни є і їда і напитки. Тимчасом вертає Чупрун а побачивши постояльця, питав Тетяни, чи єго нагодувала, але довідує ся, що нїби то она нїчого й не варила. Москаль встає з запічка, видає себе чарівником і заявляє, що нагодує чумака. Він показує місце, де є запіканка й їда і виганяє Финтика спід припічка, впевняючи чумака, що се чорт в постати судового панича. Однак Тетяна признає ся, що се справдешний Финтик, котрий їй так надокучив, що задумала над ним поглумити ся. Чумак дав Финтикови науку, щоби не цурав ся свого роду, та щоби Тетяну обходив на тридевять земель. На основі тїсної опереточної фабули, з французскої пєси XVII ст. (Le Soldat Magicien), що належить до т. зв. бродячих анекдот (відомих і в нашій словесности), зобразив Котляревский вельми удалу та цїкаву жанрову картину, повну житя. В легкій рамцї оперетки сполучив він ідилїчний і сатиричний жанр і впровадив там питанє поважне і глибоко доторкуюче тодї і опісля Українців, питанє про взаїмні відносини двох великих народностий, що заселяють росийску державу. Тут переведена дуже виразно ідеа конечности взаїмного поважаня і рівноправности, що повинні довести до modus vivendi. Хоч автор переняв фабулу, однак показав багато оригінальности і таланту, так що Москаль-Чарівник є самостійним твором.

Характеристика. Літературна заслуга Котляревского в тім, що, черпаючи з живої дійсности і з безпосередної стрічи з народом і єго житєм, висказав з великим талантом в блискучій формі богатство народної мови і народного гумору, який скриває ся в душі українськo-руского народу, та видвигнув всїми забуте і понехане житє українського простолюдя.

---

*

I.

ВЕРҐІЛІЄВА ЕНЕЇДА

на українську мову перелицьована.

Часть перва.

(Частина.)

Ене́й був па́робок мото́рний
І хло́пець — хоть куди́ козак!
На ли́хо[1]) здав ся він прово́рний,
Завзя́тїйший од всїх бурла́к.
Но Гре́ки, як спали́вши Тро́ю,
Зроби́ли з не́ї ски́рту гно́ю,
Він взя́вши то́рбу, тя́гу дав;[2])
Забра́вши деяки́х Троя́нців,
Осма́лених, як ги́ря,[3]) ла́нців,[4])
Пята́ми з Тро́ї накива́в.

Він, шви́дко поробивши чо́вни,
На си́нє мо́ре поспуска́в,
Троя́нців насади́вши по́вні,
І куди́ о́чи почухра́в.
Но зла Юно́на, Кро́на до́чка,
Розкудкуда́калась як кво́чка —
Ене́я не люби́ла страх;
Давно́ уже́ вона́ хотїла,
Його́ щоб ду́шка полетїла
У пе́кло, щоб і дух не пах.

Ене́й боля́чка був Юно́нї;
Як жо́рна се́рце їй дави́в,
Бо був тугїйший од супо́нї,[5])
Нї в чім Юно́ни не проси́в;
А гірш за те їй не злюби́в ся,
Що, ба́чиш, в Тро́ї народи́в ся
І ма́мою Вене́рю звав;
І що його́ покїйний дя́дько
Пари́с, Приямово дитя́тко,
Пути́вочку[6]) Вене́рі дав.

Побáчила Юнóна з нéба,
Що вже Енéй на поромáх,[7])
А те шéпнула Гéба.
Юнóну взяв велúкий жах.
Впрягла́ в ґринджóлята[8]) павúчку,
К Еóлу мчáлась як оса́.

„Здорóв, Еóле, пáне сва́ту!
Ой як ся мáєш, як живéш?“
Сказа́ла, як ввійшла́ у хáту
Юнóна: „Чи гостéй ти ждеш?“
Поста́вила тарíлку з хлíбом
Перéд старúм Еóлем дíдом,
А сама́ сíла на ослíн.
Будь ла́скав, сва́тоньку старúку!
Ізбúй Енéя з пантелúку,[9])
Тепéр пливé на мóрі він.
Ти зна́єш, він якúй драпíга,[10])
Палúвода[11]) і горлорíз;[12])
По сьвíту як іщé побíга,
Чиíхсь бага́цько вúллє слíз.
Пошлú ти в мóре хуртовúну,
Щоб всю Енéйскую дружúну
Пустúв на дно із ним к чорта́м.

„Гай-гай! Ой дай же єгó ка́ту!“
Еóл насýпившись сказа́в:
„Я все-б зробúв....
Та вíтри всї порозпуска́в:
Борéй недýж лежúть з похмíлля,
А Нот поíхав на весíлля,
Зефíр же, да́вний негодя́й,
У гóродї десь загуля́в ся,
А Евр у вúнники[13]) наня́в ся;
Як хóчеш, так і помишля́й!

„Та вже для тéбе обіща́юсь,
Енéєві я ля́пас дам;[14])
Я хýтко, мúттю[15]) постара́юсь
Загна́ть в багнó єгó к чорта́м.

Прощáй же швúдко убірáй ся,
Обíцянки-ж не забувáй ся.“

Еóл, остáвшись на госпóдї,
Зібрáв всїх вітрів до двора́,
Велїв погáній буть погóдї....
Як раз на мóрі і гора́!
Все мóре зáраз спузирúло,[16])
Водóю мов в ключí забúло,[17])
Енéй тут крúкнув, як на пуп[18])
Заплáкав ся і заридáв ся,
Пошáрпав ся, увéсь подráв ся.
На тїмї начесáв аж струп.

Прокля́ті вітри роздули́ ся,
А мóре з лúха аж реве́;
Слїзми́ Троя́нцї облили́ ся,
Енéя аж нудьга́ бере́.
Всї човники́ їх розчухра́ло,
Бага́цько вíйска тут пропа́ло;
Тогдї́ набра́лись всї сто-лих!
Енéй кричúть: „Що я Непту́ну
Півкóпи гро́шей[19]) в ру́ку всу́ну,
Аби́ на мóрі штурм утúх“.

Непту́н дочу́всь в скляни́х будúнках,
Що прóбі[20]) закричáв Енéй;
І мúттю осїдлáвши ра́ка,
Захвати́всь на йóго мов бурлáка,
І вúрнув з мóря, як карáсь.
Загомонíв на вітрів грізно:
„Чого́ ви гудете́ так різно?[21])
До мóря, зна́єте, вам зась!“

Оттý́т-то вітри схаменýлись,
І дали́ дрáла до нори́;
Непту́н же зáраз взяв мітéлку
І вúмів мóре як сьвітéлку,[22])
То сóнце гля́нуло на сьвіт.
Енéй тогдї́ як народúв ся,

Разів із-пять перехрести́в ся;
Звелі́в гото́вити обі́д.
Покла́ли шальовки́[23]) сосно́ві,
Круго́м наста́вили мисо́к;
І стра́ву вся́кую, без мо́ви,
В голо́дний пха́ли все куто́к.

Вене́ря, як на все швидка́я,
Прово́рна, враг її́ не взяв,
Поба́чила, що так ляка́є
Ео́л синка́, що аж захля́в;
Уми́ла ся, причепури́лась
І як в неді́лю наряди́лась,
Хоть би до ду́дки на танéць!
Взяла́ очі́пок ґрезето́вий[24])
І ку́нтуш з у́сами[25]) люстро́вий,[26])
Пішла́ к Зевéсу на ралéць.[27])

Зевéс тогдї́ лига́в вишні́вку,
Маковника́ми заїда́в;
Він се́му ви́пивши восьму́ху,
Послі́дки з ква́рти вилива́в.
Прийшла́ Вене́ря іскриви́вшись,
Засли́нившись і завіскри́вшись,
І ста́ла хли́пать перед ним:
„Чим пред тобо́ю, ми́лий та́ту,
Син заслужи́в таку́ мій пла́ту?
І он мов в сви́нки гра́ють[28]) їм.

Юпі́тер, все допи́вши з ку́бка,
Погла́див свій руко́ю чуб:
„Ох, до́нько, ти моя́ голу́бко!
Я впра́вдї тве́рдий так, як ду́б.
Ене́й збуду́є си́льне ца́рство,
І заведе́ там своє́ па́ньство;
Не ма́лий бу́де він пано́к.

„Зайде́ до Дідо́ни в го́стї,
І бу́де там бенькетова́ть;
Іди́-ж, небо́го, не журй ся.

Попонеді́лкуй, помоли́ ся,
Все бу́де так, як я сказа́в."
Вене́ря ни́зько поклони́лась,
І з панотце́м свої́м прости́лась,
А він її́ поці́лова́в.
Ене́й прочу́мав ся, проспа́в ся,
Свої́х това́ришів зібра́в,
Зо всїм зібра́в ся і укла́в ся,
І скі́лько ви́дно почухра́в.
Плив, плив, плив він, що аж обри́дло,
І мо́ре так йому́ оги́дло,
Що бі́сом на його́ диви́всь.
„Коли́б, ка́же, уме́р я в Трої́,
То вже-б не пив сеї́ гірко́ї,
І ма́рне так не волочи́всь".

Пото́м до бе́рега приста́вши,
З Трояньством вбо́гим всїм свої́м,
На зе́млю з чо́внів повстава́вши,
Спита́всь, чи є що ї́сти їм?
І за́раз чо́гось попої́ли,
Щоб на доро́зі не зомлі́ли;
Пішли́, куди́ хто запопа́в.
Ене́й по бе́регу попха́в ся,
І сам не знав куди́ слоня́в ся,[29])
Аж — гульк! у го́род причвала́в.

В тім го́роді жила́ Дідо́на,
А го́род звав ся Картаге́н.

Часть четверта.

(Частина.)

Троя́нцї в чо́вна посїда́вши,
І шви́дко їх поодпиха́вши,
По ві́тру га́рно поплили́.
Гребли́ з дия́вола всї дру́жно,
Що де́яким аж ста́ло ду́шно,
По хви́лї ве́селця гули́.

Пливу́ть — аж ві́три забурча́ли
І закрути́ли не шутя́;
Зави́ли рі́зно, засвиста́ли,
Нема́ Ене́єві путя́!
І зача́ло́ човни́ бурха́ти,
То сторч, то на бік колиха́ти,
Що враг усто́їть на нога́х.
Троя́нці з ля́ку задрижа́ли,
Як ли́ху помогти́ не зна́ли́;
Іграли ті́лько на зуба́х.

Як ось став ві́тер ущуха́ти[30])
І хви́лї тро́хи улягли́сь;
Став мі́сяць з хма́ри виглядáти
І зьвізди на не́бі блись-блись!
Агу́! Троя́нцям ле́гче ста́ло
І тя́жке го́ре з се́рця спа́ло,
Уже́ бо ду́мали пропа́сть.
З людьми́ на сьві́тї так буває:
Коли́ кого́ міх налякáє,
То по́слї то́рба спать не дасть.

Уже́ Троя́нцї вгамова́лись,
Могоричу́ всї потягли́;
І мов менький[31]) повиверта́лись,
Безпе́чно спáти залягли́.
Аж ось поро́мщик їх прonóза[32])
На зе́млю впав, як міх із во́за,
І мов на пуп репетова́в:
„Пропа́ли всї ми з голова́ми,
Прощáймось з ті́лом і душа́ми,
Оста́тнїй наш наро́д пропа́в“.

„Заклятий о́стрів перед на́ми,
І ми його́ не минемо́,
Не пропливе́м нїгде́ човна́ми
І на йому́ пропадемо́;
Живе́ на о́строві царúця
Цирцéя, лю́та чарівни́ця

І ду́же зла́я до люде́й;
Які́ лиш не остереж́уть ся
І їй на о́стрів подаду́ть ся,
Тих перев'е́рне на зьвіре́й".

Бі́ду поба́чив немину́чу
Трояндї всї і пан Ене́й,
Зібра́ли ся в одну́ всї ку́чу,
Поду́мать о бі́ді свое́й.
І ми́ттю тут уговори́лись,
Щоб всї тут ра́зом помоли́лись,
Щоб тілько о́стрів їх мину́ть.
Моли́тву змо́вили Е́олу,
Щоб вітрам по його́ ізво́лу
В други́й бік повели́в дмухну́ть.

Е́ол мольбо́ю вдовольни́в ся
І вітрів за́раз одверну́в,
Трояньский плав переміни́в ся,
Ене́й буть зьві́рем увильну́в.[33])
Вата́га вся повеселі́ла,
Горі́лка з пля́шок булькоті́ла,
Нїхто́ нї ка́плї не проли́в;
Потім взяли́ ся за весе́лця
І пригребну́ли всї од се́рця,
Мов би Ене́й по по́чті плив.

Ене́й по чо́вну похожа́я,
Роме́ньский тютюне́ць кури́в;
На всї чоти́ри розгляда́я,
Коли́б чого́ не припусти́в.
„Хвали́те, кри́кнув, бра́тця Бо́га!
Гребі́те ду́жче я́ко мо́га,
От Тибр перед носо́м у нас;
Ся рі́чка Зе́всом обіща́на,
Із берега́ми нам одда́на.
Греби́! — от закричу́ шаба́с![34])

Гребну́ли раз, два, три, чоти́рі
Як на! — у бе́рега човни́;

Троя́нці на́ші — чупринди́рі
На зе́млю скіць, — як там були́!
І за́раз ста́ли розкладáтись,
Копáти, стро́їть, ташовáтись,
Мов їм під ла́ґер суд одві́в.
Ене́й кричи́ть: „Моя́ тут во́ля!
І кі́лько о́ком ски́неш по́ля
Скрізь геть настро́ю городі́в.“

Земе́лька ся була́ Лати́ньска
Завзя́тий цар в нїй був Лати́н:
Стари́й скупи́ндя великáньска,
Дрижáв, як Ка́їн, за алти́н.[35])
А та́кже всї його́ підда́нці,
Носи́ли ла́тані гала́нці,[36])
Диви́вшись на свого́ царя́;
На гро́ші там не козиря́ли,[37])
А в кі́тьки крашанка́ми гра́ли,[38]) —
Не ві́зьмеш да́ром сухаря́.

Лати́н сей хоть не ду́же бли́зько,
А все Оли́мпским був рідня́,
Не кла́няв ся нїко́му ни́зько,
Для йо́го все була́ бридня́.
Лати́н дочку́ мав чупурне́ньку,
Прово́рну, га́рну, бі́ляве́ньку.
Одна́ у нього́ і була́.

Суси́дні хло́пцї ізглядáлись
На га́рну ді́вчину таку́,
І сва́тать де́які пита́лись,
Які́ хоті́ли, щоб смаку́
В Лати́новій дочцї́ доби́ть ся,
Царя́ прида́ним поживи́ть ся,
Геть, геть — і ца́рство за чуб взять.
Та не́нечка ёї Ама́та,
В душі́ своїй була́ строка́та,[39])
Не вся́кий їй люби́в ся зять.

Оди́н був Турн, царйо́к нешпе́тний,
З Лати́ном у суси́дстві жив,

Дочці́ і ма́тери прикме́тний,
І ба́тько ду́же з ним дружи́в.
Не в шу́тку молоде́ць був жва́вий,
Товсти́й, висо́кий, кучеря́вий,
Обту́чений як огірок;
І ві́йска мав свого́ чима́ло,
І гро́шиків таки́ бряжча́ло,
Куди́ не кинь, був Турн царйо́к.

Пан Турн щось ду́же підсипа́в ся[40])
Царя́ Лати́на до дочки́,
Як з не́ю був, то виправля́в ся
І піднима́всь на каблучки́.[41])
Лати́н, дочка́, стара́ Ама́та,
Що день від Ту́рна жда́ли сва́та,
Уже́ наши́ли й рушникі́в,
І всяки́х вся́чин напридба́ли,
Які́ на сва́танї дава́ли,
Все сподіва́лись старостів.

Коли́ чого́ в рука́х не ма́єш,
То не хвали́ ся, що твоє́;
Що бу́де, ти то́го не зна́єш,
Утра́тиш мо́же і своє́.
Не розглядівши, ка́жуть, бро́ду,
Не лїзь прожо́гом[42]) пе́рший в во́ду,
Бо щоб не насьмішив люде́й.
І пе́рше в во́лок подиви́ ся,
Тогдї́ і ри́бою хвали́ ся;
Бо бу́деш йо́луп, дурале́й.[43])

Як па́хло сва́танням в Лати́на
І жда́ли ті́лько четверга́,
Аж тут Анхізова дити́на
Припле́нталась на берега́[44])
Зо всїм свої́м Трояньским пле́мям.
Ене́й не ма́рно тра́тив вре́мя,
По молоде́цку закури́в:
Горі́лку, пи́во, мед і бра́гу,[45]),

Поста́вивши пере́д вата́гу,
Для збо́ру в тру́би засурми́в.

Троя́ньство, зна́єш, все голо́дне
Сипну́ло ри́стю[46]) на той клик;
Як га́лич в вре́мя непого́дне,
Всї підняли́ вели́кий крик.
Сиву́шки за́раз ковтону́ли
По кі́вшику,[47]) і не здригну́ли,
І докоси́лись до потра́в.
Все ві́йско до́бре убіра́ло,
Аж поза у́хами ляща́ло,
Оди́н пере́д други́м хвата́в.

Вбира́ли сїчену капу́сту,
Шатко́вану і огірки́,
(Хоть се було́ в час мясопу́сту),
Хрін з ква́сом, ре́дьку, бурякй;
Рябка́, тете́рю, салама́ху,[48])
Як не було́ — пої́ли з ма́ху[49])
І всї строщи́ли сухарі́,
Що не було́ все поз'їда́ли,
Горі́лку всю повипива́ли,
Як на вече́рі косарі́.

Троя́нцї з хме́лю просипа́лись,
Пішли́ щоб зе́млю озира́ть,
Де їм пока́зано селити́сь,
Жить, будува́ти ся, жени́тись,
І щоб Лати́нців розпізна́ть.

Ходи́ли там, чи не ходи́ли,
Як ось верну́лись і наза́д,
І чепухи́ нагороди́ли,[50])
Що пан Ене́й не був і рад.
Сказа́ли: лю́ди тут бормучуть,
Язи́ком ди́вним нам соко́чуть,
І ми їх мо́ви не втнемо́;
Слова́ свої́ на *ус* кінча́ють,
Як ми що ска́жем їм — не зна́ють.
Між ни́ми ми пропадемо́.

Енéй тут зáраз взяв догáдку,
Велїв побíгти до дякíв,
Купúть Пiярскую грамáтку,[51])
Полуставцíв, октоíхíв;[52])
І всїх зачáв сам мордувáти,
Повéрху, по словáм складáти[53])
Латúньскую *тму*, *мну*, *здо*, *тло*;
Троя́ньске плéмя все засíло,
Коло книжóк, що аж потíло
І по латúньскому гулó.

Енéй від них не одступáв ся,
Тройчáткою[54]) всїх приганяв;
І хто хоть трóхи лїнувáв ся,
Томý собíтки[55]) і давáв.
За тúждень так латúну взнáли,
Що вже з Енéєм розмовля́ли,
І говорúли все на *ус:*
Енéя звáли Енеýсом,
Уже́ не пáном, — домінýсом
Себе́-ж то звáли Троянýс.

Енéй Троя́нцїв похвалúвши,
Що так латúну поняли́,
Сивýшки в кýбочки налúвши
І могорúч всї запилúл.
Потíм з десяток що мудрíйших,
В латúнї що найрозумнíйших,
З ватáги вúбравши як раз,
Послáв послáми до Латúна
Од íмени свого́ і чúна,
А з чим послáв, то дав приказ.

Посли́, прийшóвши до столúцї,
Послáли до царя́ сказáть,
Що до йогó і до царúцї
Енéй прислáв поклóн оддáть,
І з хлíбом, з сíлю і з другúми
Подáрками предорогúми,

Щоб познако́митись з царе́м;
І як добе́ть ся па́ньской ла́ски
Ене́й спода́р і князь Троя́ньский,
То прийде сам в царски́й тере́м.

Лати́ну ті́лько що сказа́ли,
Що від Ене́я єсть посли́,
І з хлі́бом, з сі́лю причвала́ли,
Та і пода́рки принесли́,
Хотя́ть Лати́ну поклони́ть ся,
Знако́митись і подружи́ть ся,
Як тут Лати́н і закрича́в:
„Впусти́! я хлі́ба не цура́юсь,
І з до́брими людьми́ брата́юсь.
От, на ловця́ звір наскака́в!“

Вели́в тут за́раз прибі́рати
Сьвітли́ці, сі́ни, двір мести́;
Клеча́ня[56]) по двору́ сажа́ти,
Шпале́рів різ́них нанести́
І вибива́ть царску́ю ха́ту;
Либо́нь покли́кав і Ама́ту,
Щоб і она́ дала́ совіт —
Як лу́чше, кра́ще прибі́рати,
І підбі́рать до цьві́ту цьві́т.

Післа́в гінця́ до богома́за,
Щоб мальова́ння накупи́ть,
І та́кже різ́ного припа́са,
Щоб що було́ і їсть і пить.
Вроди́лось ре́ньске з кудримо́ном[57])
І пи́во чо́рнеє з лимо́ном,[58])
Сиву́шки же трохи́ не з спуст;[59])
Де не взяли́сь воли́, теля́та,
Бараны́, ві́вці, порося́та;
Лати́н прибра́всь мов на запу́ст.

Ось привезли́ і мальова́ння,
Робо́ти пе́рвійших майстрі́в,
Царя́ Горо́ха[60]) панова́ння,
Патре́ти всіх багатирі́в:

Як Алексáндр цáреві Пóру
Давáв із вíйском дóбру хльóру;[61])
Чернéць Мамáя[62]) як побúв;
Як Муромéць Ілля́ гуля́є,
Як бє Полóвцíв, проганя́є —
Як Перея́слав боронúв.

Бовá з Полкáном[63]) як водúв ся,
Одúн другóго як вихрúв;
Як Соловéй Харцúз[64]) женúв ся,
Як в Пóльщі Желїзня́к[65]) ходúв.
Патрéт був Фрáнцуза Картýша,[66])
Протúв йогó стоя́в Гаркýша,[67])
А Вáнька[68]) Кáїн в передí.
І вся́ких вся́чин накупúли,
Всї стíни нúми облїпúли;
Латúн дивúвсь їх красотї!

Латúн так дóма спорядúвши,
Кругóм все в хáтах оглядáв,
Сьвітéлки, сíни обходúвши,
Собí убóри добірáв:
Плащéм з клейóнки[69]) обвернýв ся,
Цинóвим ґýдзем застебнýв ся,
На гóлову взяв капелю́х;
Набýв на нóги кúнді[70]) нóві
І рукавúцї взяв шкапóві,
Надýвсь, мов на огнí лопýх.
Латúн як цар в своїм наря́дї
Ішóв в кругý своїх вельмóж,
Котóрі всї булú в парáдї,
Надýвшись вся́кий з них як йорж.[71])
Царя́ на дзúґлик[72]) посадúли,
А сáмі мóвчки одступúли
Від покутя́ аж до дверéй.
Царúця-ж сíла на ослóнї,
В едимашкóвому ґушóнї,
В кораблику із соболéй.

...очка́ Лави́ся чепуру́ха
В нїме́цкім фу́ркальці[73]) була́,
Верті́лась як в окро́пі му́ха,
В зерца́дло о́чі все впяла́.
Од дзи́ґлика-ж царя́ Лати́на
Скрізь про́слана була́ рядни́на,
До са́мой фі́ртки і воріт;
Стоя́ло ві́йско тут зальо́тне,
Воло́ве,[74]) кі́нне і піхо́тне
І ввесь був зі́браний повіт.

Посли́в ввели́ к царю́ з пихо́ю,
Як во́дило ся у Лати́н;
Несли́ пода́рки пред собо́ю:
Пиріг завдо́вжки із арши́н,
І со́ли кри́мки і бахму́тки,[75])
Лахмі́ття рі́зного три жму́тки,
Ене́й Лати́ну що присла́в.
Посли́ к Лати́ну приступи́тись,
Три ра́зи ни́зько поклони́тись,
А ста́рший ра́цию[76]) сказа́в:

„Ене́ус, но́стер ма́ґнус па́нус
І сла́вний Троя́но́рум князь,
Шмигля́в по мо́рю як цига́нус,
Ад те, о рекс! прислáв нунк нас
Роґа́мус, до́мінe Лати́не,
Неха́й наш ка́пут не заги́не,
Пермі́тте жить в земли́ свое́й
Хоть за пеку́нії, хоть ґра́тіс,
Ми дя́ковати бу́дем са́тіс
Бенефіце́нції твое́й.“

„О Рекс! будь на́шим Мецена́том
І ла́скам ту́ам покажи́,
Ене́усу зроби́ ся бра́том,
О о́птіме! не одкажи́;
Ене́ус при́нцепс єсть мото́рний,
Формо́зус, га́рний і прово́рний,
Поба́чиш сам інно́мінe!

Львів. Бібліотека
АН. УРСР
30.566

Вели́ а к ц і́ п е р е пода́рки
З ласка́вим ви́дом і без сва́рки,
Що при́слані чере́з мене́:“

„Се ки́лим самольо́т[77]) чуде́сний,
За Хме́ля ви́ткав ся царя́,[78])
Лїта́ під о́блаки небе́сні,
До мі́сяця і де зоря́;
Но мо́жна стіл ним застила́ти
І пе́ред лі́жком простила́ти
І тарада́йку закрива́ть.
Царі́внї бу́де він в приго́ду,
І то найбі́льш для то́го го́ду,
Як за́муж при́йдеть ся дава́ть:“

„Ось ска́терть шльо́ньская[79]) нешпе́тна,
Єї́ у Ли́пську добули́;
Найбі́льше в тім она́ прикме́тна,
На стіл як ті́лько настели́
І загада́й яко́ї стра́ви,
То вся́кі вро́дять ся потра́ви,
Які́ на сьвіті ті́лько єсть:
Пивце́, винце́, медо́к, горі́лка,
Рушни́к, ніж, ло́жка і тарі́лка.
Цари́цї му́сим сю піднесть.

„А се сапя́нцї самохо́ди,[80])
Що в них ходи́в іще́ Ада́м;
В старі́ннїї пошли́ті го́ди,
Не зна́ю як доста́лись нам;
Либо́нь доста́лись од Пендо́сів,[81])
Що в Трої нам утерли но́сів,
Про те Ене́й зна молоде́ць;
Сю вещ, як рі́дку і стари́нну,
Підно́симо царю́ Лати́ну,
З покло́ном ни́зьким, на ралець.“

Цари́ця, цар, дочка́ Лави́на
Зглядали ся проміж себе́,
Із ро́та покоти́лась сли́на, –

До се́бе вся́кий і гребе́,
Які́ доста́лись їм пода́рки;
На си́лу обійшло́сь без сва́рки;
Як ось Лати́н сказа́в посла́м:
„Скажі́те ва́шому Ене́ю,
Лати́н із ці́лою сім'є́ю,
Крий Бо́же, як всї ра́ді вам!“
„І вся моя́ ма́єтность ра́да,
Що бог вас наверну́в сюди́:
Мнї ми́ла ва́ша вся грома́да,
Я не пущу́ вас нїкуди́.
Прошу́ Ене́ю покланя́тись
І хлі́ба, со́ли не цура́тись,
Кусо́к оста́тнїй розді́лю́.
Дочка́ у ме́не одина́чка,
Хазя́йка до́бра, пря́ха, шва́чка,
То мо́же і в рідню́ вступлю́.“

І за́раз попроси́в до сто́лу
Лати́н Ене́євих боя́р,
Пили́ горі́лку до ізво́лу
І ї́ли бу́блики, кавя́р;
Був борщ до шпу́ндрів[82]) з буряка́ми,
А в ю́шцї по́трух з галушка́ми,[83])
Потім до со́ку каплуни́,
З отрі́бки ба́ба,[84]) шарпани́на,[85])
Пече́на з часнико́м свини́на,
Крохма́ль,[86]) яки́й їдя́ть пани́.

В обі́д пили́ замо́рскі ви́на,
Не мо́жна всїх їх розказа́ть,
Бо потече́ із ро́та сли́на
У де́кого, як описа́ть:
Пили́ Сики́зку,[87]) дереню́вку
І кри́мску вку́сную дулю́вку,[88])
Що то айво́вкою[89]) зову́ть.
На ві́ват — з мущирі́в стріля́ли,
Туш[90]) — грі́мко трубачі́ гра́ли,
А многоліт дяки́ ревуть!

Латúн по пáрскому звичáю,
Енéю дáри одрядúв:
Лубéньского шмат коровáю,
Корúто Опошняньских[91]) слив,
Орíхів Кúєвских смажéних,
Полтáвских мýндиків[92]) пряжéних
І гýсячих пять кіп яєць;
Рагáтого скотá з Липянки,[93])
Сивýхи відéр з пять Будянки,[94])
Сто Решетúлівских[95]) овéць.

Латúн старúй і полигáв ся[96])
З Енéєм нáшим молодцéм,
Енéй і зя́гем називáв ся, —
Но дíло крáсить ся кінцéм!
Енéй, по щáстю, без помíхи[97])
Вдавáв ся в жáрти, úгри, сьмíхи,
А о Юнóнї і забýв,
Йогó котóра не любúла,
І скрізь за ним, де був, слíдúла,
Нігдé від нéї не ввильнýв.

II.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА.

Українська оперета в двох дíях.

—▬—

ДÍЄВІ ЛИЦЯ:

Наталка, українська дівчина.
Горпина Терпілиха, її мати.
Петро, любовник Наталки.
Микола, дальший кревняк Терпілихи.
Тетерваковский, возний,[98]) жених Наталки.
Макогоненко, сельский виборний.[99])

ДІЯ ПЕРША.

Зміст. Наталка полюбила Петра, що́ змалку був годованцем у старого Терпила і з нею зростав у свого добродія. Понадіявшись на своє богатство, став Терпило знакомитись не з рівнею, бенкетувати і марнувати майно, прогнав Петра з свого дому, а опісля вмер в бідности і лишив жінку і дочку без кусника хлі́ба. Розум і краса Наталки принаджує всяких женихів і Терпилиха рада-б віддати Наталку, щоб полекшала їх тяжка доля. Однак Наталка тужить за Петром, що́ пішов в сьві́т за очи, та не хоче і чути про сватане. З'являє ся новий богатий жених, возний Тетерваковский, і просить Макогоненка, сельского виборного, чоловіка вертливого, щоб був посередником (ЯВА І., ІІ., ІІІ.).

ЯВА IV.

Хата Терпилихи. Мати пряде, а донька шиє.

Терпилиха. Ти існо́в чого́сь сумує́ш, Ната́лко! існо́в щось тобі́ на ду́мку спа́ло?

Наталка. Мині́ з ду́мки не йде на́ше безтала́ння.

Т. Щож робити? Три ро́ки уже́, як ми по убо́жеству своє́му продали́ дво́рик свій на Мазурі́вці, поки́нули Полта́ву і перейшли́ сюди́ жи́ти; поки́йний твій ба́тько довів нас до сьо́го.

Н. І, ма́мо! так йому́ на ро́ду напи́сано, щоб жи́ти бага́тим до ста́рости, а вме́рти бі́дним; він не винова́т.

Т. Лу́чче-б була́ я вме́рла, — не терпіла-б такої́ бід, а більше через твою́ непокірность.

Н. *покидаючи роботу.* Чере́з мою́ непокірность ви бі́ду терпите́, ма́мо?

Т. А я́к-же? Скі́лько хоро́ших люде́й сва́талось за те́бе, розу́мних, зажи́точних і че́сних, а ти всім одказа́ла, — скажи́, в яку́ надію?

Н. В надію на Бо́га. Лу́чче посі́дію дівкою, як піду́ за́між за таки́х женихів, які́ за ме́не сва́тались. Уже́ нічого сказа́ти, хоро́ші лю́де!

Т. А чому́ й ні? Дяк Тахтау́лівский чом не чоловік? Він письме́нний, розу́мний і не без копійки. А волосни́й пи́сар і підканцеля́рист Скоробре́шенко, чому́ не лю́де? Кого́-ж ти ду́маєш діжда́тись — мо́же, па́на яко́го, або́ губе́рского панича́? Лу́чче-б всього́, як-би́ ви́йшла за дяка́, ма́ла-б вічний хлі́б: була́-б пе́рше дячи́хою, а по́слі і попаде́ю.[100])

Н. Хоч-би́ і протопо́пшею, то Бог з ним. Неха́й вони́ бу́дуть розу́мні, бага́ті, і письменні́йші од на́шого во́зного; та коли́ се́рце моє́ не лежи́ть до їх, і коли́ вони́ мині осору́жні...[101]) Та і всі письме́нні, — неха́й вони́ собі тя́млятця!

Т. Зна́ю, чом тобі всі не люб'я́зні. Петро́ нав'я́з тобі в зу́би. Дурни́ця все те, що́ ти ду́маєш: чоти́рі го́ди уже́ об нім ні слу́ху нема́ ні послуша́ння.

Н. Так що-ж? Адже́ ж і він об нас ні́чо́го не чу́є, та ми живемо́; то й він жив, і та́к-же памятує об нас, та боїтця верну́тись.

Т. Ти не забу́ла, як покійний твій ба́тько напо́слїдок не злюби́в Петра́, і умира́ючи, не дав свого́ благослове́ння на тво́є з ним заму́жество; так і мо́го ні́ко́ли не бу́де.

Н. *підходить до матери, бере її за руку і співає:*

Ой, ма́ти! ма́ти! се́рце не зважа́є:
Кого́ раз полю́бить, з тим і помира́є.
Лу́чче уме́рти, як з неми́лим жи́ти,
Со́хнуть з печа́ли, що-де́нь сльо́зи ли́ти.
Бідность і бага́тство є́сть то Бо́жа во́ля;
З ми́лим їх дїли́ти — щасли́вая до́ля.
Ой, хиба́-ж я, ма́ти, не твоя́ дити́на?
Коли́ моя́ му́ка тобі бу́де ми́ла....
І до мо́го го́ря ти жа́лю не ма́єш —

О ма́мо, ма́мо! Не погуби́ дочки́ своє́ї (*плаче*).

Т. *з чуттєм.* Ната́лко, схаменись! Ти у ме́не одна́; ти кров моя́: чи захо́чу-ж я тебе́ погуби́ти? Убо́жество моє́ і ста́рість си́лують мене́ шви́дче за́між тебе́ оддати.... Не плач! я тобі не во́рог. Пра́вда, Петро́ до́брий па́робок, та де-ж він? Неха́й же при́йде, ве́рнетця до нас. Він не ле́жень, трудя́щий; з ним обідні́ти до зли́днів не мо́жно.... але́ що́-ж! Хто ві́дає, мо́же де запропасти́в ся, а мо́же і одружи́в ся де, мо́же і забу́в тебе́! Тепе́р так буває, що одну́ ні́бито лю́бить, а про дру́гу ду́має.

Н. Петро́ не таки́й: се́рце моє́ за йо́го руча́єтця, і воно́ мині віщу́є, що він до нас ве́рнетця.... Як-би́ він знав, що ми тепе́р такі бідні, — о, з кінця́ сьві́та прилетну́в би до нас на по́міч!

Т. Не ду́же довіря́й своє́му се́рцю: сей віщу́н ча́сто обма́нює. Придиви́ ся, як тепе́р ро́битця в сьві́тї, та й о Петрі так

ду́май.... А лу́чче, як-бй ти була́ мині покірна, і мене́ послу́хала.

Чи я тобі́, до́чко, добра́ не жела́ю,
Коли́ кого́ зя́тем собі́ вибіра́ю?

Ой, до́чко, до́чко! що́-ж мині нача́ти,
Де-ж любязно́го зя́тя доста́ти?

Петро́ десь блука́є; мо́же, оженив ся, —
Мо́же, за тобо́ю не до́вго журив ся.
Ой до́чко....

По ста́рости мої́й живу́ че́рез си́лу, —
Не дожда́вшись Петра́, піду́ і в моги́лу.
Ой до́чко....

Тебе́-ж без прию́ту, молоду́ дити́ну,
На кого́ оста́влю бі́дну сироти́ну.
Ой, до́чко, до́чко! що́-ж мині нача́ти?
Де-ж любязно́го зя́тя доста́ти?

Ти на те веде́ш, щоб я не діжда́ла ба́чити тебе́ за́мужем, щоб чере́з твоє́ упря́мство не дожила́ я ві́ку: бідность, сльо́зи і перебо́ри твої́ поло́жать мене́ в домови́ну (*плаче*).

Н. Не пла́чте, ма́мо! Я покоря́юсь ва́шій во́лї і для вас за пе́рвого жениха́, вам уго́дного, піду́ за́між; перенесу́ своє́ го́ре, забу́ду Петра́, і не бу́ду ні́коли пла́кати.

Т. Ната́лко, до́чко моя́! Ти все для ме́не на сьві́тї! Прошу́ тебе́: ви́кинь Петра́ з голови́, і ти бу́деш щасли́вою.... Але́ хтось мелькну́в ми́мо вікна́.... Чи не йде хто до нас?... (*відходить*).

Ява V.

Н. *одна.* Тру́дно, ма́мо, ви́кинути Петра́ із голови́, а ще трудні́йше із се́рця. Та що робить!... Дала́ сло́во за пе́рвого ви́йти за́між: для поко́ю ма́тери тре́ба все перенести́.... Скріплю́ се́рце своє́, переста́ну журитись, осушу́ сльо́зи свої́ — і бу́ду весе́ла. Женихи́, яки́м я одказа́ла, в дру́гий раз не прива́жутця; більше, здає́тця, нема́ на примі́тї.... А там — ох!... Се́рце моє́ чого́сь щеми́ть.... (*примітивши, що хтось приближаєтця до дверей, сїдає до роботи*).

Ява VI.

Входить виборний, а за ним Терпілиха.

Виборний. Помагáй-бі, Натáлко! Як ся мáєш, як поживáєш?

Н. От, живемó і мáємо ся, як горóх при дорóзї: хто не схóче, той не вскубнé.

Т. На нас бідних і безпомóщних, як на те похúле дéрево, і кóзи скáчуть.

В. Хто-ж тобі виновáт, старá? Як-бú оддалá дочкý зáміж, то і мáла-б, хто вас обороняв би.

Т. Я сьóго тілько й хóчу, так що ж....

В. А щó такéє? Мóже, женихів немá, абó що? А мóже, Натáлка?...

Т. Тó бо то і гóре. Скілько нї трапля́лось -- і хорóші людцї — так: „Не хóчу, та й не хóчу!“

В. Дúвно минї та чýдно, що Натáлка так говóрить: я нїкóли-б од її рóзуму сьогó не ждав.

Н. Тáк-то вам здаéтця; а нїхтó не вúда', хто як обúда'.

Т. Оттáк всьо вонá — приговóрками та одговóрками і вивертáєтця; а до тóго, як іщé придáсть óхання та слїз, то я й рýки опущý.

В. Час би, Натáлко, взя́тись за рóзум; ти ужé дївка, не дитя́. Когó-ж ти дожидáєсся? Чи не із гóрода ти такý прúмху принеслá з собóю? О, там панночкú дýже собóю чва́нятця і вередýють женихáми: той негáрний, той небагáтий, той не меткúй, другúй дýже смúрний, йнший дуже бúстрий, той кирпáтий, той носáтий, та чом не воєнний, та колú і воєнний, то щоб гусáрин; а од такóго перебóру досúдятця до тóго, що опісля́ і на їх нїхто не гля́не.

Н. Не рівня́йте менé, пáне вúборний, з городя́нками: я не вередýю, і не перебірáю женихáми. Ви знаéте, хто за менé свáтав ся. Чи ужé-ж ви хóчете спхнýти менé з мóсту та в вóду?

В. Прáвда, зáміж вúйти — не доцовý годúну пересúдїти; алé минї здаéтця, як бú чоловік надéжний трáпив ся, то-б не трéба нї для сéбе, нї для мáтери йомý одкáзовати: ви лю́де небагáті.

Т. Небагáті! Та такá бідность, такé убóжество, що я не знáю, як дáльше і на сьвíтї жúти!

Н. Мáмо! Бог нас не остáвить: єсть і бíднíйші од нас, а живýть же....

Т. Запéвне, що живýть; алé якá жизнь їх!

Н. Хто живé чéсно і годýєтця трудáми своїми, тому́ і кусóк черствóго хлїба смачнїйший од мякóї бýлки, непрáвдою нажúтої.

Т. Говорú, говорú! а на стáрості гірко терпіти нýжду і во всьомý недостáток.... (*до виборного*) Хоч і не годúтця своéї дочкú вихваля́ти, та скажý вам, що вонá дóбра у мéне дитúна; вонá обіщáла, для мóго покóю, за пéрвого женихá, абú-б дóбрий, вúйти зáміж.

В. Об рóзуму і дóброму сéрцю Натáлки нїчого говорúти — всї мáтері приміром стáвлять її своїм дóчкам; тілько — нїгде прáвди дїти — без придáного, хоч бýдь вонá мудрійша од царя́ Соломóна, а крáща од прекрáсного Йóсифа, то мóже умéрти сїдóю пáнною.

Т. Натáлко! чýєш, що говóрять? Жалїй пóслї на сéбе, а не на дрýгого кого́.

Н. *вздихає.* Я й так терплю́ гóре.

В. Та мóжно нáшому гóрю і пособúти *(хитре)*. У мéне єсть на примíтї чоловя́га і повáжний, і богáтий і Натáлку дýже собі уподобáв.

Н. *в сторону.* От і бідá минї!

Т. Жартýєте, пáне вúборний.

В. Без жáртів, знáю гáрного женихá для Натáлки; а колú прáвду сказáти, то я прийшóв за йóго поговорúти з вáми, пáнї Терпілúхо.

Н. *нетерпíливо.* А хто такúй той женúх?

В. Наш вóзний, Тетерваковский. Ви йогó знáєте?... Чим же не чоловік?

Т. Я так привúкла к своéму безталáнню, що боюсь й вірити, щоб булá семý прáвда.

В. З якóго-ж пóбиту минї вас обмáнювати? Вóзний Натáлку полюбúв, і хóче з нéю женúтись; що-ж тут за дúво? Ну, скажіть же хутéнько, як ви дýмаєте?

Т. Я душéю рáда такóму зя́теві.

В. А ти, Натáлко?

Н. Бо́га бійтесь, па́не ви́борний! Мині́ стра́шно і поду́мати, щоб таки́й пан письме́нний, розу́мний і пова́жний хотів зо мно́ю жени́тись.... Скажіте мині́ пе́рше, для чо́го лю́де же́нятця?

В. Для чо́го?

Н. Мині́ здає́тця, для то́го, щоб завести́ хозя́йство і семе́йство, жи́ти любязно́ і дру́жно, бу́ти вірними до сме́рти, і помага́ти одно́ дру́гому; а пан, кото́рий же́нитця з про́стою дівкою, чи бу́де їй щи́рим дру́гом до сме́рти? Йому́ в голові́ і бу́де все роїтись, що він її ви́ручив із бідности, ви́вів в лю́де, і що вона́ йому́ не рівня́. Бу́де на не́ї диви́тись з прези́рством і охбоди́тись непова́гою, — і у па́на така́ жінка бу́де гірше на́ймички.... бу́де крепа́чкою.

Т. Отта́к вона́ вся́кий раз і занесе́, та й справля́й ся з не́ю, Коли́ на те пішло́, то я скажу́: як-би́ не годо́ванець наш Петро́, то й Ната́лка була́-б як шовко́ва.

В. Петро́? Де-ж він? А скі́лько ро́ків, як він пропада́?...

Т. Уже́ років тро́хи не з чоти́рі.

В. І Ната́лка так обезглу́здїла, що лю́бить запропасти́вшого ся Петра́! І Ната́лка, ка́жеш ти, до́бра дити́на, коли́ ба́чить рідну свою́ ма́тїр при ста́рости, в убо́жестві, вся́кий час з запла́каними очи́ма, і тут вмира́ючи од голо́дної сме́рти, не зжа́литця над ма́тїрю? А ра́ди кого́? Ра́ди пройди́сьвіта, ля́нця, що мо́же де в остро́зї сиди́ть, мо́же вме́р або́ в москалї́ завербова́в ся.

Терпілиха і Наталка плачуть.

В. Ей, Ната́лко! не дрочи́ ся!

Т. Та пожаліїй рідной
Мене́ старо́й бідной.
Схамени́ ся!

Н. Не плач, ма́мо, не жури́ ся!

В. Забу́дь Петра́ ля́нця,
Пройдо́ху, пога́нця:
Покори́ ся!

Т. Будь же, до́чко, мні послу́шна!

Н. Тобі покоря́юсь,
На все соглаша́юсь
Прямоду́шно.

В., *а за ним* **Т.** і **Н.**:

Де зго́да в семе́йстві, де мир і тишина́,
Щасли́ві там лю́де, блаже́нна сторона́:
Їх Бог благословля́ється,
Добро́ їм посила́ється,
І з ни́ми вік живе́ть.

Т. До́чко моя́! голу́бко моя́! пригорни́сь до мого́ се́рця! Покірность твоя́ жи́зни і здоро́вя мині придасть. За твою́ пова́гу і любо́в до ме́не Бог тебе́ не оста́вить, моє́ дитя́тко!

Н. Ма́мо, ма́мо! все для те́бе сте́рплю, все для те́бе зроблю, і коли́ мині Бог помо́же осу́шити твої сльо́зи, то я пайщасливійша бу́ду на сьві́тї; тілько....

В. А все таки́ „тілько!“ Уже́ куди́ не кинь, то клин.... Ви́кинь лиш дур з голови́; уда́р ли́хом об зе́млю, — мовчи́ та диш!

Т. Так, до́чко моя́! Коли́ тобі що і наверзе́тця на ум, то поду́май, для ко́го і для чо́го вихо́диш за во́зного за́між.

Н. Так, я сказа́ла уже́, що все для те́бе зроблю́, тілько щоб не спіши́ли з весїллям.

В. А на́ що-ж і одкла́дувати в довгий я́щик;[102]) адже́ ми не су́ддї.

Т. Та тре́ба-ж таки́ прибра́тця к весїллю: хоч рушники́ і есть гото́ві, так іще́ де́чого тре́ба.

В. Аби́ рушники́ були́; а за прибо́рн на весїлля не турбу́йтесь: во́зний на свій кошт таке́ бундя́чне весїлля уджиґне́,[103]) що ну! — Послу́хайте-ж, лю́де: сьогодня зро́бимо сватання, і ви подава́йте рушники́; а там уже́ умо́вите ся собі з па́ном женихо́м і за весїлля. Проща́йте! — Гляди́-ж Ната́лко, як старости́ прийдуть! памяту́й, що́ ти обіща́ла ма́тері. Проща́йте, проща́йте!

Т. Проща́йте, па́не ви́борний! Спасе́ть вас Бог за ва́шу прия́знь (*Відходить разом з виборним.*).

Ява VII.

Н. *одна.* Не мину́ла мене́ лиха́ годи́на! Во́зний гірше репяха́ причепи́в ся. А здає́тця, що Макого́ненько до всеї біди́ привідця.... Бо́же милосе́рдний! що зо мно́ю бу́де? Стра́шно і поду́мати, як з неми́лим ввесь вік жи́ти, як не́любa ми́ло-

вати, як осору́жного люби́ти! Куди́ мині дїва́тись? Де по́мочи шука́ти? Кого́ проси́ти?... Го́ре мині!... До́брі лю́де, поможіть менї, пожалїйте мене́!... А я од всього се́рця жалїю об дївках, які в такій бідї, як я тепе́р... (*Становитця на вколїшки і підно́имає руки в гору*). Бо́же! коли́ уже́ во́ля твоя́ єсть, щоб я була́ за во́зним, то ви́жени любо́в до Петра́ із мого́ се́рця, і наверни́ ду́шу мою́ до во́зного! Без сього́ чу́да я пропаду́ на віки.... (*Встає і сьпіває.*)

Чого́-ж вода́ колому́тна? Чи не фи́ля зби́ла?
Чого́-ж і я смутна́ тепе́р? чи не ма́ти би́ла?
Мене́-ж ма́ти та не би́ла, сами́ сльо́зи лли́ютця:
Од ми́лого люде́й нема́, од нелю́ба шлю́тця.
Прийди́, мили́й, подиви́ ся — яку́ терплю́ му́ку!
Та хоч в се́рцї, та од те́бе беру́ть мою́ ру́ку.
Спіши́, ми́лий! Спаси́ мене́ од лю́той напа́сти!
За нелю́бим коли́ бу́ду, то му́шу пропа́сти.

ДЇЯ ДРУГА.

Зміст. Саме тоді, коли подали рушники, з'являє ся Петро. Від бурлака Миколи, свояка Терпілихи, дізнав ся Петро, що Наталка засватана за возного. В сій розпуцї рад би ще раз побачити Наталку. Микола, котрий відчуває горе Петра, викликує Наталку з хати, а вона побачивши Петра, не хоче й чути про возного. (Ява I.—X.)

ЯВА XI.

Виходить возний, виборний і Терпілиха.

Виборний. Що ви тут так до́вго роздоба́рюєте?

Возний. О чім ви — те́е-то як його́ — бе́сїдуєте?

Т. *побачивши Петра.* Ой мині ли́хо!

Н. Чого́ ви ляка́єтесь, ма́мо? Се Петро́.

Т. Се Петро́!... Сьвят, сьвят, сьвят!... Відкіля́ він взяв ся! Се мара́....

Петро. Нї, се не мара́, а се я, Петро́, і тїлом і душе́ю.

Воз. Що се за Петро́?

Виб. Се, ма́буть, той, що я вам говори́в. Ната́льчин лю-бе́зний, пройди́сьвіт, ла́нець.

Воз. Так ти, ва́шець, Петро́? Чи не мо́жна-б — те́є-то як його́ — убіра́тись свое́ю доро́гою? бо ти, ка́жетця — ба́читця — здає́тця — між на́ми ли́шнїй.

Н. Чого́-ж се він ли́шнїй?

Т. І відо́мо — ли́шнїй, коли́ не в час прийшо́в ха́ту холоди́ти.

П. Я вам нї в чім не поміша́ю. Кінча́йте з Бо́гом те, що зачали́.

Н. Не так-то ле́гко мо́жна скінчи́ть те, що вони́ почали́.

Воз. А по како́й би то тако́й резо́нной причи́нї?

Н. А по такій причи́нї: коли́ Петро́ мій верну́всь, то я не ва́ша, добро́дїю.

Воз. Одна́ко-ж, ва́шеці про́ше, ви рушники́ подава́ли, сиріч — те́є-то як його́ — ти одружи́ла ся зо мно́ю.

Н. Дале́ко іще́ до то́го, щоб я з ва́ми одружи́ла ся! Рушники́ нїчо́го не зна́чать.

Воз. Не прогнївай ся, стара́! Дочка́ твоя́ — те́є-то як його́ — наруша́ють узако́нений поря́док. А поне́же рушники́ і шовко́ва ху́стка суть доказа́тельства добровільного і непринуждённого є́я согла́сия — бить мое́ю сожи́телницею, то в таково́м припа́дцї ста́нете пред суд, запла́тите пеню́, і поси́дите на вежі.

Виб. О, так! о, так! За́раз до волосно́го правле́ння, та і в коло́ду.

Т. Ба́течки мої, умилосердїтесь! Я не одступлю́ од свого́ сло́ва.... Що хо́чете, робіть з Петро́м, а Ната́лку, про ме́не, звяжіть і до вінця́ ведїть.

Н. Не дока́жуть вони́ сього́. Петро́ нїчо́го не винова́т, а я сама́ не хо́чу за па́на во́зного: до сього́ си́лою нїхто́ мене́ не прину́дить.... І коли́ на те йде, так зна́йте, що я вічно одріка́ю ся од Петра́, і за во́зним нїко́ли не бу́ду.

Микола. Що́-то тепе́р ска́жуть?

Виб. Ог вам і Полта́вка! Люблю́ за оби́чай!

Т. Ви́слухайте мене́, мої рі́дні! Дочка́ моя́ до сього́ ча́су не була́ тако́ю упря́мою і сьмілою; а як прийшо́в *(показує на Петра)* сей пройди́сьвіт, то і Ната́лка збожеволіла, і зроби́лась тако́ю, як ба́чите. Коли́ ви його́ не ви́проводите відсїля́, то я не руча́юсь, щоб вона́ і мене́ послу́хала.

Воз. і **Виб.** *разом.* Вон, розбишáко, із нáшого селá зáраз! і щоб і дух твій не пах! А колú вóлею не підеш, то тудá запротóримо, де кóзам рóги прáвлять.

П. Утихомúртесь на час, і слýхайте менé..,. Що ми з Натáлкою любúли ся, про те і Бóгу і лю́дям ізвíсно; а щоб я Натáлку одговóрював ітú зáміж за пáна вóзного, научáв дочкý не слýхати мáтери, і поселя́в несогла́сиє в семї, — нехáй менé Бог накáже! Натáлко, покорú ся своїй дóлї: послýхай мáтери, полюбú пáна вóзного, і забýдь менé на вікú! (*Відвертаєтця і утирає сльози*).

Всїх порушає горесть Петра, навіть возного.

Т. *тихо.* Дóбрий Петрó! сéрце моé протúв вóлї за йóго вступáєтця.

Наталка плаче. Возний задумуєтця.

Виб. Що нї говорú, а минї жаль йогó.

М. На чім-то все се окошúтця?[104])

Воз. *до Петра.* Ти, вáшець, тéе-то як йогó — кудú тепéр помандрýєш?

П. Я ішóв в Полтáву; а тепéр підý так, щоб нїкóли сюдá не вертáтись.... Іщé пáру слів скажý Натáлцї.... Натáлко! я для тéбе остáвив Полтáву, і для тéбе в дáльнїх сторонáх трудúв ся чотúрі гóди: ми з тобóю вúросли і згодовáли ся вкýпі у твоєї мáтери: нїхтó не воспретúть минї почитáти тебé своéю сестрóю. Що я нажúв — все твоé: на, возьмú (*вийма́є зза пазухи гроші з гаманцем.*). Щоб пан вóзний нїкóли не попрекнýв тебé, що взяв бідну, і на тéбе іздéржав ся.[105]) Прощáй! шануй мáтїр нáшу, любú свогó сýженого, а за менé одпрáв панахúду....

Н. Пéтре! нещáстя моé не такé, щоб грішми мóжна од йóго одкупúтись: воно́ (*показує на серце*) тут! Не трéба минї грóшей твоїх. Вонú минї не помóжуть, — та бідóю нáшою не потїшатця ворогú нáші.... І моєї жúзни кінéць не далéко (*Хилитця Петрові на плечі*).

Т. *підходить і обіймає Петра.* Пéтре!

Н. Мáмо! кого́ ми теряємо!

М. *до виборного.* А тобі, як він здаєтця.

Виб. Такóго чоловіка, як Петрó, я з рóду не бáчив.

Воз. *виходить на перед.* Розмишля́л я предóвольно, і нашéл, що великодýшний пóступок всякії страсті в нас пересúл-

ливаєть. Я — вóзний, і призна́юсь, що од рожде́ния моєго́ розположе́н к до́брим дїлáм; но за недосу́жностию по до́лжности і за дру́гими кло́потами, досе́лї нї одного́ не здїлав. По́ступок Петра́ толи́ко усе́рдний і без прúмісу ухищре́ния, подвига́єть мене́ на нижеслїдующее... (*До Терпилихи*) Ве́тха — де́ньми! благослови́те ли благо́е дїло?

Т. Во́ля ва́ша, добро́дїю! Що нї зро́бите, все бу́де хороше́: ви у нас пан письме́нний.

Воз. До́брий Пе́тре і бо́йкая[106]) Ната́лко!.. Приступíте до ме́не! (*бере їх за руки, підводить до матери і говорить:*) Благослови́ дїте́й своїх ща́стям і здоро́вєм. Я ода́зуюсь од Ната́лки, і уступа́ю Петру́ по вічное і пото́мственное владїнне з тим, щоб зроби́в її благополу́чною. (*До всїх.*) Повли́ку же я — во́зний, то, по привиле́гії, стату́том минї на́данной, запові́да́ю всїм: де два бю́тця — тре́тій не мішáйсь! і тве́рдо памятова́ть, що насúльно ми́лим не бу́деш.

П. і **Н.** *обíймають матїр.* Ма́ти на́ша рідная, благослови́ нас.

Т. Бог з'єдиня́єть вас чу́дом, неха́й вас і благослови́ть своє́ю бла́гостию....

М. Оттакові-то на́ші Полта́вцї! Коли́ дїло піде, щоб добро́ зробúти, то одúн пере́д дру́гим хапа́ютця.

Виб. Ната́лка — по всьо́му Полта́вка, Петро́ Полта́вець; та й во́зний, здаєтця, не з другóї ґубе́рнії.

П. Ната́лко! тепе́р ми нїко́ли не розлу́чимось. Бог нам поміг перенести́ бідú і напасти, Він помо́же нам вірною любо́вию і поря́дочною жúзнию бу́ти приміром для дру́гих і заслужúти прізвище до́брих Полта́вцїв. Засьпіва́й же, коли́ не забу́ла, свою́ пісню, що́ я найбільше люблю́.

Н. Коли́ кого́ лю́биш, того́ нїчо́го не забу́деш. (*Цїлує Петра і сьпіває:*)

Ой, я дївчúна Полта́вка,
А зову́ть мене́ Ната́лка,
Дївка про́ста, некраси́ва,
З до́брим се́рцем, неспеси́ва.[107])

Коло ме́не хло́пцї вю́тця,
І за ме́не ча́сом бю́тця;
А я люблю́ Петра́ ду́же, —
До други́х минї байду́же.

Мої по́други пусту́ють,
І зо вся́кими жарту́ють;
А я без Петра́ скуча́ю,
І весе́лости не зна́ю.

Я з Петро́м моїм щасли́ва,
І весе́ла, і жартли́ва:
Я Петра́ люблю́ душе́ю,
Він оди́н владіє є́ю.

2. Петро Артемовский-Гулак

родив ся 1790. р. в Городищі, в Київщині. Батько єго був священиком і спершу сам вчив сина дома, опісляж віддав єго до київскої бурси. З бідности пішов відтак Артемовский учителювати, а потім вступив в харківский університет. Ще яко студент університету став він там-же лєктором польскої мови (бо вже тоді добре орудував польскою, латиньскою і французкою мовою), а пізнійше осягнув на тім університеті катедру росийскої істориї і був ректором протягом десяти років. Опісля жив Артемовский на пенсиї в Харкові і умер там 1865. р.

Писаня. Артемовский, бувши ще студентом університету, став писати московскою мовою. Однак сам спізнав недоладність сих писань і почав писати поезиї українсько-рускою мовою, а до того наклонило єго мабуть знакомство з Квіткою, котрому присьвятив перший свій вірш, написаний рідною мовою п. з. Справжня добрість (1817. р.). В сатиричній поемі Пан та собака (в „Українськім Вістнику“) зобразив поет важку долю крепаків і самоволю українського паньства з такою силою і сьвіжостю слова, на яку до Шевченка не спроміг ся ні оден письменник український. Він був оден з перших письменників, що підняли свій голос в оборонї потоптаних прав людских тоді, коли між осьвіченою верствою ще слабо обзивали ся про конечність визволу кріпаків. Артемовский переняв ся вправдї манєрою Котляревского, однак сьмішне в єго творах набирає значіня благородної сатири. До того-ж мова єго творів чистійша, ядренійша і гарнійша, як у Котляревского.

Артемовский зладив також вільний переклад Міцкевичевої баляди Твердовский і баляди Ґетого Рибалка, перелицював деякі оди і сатири Горация, однак умів надати своїм творам прикмети українського сьвітогляду, бувши великим знавцем народного побиту і звичаїв.

В роцї 1831. наслїдком доносу відбувалась у Артемовского поліцийна трусениця, однак донос показав ся зовсїм безосновним.

А все-ж наляканий тим поет перестав писати. Колиж опісля українське письменьство підняло ся знов в гору, забажав Артемовский відновити занедбану славу і написав ще деякі нові твори, однак не було вже в них того високого полету думок і такого поетичного огню, як в давнїйших.

Становище в лїтературі. Артемовский написав небагато, однак гнучкість, легкість, а разом і сила слова, свобода вислову і невимушений комізм надає єго творам високу вартість і запевнює єму поважне становище в нашій лїтературі.

I.

ПАН ТА СОБАКА.

На зе́млю злїзла ніч.... нїгдé анї шиши́рхне,
Хиба́ то дéкуди крізь сон що-нéбудь пи́рхне.
Хоч в о́ко стрель тобі — так тéмно на дворі.
Уклáв ся місяць спать, нéма анї зорі,
І лéдві крадькома́ яка́ малéнька зірка
Зза хмáри ви́гляне, ненáче миш з засі́ка.
І нéбо і земля́ — усé одпочива́;
Все ніч під чóрною запáскою хова́.
Оди́н Рябко́, оди́н як пáлець, не дрімáє:
Худóбу пáнську, мов брат рідний, доглядáє.
Бо дармо їсти хлїб Рябко́ наш не люби́в:
Їв за пятьóх, алé те їв, що заробúв.
Рябко́ на пáнському дворі не спить всю нічку.
Коли́б тобі на сьміх було́ де ви́дно сьвічку,
Або́ в селí де на опічку,
Маячив каганéць.
Всї сплять, хропу́ть,
А дéякі сопу́ть.
А наш Рябко́, кажу́, все спáтки не вкладáв ся.
Знай небора́к ганя́ то в той, то в сей кутóк:
То зазирнé в курни́к, то — дéйко[108]) до свинóк!
Спита́: чи всї таки́ живéнькі порося́тка,
Инди́ки та качки́, курчáтка й гусенятка?
То звíдтіль на впростéць
Маха́є до овéць,

До клу́ні, до стіжків, до ста́йні, до обо́ри:
То знов наза́д чим дуж, — щоб ча́сом Москалі́
(А їх тогді́ було́ до хріна на селі́),
Щоб Москалі́, мовля́в, не вбра́лись до комо́ри.
Не спить Рябко́ та все так га́вка, скавучи́ть,
Що вра́жий син, коли́ аж в у́хах не ляща́ть!
Все ду́ма': як би то піддо́бритьця під па́на?
Не зна'-ж, що не мине́ Рябка́ обрадова́нна!
Як гав, так гав, поки́ сьвіну́ло[109]) на дворі;
Тогді́ Рябко́ простя́гсь, захріп в своїй норі.
Чому́-ж Рябку́ не спать? чи знав він, що з ним бу́де?
Засну́в він сма́чно так, як сплять всі до́брі лю́де,
Що́ щи́ро стереже́ть добра́ своїх панів....
Як ось — трус, га́лас, крик!... ввесь двір загомоні́в;
„Цу-цу́, Рябко́, на, на́! сюди́ Рябка́ кликніте.“
— „Ось-о́сь я, ба́течки!... чого́ ви там? скажіте.“
Стриба́, Рябко́, верти́ть хвосто́м,
Нена́че помело́м,
І знай дурне́нький ска́лить зу́би
Та ли́же гу́би.
„Уже́-ж, бач“, ду́ма' він, „не ду́рно це в дворі
Од са́мої тобі зорі
Всї па́нькаютьця коло ме́не:
Мабу́ть, сам пан звелі́в віддать Рябку́ пече́не
І що́ зоста́ло ся варе́не
За те́, що, бач, Рябко́ всю Бо́жу ніч не спав,
Та га́вкав на ввесь рот, злодії́в одганя́в.“
— „Цу-цу́, Рябко́!“ ще раз сказа́в оди́н хитру́ха[110])
Та й хап Рябка́ за у́ха!
„Кладіть Рябка́!“ гукну́в.... Аж ось і пан прибіг.
„Лупіть Рябка́!“ сказа́в; „чухра́йте!... ось батіг!“
— „За-що́?“ спита́в Рябко́; а пан кричи́ть; „Чухра́йте!“
— „Ой! йой! йой! йой!“ а пан їм ка́же: „Не вважа́йте!
— „Не бу́ду, ба́течку!... За що́ж це честь така́?“
— „Не слу́хай!“ пан кричи́ть; „лупіть, деріть Рябка́!“
Деру́ть Рябка́, мов пі́ря,
На га́лас збіглась двірня;
„Що? я́к? за що́?“ про що́? — Не зна́є ні оди́н.
„Пустіть“, кричи́ть Рябко́,
„Бо вже не вде́ржу більш!...“

Рябкó наш хоч не бре́ше,
Так щож? Явту́х Рябка́ все знай по жи́жках че́ше.
„Пустіть, швидчій пустіть!“ Пан на ввесь рот гукну́в,
Та й з ха́ти сам умкну́в.
„Пустіть!“ гукну́ли всі: „Рябкó вже вдоволи́в ся.“
— „Чим, лю́де до́брі, так оце́ я провини́в ся?
„За що́ж глузу́єте?“ сказа́в наш небора́к,
„За що́, знуща́єтесь ви надо мно́ю так?
За що́, за що́?“ сказа́в, та й попусти́в пото́ки,
Пото́ки гірких слїз, узя́вши ся за бо́ки.
— „За те́“, сказа́в оди́н Рябко́ві з наймити́в,
„Щоб не коло́шкав[111]) ти в ночі своїх панів;
За те́.... але́ що тут?... ходїм, Рябкó, лиш з ха́ти;
Не ду́же, ба́чу, рот тут мо́жна роззявля́ти.
Ходїм, Рябкó, на двір.“
— Пішли́.
— „Се не пусте́.“
Сказа́в Явту́х Рябку́; оце́ тебе́ за те́
По жи́жках, бра[112]) Рябкó, так га́рно пошмага́ли,
Що цїлу ніч пани́ через тебе́ не спа́ли.“
„Чи ви́нен я сьому́? чи ти, Явту́х, здурів?“
„Гай, га́й!“ сказа́в Явту́х. „Рябкó! ти знавіснів;[113])
Ти ви́нен, бра Рябкó, що ніччю розбреха́в ся;
Ти-ж знав, що вчо́ра наш у ка́рти пан програ́в ся;
Ти-ж знав, кажу́, Рябкó, що пан не бу́де спать.
До чо́го-ж га́вкав ти? на що́ж було́ гарча́ть?
Неха́й би га́вкав сам, а ти-б укла́вся тихе́нько,
Забра́вшись в ожере́д,[114]) та й спав би там гарне́нько.
Тепе́р ти ба́чиш сам, що мо́крим він рядно́м
Напа́в ся на тебе́, і знай верзе́ притьмо́м:[115])
Що бу́цїм вчо́ра він грать в ка́рти-б не сїда́в,
Коли́-б сего́днїшню був ніч хоч закуня́в;
Що бу́цїм ти, Рябкó, та га́вкав, як соба́ка;
Що бу́цїм по тобі похо́дить ще й лома́ка;
Що ба́чця ти йому́ ости́в,[116]) надоволи́в,
І ба́чця він тебе́ за те й прохворости́в.
А бач, Рябкó, а бач! не га́вкай, не ганя́йсь;
Ляж, хи́рний, та й мовчи́, і з па́ном не рівня́йсь.“
Послу́хав наш Рябкó пора́ди Явтуха́.
„Неха́й тяжка́ єму́ годи́на та лиха́“,

Сказáв; „Щоб за моє́, як ка́жуть жи́то,
Та ще мене́ і би́то.
Коли́ моє́ не в лад,
То я з своїм наза́д.
Чи ба́ба з во́за, — щож? вели́ка ду́же ва́да!
Коби́лї ле́кший віз, сьому́ коби́ла й ра́да.“
Отта́к серде́га наш Рябко́ поміркова́всь
Та й спать на цїлий день попха́всь.
Засну́в Рябко́, захріп, аж ожере́д трясе́тця;
Рябку́ й не сни́тця, й не верзе́тця,[117])
Що вже Моска́лики в комо́рі й на дворі
Скрізь ни́шпорять, мов тут вони́ й господарі,
Що вовк ягня́т, а тхір курча́ток убира́є....
Аж тут і на дворі туж-туж уже́ сьвіта́є,
„Цу-цу́, Рябко́!“ тут всї, повибіга́вши з хат,
„Цу-цу́, Рябко́!“ на, на́! гукну́ли як на ґвавт.
А наш Рябко́ тобі і у́сом не моргає;
Хоч чу́є, та мов спить, і мов не дочува́є.
„Тепе́р-то,“ ду́ма’ він, „мій пан всю нічку спав,
Бо не буди́в єго́ Рябко́ і не бреха́в;
„Тепе́р-то“, ду́ма’ він, „менї свою́ пока́же дя́ку;
Тепе́р уже́ не втре менї, як вчо́ра, ма́ку!
Неха́й цуцу́кають.... мене́ сим не зведу́ть,
Поки́ сами́ сюди́ обід не принесу́ть.
Та ще́ й тогдї, не бійсь, поска́чуть коло ме́не,
Поки́ возьму́ я в рот хоч стра́ву, хоч пече́не!“
— „Цу-цу!“ сказа́в іще́ Рябко́ві тут Явту́х;
„Цу-цу́!“ зади́хавшись, мов з йо́го пе́рло дух.
„Ходїм, Рябку́!“
— „Еге́ ходїм! Не ду́же кван ся,
Сам принеси́ сюди́.“
— „Іди́-ж хутчій, не ба́в ся!“
— „Ба не піду́, Явту́х!“
— „Іди́, бо кли́че пан!“
Сказа́в, та й зашморгну́в на ши́ї він аркан;
„Чешіть Рябка́!“ гукну́в.... аж тут їх щось з десяток
Вліпи́ли з со́теньку київ Рябку́ в завда́ток.
„Лупіть Рябка́!“ кричи́ть тут пан, як навісни́й;
Рябко́-ж наш тілько вже що те́плий та живи́й.

Разів із шість Рябка́ водо́ю одлива́ли,
І стілько-ж раз його́, одли́вши, знов шмага́ли,
А по́тім переста́ли.
Рябко́ спита́ть хотів, але́ Рябків язи́к
Був в ро́ті спу́таний, нена́че пу́том з лик,
І ґерґота́в щось, як на сі́далї инди́к.
Годи́в Рябко́ їм, мов боля́чці й чиряку́,
І щож за те Рябку́?
За слу́жбу от таку́!
Вони́ Рябка́ іще́ спороли́ батога́ми,
А за вислу́гу палюга́ми.
Чи га́вкає Рябко́, чи мо́вчки ніччю спить,
Все випада́' таки́ Рябка́ притьмо́м поби́ть.
Уже́ менї, бачу́, чи то туди́ — висо́ко,
Чи то сюди́ — глибо́ко;
Пове́рнесся сюди́ — і ту́та горяче́;
Пове́рнесся туди́ — і там-то боляче́.
З ледачим все біда́: хоч ве́рть-круть, хоч круть-ве́рть,
Він на́йде все тобі хоч в черепо́чку смерть.“

II.

РИБКА.

Байка.

В ставо́чку Пліточка дрібне́нька
Знече́вя зу́здріла на у́дці червяка́,
І так була́ раде́нька!
І ду́мка-то була́ така́,
Щоб підвечірковать смачне́нько.
Ну, де́йко до його́ швиде́нько!
То з-бо́ку ускубне́,
То з-пе́реду поцу́пить,
То хво́стика лизне́,
То з-ни́зу впять підсту́пить,
То ви́рне, то пірне́,
То сїпне, то смикне́,
Вовту́зитця,[118]) ялозитця[119]) і пріє,
Та ба! те ротиня́ таке́ узе́ньке, бач,

Що нїчого́ не вдїє!
Хоч сядь, тай плач!
„Ой го́ренько менї на сьвітоньку“, мовля́є,
„За що́ мене́ так до́ля зневажа́є;
Тим пе́льку і живіт дала́ з кова́льский міх,
Тим зу́би мов шпички́, а нам, на глум, на сьміх,
Рот шпи́лькою нена́че простроми́ла!...
Ой, пра́вду дя́дина небо́га говори́ла:
Що тілько на сьвітї вели́ким ри́бам жить!
А нам мали́м в кула́к трубить!“
Так пліточка в водї на до́лю нарика́є,
А на гачку́ черв'я́к все хво́стиком кива́є!...
Черв'я́к кива́' — аж ось, зі дна
Гульк щу́ка! ковть!... вона́
За у́дку хіп!
А у́дка сїп!
З води́ шубо́всть в окріп!...
„Ой ли́шечко! оце́-ж як дя́дина збреха́ла!...“
Із ля́ку Пліточка сказа́ла,
І більш не ска́ржилась на до́лю пліточо́к
За ла́сенький на у́дочцї шмато́к:
Що Бог посла́в — чи то бага́то, чи то тро́шки —
В кушір[120]) залїзши, їла мо́вчки.

III.

ДО ПАРХОМА.

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis, etc.
Horat. Lib. II. Od. 3.

Пархо́ме! в ща́стї не брика́й!
В нудьзї притьмо́м не лїзь до не́ба,
Люде́й пита́й — свій ро́зум май;
Як не мудру́й, а вме́рти тре́ба!
Ори́ і засїва́й лани́,
Коси́ широ́кі перело́ги,
І гро́шики за баштани́

Лупи́, — та все одки́неш но́ги.
Поки́неш все: стіжки́ й скирти́,
Всї ла́сощі: паслін,[121]) цибу́лю;
Зага́рба и́нший все, а ти
Ззїси́ за гірку пра́цю ду́лю....
Чи со́цьким ба́тько твій в селї,
Чи сам на па́ньщинї працю́є,
А смерть зрівня́є всїх в землї;
Нї з ким скаже́на не жарту́є....
„Чи чит, чи ли́шка?“ загука́;
Ти кри́кнеш: чит!... „Та нї мій си́ну!“
Озве́тця па́плюга з кутка́,
Та й зцу́пить з пе́чі в домови́ну...

3. Григорій Квітка (Основяненко)

родив ся 1778. р. в селї Основі, недалеко Харкова. Основа була майном родини Квіткiв і від назви сего села Григорій Квітка приняв опісля псевдонім „Основяненко“. Предки Григорія займали видне становище поміж старшиною в полках слобідскої України, а батько єго Хведір хозяйнував в Основі. Батько Квітки мав талант оповідати цікаві приказки, а мати визначала ся чималою на той час осьвітою. Так Квітка унаслїдував по батькови хист до оповіданя, а по матери — першу осьвіту.

Григорій Квітка був змалку хирний і ослїп від золотухи. Провидїв доперва на пятому році, поїхавши з матїрю на богомілє в сусїдний Озеряньский монастир. З того часу малий хлопчина возгорів ся ревностю до Божого дому і в дванацятому році просив вітця і матїр, щоби благословили єго на монастирске житє. До того мабуть найбільше заохочував Григорія рідний єго дядько, Палядій Квітка, ігумен Куряжского монастиря, куди богомільний хлопчина почасту їздив. Одначе родителї здержували єго до якогось часу від сеї думки.

Квітка учив ся, як всї тодїшнї паньскі дїти, небагато і поверховно. Науку побирав дома спершу у ченця з монастиря, а відтак в монастирскій школї.

По тодїшньому звичаю вписали родителї 15-лїтного Квітку до війска, однак він проживав дома і лише деколи виїзджав замість служби до старшого на бенкет або на поклін. В батьківскім домі пізнав Квітка українського фільософа Сковороду і, наслухавшись від сего оповідань заправлених містицизмом, переняв ся поважним

настроєм і моралізуючим ладом оповіданя, що відтак проявив ся в Квітчиних повістях.

В 23-ім році житя вступив Квітка в Куряжский монастир, недалеко Харкова, послушником і прожив там майже чотири роки. Гарне і живописне положенє сего монастиря чимало вплинуло на поетичну вдачу Квітки, а побут в монастирі, далеко від сьвітового гомону і забав, відбив ся опісля в єго релїґійно-моральних повістях.

Вийшовши з монастиря, став Квітка навикати до житя сьвітского, бував в кружках веселих товаришів, і згодом проявив ся в нім сердешний українськый гумор побіч прикмет глибокої релїґійности, і сю двійну прикмету бачимо в єго повістях і драматичних творах. Він устроював домашні аматорскі вистави, виступав сам в комічних ролях, був навіть директором постійного театру в Харкові і при сій нагоді познакомив ся з славним опісля драматичним артистом, Щепкином. Небавом покинув Квітка театр і пильно займав ся заснованим тоді в Харкові інститутом для осьвіти дворяньских дівчат, став редактором (заснованого в 1816. р.) журнала „Українськый Вістник“ і маршалком Харківского дворяньства. Квітка познакомив ся там з наставницею згаданого інститута дівочого, Анною Вульф, заїзжою з Петербурга і одружив ся з нею. Анна Вульф була осьвічена й розумна жінка і любувала ся французскою літературою. Добачивши у свого чоловіка талант літературний, спонукала єго писати повісти, піддавала єму до них теми, читала й поправляла, бажаючи надати їм прикмети ідеалїзму. За таку щирість присьвятив їй Квітка свої найкрасші повісти — „Маруся“ й „Сердешна Оксана“.

Коли літературна слава Квітки стала голосною не тілько на Україні, але й в цілій Росиї, горнулись коло него тодішні письменники українські: Артемовский-Гулак, Метлиньский, Ол. Чужбіньский і вся молодіж, що опісля видавала українські альманахи. Всї вони бували в єго домі, або, виїхавши відтак з Харкова, вели з ним переписку. Під старість познакомив ся Квітка з молодим ще тоді українським письменником Е. Гребінкою. З Шевченком Квітка листував ся.

Під конець житя проживав Квітка на своїм хуторі в Основі, лише в справах службових виїздив до Харкова (в остатних літах мав він там уряд предсідателя палати карного суду і був надворним совітником). Проживаючи то в місті, то на селї, мав Квітка нагоду пізнати побут різних верств суспільности, що опісля зобразив у своїх творах.

Квітка вмер 1843. р. в Харкові.

Писаня. Квітка став писати спершу московскою мовою повісти і драматичні твори. З українськими творами виступив він в 1833. р., напечатавши сатиричну повістку „Салдатськый патрет“, а відтак в двох частях українські повісти (всїх повістий українською мовою написав він 17). Між ними найбільш визначу-

ють ся: Маруся, Козир Дівка, Щира Любов і Сердешна Оксана.

Козир-Дівка познакомлює нас з иньшою стороною українського жіноцтва, як Маруся. І тут те саме народне чутє, але при иньших появах і иньшім характері. Душа перенята сим чутєм не стає єго передчасною жертвою; але чим більше чутє обгортає душу, тим більше спонукує єї до діяльности, не веде до смерти, а до житя. Івга такаж Українка, але зовсім відмінна, як Маруся. Она любить свого Левка і стрічає великі перепони, але они зміцняють єї чутє. Для осягненя цїли она кидає ся в зовсім незнакому сферу, удає ся до ґубернатора, щоби визволити невинно засудженого Левка, що й осягає. Тут видно торжество волї, окриленої чутєм, і се доводить її до краю бажань.

Повість Щира Любов, на основі котрої Квітка зложив опісля драму з таким самим заголовком, зображає Галочку, в котрій фантастичність розвита живійше, як в Марусї, а воля дїлає в ній сильнїйше, як у Івги. Галочка страдала тяжко, щоби лише відвернути горе від свого друга, що бажає з нею женити ся, хоч він приналежний до висшої верстви суспільної, однак чувства єї доходять тут до сентиментальности. Она віддає ся за наймита свого батька Миколу, щоб лише не завязувати сьвіта свому другови. Опісля переболїла все і щасливою доживала віку з Миколою.

Сердешна Оксана се реально списана, на Шевченкову Катерину похожа картина жертви дурисьвіта, що занапастив долю бідолашної дївчини. „Списав і я „Сердешну Оксану“, пише Квітка в листї до Шевченка (з 18 (23) жовтня 1840. р.), от так точнїсенько як і Ваша Катерина. Як то ми одно думали про бідних дївчаток“.

Окрім того написав Квітка українською мовою драму Щира Любов і комічну оперету Сватанє на Гончарівцї, та Листи до любезних земляків (популярні поученя для селян, дотикаючи тогочасних обставин люду. Се одиноке щире слово українського письменника тих часів до свого люду).

Характеристика. Григорій Квітка здобув собі своїми повістями визначне становище в істориї українсько-рускої літератури. Именно являє ся Квітка всюди вірним живописцем народного житя, і ледво хто перевершив єго яко повістяря-етноґрафа. Одначе Квітка не осьвітив в своїх творах всесторонно побуту сїльского, позаяк добирав собі найбільш ідилїчні сцени з патриярхального житя хлїборобів, а не зобразив бідованя люду, споводованого крепацтвом, та не розкрив усего, що таїло ся в глибинї народної душі; зате осьвітив ярким сьвітлом прекрасну душу селянина і глибину єго чутя. Побіч природної сентиментальности, витвореної з глибини характеру українського народу, визначують ся Квітчині повісти й реальною правдою, а особливо вірним зображенєм української женщини. Ся природна сентиментальність в творчости Квітки рівнова-

жить ся з другою великою прикметою єго таланту — гумором. В тім сполученю являє ся Квітка представителем українського народного характеру: він містить в собі глибоко чутливе серце з добродушним гумором.

Становище в літературі. (Див. П. Кулїш: Григорій Квітка і єго повісти в II. части „Виїмок“.)

I.

МАРУСЯ.

Частина I.

Ча́сто минї́ прихо́дить на ду́мку, чого́-б то чолові́кові так ду́же пристраща́тись[122]) на сьо́му сьві́тї до чого́-не́будь, — не то, щоб до яко́ї ве́щи,[123]) ато́ хоть би́ й до наймилїйших люде́й: жінки, дїточо́к, щи́рих прия́телїв і и́нших. Пе́рше всього́ поду́маймо: чи ми-ж на сьо́му сьві́тї ві́чнії? І що́ є в нас хоть скоти́нка, хоть хлїбе́ць на току́, худібонька (майно́) в скри́нці, так сьо́му так усе́ без по́рчи й бу́ти?... Нї, нема́ тут нїчо́го ві́чного! Та й ми самі́ що́? Сього́днї жив, за́втра що Бог дасть! Адже-ж, живучи́ проміж люде́й, тілько й чу́єш: там дзво́нять по душі, там голо́сять по покійнику, там ста́влять старця́м обід.... Що в Бо́га день, тобі гово́рять: ось той неду́ж, той умира́є, а той уме́р.... Та й не огля́несся, і не счу́єсся, як і оста́всь сам собі на сьві́тї; хоть із людьмі́, і проміж люде́й, та ба! усе́ тобі, або́ не такі прия́телї, яки́х похова́в, або́ й зовсїм чужі; та воно́ тобі все рівно, що блука́єш у дрімучому лїсї! Ось стань про прия́телїв зга́дувать, то вся твоя́ пісня на оди́н лад: от з тим ми хло́пцями були́ — і вже він уме́р, а з тим до шко́ли вку́пі ходи́ли — і той уме́р; з тим паробкова́ли — і той уме́р; і сей і той, і той і сей — усї́ повмира́ли. Коли́-ж се так є, то й па́мятуй собі до́бре, що не забу́дуть і тебе́ на сьому́ сьві́тї; візьму́ть і не бу́дуть пита́лись, чи хо́чеш до гу́рту, чи ще-б мо́же погуля́в?

А по́слї тако́ї ду́мки, чого́-ж би нам, не вічним, та пристраща́тись де вре́менного? Чому́-б так не робить? наградив тебе́ Бог ща́стєм, що ба́тько і ма́ти твої живу́ть при тобі і дя́кують до́брим сло́вом, що ти їх при ста́рості й коха́єш і пова-

жа́єш, або́ жінкою, до те́бе до́брою, щи́рою, хазя́йкою невсипу́щою, або́ дїточка́ми, покірними та слухня́ними, — хвали́ за се Бо́га і ляга́ючи і встаючи́, а їх шану́й і коха́й, і для них не жа́луй не тілько нїяко́го труда́, худо́би, та коли́ ну́жда зведе́ть, ду́шу свою́ за них положи́, розпина́йся, умри́ за них; та все таки́ па́мятуй, що й вони́ на сьому́ сьві́тї такі-ж го́стї, як ти і вся́кий чоловік, чи пан, чи цар, чи архиєре́й, чи салда́т, чи личма́н.[124]) Коли́ Оте́ць наш милосе́рдний кого́ з вас покли́че, провожа́й з жа́лем, та без уко́ру і нарека́ння; перехрести́сь, та й скажи́, як що-дня́ у „Отченаші“ чита́єш: „Го́споди, бу́ди во́ля твоя́ з на́ми грішними!“ і не вдава́йсь у ту́гу, щоб вона́ тобі віку не вкороти́ла; бо гріх смерте́льний покликати́ на се́бе не тілько смерть, і саму́ бо́лїсть, хоть би́ яку́-не́будь; бо, не поберігши тїла, загу́биш і ду́шу на віки ві́чнії! Більш усього́ па́мятуй, що ти хова́єш сьогоднї, а тебе́ заховаю́ть за́втра, і всї бу́демо в ку́пі у Го́спода милосе́рдного, на ві́чній ра́дості, коли́ того́ заслу́жимо, і вже там не бу́де нїяко́ї розлу́ки. Чоловік на землї не на те, щоб усе́ тілько в ща́стї жи́ти і нїяко́ї ту́ги і печа́ли не дізна́ти, а на те, щоб сьвяте́ добро́ возлюби́ти і через йо́го в ца́рство небе́сне увійти́. Тим-то яка́-б тобі бідá не скла́лась, посуму́й, попла́ч, да не вдава́йсь у вели́ку ту́гу, а оберни́сь душе́ю до Бо́га, моли́сь Єму́ і говори́: „Го́споди! навчи́ мене́, грішного, як твори́ти во́лю Твою́ сьвяту́ю!“ — то й поба́чиш, що перебу́деш уся́ке го́ре, а душа́ твоя́ ста́не через те бли́жча Бо́га.

Та́к роби́в Нау́м Дрот. От його́-то пости́гла лиха́ годи́на! Що́ж він? не впав душе́ю, хвали́в Бо́га і з тим прожи́в вік, що не вда́в ся в ту́гу. От як се було́:

Нау́м Дрот був па́робок на все се́ло, де жи́в: ба́тькові й ма́тері слухня́ний, ста́ршим себе́ покірний, між това́риством друзя́ка, нї пів сло́ва нїко́ли не збреха́в, не впива́всь і пяни́ць не терпів, з леда́чими не води́всь; а до це́ркви, так хоть би й маленький пра́зник, тілько задзво́нять у дзвін — він уже́ й там; сьвічечку обмінить,[125]) старця́м грошня́т роздасть і прийметця за ді́ло. Коли́ прочу́є яку́ бі́дність, наді́лить по своїй си́лї і совіт до́брий да́сть. За його́ пра́вду, не оста́вив же його́ й Бог милосе́рдний: щоб нї заду́мав, усе́ йому́ Го́сподь і посила́в. Награди́в його́ жінкою до́брою, роботя́щою, хазя́йкою, слухня́ною; і що́ було́ Нау́м не забажа́є, що нї заду́має, На́стя (так її

зва́ли), но́чи не поспи́ть, усю́ди стара́ється, бе́ться,[126]) доста́є і вже зро́бить і доста́не, чого́ мужико́ві хотїлось.

Поважа́в же й він її, скільки зміг, люби́в її, як свою́ ду́шу. Не було́ між ни́ми не тілько бійки, та й пїяко́ї ла́йки. Що день хвали́ли Бо́га за Його́ ми́лості.

У одному́ тілько була́ в них журба́: не дава́в їм Бог дїточо́к. Так щож? На́стя як зду́має про се, то за́раз у сльо́зи, а Нау́м перехрести́тця, прочита́є Отче наш, то йому́ й ста́не на се́рцї веселїйш, і пійшо́в за своїм дїлом, чи в по́ле, чи на тік, чи в за́городу, або́ до батраків,[127]) бо був собі заможне́нький: було́ й во́ликів пар з пять, була́ й шка́па, були́ й батраки́; було́ чим і па́ньщину одбува́ти, і в доро́гу ходи́ти: була́-ж і ни́вка, одна́ й дру́га, ще предківська, а тре́тю він сам уже́ купи́в: так було́ йому́ чим ору́дувати.

Отти́м-то На́стя, ди́влячись на худо́бу та й журі́лась: „Що кому́-то воно́“, ка́же, „послї нас доста́нетця? Не бу́де нї сла́ви, нї па́мяти. Хто нас похова́є, хто нас помяне́?“ Розтра́тять, що ми зібра́ли, і нам спаси́бі не ска́жуть. А Нау́м їй було́ й ка́же: „Чолові́кові тре́ба трудитись до само́ї сме́рти. Дасть Бог дїточо́к — дїтям оста́нетця, а не дасть — Є́го во́ля сьвята́я! Він зна́є, для чо́го що ро́битця.“ Нїщо́ не на́ше: усе́ Бо́же. Доста́нетця на́ше добро́ до́брому — він за нас і на ча́сточку пода́сть,[128]) і ми́сочку поста́вить, і старця́м розда́сть. А коли́ бу́де наслїдовати[129]) не до́брий — йому́ гріх бу́де, а нас усе́ таки́ Бог милосе́рдний помяне́, коли́ ми те заслу́жимо. Не журі́сь, На́сте, об худо́бі: вона́ на́ша, а не ми її. Стережи́сь, щоб вона́ тобі не перепини́ла доро́ги до ца́рства небе́сного. Сатана́ зна́є, чим підштрикну́ти! Моли́сь Бо́гу, чита́й: **изба́ви насъ отъ лука́каго** — то все гара́зд бу́де“.

Аж ось, за отце́вські і матери́нські молитви́, дав їм Бог і до́чечку. Та й ра́ді-ж були́ обо́є, і Нау́м і На́стя! таки́ з рук її не спуска́ли. Коли́-ж було́ куди́ дити́на побіжи́ть, чи до сусїд, чи на у́лицю, то вже кото́рий-не́будь, або́ ба́тько, або́ ма́ти так слїдко́м за не́ю й хо́дять. Та й що то за дити́на була́! Ще мале́ньке було́, а зна́ла і **Отче нашъ** і **Богороди́цю** і **Свя́тый Бо́же** і половину **Ві́рую**. А тілько було́ зачу́є дзвін, то вже нї зайгра́ється, нї заси́дитця до́ма, і ка́же: Ма́мо! пійду до це́ркви: бач, дзво́нять! грішка не йти́! „Та́ту, дай шажо́к[130]) на сьвічку, а дру́гий ста́рцю Бо́жому пода́ти“. І в це́ркві вже

нї запусту́є і нї до ко́го не заговори́ть, та все мо́литця, та покло́ни бє.

От і ви́росла їм на втїху. Та що́ж то за дївка була́! Висо́ка, прямесе́нька як стрілочка, чорня́венька, очи́цї як терно́ві ягідкй, брівоньки як на шнуро́чку, ли́ченьком черво́на як па́нська ро́жа, що в саду́ цьвіте́, носо́чок так собі пряме́нький з горбо́чком, а гу́боньки як цьвіто́чки розцьвіта́ють, і між ни́ми зу́боньки, нена́че жорнівки,[131]) як одна́ на ни́точцї нани́зані.[132]) Коли́ було́ заговори́ть, то все так звича́йно, розу́мно, так, нена́че сопілочка зайгра́є сти́ха, що тілько-б її й слу́хав, і як усьміхне́тця та очи́цями поведе́, а сама́ зачервонїється, так от нена́че шовко́вою ху́сточкою обітре́ сма́жені уста́. Ко́си у не́ї як смола́ чо́рнії, та до́вгі — до́вгі, аж за колїно; у пра́зник, або́ хоть і в неділеньку, так га́рно їх повбіра́є, дрібу́шка за дрібу́шку,[133]) та все сама́ собі заплїта́є, та як покладе́ їх на го́лову, пове́рх скиндячо́к[134]) вінко́м, заквітча́є квітка́ми, кінцї у ле́нти аж геть порозпуска́є, усї гру́ди так і обни́зані до́брим нами́стом з червінцями, так що разків[135]) два́дцять бу́де, коли́ й не більш, а на ши́ї.... та й ши́я-ж біле́сенька, біле́сенька, от як-би з кре́йди чепурне́нько ви́стругана, пове́рх такої-то ши́ї, на чо́рній ба́рхатцї[136]) широ́кій, так що па́льців, мабу́ть у два, золоти́й е́днус,[137]) і у ко́льцї[138]) зве́рху каміне́ць червоне́нький, — так, так і сся́є! Та як ви́рядитця у баєву, черво́ну ю́пку, соро́чка на нїй біле́нька, тоне́нька; сама́ пря́ла і пи́шнії рукави́ сама́ вишива́ла черво́ними ниткáми. Плáхта на їй карта́цька,[139]), черча́та,[140]) ще матери́нська придана; тепе́р уже́ таки́х не ро́блять. І яки́х то цьвітів там не було́? ба́течку мій та й го́дї! Запáска шовко́ва, море́ва; каламайко́вий[141]) по́яс, та як підпере́жетця, так, так руко́ю й обхвати́в би, — ще-ж то й не ду́же стя́гнетця. Ху́сточка у по́яса мере́жована, і з ви́шитими орла́ми, і ла́хівка[142]) зпід пла́хти тож ви́мережована і з китичка́ми, панчі́шки си́нї, суко́нні і черво́ні черевички.

Оттака́ як ви́йде, так що й твоя́ па́нночка! Іде́ як па́вочка, не ду́же по всїм усю́дам розгляда́є, а тілько ди́витця під но́ги. Коли́ з ста́ршим себе́ зостріла́сь, за́раз низе́нько поклони́лась, та й ка́же: „Здра́стуйте, дя́дюшка!“ або́: „Здоро́ві, тіту́сю!“ І таки́ хоть би́ то мала́ дити́на була́, то вже не пройде́ про́сто: уся́кому покло́нитця і ласка́во заговори́ть. О, там уже́ на все село́ була́ і хоро́ша і розу́мна, і багата, звича́йна, та ще-ж до то́го ти́ха і сми́рна, і вся́кому покірна!

На у́лицю й не кажи́, щоб коли́ з подру́гами пійшла́. Було́ ма́ти ста́не їй каза́ти: „Пійшла́-б ти, до́ню, на у́лицю бач, тепе́р весна́! вона́ раз красна́. Поіграла-б з подру́женьками в хре́щика,[143]) пісеньок би посьпівала“. Так де-ж! „Лу́чче я“, ка́же, „за́мість то́го упо́равшись, та ля́жу спа́ти і зате́ ра́нше вста́ну, заміню́ твою́ ста́рість, обіда́ти наварю́ й ба́тькові в по́ле понесу́. А на у́лицю не пійду́!“ А про вечорни́ці так і не споминай! Було́ й дру́гих дівча́т одво́дить та аж пла́че, та про́сить: „Бу́дьте ласка́ві, сестри́чки, голу́бочки, не ході́те на те́є прокля́те збо́рище! Та там нема́ нія́кого́сінького добра́; там усе́ зле, лихе́є! Аджé-ж і пан-оте́ць не вели́ть і ка́же, що гріх смерте́льний туди́ ходи́ти. Та дивіте ся-ж і на ме́не: от я до́ма більш усіх вас напряду́, ніж ви ходячи́“.

Отта́к було́ гово́рить — гово́рить, то гляди́ — одна́ переста́не ходи́ти, да́лі дру́га, тре́тя, а далі й зовсім мо́да переста́не, щоб ходи́ти. То й дя́кують до́брі лю́де, а найбі́льше ма́тері. А там по́слі нечи́стий таки́ знов си́лу візьме, підцюкне́, і потя́гне ни́зку до́бру до пога́бели.

Тілько було́ на́ша Мару́ся у ряди́-годи́ зібе́ретця до подру́женьки на весі́лля у дружечки́. Та й то не бу́де вона́ у суббо́ту бігати з ни́ми по у́лиці та го́рло дра́ти, як усі ро́блять; а прийде вже в неділеньку, поси́дить, пообідає, а як ви́ведуть молоди́х на двір танцюва́ти, вона́ тут чи побула́, чи не побула́ — мерщій до до́му; розібра́лась, роздягла́сь, дава́й печ топи́ти і вечеря́ть наставля́ти; і вже ма́ти за не́ю було́ ніко́ли не поспіши́тця.

(Парубок з міста, Василь, полюбив Марусю, побачивши її на весілю у подруги.)

Частина II.

Тілько що зірочки́ засия́ли у Бо́га милосе́рдного на небеса́х, тілько шо розсьвіти́лись, та й то не зовсім я́сно, а неначе скрізь серпа́нок;[144]) солове́йко стих, вітере́ць засну́в і гілочки́ по садка́х дрима́ючи, ле́две-ле́две коли́шутця, тілько й чу́ти, що через гре́блю, на лотока́х води́ця ці́дитця і мов хто ни́щечком ка́зку ка́же, що так і дрима́єтця, ато́ всю́ди тихе́сенько.... Аж ось не до́вго. Зірочка покоти́лась, да́лі дру́га.... тре́тя — і поховали́сь у си́ньому не́бі, мов у мо́ре ка́нули;[145]) а прощаючись із земле́ю тро́шки сплакну́ли.... от від їх слізо́ньок па́ла роса́

на зе́млю, ка́нула її кра́пелька, зашелестїла у а́ері — і проки́нув ся вітере́ць, та й поколиха́в тихе́нько гілочки́ по садка́х, та по лїска́х. От і попрокида́лись пти́чі само́чки, лу́пнули очи́цями, зацмо́кали но́сиками.... тут за́раз їх са́мчики, попробу́рковались і з ра́дощів, що настає́ знов Бо́жий день, засьпіва́ли своїх пісеньо́к, та ра́но й ве́чір хвалять Го́спода небе́сного, Отця́ милосе́рдного, як чолові́кові, так уся́кому звірю, пти́цї, та й самій маси́нюній кома́шечцї, що й о́ком не вздриш. А не хто вже висьпівував, як соловійко! — защебета́в, залящ а́в, зачи́ркав, засвиста́в, затреща́в.... то сти́хне, то з ра́дощів і гукне́ на ввесь садо́к.... то зажму́ритьця, защебе́че, затерчи́ть, що аж нена́че охри́пне, та знов ще ду́жче ля́сне. Задрибо́че, що аж дух йому́ запира́ється.... та все-ж то так га́рно, так га́рно, що й розказа́ти не мо́жна, а душі ве́село!

От на бере́зах і ли́стя зашупотїли проміж се́бе, що й вони́ по ла́сцї Бо́жій, бу́дуть красова́тись на ясно́му со́нечку. Схаменула́сь тра́вонька, як скропи́ла її небе́сная рісочка; підняли́сь стебели́нки, розпу́кались цьвіточки́ і, пороззївля́вши ріточки свої, нади́хали на всю доли́ну таки́м за́пахом, що, почу́вши його́, забу́деш про все і, тілько здихну́вши, поду́маєш: „Бо́же милосе́рдний! Оте́ць наш небе́сний! І се все, що тілько є на землї, у води́, під небеса́ми, се все Ти тілько по є́диному милосе́рдию Своє́му для чоловіка сотвори́в єси́? А він, се́є мизе́рнеє созда́ннє, ся били́на, сей пил і порохи́на, чи він же Тобі благодари́ть?... і як?... О Бо́же правє́дний! Будь і всегда́ ми́лостив нам грішним!“ Більш сього́ не вмі́ємо що й сказа́ть!

От і ріде́сенький тумане́ць пав на річеньку. Да́лї й хмарочки́ ста́ли розхо́дитись, порідчали і ста́ли зверта́тись ку́пками, мов клубо́чки; розступа́тись, щоб да́ти доро́гу для яко́гось пи́шного, ва́жного го́стя, нїби царя́ яко́го, дїющого добро́ всьо́му ми́ру, — і покоти́лись геть — геть за кру́тії го́ри, щоб тілько відтіля́ диви́тись, на те, що тут бу́де! І ось і зачервоні́ло на тій доро́зї, де йому́ тре́ба йти, і розісла́лось мов сукно́, як карма́зин, кра́сше; да́лї, нена́че сріб'ні цьвітки́ по йому́ хто поси́пав; а тут і ввесь путь став мов золоти́м піско́м по черво́ному по́лю поси́паний. Зазолоти́лись і верхівя́ дере́ва по лїса́х.... і ось золоти́й по них пісо́к си́плетця по дере́ву ни́жче, усе́ ни́жче, ни́жче.... Усе́ сти́хло.... чого́сь жде!... Ста́ло виняря́ть із за́ землї.... що? І сьвіт, і ого́нь, і краса́, і вже і на крайо́к його́ не мо́жна зирну́ти о́ком, — що́ж бу́де, як усе́ я́витця

мíру? І золоті промінї від йогó обсúпали всю зéмлю і самú небесá стáли нїби ще крáще. Усé мовчúть, жадáє, щоб швúдче явúлась у повнотї красá мíру!... Ідé.... вúкотилось зовсїм.... озирнýло зéмлю і ненáче повелївáло: „Хвалíте Гóспода, що создáв і менé, і вас; і кóжний день посилáє менé давáть усьомý мíру сьвіт, і всякому дихáнію жизнь.

(Раз якось ходила Маруся з подругою Оленою до міста і в дорозї здибала Василя. Коли всї троє вертали з міста, нагадала собі Олена, що забула зайти до шевця по чоботи. Вернула отже до міста, а тимчасом Василь з Марусею посїдали на горбочку, дожидаючи Олени. Тодї Василь і Маруся висловили перед собою взаїмну любов.)

Частина III.

От ужé і пýщання пройшлó; тúждень Петрівки минáється. Хóдить наш Василь і не знáє, що вже йомý й робúти. Аж ось ідé своéю дорóгою, бáчить — чоловік віз мішкú од вітракá, та вісь йомý і вломúлась. Чоловік той хóче, щоб підвязáти, якнéбудь, так шкáпа не стоїть, і той чоловік мýчитця з нéю; а дрýге і те, що й вóза не піднімé, бо вже собі старéнький був.

От Васúль, пáрень-друзяка, побáчивши сéе, підійшóв до йóго, поздоровкав ся і кáже: „Ке[146]) лишéнь, дáдьку, я тобі поможý, атó не з твоéю сúлою справитись із мішкáми і з шкáпою. Чоловік той подяковав і попросúв помогтú. Васúль як приняв ся, рáзом справили віз і сяк-так, на трох колéсах, мóжна булó доїхати. Чоловік ще більш дяковав Василéві і просúв, колú по дорóзї, провестú його до дворá, щоб чáсом не порозвязовалось, тогдї він знов не здýжатиме справити; а вже й вечоріло.

Васúль пійшóв за ним помáлу і нїчóго не розпúтував, бо йомý до всього булó байдýже, тілько знай про Марýсю й дýмав. От ідé та йде за вóзом, бáчить — чоловік у томý селї, де Марýся живé, та повернýв у ýлицю. Васúль зрáдовавсь. „От“, дýмає, „тут пробýду, то мóже, що-нéбудь прочýю про Марýсю, як то вонá, моя гáлочка, поживáє“.

Аж от з'їзджáє чоловік на двір. Васúль зирк! біжúть йогó Марýся на зýстріч до чоловіка і кричúть: „Де се ви, тáту, булú? Ми вже вас....“ та й замóвкла, як уздріла свого лебé-

дика, та з ра́дощів уже́ не зна́є, що й робúти; верну́лась у ха́ту, та аж тру́ситця і не зна́є, що каза́ти.

Нау́м (се-то він і був), позноси́вши мішкú в комо́ру, розпря́гши кобúлу і впо́равши все з Василе́м, ввійшлú в ха́ту, посїда́ли. Васúль уже́ не мовча́в, то про се́, то про те́ розпúтував; про се́бе розка́зував, як живе́, де слу́жить; звича́йний був про́тив На́стї, а на Мару́сю, що тут мúкалась, то в кімна́ту, то в ха́ту, то з ха́ти в сїни, то з сїне́й знов у ха́ту, і не дивúвсь, зовсїм бу́цїм то й не він. І вона́ собі дарма́; нена́че його́ з роду впе́рше ба́чить.

Посúдївши Васúль і наговорúвшись, став збіра́тись до до́му. Нау́м і ка́же: „Прихо́дь Васúлю, колú хоч, до нас за́втра обíдати; недїленька сьвята́, іще́ наново́римось. А ти, Мару́сю, проведú Василя́ від соба́ки за воротá“.

Мару́сї на́-руку сей прúказ: мерщій з ха́ти, іще́ Васúль не вúйшов із сїне́й, вона́ вже й коло йо́го, й ка́же: „Васúлечку! як би ще тебе́ не поба́чила хоч день, то-б і вме́рла“.

„За́втра, Мару́сю, і я тобі розкажу́, як стра́ждав без те́бе. Тепе́р зробú минї мúлость, прислухáй ся, що старі про ме́не каза́тимуть: чи бу́дуть хвалúти, чи корúти? та й розка́жеш минї, щоб я знав, як на́ше дїло начина́ти“.

„А ось що я зроблю́, Васúлечку: колú мої старі бу́дуть тебе́ хвалúти, то я повяжу́ на го́лову черво́ну скінда́чку і коси покладу́; колú-ж, не дай Бо́же, що нї, то повяжу́ чо́рну стрічку без кіс. Ти тілько прúйдеш, так на ме́не і дивúсь, то й зна́тимеш. Прощáй же, мій лебе́дику, до за́втрого“.

Уве́сь ве́чір Мару́ся, хоть ложкú, мискú перемива́ла, мисникú злива́ла, печ ма́зала, мúлась, та все так тихе́нько робúла, що її не чу́ти було́ зовсїм; боя́лась бо вона́, щоб через свій ше́лест не пропустúти яко́го сло́ва, що ба́тько й ма́ти каза́ти-муть про Василя́; а тії зна́й його́ хва́лять. На́стя, то все розка́зує, якúй він звича́йний, якúй собо́ю хоро́ший; а Нау́м хвалúть, якúй-то він розу́мний, нена́че письме́нний: „Я“, ка́же, „зна́ю його́ ввесь рід, рід че́сний, дядькú заможне́нькі; хоч він собі сирота́, та ба! і отце́вський син не бу́де такúй бра́вий коза́к; нїчого каза́ть“.

Мару́ся не пропустúла нї о́дного слове́чка і ще з ве́чера нагото́вила черво́ну скінда́чку, щоб за́втра на го́лову положúти і з весе́лостю, і з ра́достю лягла́ спа́ти; тілько того́ вже не мо́жна вірно сказа́ти, чи спа́ла вона́ ту нiч хоть часúнку.

У ра́нцї ви́рядилась що найкра́ще; поплела́ ко́си у самі мале́нькі дрібу́шки і вінко́м на го́лову покла́ла, повяза́ла які́ були́ лу́чші скіндячкй, а зверх усїх положи́ла черво́ну і квіточка́ми заквітча́лась. Чи шатну́лась там чи як, а вже й обі́дати в не́ї поспіло: бо́рщик з живо́ю ри́бкою (бігала сама́ з ве́чора до сусїда, риба́лки, та й ви́прохала), ка́ша пшоня́на до олїї, соло́на тара́ня[147]) з пшени́шними галу́шечками та варе́ники з сїмяно́ю маку́хою. Упо́равшись, іще́ з ба́тьком до це́ркви сходи́ла.

Тілько що верну́лись з це́ркви, Мару́ся зирк у вікно́, аж Васи́ль уже́ і йде; за́раз ви́бігла, бу́цїм борони́ти його́ од соба́ки, а більш зати́м, щоб подиви́всь, що на їй черво́на скінда́чка. От ви́бігла та мерщій і кричи́ть: „Не бійсь, ось бач, що черво́на скінда́чка!“

Ну, як там було́, пообідали гарне́нько і наговори́лись. По́слї обід сидїли то в ха́тї, то під комо́рою в холоду́, аж по́ки зовсїм у ве́чері Васи́ль пійшо́в до до́му.

Уна́див ся-ж наш Васи́ль до старо́го Нау́ма що Бо́жий день: то дїло було́ до коваля́, то до бо́ндаря, то так до чоловіка прихо́див за дїлом, та вся́кий раз і за́йде до Нау́ма: коли́ заста́не, то з ним, а коли́ не заста́не, то з Насте́ю поси́дить, поговори́ть. І так вони́ вже до йо́го привы́кли, що коли́ яки́й день хоть тро́хи забари́тця, то вже вони́ й скуча́ють, а то й і ка́жуть: „Нема́-ж на́шого Василя́; не йде обідати!“ Бо вся́кий раз вони́ йо́го заставля́ли в се́бе обідати. А Мару́ся? Мару́ся себе́ не тя́мила од ра́дости.

От дожда́лись і Петра́, розговілись.[148])

На са́мого полу́-Петра́,[149]) так уже́ перед ве́чером убігла На́стя в ха́ту, аж зади́халась, та й кричи́ть: „Нау́ме, Нау́ме! либо́нь старости́ ідуть“.

„До ко́го?“

„Та до нас, до нас! от уже́ в дворі. Сїда́й шви́дче на ла́ву; а ти, Мару́сю, біжи́ ху́тко в кімна́ту та вбира́й ся.“

Мару́ся, ско́ро почу́ла про старостів, то що було́ в рука́х, усе́ попуска́ла, і не стя́митця, що й роби́ти, тілько ди́витця на ма́тїр, а очи́цї як жар, так і горя́ть; а сама́ була́ румя́на, а то почервоні́ла як кали́на. От ма́ти мерщій пхну́ла її в кімна́ту і ста́ла її вбира́ти в нову́ пла́хту і все, що тре́ба подївча́чи.

Зати́м ось сту́кнуло під двери́ма па́лицею тре́йчи.

Наýм хýтко достáв новý свúту, новúй пóяс, одягáється, підперізується, а сам трýситця, ненáче з переляку, і кáже собі нúщечком: „Гóсподи милосéрдний! дай моїй дóчечці дóброго чоловіка! не за мої гріхú, а за її дóбрість пошлú їй щáсте“.

От ужé стýкнули і в дрýге теж трéйчи пáлицею. Наýм одягшись зовсім, ізмів із скáтерті, що на столі, і посýнувши хлїб, що завсегдá лежúть на столі, в покýтю (а за тим Нáстя засьвітúла сьвічечку перед богáми),[150]) сів на лáвку кінéць столá і дожидáється.

Аж ось стýкнули під двермú і в трéйте, теж трéйчи.

Тогдї Наýм перехрестúвсь і кáже до них: „Колú дóбрі лю́де та з дóбрим слóвом, то прóсимо до господи. Нáсте! ідú-ж сїдáй і ти“.

От Нáстя, за тим упóравши Марýсю, вúйшла і перехрестúвшись трéйчи, сїла коло Наýма.

За Наýмовим слóвом ввійшлú в хáту двóє старостів, лю́де хорóші, міщáне у сúнїх жупанáх, аглúцької каламáйки поясáми попідперізувані, з палочкáми, і в стáршого стáрости хлїб сьвятúй у рукáх. За нúми ввійшóв Васúль.... крий Мáти Бóжа! нї живúй, нї мертвúй; бíлий, як стїнá.

Ввійшóвши в хáту, старостú помолúлись Бóгу сьвятóму і поклонúлись хазя́їну і хазя́йці.

Зáраз Наýм (хоть і знав їх дýже дóбре, а тілько для закóну) питáє: „Щó ви за лю́де і відкіля́, і чогó вас Бог принїс?“

Стáрший стáроста і кáже: „Пéрше всьóго дозвóльте вам поклонúтись і дóбрим слóвом прислужúтись. Не позгнущáйтесь вúслухать нас, і колú бýде тéє, то ми онéє; колú-ж нáше слóво бýде не в лáд, то ми пійдéмо назáд. А що ми лю́де чéснії і без худóї наýки, то вам хлїб сьвятúй у рýки“.

Наýм, узя́вши хлїб, поцїловáв і, положúвши на стіл край свóго хлїба, кáже: „Хлїб, сьвятúй приймáємо, а вас послухáємо. Сїдáйте, лю́де дóбрі! до чóго ще дійдетця, а ви своїх ніг не турбýйте, мóже й так здáлека йшли. А з якóго цáрства, з якóго государства?“

Стáрший стáроста й кáже: „Ми лю́де Нїмéцькі, а йдемó, з землї Турéцької. Ми собі ловцї, удáлії молодцї. Раз дóма, в нáшій землї, вúпала порóша.[151]) Я й кажý товáришу: „Чогó нам дивúтись на такý шквúрю?[152]), ходїм шукáть усякого зьвірю — і пійшлú. Їздили, слїдúли, і нїчóго не получúли.

*

Назу́стріч нам як раз їде на ворonóму ко́ню отсе́й князь. (А Васи́ль уста́в, та й кла́няється; бо се про йо́го говори́ли). От по́слї зустре́чі, він і гово́рить нам такії ре́чі: „Ей“ ви, ловцї, до́брі молодцї! услужіте мині слу́жбу, покажіте дру́жбу. Ось як раз попа́лась мині ласи́ця, або́ куни́ця, а троха́ чи не кра́сна дівиця. Їсти-пи́ти не бажа́ю, доста́ти її бажа́ю. Помо-жіте, піймайте; чого́ душа́ захо́че, усього́ від ме́не бажа́йте. Де́сять городів вам дам і ски́рду хлїба. От ловця́м-молодця́м того́ й тре́ба. Пійшли́ ми по слїда́м, по всїм городам. Перш слїд пійшо́в у Нїме́ччину а да́лї в Туре́ччину; хо́димо, шу-ка́ємо, а її не пійма́ємо. Усї ца́рства-госуда́рства пройшли́, а її не знайшли́. От і ка́жемо кня́зю: „Не тілько зьвіря в полї, що куни́ця: пошука́ємо де інде, зна́йдетця й кра́сная „дівиця“. Так наш князь зата́всь, при своїй ду́мцї зоста́всь. „Скілько“, ка́же, „по сьвіту нї гуля́в, у яки́х ца́рствах-госу-да́рствах нї бува́в, а тако́ї куни́цї, нїби кра́сної дівицї не ви-да́в“. От ми все по слїду́ йшли́. та і в село́ — як зове́тця, не зна́ємо — прийшли́. Тут ізно́в па́ла пору́ша. Ми ловцї-молодцї дава́й слїди́ть; сьогоднї ра́но вста́ли і за́раз на слїд напа́ли. Пійшо́в наш зьвір, та до вас у двір, і з двора́ до ха́ти; тепе́р бажа́ємо його́ пійма́ти. Пе́вно вже на́ша куни́ця – у вас у ха́тї кра́сна дівиця. На́шому сло́ву кіне́ць, а ви зробіте на́шому дїлу вине́ць. Віддайте на́шому кня́зю куни́цю, ва́шу кра́сную дівицю. Чи віддасте́, чи неха́й підросте́?“

По́ки ста́роста се зако́нне сло́во каза́в, Мару́ся у кімна́тї все покло́ни би́ла, щоб ба́тько оддав її за Василя́; а він, си́-дючи на ла́вцї, скрізь две́рі ди́вится на не́ї та тож, то здихне, то з не́ю перегля́нетця. Як-же все ста́роста розказа́в і прий-шло́сь ба́тькові одвітне сло́во каза́ти, вона́ так і припа́ла до дверей і слу́хає.

От Нау́м усе́ насу́пившись слу́хав; помо́вчав а да́лї й ка́же: „Не вмію я до прикладу у сьо́му дїлї сказа́ти. Спаси́бі вам за ва́шу пра́цю. Їдете́ ви з дале́кої доро́ги, то, мо́же-б, ви́пили по ча́рцї?[153])

Мару́ся, як се почу́ла, та в го́лос: На́стя аж об по́ли рука́ми вда́рила, та й кри́кнула: „Ох мині ли́хо! А чому́-ж се так?“ А Васи́ль так об зе́млю й ки́нув ся, та аж припівз навко́лїшках до Нау́мових нїг, та цїлу́є їх, та гірко пла́че і про́сить: „Бу́дьте мині ба́теньком рідне́ньким! не гнущай-тесь[154]) бідним сиротою! За́ що в ме́не ду́шу віднима́єте! Не

можý без вáшої Марýсї жúти!... Бýду вам за батракá вічно служúти; бýду всяку вáшу вóлю сповняти.... Що хóчте, те й робіть зо мнóю! дáйте сиротї ще на сьвітї пожúти!"

Тут і Марýся, забýвши, що їй гóже і що нї, вúбігла тож собі і впáла до ніг отцéвських і прóсить, і плáче, то кúнетця до мáтері і рýки їх цїлýє, і приговóрює: Тáточку, голýбчику, сокóлику, лебéдику! Мáтїнко моя рiднéсенька! ýтїнко[155]) моя, перепілочко, голýбочко! не погубляйте свогó дитяти; дáйте минї бiднéнькій іщé на сьвітї пожúти! не розлучáйте менé з моїм Васúлечком! Не держіть менé як дочкý, нехáй я бýду вам замість нáймички: усяку робóту, що скáжете, бýду робúти, і не óхну. Не давáйте минї нїякої худóбоньки: бýду самá на сéбе заробляти, бýду вас доглядáти і шановáти, аж пóки жúва. Хоть одúн годóчок дáйте минї з Васúлечком прожúти, щоб і я знáла, що то за рáдість на сьвітї!"

Оттáк і Марýся і Вáсиль одúн перед одним усé просúли своїх старúх, та так жáлібно, що старостú обúдва повставáли і знай полáми сльóзи втирáють. Дáлї стáршний стáроста не вúтерпів і кáже: „Ох, панóве сватóве! не слїд минї, бýвши у сьомý вáжному чúну, лúшне слóво говорúти. Моé дїло такé, сказáв, що закóн велúть, та й ждн одвіту; що почýєш, з тим і назáд ідú. Скáзано дать нам по чáрцї, так ужé тут нїчого дóброго ждáти. Тілько, бáчивши їх сльóзи і убúйство, якóсь мóторочно й нам не сказáти чогó-нéбудь. А щó бак Олексїєвичу? нїгдé дїтись: благослови дїтóк; нехáй Марýся нас повяже".

Науýм тілько покрутнýв головóю, обтéр слїзку рукавóм, та й знов понýрив гóлову і мовчúть.

Стáроста кáже: „Мóже се старá мáти все вередýє?"

„О, бáтечки мої!" зáраз кáже старá Нáстя, „чи я-ж би не хотїла щáстя своїй дитúнї? Та де-ж нам лýччого од Василя шукáти? Він дитúна розýмна, покірна; усяк би нам позавúдував. Так хибá-ж я не жонá своймý мýжу, щоб не мáла йогó слýхати? У нас ідé по-Бóжому, та по старосьвітськи: він минї закóн, а не я йомý. А чомý він не віддаé, я не знáю; він Василя завсегдá любúв. Кажú бо, Науме, що се ти робиш?"

Тут знов приступúли і дїти плáчучи, і старá Нáстя голóсячи, і старостú клáняючись, та знай прóсять Наума.

Мовча́в він, мовча́в, тілько знай сльо́зи ковта́є,[156]) да́лї встав, здихну́в жа́лібно, перехрести́всь перед Го́сподом милосе́рдним, та й ка́же: „Одна́ в ме́не на сьвітї ра́дість, моя́ Мару́сенька; що Бо́жий день, молю́сь, щоб вона́ була́ щасли́ва: так як же моли́вшись об одному́, бу́ду сам роби́ти дру́ге; моли́вшись об її ща́стї, сам бу́ду її топи́ти? Прощайте, пано́ве свато́ве! Коли́ хо́чете, то спра́вдї ви́пийте по ча́рцї, коли́-ж нї, то не здиву́йте; да́йте й минї впокій, бо ... ох, не хотїлось було́ сього́ каза́ти, та ви мене́ розжало́били!... бо минї ду́же жа́лко, що му́шу втеря́ти Василя́, та нїгде́ дїтись. Прощайте, лю́де до́брі! ідїть собі, не здиву́йте“.

Тут ізно́в усї приступи́ли до йо́го, що коли́, ка́жуть, лю́биш Василя́, так чом не оддаєш за йо́го Мару́сї? Мару́ся-ж так і пови́сла йому́ на ши́ю і обмива́є йо́го слїзонька́ми, а Васи́ль тож припа́в навко́лїшки та гірко пла́че, та зна́й про́сить.

„Еге́, чому́ не віддаю! сказа́в Нау́м здихну́вши: „бо жаль свое́ї дити́ни. Не той час; при тако́му вели́кому ді́лї як сва́танне, не мо́жна всього́ говори́ти. Прийди́, Васи́лю, за́втра, та сам, без люде́й; от тут я тобі все розкажу́. Більш нїчого й говори́ти; прощайте; от вам ваш і хлїб сьвяти́й“.

Чи хотїли, чи не хотїли старости́, узя́вши хлїб наза́д, пійшли́ з ха́ти з Василе́м, або́ так сказа́ти, що повели́ його́, бо він сам не зду́жав і йти.

(Після відходу старостів і Василя розказує Маруся батькови і матері як пізнала Василя).

Частина V.

Нї сьвіт, нї зоря́, а вже Васи́ль і в Нау́ма. То сяк то так пробули́ до обід. І вари́вши обід і подава́вши на стіл, Мару́ся заliва́лась слїзонька́ми, одга́довавши пе́вно, що в-оста́нне ба́чить свого́ Васи́лечка. Та пра́вду сказа́ти, так і всї невесе́лї сидїли, і за обідом до стра́ви нїхто́ й не прийма́всь.

От як позбіра́ла з стола́, Нау́м і ка́же жінцї й дочцї: „Ідїть собі або́ в кімна́ту або́ під комо́ру на прості́р ши́ти, а нам з Василе́м не перебива́йте“.

От як повихо́дили воні́, Нау́м і ка́же: „Васи́лю! сядь лише́нь біля́ ме́не, та слу́хай не перебива́ючи, що́ я тобі скажу́! Не по моїй пра́вдї, бо в ме́не опріч гріхів, нема́ нїчо́го, а за

отцéвські і матерúнські молитвú, наградúв менé Бог милосéрдний жінкою дóброю, роботя́щою, покíрною і несварли́вою. Ба́тьківщини ми з нею не розтра́тили, а потро́ху, Бог благословля́є, все добавля́ємо. Вели́ка мúлость Бóжа! ра́но й вéчір дя́кую за на́ше життé, а що найбíльша мúлость Бóжа до нас грíшних, так от, що наградúв нас дочкóю; та ще якóю; се не чоловік, се а́нгел сьвятúй."

„Ох, пра́вда, дя́дечку! перебúв йому́ Васúль, а він його́ за́раз зупинúв і ка́же:

„Цить бо, Васúлю, мовчú та слу́хай і не перебива́й менé. Се ти, ба́чивши її о́чи, або́ щóки, і що вона́ круго́м такú гарне́нька, та й хва́лиш її; а я не про її тíло, я ка́жу про її ду́шу.... Яка́-то вона́ ти́ха, слухня́на; Бóга Небéсного зна́є і лю́бить, і боїтця прогнівúти Єго́; нас шану́є і бережéтця всíми сúлами, щоб як нéбудь нас не прогнівúти. Жалосли́ва не то що до чоловіка, та аж до малю́сенької кома́шечки. Ху́да нія́кого і по ду́ху не зна́є, і боїтця само́ї ду́мки про йóго. Яка́ сама́ дóбра і незлóбна, так і про всіх ду́має, уся́кому пíйме віри — і Бог її сохранúв, що вона́ тебé, а не кого́ леда́чого полюбúла; з дру́гим би пропа́ла на віки вíчні. Та й ти її, сердéшну, збив був з пантелúку.... зна́ю все. От гріх так робúти!"

„Дя́дьку!" обізва́всь був Васúль.

„Мовчú, небóже; ти розка́жеш опíсля́. Таку́ю-то дитúну нам Бог милосéрдний дав; хоть я й ба́тько їй, а не можу́ про́тив пра́вди каза́ти. Що-ж ми називáємо ся за родúтелї, щоб не ду́мати об ща́стї своéї дитúни? Я-ж кажу́: колú-б уже́ й сяка́ й така́, — ну так би й буть. А за її до́брість, за її смирноту́, покíрность, тре́ба їй тако́го чоловіка, щоб їй був як оте́ць; щоб він її кохáв, жáловав, щоб — не дай Бóже! колú й тра́пилось яке́є ху́до, чи дíлом, чи ду́мкою, так він би її одво́див, учúв би її на все до́бре, не дава́в би її, кому́ зря, обіжáти, а покíрну та смúрну як вона́, хто захóче, той і обúдить. Чим нас Бог благословúв у сíм сьвíтї, чи худóбинкою, чи скотúнкою, усé тут би й оста́лось зя́теві, затúм, що я хóчу зя́тя, колú Бог благословúть, узя́ть до сéбе в прúйми. Так се вже не чúе, як моé дíло, глядíти ду́же пúльно, щоб він був хозя́їн до́брий, щоб хоть би вже не розтра́тив і не розтеря́в, що од нас прúйме, і щоб її не довів нї до якóї ну́жди, а колú Бог благословúть дíточка́ми, та щоб і їх до пуття́ через нау́ку

довести́, і де́-що й їм оста́вить. Тепе́р скажи́ менї, Васи́лю, пра́вду я кажу́?“

„Пра́ву, пан-о́тче, сьвятý пра́вду ви гово́рите. Коли́-б ва́ша ми́лость, щоб мене́ наградили Мару́сею, я-б усе́ те спо́внив, що ви тепе́р розка́зуєте“.

„Не мо́жна, Васи́лю; не бу́деш ти їй таки́м му́жем і хазя́їном, як хо́чеш, бо се не од те́бе. Коли́-ж я зна́ю, що сьому́ не мо́жна бу́ти і ба́чу свою́ Мару́сю, що зовсїм ро́зум погуби́ла, полюби́вши тебе́.... вона́ тепе́р ра́да за тобо́ю, хоть на край сьвіта; іще́-то Госпо́дь її не зовсїм поки́нув, ато́ ду́маю.... крий Ма́ти Бо́жа!... (як скри́кнув Нау́м і перехрести́всь). От посему́-то, прошу́ тебе́ ла́скою, та й прика́зую, як оте́ць мое́ї дити́ни: поки́нь її, забу́дь, не ходи́ до нас і не знай її, хоть би́ вона́ де й зострілась. Не погубля́й її й душі її, та й нас не пхай живи́х у я́му, прошу́ тебе.... (сказа́в і гірко запла́кав): дай нам спокійно віку дожи́ти і не доведи́ нас одвіча́ти за не́ї на тому́ сьвіті!“

„Та чом же ви, Нау́м Олексїєвич, ду́маєте, що я не бу́ду до́брим їй му́жем і хоро́шим хазя́їном?“

„Ти-ж минї розка́зував про се́бе. Ти сирота́, у дядьків твоїх по два по три сини́, і ти з ними́ у одній ска́зці.[157]) Ска́зка ва́ша девяти́-ду́шна, дя́дькові хло́пцї малі, а як прийде набо́р, то пе́вно тобі лоб забри́ють,[158]) бо ти сирота́, за тебе нїкому заступи́тись, і дядьки́ ска́жуть: „Ми тебе́ поїли, зодяга́ли і до ро́зуму довели́, — служи́ за на́шу че́ргу“. А тодї нїхто́ й віри не йме, щоб Мару́ся була́ салда́тка, та й че́сна. Та й троха́ чи не так! Де їй за полка́ми таска́тись? А молоде́, дурне́, попаде́тця леда́чим лю́дям, наведу́ть на все зле́. Худо́бу розтаска́ють, пооднима́ють, хто її защити́ть? Дїточки́ без доглядїння у бідности, у нищетї, без нау́ки, без усього́ помру́ть, або́, не дай Бо́же! бездільниками ста́нуть. А вона́ зати́м ізста́рієтця, не́мощи одолїють, бі́дність, калїцтво.... тілько що в шпита́ль, до старцїв! (сказа́в се тай запла́кав як мала́ дити́на). Не приведи́ Го́споди і во́рогу на́шому тако́ї до́лї!... Так от, Васи́лю, як би я тебе́ нї люби́в, — а скажу́ по пра́вдї, так я тебе́ полюби́в, так минї тебе́ жа́лко, як рідного си́на! — а не хо́чу загуби́ти свое́ї дочки́, іще́ тако́ї, як на́ша Мару́ся. Тепе́р сам здоро́в ба́чиш, чому́ не можу́ тебе́ зя́тем приня́ти“.

Дóвго Васúль дýмав, похилúвши гóлову, а дáлї аж повеселíв, та й кáже: „А як я наймý за сéбе наéмщика?“

„Наéмщика?“ подýмав Наýм, а дáлї й кáже: „А з чóго-ж ти нáймеш, колú тілько получáєш од хазяїна вісїмдесáть рублїв у год? а бáткової копійчини немá“.

„Дядькú поможýть.“

„Не потурáй на тé,[159]) Васúлю, поможýть та не тобі, а собі. До чóго дійдетця, тобі за тéбе лоб забрúють, а наéмщик опíслá пійде за дáдькових хлóпцїв. Рад би я тобі помогтú, так усé не те. Як знáтимуть, що в тéбе жінка багáта, то так тягнýти муть, що тілько держúсь і все до кінця́ не доведýть, усé оставлáти муть, щоб булó за що вчепúтись. Колú-б ти сам, своéю копійкою, здýжав наняти, так би так! Васúлю! — от тобі óбраз Царя́ Небéсного і йогó Мáтері Пречúстої, і Миколáя Сьвятóго, — принесú бумáгу, що наéмщик прúнят за самóго тебé, і за твої гróші, от тобі зáраз, обомá рукáми оддáм Марýсю“.

Як удáрить Васúль, вúслухавши все, рукáми в грýди, як припадé на стіл, як запláче, а дáлї сказáвши: „Усемý кінéць“ — кúнувсь на шúю, обняв Наýма міцно і кáже: „Прощáй мій!... Колú-ж тобі хоть трóхи жаль бідного Василя́, будь лáскав, будь жáліслив: поклúч сюдú Марýсю, нехáй я при тобі попрощáють із нéю!“

„Дóбре, Васúлю“, кáже Наýм, „та глядú-ж *попращáй ся!* Чи розумієш?“

„Усé знáю і усé зроблю́, як минї кáжете“.

От увійшлá Марýся а він її за рýку, та кáже: „Марýсенько! Прáвду, велúку прáвду сказáв менї твій бáтько. Трéба нам розлучúтись....“

„І на вікú?“ через велúку сúлу спитáла Марýся. — „Побáчимось.... і бýдеш ти моéю колú не на сїм сьвíтї, так на тім! Прощáй моя́ Ма . . . .“ і не договорúв, поцїловáв рýку йомý й Нáстї.... і пійшóв швúдко, не оглядáючись....

Не бýдемо розкáзовати, як тя́жко і як дóвго Марýся за ним журúлась. Лéдве-лéдве, сердéшна, з журбú не вмéрла. Скілько вже бáтько з мáтїрю її нї розважáли, усе нїчóго; тим іщé гірше, що не знáла, чогó і кудú Васúль її дївáв ся; чи нáдовго він зник, чи вéрнетця, і колú ще то бýде? Питáла не раз у бáтька, — щó-ж? не знáю, та й не знáю. Бо й справдї він не знáв, з якóю дýмкою він поленýв.

Пройшóв і піст, відговíлись — і слáва тобі Гóсподи! дождáлись Воскресéння. Марýся у великóдну собóту самá вчинúла пáску, положúла тудú яéчок, імбéрю, бíбкíв, шапрáну — і спеклáсь пáска і висóка, і жóвта, і ще у печі зарумя́нилась. Полáгодила усé, щó трéба, а на сам Велúкдень у рáнцї з батракáми понеслá до цéркви на посьвя́щенне пáску, баранця́ печéного, порося́, ковбасý, крашанóк з деся́ток, сáло і грýдку сóли, і розіслáвши на цвúнтарі у рядý з другúми хýстку, розложúла усé гарнéнько, як її мáти навчúла, бо Нáстя після недýги не пійшлá з дворá. Наýм же став у цéркві Бóжій і мóлитця.

Колú Наýм прихóдив до цéркви молúтись, то вже справдї молúвсь, а не ловúв вітрíв, не розглядáв і сюдú і тудú; а стоя́в як трéба, ненáче перед самúм Гóсподом, Царéм Небéсним і тілько слýхав, що читáють і сьпівáють. А сьогóдня, у такúй велúкий прáзник, він іщé бíльш молúвсь, а на сéрцї так йомý булó вéсело, як і вся́кому Богобоя́зному, кого́ приведé Бог дождáти Велúкодня.

От, як він стоїть і мóлитця, слýжба Бóжа сьпівáєтця, вíйшóв на серéд цéркви читáти Апóстола.... і хто-ж? Васúль! Наýм дúвитця, і сам собі не йме вíри, чи се він, чи не він? Розглядíв хорошéнько, аж зовсíм він! Та він же зовсíм непúсьменний! Як же він бýде читáти? Мóже, навмання́,[160]) без книжки; мóже вúтвердив на пáмять? Побáчим!

От Васúль ужé і **Пáкла чтéнїє** сказáв та й почáв. Та що за гóлос вáжний! Чúстий, голосни́й підбáсок, та поня́тний! От Наýм і дýмає: „Бáчив я слїпорождéнного, що читáв Псалтúр, так же без книжки; а Васúль так у книжку дúвитця. Хибá чи не хвáстає?[161]) Мóже, на пáмять від дякá переня́в, та бýцїм-то й письмéнний? Так óтже за тúтлу[162]) був зачепúвсь, та й розібрáв потróху.... от і дочитáв без пóмилки; от і Аллилýю позаклáдкам[163]) ізнайшóв.... Нї! як би непúсьменний, то не зумів би Апóстола, та ще й на самúй Велúкдень прочитáти!“

Прислухáєтця Наýм, Васúль сьпівáє. Як же почáв Херувúмську, так такý, що й сам дяк не вмів у лад узя́ти, а Васúль без запúнки так усї голосú й покривáє і перевóди вивóдить,[164]) сам і кінчáє, сам ізнóв і починáє. Тогдї вже Наýм зовсíм положúвсь, що Васúль стáв письмéнним: та кóли-ж він справúвсь, і де пробувáв? „Нехáй“, дýмає собі, „опісля́ знáтиму“.

Як ви́йшов пан-оте́ць зо́-христи[165]) **па́ск҃ѡ сѫщє́ннꙋю** почи́тувати і наро́д ру́шив із це́ркви, Нау́м зупини́в Васи́ля, та за́раз і ка́же: „**Христо́съ воскресе́!**“ От похристо́сувавшись[166]) із ним, як довг вели́ть, і ка́же йому́ Нау́м: „Чи ще ти нас, Васи́лю, не забу́в?“

„Неха́й мене́ Бог забу́де, коли́....“

„До́бре-ж, до́бре, си́ну! тепе́р не до то́го. Прихо́дь до нас розговіти́сь; а хоч, і пообіда́єш, коли́ не пійдеш до до́му“.

„Ви менї й дім, ви й роди́телї....“

„До́бре-ж, до́бре. Прихо́дь же, не забу́дь; я жда́тиму.“

Сказа́вши се́є, Нау́м, пійшо́в до до́му. Аж ось две́рі рип! і Васи́ль у ха́ту. Мару́ся так і не стя́милась і кри́кнула не своїм го́лосом. „Ох мій Васи́лечку!“ та й ста́ла як уко́пана. Стара́ На́стя тож зра́довалась, нена́че Бог зна́є чому́, і ки́нулась до Василя́, і похристо́сувалась. Стара́ На́стя сїла за сто́ло́м на ла́ві, а Мару́ся біля не́ї з кра́ю, щоб бли́жче по́братись. Васи́ль сїв на ослони́, стари́й на по́кутї, а батраки́ кінцї́ стола́. От перехрести́вшись Нау́м і прочита́вши тре́йчи: **Христо́съ воскре́се изъ ме́ртвыхъ,** одрізав па́ски сьвяче́ної і положи́в перед уся́ким по куску́. Покоштова́вши її бе́ріжно, щоб кри́хоть не розси́пати під стіл, уся́к перехрести́всь і сказа́в: „Спаси́бі Бо́гу милосе́рдному! Дай Бог і на той год дожда́ть“. Тут уже́ принялись за пече́не; поїли баранця́, порося́тини; а кі-сточо́к під стіл не ки́дали, і кла́ли на стіл, щоб опісля́ поки́дать у печ. Да́лї ковбасу́, са́ла кусо́чками нарізали, і краша-но́к облупа́ли і порізали на тарілочцї. От се́є скінча́вши, Мару́ся усе́ прибра́ла із стола́, тож бе́ріжно змела́ і кри́хти і кі-сточки́ і лушпи́ня з я́єць повкида́ла в печ, та тогдї вже ста́ла подава́ти стра́ву.

Стари́й Нау́м ви́пив ча́рку горілки перед обідом, а Васи́ль не ста́в; бо, ка́же, що не почина́в й пи́ти. От і подали́ борщ, а з борщу́ я́ловичину покриши́ли опісля́ на дереви́ній тарілочцї, посоли́ли, та й бра́ли по кусо́чку. — Опісля́ подали́ ю́шку з хля́ками, пече́не було́ — баранина́, а там моло́шна ка́ша, та й го́дї, більш і нїчо́го.

Пообідавши і поди́ковавши Бо́гу і ба́тькові з ма́тїрю, як поприбира́ла усе́ Мару́ся, от Нау́м і ка́же: „А в нас нови́й дя́к сьогодня Апо́стола чита́в“.

На́стя за́раз і пита́єтця: „А хто таки́й і відкіля́?“

„Осьде він, пан Васи́ль“, сказа́в Нау́м, та й усьміхну́в ся.

„Хиба́ж Васи́ль письме́нний, щоб йому́ Апо́стола чита́ти?“ спита́лась На́стя; а Мару́ся так у́ши й насторо́шила, щоб чу́ти все, що бу́дуть говори́ти.

„Був неписьме́нний, а тепе́р Бог йому́ ро́зум посла́в; а як і що́? я й сам не зна́ю. Розкажи́ мині, зді́лай ми́лость, Васи́лю, як се тобі сьві́т одкри́в ся. Се мині на-вдивови́жу: ще й го́ду нема́, як ти пійшо́в од нас, а навчи́всь письма́, і сьпіва́ти вмієш, як і сам дяк. Де ти пробува́в?“

„Я, дя́дьку, не був ду́же дале́ко“, став розка́зовати Васи́ль. „От як ви мині одкри́ли сьві́т і розтолкова́ли, що й я бу́ду пропа́щий, і чужи́й вік заїм, коли́ не зна́йду за се́бе нає́мщика, то я ду́мав-ду́мав, і тро́хи з ума́ не зійшо́в. Пра́вду ви каза́ли, що за гро́ші вісїмдеся́ть рублів, що я од хозя́їна брав — тілько що на оде́жу. Що-ж тут мині було́ робити? — Яко́сь-то Бог посла́в на ду́мку: „Пійди́ до купців, у їх хоро́ший заробіток“. Прийшо́в я до залїзняка́: він мене́ тро́хи зна́в: розказа́в йому́ усе́ своє́ ли́хо. Він, поду́мавши, приня́в мене́ за пятьдеся́ть рублів на год з ти́м, що коли́ бу́ду у своєму́ ді́лї спра́вний, то він мині й більш прибавить, і все бу́де прибавля́ти, ба́чивши моє́ стара́ннє. Я зра́довав ся, почу́вши, що більш нїчо́го не тре́ба, щоб гро́ші заробити, як тілько бу́ти че́сним і своє́ ді́ло не лїну́ючись справля́ти. З това́ришами — хоть усе́ й Москалї були́ — за́раз поладна́в. Тілько ба́чу, що вони́ всї письме́нні і хто більш чого́ зна́є, більш получа́є й жа́лования. Ог, як сїв я, як сїв.... і пра́вду вам дя́дюшка скажу́, що ніч і день учи́всь, і Бог мині дарова́ннє посла́в; і те таки́ пра́вду сказа́ть: що на́шого бра́тчика куди́ нї піткни́, хо́ть у нау́ку, хоть у яке́ реме́ство, то з йо́го путь бу́де, — не пропа́щі за йо́го гро́ші. От-то́ я, од Спа́сівки та до Різдва́, ви́вчивсь чита́ти і церко́вне і гражда́нське, писа́ти потро́ху вмію, ци́фру зна́ю і на ще́тах,[167]) хоть ти́сяч де́сять пудів, у роздро́б на фунти́, не помиля́ючись положу́; фу́рщиків[168]) розсчита́ю[169]) і хазя́йського добра́ гляжу́, як о́ка, що́б і копійка нїгде́ да́ром не дїва́лась. Това́риші, зна́єте, охо́тники на кри́лосї сьпіва́ти замість півческої; от і мене́, як поба́чили, що го́лос є, то і привчи́ли тро́хи. По́ки себе́ не поста́вив на путь, не йшов до вас, дя́дюшка; і як не тя́жко мині було́, не ба́чивши Мару́сї, та па́мятуючи ва́ше сло́во, сам себе́ му́чив і не ходи́в сюди́. І тож таки́, що хазя́їн, зна́вши мою́ че́стность, посила́в мене́

не за вели́кими дїла́ми по мале́ньких ярмарка́х; а після Хре-ще́ння[170]) посила́в уже́ і дальш. І я тілько що перед пра́зником отце́ привіз йому́ немалу́ су́му гро́ший. Як же він мене́ потїшив до́брим сло́вом і розвів мою́ ту́гу, то я вже пе́вно й прийшо́в до вас на пра́зник, а щоб ви увірились, що я не зледащів, от і став я на кри́лосї сьпіва́ти і Апо́стола прочита́в".

Нау́м ви́слухавши його́, не сте́рпів, та аж поцїлова́в його́ у го́лову, і ду́має: „Що за преми́ла дитина! Ти́м-то я його́ так люблю́! Таки́й не пропаде́". Далї і пита́є: „Скілько-ж жа́лованння получа́єш тепе́р?"

„Жа́лованння на́ щот", ка́же Ва́силь, „аби́-б ста́ло на оде́жу, а то важнїйш усього́, що хязя́їн, зна́вши мою́ ну́жду, чого́ я бою́сь, і через що ви не оддасьте́ за ме́не Мару́сї, сам хлопо́че об минї; тепе́р посила́є мене́ з ху́рою у Оде́ссу, а відтіля́ пійду́ у Москву́, і на заво́ди,[171]) і тілько верну́сь сюди́ ік Пречи́стій;[172]) а він минї, зна́йде наємщика, ка́же: „Хоть пятьсо́ть рубля́ів потеря́ю!" — ув осени́, як ска́жуть набо́р, сам і відда́сть. „А гро́ші", ка́же, „бу́деш одслу́жовати".

„Неха́й тобі Бог помага́є!" сказа́в Нау́м; а да́лї поду́мавши, й ка́же: „Чого́-ж більше ду́мати? Присила́й у вівто́рок після́ за́втра люде́й, бери́ рушники́; і тобі веселїйше бу́де у доро́зї, і Мару́ся тут сьвітом не нуди́тиме. Тепе́р нїчого бо-я́тись. Се вже пе́вно, що ти наємщика поста́виш. Дасть Бог, ве́рнесся, у в'осени́ і весїллє".

От же й вівто́рок наста́в. Ік ве́чору ста́ли дожида́ти старостів: прибра́ли ха́ту, засьвіти́ли сьвічечку перед бога́ми; старі наряди́лись, як довг велить, а що Мару́ся прибра́лась, так уже́ нїчого й каза́ти. От посту́кали й раз, і в дру́ге, і в тре́йте, і ввійшли́ старости́, і подали́ хлїб, і говори́ли старости́ зако́нні ре́чі про куни́цю, як і попере́д сього́ було́.

За́раз Нау́м — а раде́нький же таки́й! — і ка́же, бу́-цїм-то з се́рцем: „Та що се за на́пасть така́? Жінко! що бу́демо роби́ти? До́чко, а ходи́-ке сюди́ на пора́ду!

Мару́ся, ви́йшовши з кімна́ти, засоромі́лась — Го́споди! почервонїла, що той мак; і не поклони́вшись, за́раз ста́ла коло́ пе́чи, та й колупа́є її па́льцем.[173])

От Нау́м і ка́же: „Ба́чите ловцї́-молодцї́, що ви наробили́? Мене́ з жінкою смути́ли, дочку́ пристиди́ли, що ско́ро піч зовсїм зава́лить, ма́буть ду́має тут більш не жи́ти. Гай,

гай! Так ось що ми зро́бимо: хлїб сьвятий приймаємо, до́брого сло́ва не цура́ємось; а щоб ви нас не морочи́ли, що ми переде́ржуєм куни́цї, та кра́сної дївицї, так ми вас пова́жемо, і тогдї усе́ до́бре вам ска́жемо. До́чко! прийшла́ й на́ша че́рга до при́кладу каза́ти: го́дї лише́нь печ колупа́ти, а чи нема́ чим сїх ловців-молодців повяза́ти?“

Іще́ не час було́ Мару́сї послуха́ти, — знай колупа́є.

От уже́ ма́ти їй ка́же: „Чи чу́єш, Мару́сю, що ба́тько ка́же? Іди́-ж, іди́, та дава́й, чим люде́й повяза́ти. Або́ мо́же нїчо́го не придба́ла, та з со́рому печ колупа́єш? Не вміла ма́тери слу́хати, не вчи́лась пря́сти, не заробила рушників, так вяжи́ хоть ва́лом,[174]) коли́ й той іще́ є“.

Пійшла́ Мару́ся у кімна́ту і ви́несла на дерев'я́нїй тарілочцї два рушники́ до́вгих, та му́дро ви́шитих, хрест-на́вхрест покла́дених і положи́ла на хлїбові сьвято́му, а сама́ ста́ла перед о́бразом, та і вда́рила три покло́ни; далї отцю́ тре́йчи поклони́лась у но́ги і поцїлова́ла у ру́ку, не́ньцї та́кже; і узя́вши рушники́ піднесла́ на тарілочцї пе́рше ста́ршому ста́ростї, а там і дру́гому. Вони́, уста́вши, тож поклони́лись, узяли́ рушники́ й ка́жуть: „Спаси́бі ба́тькові й ма́тері, що своє дитя́ ра́но бу́дили і до́брому дїлу вчили. Спаси́бі й дївочцї, що ра́но вставала, то́нко пря́ла, і хороше́нькі рушники́ придба́ла“.

Повяза́вши собі оде́н одному́ рушники́, от ста́роста й ка́же: „Робіть же дїло з кінце́м, розвідайтесь і з кня́зем-молодце́м: ми приве́дені, не так винова́ті; вяжіте приво́дця, щоб не втїк з ха́ти“.

От ма́ти й ка́же: „А ну до́ню! Ти-ж мині каза́ла, що на те по пятїнка́м[175]) заробля́ла, щоб шовко́ву ху́стку придба́ти, та є́ю пеню́[176]) звяза́ти. Тепе́р на те́бе пеня́ напа́ла, що не всїх повяза́ла“.

Ви́несла Мару́ся, замість ху́стки, шовко́вий плато́к, кра́сний та хоро́ший, як сама́. Нау́м їй і ка́же: „Сьому́, до́чко, сама́ чіпля́й, за по́яс ху́стку затика́й, та до се́бе притяга́й, та слу́хай його́, та шану́й; а тепе́р його́ й поцїлу́й“.

От вони́ й поцїлова́лись, а Васи́ль і ви́кинув Мару́сї на тарілку цїлко́вого.[177])

Після́ сього́, ста́роста звелїв посва́таним, щоб кла́нялись перш ба́тькові у но́ги тре́йчи; а як поклони́лись у тре́йте та й лежа́ть, а ба́тько їм ка́же: „Гляди́-ж, зя́тю! Жінку свою́ бий і вра́нцї і ввечері, і встаючи́ і ляга́ючи, і за дїло і без дїла,

а сварúсь з нéю по всяк час. Не справля́й їй нї пла́ття, нї одéжі; дóма не сиди́, таска́й ся по шинка́х; то з жінкою у пáрцї, і з дїточка́ми як раз підете в ста́рцї. А ти, дóчко, чоловíку не спуска́й і нї в чім йому́ не поважа́й; коли́ дурни́й бу́де, та поїде в пóле до хлїба, а ти йди у шинóк, пропива́й оста́ннїй шмато́к; пий, гуля́й, а він неха́й голоду́є; та і в печі нїко́ли не клопочи́; неха́й паути́ннєм засте́литця піч; от вам і вся річ. Ви не мале́нькі, вже сами́ ро́зум ма́єте, і що я вам кажу́ і як вам жи́ти, зна́єте".

А ста́роста й кри́кнув: „За таку́ нау́ку, цїлу́йте, дїти, ба́тька в ру́ку".

Поцїлова́вши, покланя́лись ма́тери теж тре́йчи. Ма́ти не каза́ла їм нїчо́го; їй зако́н вели́ть, благословля́ючи дїточо́к, тілько пла́кати.

Да́лї ста́роста сїв і ка́же тре́йчи: „Христо́с воскре́с!" А старі йому́ у одвіт теж тре́йчи: „Вои́стинну воскре́с!"

Старости́ ка́жуть: „Пано́ве, сватóве!" А свати́ ка́жуть: „А ми ра́ді слу́хати!"

Старости́ ка́жуть: „Що ви бажа́ли, то ми зроби́ли, а за сї́ ре́чі, да́йте нам горілки гре́чі.[178]) А старі й ка́жуть: „Про́симо ми́лости на хлїб на сіль і на сва́танє".

Після́ сьо́го посва́таних і посади́ли, як звича́йно, на по́куть, на посáг.[179]) Ба́тько сїв біля́ зя́тя; а ма́ти звісно, по́ралась сама́ і стра́ву на стіл подава́ла, бо вже Мару́сї не годи́лось з посáгу встава́ти. Старости́ сїли на ослóнї, біля́ стола. Тілько що ста́ли вече́ряти, і обізва́лись дївча́та, що Мару́ся ще за́видна[180]) проси́ла до се́бе на сва́танє, і сьпіва́ли, ухо́дячи в ха́ту.

От як пересьпіва́ли, та й поклони́лись низе́нько, та й ка́жуть: „Дай Бо́же вам ве́чір до́брий, помага́йбі вам на все до́бре!"

Стара́ На́стя така́ вже радíсїнька, що Бог привів їй дожда́ти одни́м-одну́ до́чечку посва́тати за хоро́шого чоловіка, та ще їй любязно́го, землї під собо́ю не чу́є, по́раєтця ху́тко і де та си́ла ввяла́ ся, аж бігає од стола́ до пе́чі, і стра́ву сама́ но́сить і пора́док дає; ки́нулась за́раз до дружечо́к і ка́же: „Спаси́бі! про́симо на хлїб, на сіль і на сва́танє". Та й уса́дила їх по чи́ну, од Мару́сї скрізь по ла́ві та й ка́же: „Сї́да́йте, дру́жечки, мої голу́бочки! та без сорома́ брусу́йте, а ти, ста́росто, їм бату́й!"[181])

Так дівча́там уже не до їжи́: не бра́вшись за ло́жечки, і засьпіва́ли:

Ой ти, га́лочко,
На́ша Ма́рєчко!
Ламлїте ро́женьку,
Стелїть доро́женьку,
Щоб мя́гко ступа́ти,
На двір танцюва́ти,
З скрипка́ми, з цимба́лами,
З хоро́шими боя́рами.

Як же прислу́хавсь до сьо́го Нау́м, та як розходи́всь притьмо́м,[120]) дава́й музи́ку, та й дава́й! Нїгде дїтись: побігла моторнїйша із усїх, от таки́й Дома́ха Третяківна, до скри́пника, та й прикли́кала його́. Ба́течки! піднялись та́нцї, та ско́ки, так що ну! Набігла по́вна ха́та люде́й, як почу́ли, що стари́й Дрот, та просва́тав свою́ дочку́. То ще ма́ло, що у ха́тї, а то й коло вікон було́ но́сятця; дївча́та дрібу́шки[190]) вибива́ють, парубо́цтво гопака́ гарцю́є, ба́тько з ма́тїрю знай люде́й часту́ють.... така́ гульня́ була́, що крий Бо́же! Троха́ чи не до́-сьвіта гуля́ли.

(На самі проводи розпрощав ся Василь з Марусею і з старими. Маруся промаячила з журбою до Спасівки. Після Спаса, збираючи у лїсї губи, простудила ся наслїдком зливи і холодного вітру. Хоч родителї щиро єї ратували, не помогло нїчого. Маруся умерла.)

Частина V.

Став Нау́м над не́ю, помоли́всь, зложи́в ру́ки на хрест, та й став приговорювати: „До́ненько моя́ ми́лая! Мару́сенько моя́ незабу́тная! Що-ж ти не гля́неш каре́ньками своїми оченя́тами, на свого́ ба́тенька рідного! Що-ж не ки́несся, ру́ченьками обня́ти його́?... Що не проговори́ш до йо́го нї сло́вечка?... Ти-ж мене́ так завсегда́ зострічала.... а тепе́р.... закри́ла свої о́ченьки, по́ки у́зриш Го́спода на стра́шному су́дї; зложи́ла ру́ченьки, по́ки з сїм хресто́м, що тепе́р держи́ш, ви́йдеш із домови́ни на зу́стріч Йому́!... скріпи́ла уста́, по́ки з а́нгелами не ста́неш хвали́ти Його́! На кого́-ж ти нас поки́нула?... Узяла́ на́ші ра́дощі з собо́ю; хто нас бу́де весели́ти тако́ю до́брістю, як ти?... Хто нас, сиріт, на ста́рості бу́де жа́ловати!... Хто нас,

як билúночок у пóлї, бýде доглядáти?... Хто зопúнить нáші горючії сльóзи? Хто обітрé нам смáжнії устá?... Хто у бóлїсті, промóчить нам запéкший язúк?... Не повеселúла ти нас, живучú з своїм Василéм! Не порáдувала нас своїм весїллєчком!... Затé подрýженьки убрáли твою рýсую кóсу, як до вінця: скіндячечки полóжені.... квіточкáми заквíччані.... і з прáвого бóку тож квітка; нехáй лю́де бáчать, що ти булá дївою на землї, дївою йдеш і на тóй сьвіт".

Якúй зібрáвсь нарóд -- а вже такúй повнїсїнька булá хáта і в вікнó багáто дивúло ся — так усї на взрид[184]) і плáчуть!... Та й як мóжно булó утéрпіти, дúвлячись на чоловіка, що зовсїм у стáрості сúвого як лунь,[185]) немощнóго — стоїть над своéю дитúною, що одним однá й булá йому́ на сьвітї, і ту пережúв, на самім цьвіту ховáє, а сам остаéтця на сьвітї із стáрістю, з недýгами, з гóрем, одéн собі з старóю до якóго чáсу! Якá вже їх жизнь бýде?... Та що й казáти! Та ще-ж якá й дитúна! Колú-б ужé якá-небýдь, так собі, так би і сюдú й тудú; а тож дївка, не тó що на все селó, та вряд чи де й блúзько такá булá: богобоязлúва, богомільна, до всякого дїла невсипýща, слухняна, покірна, звичáйна, тúха, розýмна, і що вже хорóша, та вже нїчого й говорúти! І щó-то: хто й знав її, хто й не знав, то всяк любúв і поважáв, і як почýли, що вонá вмéрла, то всї-ж то й старі, й молоді, та й малá дитúна, усї за нéю жалковáли і збігли ся дивúтись на нéї і по нїй журúтись.

Об старій Нáстї ужé нїчого й говорúти: не здýжала не тó що порядку давáти, та й з місця не вставáла; усé сидїла білá покійниці, і вже не плáкала, бо й сльоз не стáло, а тілько тя́жко здихáла і нї півслóва не здýжала голóсячи приговóрювати.

Послýхавши Псалтирá, що дяк усé читав, Наýм сїв білá своéї старóї, та й кáже; „Що, старá! Управúлись ми з тобóю? Збірáлись весїллє грáти, аж ось пóхорони! Ох-ох-ох! Хвалú, Нáсте, Бóга!"

„Се нам за гріхú нáші, Наýме, Бог, наказáнє послáв!" сказáла йому́ Нáстя.

„За гріхú! сказáв подýмавши Наýм. Чи є такá кáра, щоб нéю удовлúти за нáші гріхú?... Що день, що час, ми тя́жко согрішáєм перед Гóсподом нáшим; так чого́-ж ми достóйні?... Як би Отéць наш небéсний робúв з нáми не по милосéрдію,

а по пра́вдї Своїй сьвятій, так ми-б і давно́ недосто́йні і на сьвіт дивитись. Міри нема́ Єго́ до́бростї!“

„На що-ж він узя́в у нас одну́ на́шу ра́дість? Що ми тепе́р бу́демо?“

„На́ що взя́в? ка́же Нау́м. „Щоб дити́на до́брая, за до́брість і Єму́ ми́лая, пожи́вши в сьому́ зло́му сьвітї, та ба́чачи дру́гих, не пійшла́ у слїд за тими́, що не по Єго́ во́лї ро́блять, щоб не ста́ла й вона́ така́, кото́рих Він не лю́бить. А за лихе́ і зле́є дитя́ Бог кара́є отця́ і ма́тїр, так би ми були́-б і за не́ї у одві́тї; а тепе́р, коли́ дитя́ на́ше було́ до́бре, то через не́ї і нам що-не́будь Бог з гріхів прости́ть“.

„На ко́го-ж ми тепер остаємо́сь? і хто нас у ста́ростї, та в не́мощах догля́не?“ пита́ла ще таки́ На́стя.

„І я те-ж ду́мав з пе́ршого ча́су“, ка́же Нау́м, „а да́лї, по моїй моли́тві, Бог таки́й минї ро́зум дав: не було́ в нас дити́ни, самі по собі жили́, бу́дем і без не́ї. Ти ска́жеш: тогдї були́ молоді та здоро́ві, а тепе́р старі, не здужаємо роби́ти на се́бе? — На́сте, На́сте! І в молодії лїта́, не самі по собі ми і жи́ли, і роби́ли, і пропита́ли ся. Бог нам помага́в; Він же нам і тепе́р не дасть пропа́сти. Проживемо́ ще, поте́рпимо ще за гріхи́ на́ші на сім сьвітї, по Єго́ во́ленцї при́йде і на́ша годи́на. Ти минї закри́єш о́чі, а тебе́.... тогдї кру́глу сироту́, у бідї, ще й лу́чче не поки́не Той, що й мале́ньку кома́шечку доглядає, та й збере́ нас до ку́пи, і на́ша Мару́ся нас там зостріне. Коли́-ж не́будь при́йде сей час; не сто лїт бу́демо тут бідствовати.... та хоть би й сто лїт, хоть би й більш, і хоть би ще гіршу бідý нам Бог посла́в — коли́ є ще яка́ гірша сїєї — так чи мо́же-ж то ізрівня́тись против то́го, що нам бу́де у Господа милосе́рдного, і де тепе́р на́ша Мару́ся? Го́дї-ж, го́дї, не пла́ч, та дава́й поря́док. Живи́й живе́ гада́є, так і ми; тре́ба все пола́годити, як звича́йно і як тілько мо́жемо що зроби́ти і за ду́шу, і за сла́ву на́шої Мару́сї“.

Ста́ло на́д ве́чір. Під комо́рою знако́мий Нау́мові маля́р малю́є труну́ — та що за сла́вна була́! Дубо́ві до́шки, та товсті, та сухі як залїзо, та й зро́блена чи́сто, як столя́рна; бо й те́слї, що її роби́ли, жалкуючи об Мару́сї і лю́блячи Нау́ма, од щи́рого се́рця і роби́ли. А як ще маля́р ви́чернив її, та на кри́шї змальова́в хрест сьвяти́й, та круго́м пописа́в слова́ уся́кими кра́сками, у голова́х намальова́в а́нгела Бо́жого, а в нога́х списа́в патре́т із сме́рти, з кістка́ми, та так жи́во, що як

настоя́ща смерть, — так така́ домови́на, що хоть би і вся́кому до́брому чолові́кові, таку́ Бог привів! У ха́тї і в кімна́тї жінки́ по́рались, то дїжку́ наставля́ли, то муку́ сїяли, то ло́кшину[186]) кроши́ли, то пти́цю па́трали; а наро́д то ко́ло ме́ртвої, то ко́ло відчи́неного вікна́, що над не́ю, диви́ли ся; а обо́є старі із журби́ так уже́ стягли́ ся, що аж злягли́.... як ра́зом — крик! Хтось ду́же застогна́в, аж закрича́в.... наро́д за вікно́м, тож кри́кнув: „Васи́ль, Васи́ль!“ і розступи́всь. Нау́м почу́вши се́є, ско́чив — зирк у вікно́.... лежи́ть бідний Васи́ль ко́ло вікна́ мов ме́ртвий зовсїм!...

Са́ме тогдї, як дзвони́ли по Мару́синій душі, їхав ми́мо це́ркви серде́га Васи́ль і поспіша́в я́ко мо́га до хазя́їна з ра́достю, бо все́ зроби́в як тілько лу́чче мо́жна було́, і віз йому́ вели́кі бариші. Як їде́, і чу́є, що дзво́нять; здригну́в ду́же, нена́че йому́ хто снїгу за спи́ну наси́пав, і на ду́шу така́ журба́ па́ла, що й сам не зна́є, що він таке́ став. Перехрести́всь і сказа́в: „Дай Бо́же ца́рство небе́сне, вічний поко́й поме́ршому!“ а сам по ко́нях погна́в, щоб шви́дче одчо́т оддать хазя́їну, та й до Мару́сї, і щоб уже́ з не́ю не розлуча́тись, аж до весїлля.

Так от яке́ весїллє знайшо́в Васи́ль! А як поба́чив свою́ Мару́сю, замість щоб на поса́дї сидїть, лежи́ть на ла́ві під церко́вним сукно́м: хоть і убра́на і заквіччана, та не до вінця́ з ним, а в я́му від йо́го йти! Як се поба́чив, закрича́в жа́лібно, застогна́в, поблїд як смерть, та тут же і впа́в, мов нежи́вий!...

На си́лу, та на перевели́ку си́лу, його́ відволо́дали.[187]) Вже й водо́ю облива́ли і трусили.... аж ось зирну́в, повів круго́м очи́ма, та й сказа́в тихе́сенько: „Мару́сю.... де моя́ Мару́ся?“

„І вже си́ну, Мару́ся нї твоя́, нї на́ша, Бо́жа!“ став йому́ Нау́м каза́ти: „Поки́нула нас!“ Васи́ль сиди́ть як окамянїлий і не ба́чить, і не чу́є нїчо́го. От Нау́м поду́мав, ба́чить, що тре́ба його́ розжало́бити, щоб тілько він запла́кав, то йому́ і ле́гше бу́де; от і став до йо́го говори́ти.... Та вже-ж як то жа́лібно говори́в, що й поду́мати так не мо́жна, як-то він йому́ усе́ розка́зував: як його́ Мару́ся люби́ла, як за ним уби́валась, як занеду́жала, і вмира́ючи що йому́ нака́зовала.... Васи́ль се́є слу́хавши, як запла́че.... заридає — як ки́нетця до не́ї.... припа́в, цїлова́в їй ру́ки.... і не ви́мовить нїчо́го, тілько: „Мару́сю....

моя́ Мару́сенько!“ То поки́не її́, пла́че, та вби́ва́ється, та знов до не́ї.... А наро́д таки́ увесь, та що-то, і малі дїти так і голо́сять, ди́влячись на йо́го і на стари́х, що оплака́ють і його́, нена́че ме́ртвого.

Отта́к було́ усе́ до ве́чора, наро́д помале́ньку розійшо́всь; і вже в ночі, Нау́м знемігшись зовсїм, тро́шки задрима́в. Проки́нувсь, ди́вится, що Васи́ль і не ду́має одійти́ од уме́ршої; стоїть ко́ло не́ї на вко́лїшках, та знай ру́ки їй цїлу́є, та щось і приговорює з гірки́ми сльоза́ми. От Нау́м йому́ й ка́же: „Васи́лю: збери́сь із си́лою. Ба́чиш і я, уже́ минї більш її́ жа́лко, та й я таки́ тро́хи задрима́в, щоб хоть тро́хи голові ле́гше було́“.

„Вам її́ більш жаль?“ ка́же Васи́ль „та як се мо́жна й поду́мати? Я її́ люби́в у сто раз більш нїж ви!“

„Вже сього́ не мо́жна розібра́ти: ти ка́жеш, що ти більш, а я зна́ю, що я їй оте́ць, ста́р чоловік, і вже в мене́ дочки́ не бу́де; а ти собі, як захо́чеш, дївку й за́втра зна́йдеш“.

„Та́ту, та́ту!“ жа́лібно сказа́в Васи́ль, „і вам не гріх так говори́ти.... і у яку́ по́ру і у яко́му мі́стї?“ Да́лї подиви́всь на йо́го з грозо́ю і з підло́бя, та й став, нена́че не в своє́му умі, сам собі розгово́рювати: „Їх пра́вда.... ско́ро посвата́юсь.... та й оженю́сь.... зійдетесь на весїлле.... та не зовіть пан-отця́.... а мо́же.... а мо́же.... Дарма́....“

Слу́хавши таки́ї єго́ ре́чи, Нау́м ду́же злака́всь, бо ду́мав, чи нема́ в йо́го по́мислу, щоб — неха́й Бог боро́нить — само́му собі смерть заподіять, став його́ розважа́ти і розка́зовати, яки́й се смерте́льний гріх, щоб против Бо́жої во́лї сме́рти шука́ти, і що така́я душа́ непрощена́ од Бо́га у віки вічнії; да́лї став його́ навча́ти, щоб моли́всь Бо́гу і щоб положи́всь на ми́лость Єго́.... І бага́то де́-чого йому́ до́брого говори́в, бо був ду́же розу́мний, хоть і письма́ не вчив ся, а у бе́сїдї, часті́нько і пан-оте́ць не знав що против йо́го говори́ти, а дяк, так і не схва́чував ся за ним.

Васи́ль на всї його́ ре́чи, стоя́в мо́вчки, ча́сом усьміхне́тця, то насу́питця, то забормо́че: „Моли́тьця? — моліттесь ви!“ А сам, ви́дно, своє́ ду́мав. Нау́м же говори́вши йому́ до́вго, поду́мав: „Що йому́ тепе́р толкова́ти? Він і себе́ не тя́мить. Неха́й на слобо́дї приймусь за йо́го і розтолкую́ йому́, щоб ча́сом його́ душа́ не пропа́ла“.

Як обви́днїло тро́хи на дво́рі, за́раз зібра́ли ся ну́жні лю́де в двір до Нау́ма; розложи́ли середу́ двора́ огóнь; жінки́ ста́ли по́ратись: поприставля́ли казанки́ та горшки́, і ва́рють борщі, ло́кшину, квасо́к, печéне кри́шать шмáтками, а там кутю́ у миски́ покладáють, та ситóю розво́дять, ложки́ перемива́ють, миски́ ла́годять, дошки́ кладу́ть — і все готу́ють як тре́ба, щоб і лю́дям пообідати, і старцїв Бо́жих нагодова́ти.

Став день. Задзвони́ли у ста́рший дзвін пова́гом, звича́йно як на збір. Го́споди! як пова́лить наро́д — так ви́димо-неви́димо! Що свої селя́не, а то і з го́рода понахо́дило і понаїзджа́ло; та були́ таки́ й пани́, щоб подиви́тись, як-що по старовинї, що вже тепе́р вивóдитця з мóди, бу́дуть дївку хова́ти.

Як передзвони́ли на збір, ось і несу́ть од це́ркви сьвяти́й хрест і корогви́, за ни́ми ма́ри; а там ідýть аж три сьвяще́ники і четве́ртий дя́кон, та все в чо́рних ри́зах; а дяків так деся́тків зó два. А за наро́дом так на си́лу прото́впились до ха́ти.

Нау́м, ба́чивши, що вже все гото́ве, став одбира́ти люде́й кого́ дружкóм,[188]) кого́ у піддру́жки, кого́ у старости́; жінóк у свашки́,[189]) і все по двóє; дївчинку взяв у сьвіти́лки,[190]) парубків аж дванáдцять у боя́ре,[191]) а молодóго не тре́ба було́ вибира́ти, бо Васи́ль, ї́ї посва́таний жени́х, був тут.

От як одібра́в усїх, та й став їм кла́нятись і проси́ти: „Лю́де до́брі, сусїди любе́зні, пано́ве старики́, жіночки́-паньма́тки, і ви парубóцтво че́сне, і ти дївча́ молоде́ньке! не зогнуща́йтесь послу́хати мене́ старóго, ба́тька нещáстного! (а сам так і рида́є). Не привів мене́ Бог — во́ля Єго́ сьвята́! — за́між дочки́ одда́ти, із ва́ми, приятеля́ми, хлїба-со́ли роздїли́ти і повеселити́сь, а сподоби́в мене́ грішного, одда́ти Єму́ одну́-однісїньку, чи́сту і непоро́чну, як го́луба бі́лого. Збіра́юсь тепе́р похова́ти ї́ї дївова́ннечко, як зако́н вели́ть і як ї́ї сла́ва заслужи́ла. Потруди́тесь пійти́ за не́ю у почóтї, проведі́те ї́ї дївова́ннє на вічную жизнь, не в нову́ ха́ту, і не до ми́лого му́жа, а в сиру́ зе́млю і у те́мну домови́ну! Потїште своїм послу́хняньством і мене́ старóго, ба́тька скорбя́щого, що свою́ утрóбу....“ Та хотїв поклони́тись, та аж упáв до землї, і гірко-гірко заплака́в, а ввéсь наро́д за ним.

Да́лї, уста́вши, і віддохну́вши, ка́же: „А де стара́ ма́ти? Неха́й роздає́ пода́рки сватáм, та по́їзд знаряжа́є.“ От покли́-

кали На́стю, а замість її поста́вили дру́гу жінку, щоб голоси́ла над покійною, та приговóрювала, до яко́го ча́су тре́ба.

Не сама́ ви́йшла На́стя, а ви́вели її до почóту,[192]) бо вже зовсім нездýжала. За не́ю ви́несли хлóпці скри́ню з пода́рками і одчини́ли. От На́стя за́раз покли́кала до се́бе дівча́т, та й ка́же: „Не пора́довалась моя́ душа́, щоб поба́чити, як моя́ ми́ла Мару́сенька, по у́лоньці хóдячи, та збіра́ла-б вас у дружечки́ на ра́дість свою́, а привів мене́ Госпóдь самій, у ста́рості, гіркими слізонька́ми облива́ючись, проси́ти, щоб ви провели́ її дівова́ннечко до те́мної я́ми. Не довелóсь мині чýти ва́ших весільних пісеньóк до моє́ї Мару́сі, а замість тóго, поба́чу ва́ші слізоньки, що зо мнóю пролива́тимете, як засьпіва́ють їй вічную па́мять. Не погнівайтесь, що замість весільних медяничків, або́ корова́йних шишечóк, даé вам ма́ти нещáсная, гірка́я, даé воскóві сьвічечки́. Засьвітíте їх, проведíть мою́ Мару́сеньку і відайте: як горя́ть сьвічечки́, так горúть моé се́рденько од журби́ вели́кої, хова́ючи одни́м-одну́ дóчечку, утїху мою.... а сама́ остаю́сь при ста́рості, як били́ночка в пóлї і слізонька́ми умива́ючись.“ Тут їм і роздава́ла гри́венні[193]) сьвічечки́ і все з зелéного вóску.

Да́лї доста́ла та й рушни́к, широ́кий і дóвгий, та що-то вже га́рно ви́шитий був! і що мав ся підісла́тись при вінці́ під но́ги молоди́м, та й повяза́ла на хрест сьвяти́й, вели́кий, що попе́реду но́сять.

А там поперевя́зовала дружка́ і піддру́жого раз рушника́ми дóвгими-дóвгими, з плеча́ аж до долївки, та все повиши́вовані за́полоччю орла́ми та квіточка́ми; а да́лї й по дру́гому на́вхрест білого полотна́ дóвгі, так що аршúн по чоти́рі і все пообши́вані за́снівками.[194]) Таки́ми-ж рушника́ми поперевя́зовали і свашóк, та ще їм і по квíтці прикололи до очíпків. Ста́рост теж поперевя́зовали по одному́ рушнику́; по одному́, та хоро́шому. Сьвіти́лочці зроби́ли меч,[195]), як таки́ вóдитця на весíллї: навяза́ли ласка́вців,[196]), чорнобри́вців,[197]) васúльків[198]) і позолóченої шуми́хою[199]) кали́ни і сьвічечку я́рого вóску засьвіти́ли; і меч обвяза́ли і сьвіти́лочку перевяза́ли рушника́ми тож га́рними, і все виши́ваними.... Боя́рам понашива́ли на шапки́ шовкóві квітки́ і пра́ві ру́ки поперевя́зовали платка́ми, усé бума́жними,[200]) кра́сними як оде́н, і таки́ми, що по три кóпи[201]) жóден[202]). Ту ху́стку, тож бума́жну, що ма́ло ся молоди́м ру́ки під вінце́м звяза́ти, ту подали́ на срібний хрест,

що сьвящéник у рукáх несé; а такúй окрóме кóжному сьвящéникові і дя́кону на сьвічечку подалú платкú бумáжні, сúні, і уся́кому дя́кý далú по хýсточці. Кúлим велúкий та хорóший, положúли на крúшу у трýні, а коц вáжний, з розвóдами,[203]) і по серéдині велúкий орéл, так той послáли на мáри під трýнý: і щоб усé те, пійшлó на цéрков Бóжу за дýшу помéршої.

Дáлї Нáстя стáла роздавáти із скрúні усé добрó, якé булó; що дïвóче, чи плáхточку, чи запáсочку, чи сорóчечку, чи хýсточку, чи що-нéбудь, роздавáла убóгим дïвчáтам, та сúротам, що нї бáтька, нї мáтері і що їм нїгде взя́ти; а жінóче, то серпáнки, то очíпочки білéнькі, то платкú на гóлову, що булó налáгожено її дóнечцї, такúм же жіночкáм та удóвам, усé вбóгим. Так що, яка́-то велúка скрúня булá повнїсінька, а тут тобí хоть би щó остáлось, усé пороздавáла і скрúню оддáла на цéркву Бóжу; і подушкú, і ря́дна, усé позбувáла за цáрство небéсне Марýсї і за дýшу свою і Наýмову; а дáлї й кáже перехрестúвшись: „Слáва тобі Гóсподи, що булó що роздáти за дýшу моéї мúлої Марýсеньки і обдїлúти дóбрих людéй. На що минї тéє придáне їй, колú я і її рішúлась!...“ А переплáкавши й кáже: „Де-ж наш ще молодúй?“

От йогó і привелú до нéї. Обняла́ вонá йогó міцно, цїлýє, плáче і приговóрює: „Зя́течку мій мúлий!... сúночку мій кохáний!... як пóрох у óцї, так ти минї зостáв ся! Отже твоя́ хýсточка сватаная! Марýся без тéбе усé її біля́ сéрця носúла, а вмірáючи, заповідáла, причепúти їй тобі, як бýдуть їй ховáти.... Не забувáй моéї Марýсї і як вонá тéбé вірно до смéрти любúла!... Не забувáй нáшої з бáтьком стáрости!... Не покúнь нас.... пригля́нь нас у нéмощах!... Нїкóму-ж нам бýде й очéй закрúти і помянýти нас!...“

Васúль, блїдний-блїдний, як тáя настоя́ща смерть, волóссе йомý розкудóвчене, óчи мов у мéртвого; дúвлятця і не бáчать нїчóго, рýки ненáче сýдороги[204]) покóрчили, а сам як лúст трýситця; і не счýв ся, як тýю хýстку йомý почепúли за пóяс, насúлу промовúв до Нáстї: „Мáтїнько рідненька!...“ Та більш нїчóго не зміг і сказáти. От, причепúвши хýстку, Нáстя перехрестúла йогó, та й кáже: „Бог тебé, мій сúночку, сирітонько, удовéць без вінця́, благословúть, і Мáтїр Єгó Бóжа на все дóбреє, тілько не покидáй нас!...“ Сказáвши сéє, пійшлá голосúти над дочкóю.

От, як зовсїм упра́вились, сьвяще́ники почали́ пра́вити, що тре́ба, покропи́ли домови́ну сьвято́ю водо́ю, боя́ри положи́ли Мару́сю у труну́, а дружечки́ попра́вили на їй ко́си, та цьвіто́чки і на го́лову положи́ли ще вино́чок (бо ще не була́ вінчана), що самі звяза́ли, то з жо́втих гво́здиків, та з роме́ну,[205]) та з уся́ких квіточо́к.

Серде́шний Нау́м, ле́две но́ги переставля́є, а ще таки́ хотїв зако́н испо́внити, підійшо́в до труни́, перехрести́в Мару́сю, і ка́же: „Поздоровля́ю тебе́, Мару́сенько, на новосїллї.... Бог посла́в тобі сей дім; почива́й у йому́, неха́й нї оде́н злий чоловік не повору́шить твоїх кісточо́к нї рука́ми, нї языко́м; щоб так ти́хо, як тепе́р лежи́ш, проле́жала до страшно́го су́ду і з ра́достю уста́ла з сїм сьвяти́м хресто́м.“

Після́ сього боя́ри й понесли́ з ха́ти труну́, а Нау́м таки́ ще у слїд, хоть гірко пла́че, а ще таки́ посилкова́в ся сказа́ти: „Проща́й, Мару́сю, з мого́ до́му! недо́вго ти в ме́не гостьова́ла, та з тобо́ю завсегда́ ра́дість була́.... Ти не ве́рнесся во віки, і я ра́дости не ма́тиму тож во віки!“

От і понесли́: попере́д усього́ хрест сьвяти́й з корогва́ми, да́лї кри́ша з мар сукно́м ме́ртвим покри́та,[206]) несли́ чоти́рі хло́пчики як я́нголи. За тим кри́ша з труни́ ки́лимом вкри́та, а несу́ть її чоти́ри боя́рини; за ни́ми сьвяще́ники з сьвічка́ми і дя́кон з кади́лом, а там дяки́, — та так прехо́роше, та жа́лібно сьпіва́ють, що хоть не хо́чеш, так запла́чеш. От тут пійшли́ дружечки́ по па́рцї, усї у сви́тах і тілько самі чо́рні ле́нти, покла́дені на голова́х, без уся́кого наря́ду і у ко́жної в рука́х зеле́на сьвічечка пала́є. За дружечка́ми йшла́ сама́ собі сьвіти́лочка з мече́м; за не́ю свашки́, да́лї дружко́ і піддру́жий, а за ни́ми вже несли́ труну́ на ма́рах боя́ри; а Васи́ль, як молоди́й, ішо́в з пра́вого бо́ку; на превели́ку си́лу йде і нена́че й не він: нї до чо́го йому́ дїла нема́, що йому́ ска́жуть, те й ро́бить, й туди́ йде, і очи́й не зведе́ з своєї Мару́сї.... А вона́, моя́ серде́шна, лежи́ть, моя́ голу́бочка, тим серпа́нком, що ма́в ся їй на весїллї покрива́ти, покри́та вся, тілько вид не закри́тий, і здає́тця, що вона́ ле́жучи, зви́сока усю́ди поглядає, та ще, як вона́ хо́роше вмірала, то так і усьмішечка у не́ї на виду́ оста́лась, і вона́ нїби усьміха́єтця і потїша́єтця, що її так хо́роше нова́ють.

Васи́ль би то, мо́же-б і не зійшо́в би з місця, бо в йо́го й па́мяти не було́, так його́ вели́ два старости́ у рушника́х під ру́ки.

За домови́ною йшли, або́ вели́ сусїди й прия́телї Нау́ма і На́стю, що так і розлива́ютця, як та́я річка. А дзво́ни — так Го́споди! не перестаю́ть і все дзво́нять. А наро́ду, наро́ду! і за домови́ною, і побіля́ домови́ни, і по у́лиці спе́реду, і по воро́тах і по тина́х.... що́-то сказа́ть не мо́жна, скілько їх там було́.

По́ки донесли́ до це́ркви, то аж дванадцять разів станови́лись чита́ти Єва́нгеліє і вся́кий раз підстила́ли бума́жний плато́к. Яки́й сьвяще́ник прочита́є, тому́ і плато́к.

Одслужи́вши в це́ркві слу́жбу Бо́жу і по́хорони, як слїду́є, понесли́ тим же чи́ном і на кла́двище. Як ста́ли опуска́ти труну́ у я́му, то од На́стї подали́ два́дцять арши́нів нерозрізаних рушників, та на ни́х і впусти́ли домови́ну.... І що́-то! Уве́сь наро́д так і голо́сить! а Нау́м ки́нувсь на вко́лїшки, підня́в ру́ки до гори́, та й мо́литця: „Го́споди пра́ведний! Твое́ю во́лею осиротїв я, а ста́рець не́мощний! Тїло моє́ї до́нечки віддаю́ ма́тері на́шій, землї; а ду́шу прийми́ у ца́рство Свое́.... і не оста́в мене́ грішного!“ Да́лї став чита́ти Отче наш, аж по́ки зовсїм опусти́ли труну́ і сьвяще́ники моли́твою запеча́тали я́му. Тут Нау́м уста́в, узя́в землї у жме́ню.... тру́ситця серде́шний, та пла́че-пла́че! Ки́нув зе́млю і ка́же: „Дай нам, Го́споди, у одному́ ца́рстві бу́ти з не́ю!... Про́щай Мару́сю, у оста́ннїй раз! Неха́й над тобо́ю земля́ перо́м!“ Тож і На́стя так зроби́ла. Як же прийшло́сь Василе́ві ки́дати, схо́пив землї у жме́ню, як зарида́є.... затру́ситця, па́льцї йому́ звело́ і руки́ не мо́же розпра́вити, щоб сипну́ти зе́млю у я́му. Тря́ся, тря́ся, — так і впав нечувстве́нний....

Тут уве́сь наро́д, ко́жний, хоть по жмі́нцї, ки́дали зе́млю у я́му, щоб бу́ти з не́ю у одному́ ца́рстві, а да́лї боя́ри засипали лопа́тами і зовсїм докінча́ли і верх ви́вели, і у голова́х поста́вили хрест висо́кий, та товсти́й і зеле́ною кра́скою обмальо́ваний!...

От і вся Мару́сї па́мять!...

Прийшо́вши до до́му, і сьвяще́ники, і ввесь наро́д, і трудя́щі, ста́ли ла́годитись обідати. На́стя пе́рша ки́нулась: „Де-ж наш Васи́ль? неха́й мій голу́бчик, мій жени́х-удове́ць, неха́й сїда́є на поса́д сам собі.“ — Василя́ нема́! Сюди́-туди́, — де Васи́ль? Нема́ нїгде́....

Шука́ли, шука́ли.... нема́! Та вже оде́н стари́й розка́зував, що ще на кла́двищі підня́в його́ і труси́в і водо́ю бри́зькав, —

і на перевели́ку си́лу він очуня́в і оддихну́вши тро́хи, сказа́в, що пійде проходи́тись. Чоловік пусти́в його́ і пійшо́в до гу́рту, а де вже він дів ся, він не взгледів.

Ки́нулись боя́ри, хто моторнїйший, шука́ть його́; шука́ли і на кла́двищі і по бо́ру, і де-то вже його́ не шука́ли.... нема́, та й нема́! Нїчо́го робить, без йо́го пообідали.

Після́ обід, як усї, дя́куючи Нау́ма і На́стю і помина́ючи Мару́сю, порозхо́дились, і як уже́ до́ма усе́ поприбіра́ли, посла́в Нау́м у го́род до Василе́вого хазя́їна, чи не там він? — не було́ й нема́! Посла́в до ро́дичів — не чу́ли й не ба́чили!

Справля́ли Нау́м і На́стя знов і третини,[207]) і девяти́ни,[208]) і полусорочи́ни,[209]) і сорочи́ни,[210]), як тре́ба по христия́нськи.... І що́-то за обіди були́? На все село́. Бага́то й старця́м ми́лостинї подава́ли. Василя́-ж не було́, та й не було́! І слух про йо́го запа́в! Найбільш журя́вся за ним Нау́м, боячи́сь, щоб він сам собі не заподіяв сме́рти. Суму́ючи, часте́нько пла́кав, а ра́но і ве́чір моли́вся за йо́го Бо́гу, щоб його́ сохрани́в і на ро́зум навів, і привів би його́ до їх із На́стею, щоб було́ кому́ їх доглядїти.

Вже й год мину́в після́ Мару́сї. Старі відпомина́ли її, як тре́ба, і заплати́ли за сорокоу́сти,[211]) що найма́ли аж у трох церква́х, а у четве́ртім манастирі, і дяка́м за псалти́р, що шість неді́ль, по́ки Мару́сина душа́ лїта́ла круг її гро́ба, чита́ли над ним. Стара́ На́стя жу́ритця, нена́че сьогодня похова́ли дочку́, а Нау́м усе́ тілько її розважа́в й ка́же: „Що-ж робить? мо́лись Бо́гу! перете́рпимо тут, бу́де до́бре там. Єго́ сьвята́ во́ля! От Василя́ мині жальчійш, що — не дай Бо́же! — чи не пропа́в він і з тїлом, і з душе́ю!“ А сам усїм хазя́йством розпоряжа́в, і все дбав, а що зміг, то й сам роби́в не лїну́ючись. А що тілько збере́, хоч тро́хи чого́, так і роздає́ бідним, та неіму́щим. Усїх обдїля́є.

Ста́не було́ На́стя каза́ти: „Та чого́ ти так клопо́чеш? На́ що нам се? Чи воно́ є, чи нема́, усе́ рівно. Наш вік — день!“

„Та хоть би й час“, ка́же Нау́м, „не собі я роблю́, не для се́бе дба́ю. Усе́ в рука́х Бо́га милосе́рдного, усе́ Його́, а я тілько робітник Його́. Передаю́ че́рез ста́рців Бо́жих, у Йо́го сьвяті ру́ки. Гріх ле́жучи хлїб їсти; по́ки здужаю, повине́н і робити і бідним подава́ти. Повели́ть іти́ до Мару́сї, пійду́, хва́лячи Бо́га, а кому́ се оста́нетця, той і спасибі ска́же, і одпо-

минає нас, коли́ схо́че, а не схо́че, як хо́че, я своє́ ді́ло роблю́, по́ки є си́ла."

Мину́в уже́ і дру́гий год. На тре́тьому прийшо́в до них чоловік із го́рода, а він то́го лі́та ходи́в у Ки́їв, та й ка́же: „Кла́няв ся вам ваш Васи́ль!"

Нау́м так і скри́кнув од ра́дости. „Де́ ти його́ ба́чив?" та й гукну́в на На́стю (бо вже собі на ста́рості ста́ла глухе́нька), щоб ішла́ бли́жче слу́хати про Василя́. Зра́довалась і На́стя, бо й вона́ ду́же жалкова́ла, що не було́ об йо́му ні́якої чу́тки; підсі́ла до то́го чоловіка і проси́ла, щоб розказа́в, де він його́ ба́чив, і як йому́ пово́дитця.

От чоловік і ка́же: „Ба́чив його́ у Ки́їві і вже він не Васи́ль, а.... оте́ць Венеди́кт....

„Як се так?" закрича́ли обо́є старі.

„А так", ка́же чоловік, „що він там пішо́в у ченці".

„У ченці?" сказа́ли знов обо́є, та й ста́ли Бо́гу моли́тись і дя́ковати, що довів його́ до спасе́нного путя́.

„Він у Пече́рському монастире́ві і вже дя́коном, і при мині", так-то розка́зував той чоловік, „служи́в слу́жбу Бо́жу. А як розпита́в мене́, що я з сі́х міст і вас зна́ю, так закли́кав до се́бе і каза́в: „Кла́няй ся їм. Я їх", ка́же, „як отця́ і ма́тір почи́тую, і що́-дня, як служу́, то і їх, і вме́ршу дочку́ їх на Бо́жій слу́жбі помина́ю, і скі́лько дасть Бог віку прожи́ть, що-дня́ бу́ду їх помина́ти. Через їх молитви́, Бог мене́ спас і ви́рвав із рук дия́вола: як уме́рла Мару́ся, то я гріши́ий, біля неї закля́в ся, само́му собі смерть заподі́ять, і як похова́ли Мару́сю, я тихе́нько од них, щоб не спини́ли, пійшо́в за очи́ма, узя́вши тілько в жме́ню землі з Мару́синого гро́ба; щоб хоть з одно́ю земле́ю, що її́ покрива́є, уку́пі лежа́ти. Як я ішо́в і куди́ йшов через ці́лісїнький день і ніч, і знов день, — я ні́чо́го не тя́млю. Схаменува́сь уже́ над річкою, стою́ на кру́чі, а яки́їсь два ченці мене́ охре́щують і сьвято́ю водо́ю обкро́пляють, та гово́рють мині премудрії ре́чи. До́вго того́ було́, по́ки я в ро́зум, ка́же Васи́ль, прийшо́в, а зати́м ті ченці привезли́ мене́ у Ки́їв, у Пече́рский манасти́р. От, мене́ тут прийняли́ і до́вго розважа́ли, а да́лі, як прийшло́ од о́бщества моє́ увольне́ніє, то й постри́гли у ченці, а за го́лос і дя́коном настано́вили. Кла́няй ся-ж", ка́же, „моїм роди́телям; от їм про́скура сьвята́, і неха́й до ме́не прибу́дуть, коли́ ще прожи́ву на сьвіті,

бо тільки моєї й ду́мки, тілько і помишле́нія, щоб шви́дче бу́ти вку́пі з Мару́сею.“

Узя́в Нау́м про́скуру, поцїлова́в, та й заду́мавсь, а да́лї й ка́же до Василя́, нена́че він тут перед ним стоїть. „Адже ти вже тепе́р оте́ць Венеди́кт.... ти слу́жиш слу́жбу Бо́жу.... Чого́-ж ти спотика́єсся? Ей моли́сь, щи́ро моли́сь! Па́мятуй! що у **Отче нашій** чита́єм: „**Да бу́детъ во́ля Твоя́.... изба́ви насъ отъ лука́ваго!**“

На тім же мі́стї і в той же час обіща́всь Нау́м із старо́ю у Ки́їв їхати. Бог їх туди й принїс. Пішли́ по манастиря́м; за́раз у Пече́рському спита́ли ся про дя́кона з таки́х і з таки́х міст, про отця́ Венеди́кта. От їм черне́ць і ка́же: „І вже помяніте його́ за впоко́й! Він і прийшо́в не́мощний, та таки́ себе́ не поберіга́в; не слу́хав ніко́го; шука́в уся́кої бо́лїсти і заморйв себе́ зовсїм. Да́лї чах-чах, та недїль зо́ дві, як і поме́р. Та ще таки́ од суєти́ не збавився: умира́ючи проси́в, я́ко мо́га, щоб йому́ у труну́ положи́ли яко́їсь землї, що в йо́го у платку́ була́ завя́зана, а плато́к шовко́вий, кра́сний, хоро́ший плато́к, проси́в положи́ти йому́ під го́лови. То, я́ко зако́н запреща́є мона́хові такі́ї прймхи, то його́ і не послу́хали“.

Тя́жко здихну́в Нау́м, да́лї дошука́в ся його́ гро́ба і прийшо́вши з На́стею, наняли́ тут по нїм панахи́ду, і у грама́тку свою́ записа́ли.

До́вго-до́вго стоя́в Нау́м над гро́бом його́! да́лї здихну́в, перехрести́всь і ка́же: „Дай Го́споди милосе́рдний, щоб ти там знайшо́в свою́ Мару́сю!“

II.

ПЕРЕКОТИПОЛЕ.[212])

(В однім селї жили два мужики Денис Лискотун і Трохим, син бідної вдови Венгерихи. Денис був гарний паробок, проворний, і всї говорили: „ось росте наш голова!“ Трохим же тяжко бідував з жінкою і дїтьми. Мати нераз вказувала єму на Дениса, що заробляв багато гроша і приносив всякого добра до дому, не знаючи, що Денис злодійским способом богатїв. Раз якось коло Пречистої вибрав ся Трохим в ґуберньский го́род і став на час ярмарку на службу у якогось купця. На диво стрів ся тут з Денисом, що удавав бідного, щоби взяти більшу плату у купця. Денис змовив

ся з циганами, щоби обікрасти купця, та се не вдало ся, бо Трохим запримітив, що Денис не позамикав замків, хоч удавав, що замикав. Трохим остеріг купця і злодіїв зловили в ночи разом з Денисом і заперли в арештї. Як скінчив ся ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. Поспішав він домів, щоби бідній семї принести заробіток, аж ось здоганяє єго Денис, що якось викрутив ся з тюрми.)

Так ішли ніч; ранком скілько пройшли, тут сонечко ще не дýже піднялось, а вже стало дуже пекти, то вони звернули в лїсок, тай полягали спочивати. Як піднялось сонечко, що-то вже жарило! Нї вітер не дихне і нїщо не колишетця, так-так що ледве дихати можна. Наші хлóпцї хоть і заснули були, так не можна нїяк і влежати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взлїссї[213]) сонце є, жарить; так вони зайдуть у гущиню, так там ще й гірш; нї відкіль прохолоди нїякої, тілько що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відпютця; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому й легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріютця й тут, переходять на друге місце, та так знемоглись, що не здужають і поворухнутись. Цїлїсїнький день нї хмариночки-ж то!

Аж ось уже к вечеру, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули свобідньйш, поїли чого було, і пійшли.

„Як не полїнуємо ся“, каже Трохим, „то сьвітом і дома будемо. Від сього лїску до нашого села тілько двадцять верстов.“

„І велія милость, що будемо“, сказав Денис, „тілько не відступай: ти все пристаєш. Поспішай.“

От як ідуть, і верстов сїм учистили з полудня, — стала показоватись мов стїна чорна; далї од неї стали оддїлятись, мов клубки, густії хмари з золотими, од сонця, кругами. Клуби вютця, до купи збіраютця, і стїна все вишченько підбираєтця. Сонечко за тучу сховалось зарання, і птиця стала збіратись і чогось жде на себе. Самчики звивають самочок і як можна спішать у кого є дїточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетїли ховатись. Де-далї, де-далї, усе стихає, нї травка не колишетця, усе чогось жде великого, страшного! Далї стало й гуготїти, далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людий наїзджає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тілько й по-

казуєтця, а сонечко зовсїм зайшло: хмари спустились, так і не видко нїчого.

„А що будемо робити?“ став казати Денис, „як ми пійдемо? Скоро зовсїм буде темно. Страшно без дороги йти“.

„Аж он маячить лїсок!“ сказав Трохим: „поспішаймо туди.“

„Де лїсок? Я нї його, і нїчого не бачу.“

„Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходїм мерщій; усе темнїйше становитця.“

Вони поспішають. Піднялась і стїна. Стало зовсїм темно. Поки не блисне, то нїчогосїнько й не бачать перед собою. Стїна густа, чорна страшна надвинула і простяглась од сходу до заходу сонця, і із усїх міст блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по горам громадне каміннє качають і иньше, мов упаде, стукне, та й замовкне.... а тут луна і загрехотить по всьому небу, по всїм куткам сїєї великої хмари. Замовкне-ж грім, так чути щось гуде і клекоче, бурчить страшнїйше самого грому.... А блискавка безперестанно! І як блисне, так послї неї гірш нїчого не видно. „А де ти, Трохиме?“ казав, дрижачи, Денис. „Візьми мене за руку та веди; я швидко впаду. Ніг не підволочу!“

„Держись за мене!“ каже Трохим. „Тут уже не далечко. Он, від блискавки видно.“

„Та я бо сїєї блискавки боюсь. Ох, коли-б швидче до лїсу!... Бач, яка страсть іде! Ось і дощик.... Ой швидче поспішай!“

Зовсїм повис єму на руки Денис; і Трохим сам утомивсь, і його волоче; через велику силу дотащив його під густе дерево, положив, і сам звалив ся....

Тут же і вся туча надвинула як раз на той лїс і всюди небо покрила як саме чорне сукно; хоть скілько хоч дивись, — нїчого перед собою не побачив нїяк! Заревла престрашенна буря, шумить під небесами, носитця по полю, опіраєтця в лїс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомяти зовсїм. Гіляки тріщать, ломлютця, падають.... тут щось страшно загуло, аж сьвітить на ввесь лїс, грім покрило.... і разом геп!... упало аж земля задріжала! А тут грім як загремотить, і знов земля задріжала!... а тут ізнов такий же сьвіт, і шум, і знов щось упало, затріщало!... То буря пораєтця, вікові дуби валяє мов прутє! Як же хлине дощ і вже не йде а лле. По лїсу

шумить, з гори біжить річками, клекоче.... і од неї, од бурі, що бушує, і од грому, що так і розриваєтця над головами, шум такий і грохот, що страшно й згадати!... А тут блискавка червоним огнем очи засліпляє.... Именно представленіе сьвіту.[214]) Денис нї влежить, нї всидить, і не постоїть на одному місцї. Ходить, перебігає зпід одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить! „Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїсся нїчого!“ так голосно зо страху сказав він.

„Нї, я не сплю, та й не боюсь нїчого.“

„Грім убє.“

„Воля Божа! Я се знаю, та хоть і лежу, та молюсь Богу.“

„Хиба-ж він і помилує, як йому молитись?... Ух! як затріщало у лїсї знов!“

„Помилує, тілько покай ся!...“

„Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?

„А що-ж? Кай ся від щирого серця, твої гріхи не які великі? ти так грішен, як і всяк чоло.... Господи! що се?“ Тут вони впали обидва на вколїшки!...

Огнева стріла прорізала все небо і, як оком моргнути, вдарила в те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було, — його так до половини у мілку щепу розбило і всї гілля стерло і змяло, так що й слїду їх не осталось.

На силу підняв ся Денис; а се од них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сяженїв з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати: „Ходїм, ходїм відсїля! тут нас Бог побє!“

„Куди-ж ми заховаємось?“ каже йому Трохим: „бач, яке лихо по всьому лїсу? Отто грім запалив дерево; бач горить! Адже й далеко від нас; та й по всьому лїсу така халепа!“

„Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивитця на мене?“

„Бог з тобою! нема нїкого! Молись лучче Богу!“

„Мене й Бог не помилує! Ти думаєш я такий?... Ох, лице запалило!“

„Помилує, молись, кажу, та кай ся!“

„Де вже мині покаятись? Я той, що вас обкрадав. Не було другого злодїя в селї.... се моє дїло! Мене підводили

другі.... Я обкрадав вас усїх.... передавав Циганам, Москалям.... брав гроші та багатїв.... лавки обікрав.... вивертїв ся! Хотїв і тебе так, як оттого, що сидить і дивитця грізно на мене.“ Так сказав, не тямлячи нїчого, Денис, і бючи себе в груди кулаччем.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них упало!... обидва впали нечуственно. Трохим, підпливши водою од дощу, трошки очуствував ся, бачить — Денис бігає коло його, руки ламає, блїдий як смерть і не тямлючи сам себе, кричить: „Я не тілько злодїй, а й душегубець! зарізав нищого.... мав гроший у його знайти.... одежу свою закровавив.... а він онде сваритця.... Господи! і Ти мене не помилуєш?“

І став бігати, як не по своєму умі. Споміг ся трошки Трохим, піднявсь на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

„Нї,“ кричить Денис, минї Бог смерть дасть.... мене грім убє.... Я злодїй!... я прикидав ся добрим, на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку в селї не розказав.... тепер кажи! Ось-ось мене Бог убє; розкажи всїм, який я.“

„Та Бог з тобою, Денисе, що се ти думаєш? повір не минї, Богу сьвятому, що як я побожив ся, так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну нї в чім.“

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж очи палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затрещать дуби, як запалає де верх дерева якого, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане внї ума, і знов своє розказує, що він душогубець, злодїй, прикидавсь добрим і все таке. Далї представляєтця йому старець, що сваритця на його, і він почне розказувати, як убив його і все каже Трохимові: „Усїм, усїм се розкажи: нехай бережутця мене.“

Гремів, торохтїв грім, далї став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик; тілько блискавка не давала нїчого розглядїти; далї й та все потрошку усе тихше, усе меньше, далї вже блискає тілько далеко. Роздивив ся Трохим, аж уже стало на сьвіт займатись. „Ходїм,“ каже, „Денисе! вже ми недалеко від свого села. Ходїм швидче!“

„Братику, Трохиме!“ каже Денис, не сходячи з місця, „боюсь ворохнутись! Усе минї чуєтця грім, усе минї бачитця

той анахтемський старець!... Трохиме, голубчику, не розказуй нїкому нїчого!"

І знов Трохимові треба божитись; сяк-так розговорив його, пійшли.

Що досьвітком, що вже й сонечко зійшло, ідуть і все поспішають. Денис через усю дорогу хоть би пару з уст пустив, усе задумавшись іде, — далї як крикне: „А лучче-б мене грім убив!"

„Бог зна, що ти споминаєш!" сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякав ся: очи як жар горять і сам розлютований мов звір який. А все розговорює його: „Будь веселенький, каже, вже тілько пять верстов зосталось; се вже наше поле."

„Тілько пять верстов.... Тілько не видно, як з ким небудь пострічаєм ся і мене видаси! Пропадай же ти оден!" Та з тим словом так і повалив Трохима, і насїв його.

„Бог знає.... що ти.... Денисе, робиш!" сказав стогнучи Трохим під Денисом; далї став проситись: „Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Ей — велике слово, — нїкому нїчого не скажу! Возьми собі мої всї гроші, що тут зо мною, тілько не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх дїточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матїнка зостанетця? Братіком, батьком рідним буду тебе цїлий вік звати!... Не дай минї без покаянія вмерти! Дай же минї хоть часиночку Богу помолитись!..."

„Помолисся й на тім сьвітї!" лютуючи як звір, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимови і колїном його надавивши, а другою рукою достаючи ізза халяви ніж свій; так як нї поспішає, не справитця однїєю рукою. А Трохим знай проситця; здихнув і каже: „Господи милостивий!... Не несе Бог нїкого, щоб хто свидїтелем був моєї безвинної смерти!"

Тут і підкотилось перекотиполе[215]) од вітру і до самого його. Він глянув жалібно, та й каже: „Нехай се перекотиполе буде свидїтелем, що ти мене безвинно погубляєш!"

„Нехай свидїтельствує, скілько хоче! Знав же, на кого й послатись!" казав, регочучись, Денис і, знімаючи зубами піхву з ножа, з того ножа, яким усю дорогу краяв Трохимів хлїб і пропитовав ся.

„Господи милостивий! прийми мою душу!... Жіночко.... дїточки.... тату....“

Денис змахнув рукою.... хотїв щось, регочучись, сказати.... так ангел Божий, щоб не дать йому у сей час насьміватись, хлипнув йому у рот братовою кровю, і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

Прибігли двоє пастухів од череди і об'явили голові, що в такому і такому місцї лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людий послав, щоб коло того зарізаного караулили і щоб нї самі до його не підходили, і нїкого не допускали, а стане хто навязоватись, або що такеє робити, або казати, то його, як подозрительного, взять і до волости привести. Тут же написали до земського суда рапорт об такому случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імени і прозванію неізвістний, лежить благополучно на тім самім місцї, де його смерть постигла.“

Деякі з хазяйства пійшли з села на заробітки і ще не повертались до дому, та жінки їх і нїчого, і нужди нема. Трохимова-ж жінка й мати.... що-то почувши об сїм, у оден голос крикнули: „Ох лишенько! се ж Трохим, певно Трохим!“ і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб дозволив пійти оглядїти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до дому привести. Звісно, жіноче дїло: вони не знають порядку. Голова — і недай Боже нїкому і підступити, запретив, поки суд не виїде і не розвяже йому рук!

Аж ось, на другий день явив ся в село й Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартуе з усїма, кого пострічає. Бачить, що люде зіходятця все до волости, і він туди. Єму й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не стерпів і питаєтця: „Що-ж його жінка та мати кажуть?“

„Чиї?“ — дивуючи ся, питає його голова.

„Адже ви.... чи хто бак[216]) казав?... що, кажуть, то Трохим?“

„Ще незвістно і нїхто з нас об тім і не думав на те, що казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? може, ще й не наш.“

„Хто нї єсть, нехай собі лежить, поки зведемо,“ сказав, сьміючись, Денис. „А хто зарізав, свидїтелї скажуть.“ Деякі молодцї тут були, та аж зареготались і кажуть: „О, щоб тебе з Денисом! Вже хоть що, а латку й приставить. Де-ж таки в чистому полї свидїтелї. Вже коли порав ся, так сам на сам....“

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і крикнув: „Где мертвоє тєло?“

„На місцї, ваше благородіє!“ одвіт дав голова.

„Писар! одбери понятих[217]) честних людий, возьми з них присягу і веди до тїла: я сейчас буду. Голова! іди зо мной.“

Увівши голову в хату, защепнувсь і став його розпитовати, чи нема на кого якого сомнїнія, хто що казав при сьому дїлї.

Голова, як мав Дениса за чесного, то й не сказав, як він був приговорився, і не забризькав його. І так осталось.

Під'їхав і лїкар; заприсягли і понятії. Справник побачив між ними Дениса і каже: „Зачим же в понятії, та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариків.“

„Се, ваше благородіє,“ казав голова, „хоть і молод чоловік, а в нас із стариків нема такого розумного, понятливого і як то все умно розбере.“

Се-ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши се од голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „Хорошо, подавай його сюда!“ то, сеє, почувши, Денис дуже поблїд, а справник і примітив, і буцїм і нїчого.

Зібрались усї до місця, де лежало тїло; справник велїв понятим свидїтельствовати, чи нема боєвих знаків?...

„Та нема!“ гукнув Денис, здалеку стоячи: „Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем, та й амінь.“

Справник замітив і се, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свити на кінцях повирізовані, і як коло того знайшли гривеничок, та і догадались, що в свитї були гроші, та винято. Як же роззули чоботи і онучи, то і знайшли зашитих аж пять золотих. Тут Денис зовсїм забув ся, та аж крикнув: „Бач, і не признав ся!“ Та сказавши се, схаменув ся, зирнув, аж справник на його пильно

*

дивитця, — так він і не знав, куди йому очи дїти: заморгав, поблїд, та швидче між народ.... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка й мати Трохимові; за ними учепив ся й хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!...“ і припала до його з матїрю, а хлопчик, звісно дїтина, плаче, та кругом його облазить та дивитця.

Справник був повелїв одвести їх, щоб не мішали дїло робити, а далї й сказав: „Пускай они його оплачуть. Кров не вода. Ми своє дїло успіємо справити.“ І став коло їх з лїкарем, а Денис, як то привик хвастати, що все поперед усїх і усе-б то до панів рівнятись, так і тепер став коло справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пійшовши на заробітки? Хто мене, стару, немощну догляне? Лучче-б минї смерть заподїяно!“ і все таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій Трохимочку, хоть одно словечко! Дай минї порадоньку: як минї, без тебе, з дїтками бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свидїтеля, як тебе, замучували, як ти душу Господу віддав?“

„А се, мамо, що?“ крикнуло хлопя, граючись із чимсь, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись та на бакир шапку маючи, стояв: „Посмотри, што там такоє, і покажи сюда.“

Денис пійшов, виняв, подививсь, здрігнув увесь, зіняв у руцї і кинув геть. Сам же то поблїд, як стїна!

„Зачим ти бросив?“[218]) крикнув на його справник. „Што там такоє? Покажи сюда!“

„Та се нїчого, ваше благородіе! се так.... бурян,“ каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

„Какой бурян? покажи сюда!“

„Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник умірав, так за траву вхопив ся, так вона в його в руцї й зосталась.“

„Та какая-ж то трава? покажи сюда.“ Так допитував ся справник, бачачи, що Денис нї з того, нї з сього, усе більш мішаєтця.

„Та так не.... пере.... коти.... поле....“ ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилось туди їх багацько, та й показує Денисови і каже з дуру: „Ось, дядьку, ще таке, їх багато коло тата, вони мабуть бачили все....“ „Брешеш!“ крикнув Денис, одіпхнувши хлопця од себе, і вже не тямлячи, що й казати! Так-то вже в його Бог і розум одняв і язик попутав....

„Полно!“[219]) крикнув справник. „Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема, ти жалковав, що він не признав ся об золотих, тепер боїсся перекотиполя! Говори, чого ти боїсся його? Розказуй, как дело було?!“

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на всякому слові так його й піймає, і тілько що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситця і помертвіє. А далї — нїгде дїтись — і всьому повинив ся;[220]) за віщо, і через віщо, і як він зарізав Трохима: як той, сердешний, здав ся на перекотиполе; як, утїкаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялось йому за ноги перекотиполе. І як би не воно тепер, та хлопя з ним у вічи прилїзло, то може-б ще і одбрехавсь.

„Так вот какой он бездїльник!“ сказав справник, а далї напав на голову, і каже: „Как ти сьмів, голова, назначити у понятії такого ледащого?“

„Що-ж, ваше благородіе!“ приступив голова, а за ним і всї понятії, усе старики, сиві та чесні, „він у нас чесна душа — нїкому нїчого. Коли-б усї такі були, то-б і добре було!“

„Не було-ж у вас, у селї, якої шкоди, і на кого думаєте?“ спитав справник.

„Що-ж?“ сказали люде: „хоть часом і була шкода, так се не він. Як обиськовали, так він було де сам воровські вещи знаходив.“

„Говори, признай ся, твоє дїло?“ крикнув справник на Дениса.

Той як затрусив ся, і повинив ся у сьому, що як почав з курий красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнав ся з Москалями, природженими злодіями; як, і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далї як і старця немошного зарізав, надїючись у сього грішми поживитись; усе до чиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люде, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хто-ж на його надїяв ся, що воно

таке ледащо? Ми думали, що од його розумнїйшого, моторнїйшого, і чеснїйшого і в селї нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодїй, мошенник і душегубець!“

„Хоть люде, не знаючи, і думають про кого, що він добрий, а коли бездїльничає і кінцї ховає, то Бог його хоть не скоро, а завсегда виявить,“ сказав справник і велїв Дениса препроводить у го́род.

Достало ся-ж Денисові Лискотуну, за всї його дїла! котузї по заслузї. Полискотав його катюга добре і спроважено до товариства, туди, де козам роги правлять.

Так-то суд Божий не потерпів неправди, і хоть кінцї були заховані, так Бог об'явив; і через яку покидьку? — через бурян, через перекотиполе.

4. Евгенїй Гребінка

родив ся 1812. р. в Убіжищі під Пирятином (в Полтавщині). Від няньки-крепачки переймав малий хлопчина народні пісні й перекази і полюбив мову українську, а до того мав велику охоту до книжки. В 13-ім роцї житя віддав єго батько в ґімназию в Нїжинї, де молодий Гребінка товаришував з Олександром Атаназиєвим-Чужбінським, опісля письменником українським. Скінчивши ґімназию, вступив у військову службу, але небавом виступив з війска і став урядником в комісиї духовних шкіл в Петербурзї, опісля-ж учителем московскої мови і літератури у військових школах. Там познакомив ся з деякими українськими і московскими письменниками. Був се чоловік веселий, жартовливий, милий в розмові і визначав ся легким відтінком гумору, який пробиває ся в єго творах. — Умер в грудни 1848 р. в Петербурзї, а тіло єго перевезено на родину.

Писаня. Гребінка почав писати українською мовою, бувши ще ґімназиястом. Він переложив поему найзнатнїйшого поета московского Пушкина п. з. „Полтава“. Головним твором Гребінки є „Приказки“, себ то, байки видані 1834. р. в Петербурзї. Хоч автор взяв взірцї до деяких приказок з латиньского поета Федра і московского Крилова, однак єго приказки є взагалї творами самостійними, оригінальними. Взятий деинде сюжет обробив він відповідно національній вдячі і давав вираз національним властивостям українсько-руского народу. Але не тілько в обробленю, але й в доборі сюжетів виявляє ся народність байкописця. „Гребінка, пишучи приказку, малює нам тут же наші села, поля й степи сьвіжими та й не пожиченими фарбами. Коли сьміють ся він, то прислухайте ся — тут

же скрізь сьміх почуєте якийсь сум; коли-ж справді сумує, то слово єго процьвітає квітками щирої поезиї української. Широкі єго приказки, як наші степи, жартовливі вони та якось і сумоваті, як наші селяни; шуткуючи, сї приказки займають душу з-глибока". Так оцїнив Гребінчині приказки П. Кулїш.

Гребінка стає в своїх приказках в оборонї мужиків і людий неграмотних проти самоволї, неправди, і визискуваня і тим то єго імя стало голосним не тілько на Украïнї, але й в Московщинї. Гребінка видав також альманах „Ластівка" (збірник творів майже всїх тогочасних письменників украïньских), щоби земляки єго читали свої украïньскі писаня.

Чимало поезий і повістий видав Гребінка московскою мовою, а теми брав з украïньского житя. Деякі повісти московскі Гребінки переложено опісля украïньскою мовою.

Становище в літературі. Гребінка займає виднїйше місце в украïньско-рускій літературі. З єго писань мали приказки важне значінє для украïньско-рускої літератури, мали чималий вплив на єї розвиток. Гребінчині приказки і доси є найкрасшими зразками нашої байки по своїй силї, ориґінальности і задля щиронародного кольориту. Гребінка є неперечно талановитий голова украïньско-руских байкописцїв.

ПРИКАЗКИ.

I.

Ячмінь.

Син.

Скажи́ менї́, будь ла́скав, та́ту,
Чого́ ячмінь наш так поріс,
Що колосків прями́х я ба́чу тут бага́то,
А де́які зовсїм схили́ли ся уни́з,
Мов ми, неграмотні, перед вели́ким па́ном,
Мов перед судови́м на стійцї[221]) козаки́?

Батько.

Отті прямії колоски́
Зовсїм пусті́сінькі, расту́ть по ни́ві да́ром;
Котрі-ж поклякнули, то Бо́жа благода́ть:
Їх гне зерно́, вони́ нас му́сять годува́ть.

Син.

Того́-ж то го́лову до не́ба зво́лить драть
Наш пи́сар волосни́й, Они́ськo Харчови́тий!
Аж він, бачу́....

Батько.

Мовчи́! почу́ють — бу́деш би́тий.

II.

Ведмежий суд.

Лисúчка подалá у суд такý бумáгу;[222])
Що бáчила вонá, як попелáстий віл
На пáнській вúнниці пив, як мошéнник[223]) брáгу,
Їв сíно і овéс і сіль.
Суддéю був Ведмідь, вовкú булú підсýдки,
Давáй вонú йогó по-свóєму судúть
Трохú не цíлі сýтки![224])
„Як мóжна гріх такúй зробúть!
Воно́ було́-б зовсíм не дúво,
Колú-б він їв собі мясúво,“
Ведмідь сердúто став ревіть.
„Ато, він сíно їв!“ вовкú завúли.
Віл щось почáв був говорúть.
Да сýді річ з-почúнку перебúли,
Бо він ситéнький був, — і так опредíлúли[225])
І приказáли записáть:
„Понéже віл признáв ся попелáстий,
Що він їв сíно, сіль, і всякі слáсті;[226])
Так за такі гріхú його четвертувáть
І мясо розідрáть суддям на рівні чáсті,
Лисúчцї-ж рáтиці оддáть.“

III.

Мірошник.

На рíчечці якійсь малéнькій
Стоя́в колúсь млинóк, і в нім мірóшник жив.
Хоч не велúчкий млин, да, знаéш чепурнéнькмй;
Раз-пó-раз, день-у-день крутúвсь і гуркотів,
І хлíба вистачáв хазя́їну чимáло.
Колú нї забредéш к мірóшнику бувáло,
У йóго є і хлíб, і сіль, і сáло,
Чи то в скорóмний день — із мя́сом буханцї,[227])
Книш, варéники і всякі лагомúнки;
У пя́тницю — просіл,[228]) з олíєю блинцї,[229])
Пампýшки з часникóм, гречáники, стовцї.[230])
А в прáзник піднесé і чáрку калганівки.[231])
Мірóшник пáном цíло жив.

І тре́ба-ж, на бі́ду, позаторішню ве́сну
Його́ лихи́й поніс чогось за Де́сну![232])
Хоч не бага́цько проходи́в,
Зате́ бага́то ба́чив сьві́та:
Поба́чив він, як Сейм[233]) мов бішений шумі́в,
І як Десна́ ревла́ несамови́та,
Мабу́ть, воро́чавши не пятдеся́ть млині́в.
Верну́всь міро́шник наш до до́му,
До це́ркви пря́мо почухра́в,
Да Бо́гу мо́литця сьвято́му,
Щоб він ака́фисти його́ не в гні́в приня́в
І річе́чку його́ зробив Десно́ю,
Або́ хоча́ як Сейм, тако́ю, —
„Тогдї-б то вже я панова́в!“
Моле́бнї день-у-день Спаси́телеві пра́вить,
У ставники́ сьві́чки́ по де́сять фу́нтів ста́вить,
Все мо́литця, нї їсть, нї пє, нї спить....

„Земля́че, Бог з тобо́ю!
На те́бе десь тума́н у Ли́тві навели́,
Хиба́ забу́в ти, що вели́кою водо́ю
Воро́чають вели́кії млини́?
Їх Ни́мцї будува́ть уміють,
А вже не зля́пає наш брат;
Вони́ сами́ товчу́ть і ми́ють,
І ме́лють бо́рошно[234]) і сїють,
Здає́тця, що сами́ й їдя́ть.
А млин хоч чепурни́й у те́бе,
Да не для бистрини́.“
— „Бала́кайте про се́бе!“
Міро́шник заворча́в і рукаво́м махну́в,
Його́ моли́тви Бог почу́в!
По не́бу вітеро́к дмухну́в, —
Як во́рон, не́бо почорні́ло;
Шварну́ла бли́скавка — грім гря́кнув і загу́в;
Із хмар, як з лотоків, водо́ю зашуміло.
Мале́нька річе́нька, що так тихе́нько йшла,
Заклекотїла, заревла́,
І че́рез гре́блю покоти́ла.

Як на оси́ці лист, тремти́ть млино́к од фи́лї.
Вода́ напре́, дивись — то ви́скочив гвіздо́к,
То па́ля[235]) тріснула, то за́ставку розби́ло,
А да́лї і знесло́ млино́к.
Схопи́всь міро́шник, да пізне́нько!
Що по́ки йшла вода́ мале́нька,
Що-дня́ він хлїба мав шмато́к.
Лїт з де́сять був у нас судде́ю Гли́ва.
Да, зна́єш, захотїв на ла́комий кусо́к,
В Полта́ву перейшо́в: там, ка́жуть, є пожи́ва,
Вели́ка там вода́, хоть є й бага́то мли́ва...
Гледіть, добро́дію, чи ваш міцний млинок!

IV.

Будяк да коноплиночка.

„Чого́ ти так мене́, колю́чко, в бо́ки пха́єш?“
На конопли́ночку в степу́ Будя́к гука́в.
„Да як рости́ менї? і сам здоро́в ти зна́єш,
Що зе́млю у мене́ зпід кореня́ забра́в.“
Бува́ і чоловік сьому́ колю́чцї па́ра:
Люде́й товче́, да й жде, хто щоб його́ коха́в!
Я ба́чив сам таки́х, і мо́же-б показа́в,
Да цур йому́! боюсь: розсе́ржу комісара.

V.

Вовк і огонь.

У лїсї хтось розкла́в огонь.
Було́ то в осени́ вже пізно,
Вели́кий хо́лод був, вітри́ шуміли різно,
І би́ла о́желедь, і снїг ішо́в либо́нь;
Так, ма́буть, чоловік біля́ бага́ття[236]) грів ся,
Да ідучи́ й поки́нув так його́.
Аж ось не зна́ю я того́,
Як сїрий вовк тут опини́в ся.
Обме́рз, забо́втав ся;[237]) ма́буть, три днї не їв;
Дріжить, як мо́крий хірт, зуба́ми знай цокоче.
Зьвірю́ка до огню́ підско́чив,
Підско́чив, озирну́всь, мов торопле́ний сїв,
Бо з-ро́ду вне́рше він ого́нь узрів.

Сидúть і сам собі радíє,
Що смух йогó огóнь, мов лíтом сóнце, грíє.
І став він обтавáть, аж пáра з шéрсти йде.
Із лéду бурулькú, що знай кругóм бряжчáли,
Уже́ зовсíм пообпадáли.
Він до огню́ то рúло підведé,
То лáпу кóло жáру сýшить,
То біля́ пóломя кудлáтий хвíст обтрýсить,
Уже́ огóнь не став йогó лякáть.
Зьвірюка дýмає: „Чогó йогó боя́ться?
Зо мнóю він, як панібрáт!“
Ось нíчка утеклá, мов стáло розсьвітáть,
Мов почалó на сьвíт благословля́ться,
„Пора́,“ вовк дýмає, „у лóзи удирáть!“

Ну, щóб собі іти́ — нї, трéба попрощáться:
Скажéний захотíв огóнь поцíлувáть,
І тíлько що простя́г своє́ в багáттє рúло,
А пóломє йогó до-крúхти обсмалúло.

VI.

Сонце та хмари.

Ось сóнечко зійшлó — і сьвíтить нам і грíє,
І Бóжий мир як мáківка цьвітé;
На нéбі чúстому — ген! — Хмáра бованíє.
Та Хмáра надулáсь і річ такý гудé:
„Що вже менї се Сóнце надоїло!
Чогó воно́ так зéмлю веселúть?
Хоч я пасýплю ся — воно́ такúй блищúть...
Я полечý йому́ на зýстріч сьмíло,
Я здýжаю йогó собóю затемнúть.“
Дивлю́сь — і Хмáрами пів нéба замостúло,
На сóнечко мов нíчю налягló....
А сóнце вúще підплúло
І Хмáри ті позолотúло....

VII.

Соловій.

„Хто не вгадáє? я?
Отцé городя́ть[238]) небелúцю!

Щоб не пізна́в я Соловя́,
Щоб не пізна́в сю га́рну пти́цю;
Як тілько о́ком наведу́,
То і вгада́ю, де сьпіва́ка“ —
Так дя́дькови каза́в небіж,[239]) Грицько́ Підса́ка.
„Ході́мо, я тебе́ до лі́су поведу́,
Уся́кої там пти́ці є́сть бага́то,
Та бу́де со́ром, па́не-бра́те,
Коли́-б ти Соловя́ од ра́зу не пізна́в.“
Грицько́ви дя́дько одві́ча́в.
І ось вони́ дійшли́ до га́ю,
По га́єви уся́кий пта́х лі́та́є,
Щебе́че хто, хто сви́ще, хто гуде́,
Аж округи́ луна́ іде́.[240]).

Небіж.

Ось-о́зьде Соловій! яки́й червоногру́дий!
А дме́тця як, мабу́ть вели́кий пан!
Уже́ то не з-проста́ в його́ таки́й жупа́н.

Дядько.

Та го́дї, го́дї, Гри́цьку, бу́де,
Ту по́гань Снїгиря́ хвали́ть;
Ся пти́ця не сьпіва́, а як усе́ щебе́че —
Вона́ в гуртї як не́будь засвисти́ть;
А більше го́лову похню́пивши між пле́чи,
Насу́пившись сиди́ть.

Небіж.

Так ци́тьте — лише́нь ось я за́раз угада́ю:
Я вра́жий син, коли́ отце́ не він!
Уве́сь мов золоти́й, а кри́льця чо́рні ма́є.

Дядько.

Та бу́деш, Гри́цьку, вра́жий син:
Се про́сто Іволга[241]) зове́тця;
Вона́ із са́ду в сад лі́та́,
То ви́шні га́рно об'їда,
То оббива́ горо́х, а в сьпіви не вда́є́тця.

Небіж.

Так ось! коли́ поба́чив сьпівака́.
Яка́ мальо́вана, та шту́чна пти́ця!
Верти́тця — джеркоти́ть, по де́реву скака́ —
От-се то Соловій.

Дядько.

Се навісна́ синиця!

І до́вго так небіж дурне́нький
Між пти́цями знахо́див Соловя́,
А Соловій собі́ сіре́нький
Над ним сьпіва́в, схова́вшись між гілля́.

VIII.

Чо́вен.

Загра́ло, запінилось си́нєє мо́ре
І бу́йнії вітри по мо́рю шумля́ть,
І хви́ля гуля́є, мов чо́рнії го́ри
Одна́ за другу́ою біжа́ть.
Як те́мная нічка насу́пились хма́ри,
В тих хма́рах, мов го́лос небе́сної ка́ри,
За гро́мом громи́ гуркотя́ть.
Іграє́ і пінитця си́нєє мо́ре
Хтось чо́вен на мо́ре пусти́в,
Бурхну́в він по хви́лї, ниря́є по во́лї,
Од бе́рега геть покоти́в;
Качає́тця, бідний, оди́н без весе́льця.
Ох, жаль минї чо́вна, ох, жаль мого се́рця!
Чого́ він під бу́рю попли́в!
Ущу́хнуло[242]) мо́ре і хвилї вляглй ся;
Пусту́ють по пінї мавкй,[243])
Упя́ть забілїли, упя́ть простягли́ ся
По мо́рю круго́м байдаки́;
Де-ж чо́вен дїва́в ся, де пла́вле мій ми́лий?
Мабу́ть він не пла́вле, бо о́нде по хви́лї
Білї́ють із йо́го трїски́.
Як чо́внові мо́ре, для ме́не сьвіт білий,
Із ма́лку здава́в ся страшни́м;
Да як заховáтьця? не мо́жна-ж вік ці́лий
Пробу́ти з собо́ю одни́м.
Прощáй мій поко́ю, пуска́юсь у мо́ре!
І мо́же недо́ля і лю́тє го́ре
Погра́ютця з чо́вном моїм.

5. Маркіян Шашкевич

родив ся 1811. р. в селї Підлисю, Золочівского повіту. Отець єго Семен був сьвящеником в Княжу. Малий Маркіян часто бував в Підлисю, у свого дїда, любував ся живописним положенєм села і змалку наслухував звукам рідної мови. В школах Маркіян учив ся добре і своїм товаришам давав привід в науцї та відносив ся до них вельми приязно; тому й радо горнулись всї до него і слухали розумної і дотепної єго мови. Бувши ще ґімназиястом, писав Маркіян вірші польскою мовою. Бувало, як приїде на сьвята або на вакациї, писав принагідні вірші родителям на імянини, на новий рік і т. ин. В тих віршах проявляла ся нїжна любов до родини, а меньші брати і сестри вчили ся їх на память і загрівали свої серця єго чутєм.

Скінчивши ґімназию в Бережанах (тодї була она 6-клясова), вступив Маркіян до духовної семинариї у Львові і став слухати курсів фільозофічних (теперішня 7. і 8. кляса — відтак слухали ще семинаристи 4 роки наук теольоґічних). За незначну провину (що вийшов з товаришем за орудкою до міста і забавив ся довше, як єму було призволено) вигнали єго з семинариї.

Ся пригода добре навтямилась Маркіянови, позаяк отець відказав єму всякої підмоги. Треба було самому дбати про хлїб насущний, а ся журба о прожиток чимало підорвала і так слабосильне єго здоровлє і викликала опісля в нїжній душі Маркіяна сей сумовитий, розпучливий настрій, що так часто пробиває ся в єго думках. Однак недоля навчила єго про себе самого дбати, дала єму нагоду оглянути ся в сьвітї і пізнати людий. В борбі з недолею становив ся він певнїйшим, постійнїйшим, розвивав свої сили і тим тілько способом достиг він пізнїйшої своєї слави.

Маркіян забажав основної осьвіти. Він засмакував в книжках, а спрагнений єго дух сягав усе дальше і дальше. За короткий час познакомив ся Маркіян добре з літературою латиньскою і нїмецкою, котрих в школах може лишень прихапцем учив ся і вивчив основно польску літературу. Бібліотеки університетска і Оссолиньских достарчали чимало поживи для єго духа. Там допав він дїла Дубровского „Institutiones linguae slavicae“, Шафарикову історию славяньских літератур, дїла Лїндого, Раковецкого, Вука Караджича, Коляра — і нитка по нитцї дійшов до самого клубка. Тут єму розкрив ся великий сьвіт — Славяньщина з своєю поважною, величною стариною, з відмолоднїлими, відживаючими парістками. Все те переймала молода, повна сили й надії душа; з живим запалом молодецким слїдив, іспитував, загортав цїлу Славяньщину і заєдно розширяв свої відомости. Проживаючи на сьвітї, мав Маркіян неодну нагоду познакомитись з сьвітлими людьми, а сї знакомства не остали без впливу на розвиток єго таланту. Именно познакомив ся Маркіян з дїдичем села Княжого, Тадеєм Василєвским, котрий доставляв єму книжок польских і сербских, з Вацлавом Залєским

(Wacław z Oleska) і з ученим ческим Православом Кавбеком. Кавбек давав Маркіянови ческі книжки і оповідав єму про відродженє ческого народу.

Розглянувшись і роздумавши про все, дізнавшись, що Чехи і Серби двигнулись з тяжкого занепаду до нового житя національного, не находив Маркіян все-ж таки нігде того, що дух єго вищий прочував, а душа так горячо бажала. Він тужив за чимсь, глядів, чого в школах не вчили, чого не знаходив ні в старих, ні в нових літературах, бо він глядів своєї народної, банував за своєю родимою літературою. Як півсонно снувала ся перед єго умом якась нова, питома, своя народна література, але не було відваги без проводу самому пустити ся в незнакому путь. Пригодою попала ся в руки Маркіяна граматика української мови Павловского, а від Якова Головацкого дістав збірник українських пісень М. Максимовича і „Енеїду“ Котляревского. (Маркіян був тоді слухачем II. року фільософії, теперішньої 8-ої кл. ґімн., а Головацкий і Вагилевич, з котрими Маркіян тоді познакомив ся, були слухачами I. року.). Урадований, знайшов те, за чим так довго глядів, побачив живий приклад, переконав ся про можність народної рускої літератури, — загадав велику гадку, утворити чисто-народну літературу руску і сій гадці остав ся вірний до смерти.

Живо взяв ся Маркіян до свого діла, зачав збирати народні пісні, випитувати про народні звичаї, глядіти за рукописями і памятниками старини, учив ся сам без учителя своєї історії, своєї мови з народних пісень і казок, порівнуючи її з иньшими славяньскими. Та не скоро йде така наука, але зрозумівши велику мисль, полюбивши серцем душею свою народність, готов був Маркіян посьвятити все для свого народу. Що сам зрозумів наш Маркіян, про се бесідував і голосив між побратимами і товаришами шкільними, і не дивно, що маючи за собою добрі докази та вміючи до серця промовити, знайшов між молодими товаришами прихильників і однодумців.

В 1832. р. утворив Шашкевич з молодшими товаришами Головацким і Вагилевичем постійний кружок, названий иньшими студентами насьмішливо „рускою трійцею“. До того кружка приступили опісля иньші товариші, а кождий з них обовязував ся словом чести, весь вік свій трудити ся в користь руского народу і відродженя рускої народної літератури. Щоби осьвятити сю звязь, приняли члени сего кружка славяньскі імена: Шашкевич — *Руслан*, Головацкий — *Ярослав*, Вагилевичь — *Далибор* і т. ин. і вписувались в окреме альбум „Руска Зоря“. Душею сего кружка був Маркіян, а зпоміж иньших товаришів визначали ся найбільше Вагилевич і Головацкий.

Сю пряцю Маркіянову перервала смерть єго батька. Мати Маркіянова лишила ся з сиротами, а опіку над ними приняв Тадей Василєвский і щиро заняв ся долею Маркіяна. Треба було Маркіянови подумати про те, щоби стати підпорою матери і безпомічних сиріт. По скінченю фільософії приняла єго старшина духовна

(в осени 1833. р.) знов до семинарії, дізнавшись про єго бездоганне житє. Від смерти батька западав Маркіян на здоровлю і що весни виїздив до Княжого, де проживала єго мати у зятя, наслїдника Маркіянового батька. Однак хоч тїло було немічне, то тим більше трудив і кріпив молодий дух. В семинарії вступив Маркіян в тіснїйший звязок з кружком молодих товаришів і був їх провідником в патріотичних змаганях. Питомці семинарії бажали звеличити день уродин цїсаря Франца І. і тодї Маркіян написав оду „Голос Галичан“, що вийшла друком у Львові 1835 р. Був се перший твір поетичний в Галичинї, написаний чистою народною мовою рускою. Ся ода зазвенїла, як каже Миколай Устиянович, в серцях руских, мов „позавна“, завзиваючи мертвяків з гробу. Тодї пізнали галицкі Русини, що руска мова, замість котрої они доси вживали польскої, нїмецкої або латиньскої, також може стати лїтературною мовою. Ся гадка, щоб руску мову завести в лїтературі і в житю публичнім, спонукала Маркіяна, що того-ж року виголосив він в музею семинарскім перед духовною старшиною і перед спрошеними гістьми першу руску промову, а в осени устами Маркіяна і двох єго товаришів загомонїла руска мова з проповідниць в львівских церквах, де доси проповідувано по польски.

Маркіян бажав, щоб єго ідея обгорнула як найширші верстви рускої суспільности, і тому заходив ся видавати у Львові руску часопись. Однак не дістав на се дозволу. Задумав отже видати спільно з товаришами альманах і гадав єго назвати „Зоря“. Але цензор Венедикт Левицкий, професор теольогії моральної, не позволив друкувати сего альманаха. Єму не сподобалась чиста мова народна і фонетична правопись, якою була написана „Зоря“. Таке рішенє цензора звернуло бачність поліції на Шашкевича, мов би то він починав щось небезпечного. У него відбула ся навіть полїцийна ревізия, але не виказала нїчого підзорного. Маркіян придумував тепер вкупі з Головацким спосіб, як би „Зорю“ пустити в сьвіт. Змінивши деякі статї і додавши дещо нового, назвали они сей збірник „Русалка Днїстрова“ і видали єго 1837. р. в Будимі на Угорщинї. Однак львівска цензура сконфіскувала 900 примірників „Русалки“, що були вислані во Львова (видано з конфіскати доперва 1848. р.), лише 100 примірників, висланих до Відня розійшлись по Галичинї. Але в нещасливу годиноньку появила ся та „Русалка“. Замість помочи та заохоти найшли ся посьмівки та недовольність ба й вороговане. Показало ся, „що голова — то розум“. Були такі, що раді-б її витали, але не в тім строю; одному за се, другому за те невподоба; одному в сім, другому в тім недогода. Найшли ся й такі, що зовсім цурали ся такою невидальщиною і бісом на неї дивили ся. А нїкому тілько біди терпіти, тілько гризи зносити, як бідному видавцеви. Зарозумілість, односторонність, нерозум від ровесників і неровесників нераз доїдали єму до живого. Але Шашкевич переконаний о правости своїй, в чистотї серця терпеливо зносив всї наруги і докори, бо був певний, що лише та дорога, якою він ступає, доведе руский нарід до прозьвіти; лише

часом вирвала ся спід жалісного серця яка журна думка. Не упав він був на дусї, лише замкнув зранене своє серце для несьвідомих і отворив лише невеличкому кружкови приятелїв і знакомих, що зрозуміли єго гадку і горнули ся до него як до старшого соколика молодша братия. І з того часу не залишив Маркіян ніякої нагоди, де би дало ся щось зробити для своєї рідної мови, коли би можна хоч дорогу показати або провести хитких і нерішучих. Не зважаючи на слабовите здоровлє, робив, що здужав в усякім заводї. Чи стихом, чи словом до товаришів, старав ся поострити увагу родимців. Одно було у него завсїди на думцї: свій рід, своя мова, своя література, своя народність! Коли Маркіян був на 4-ім роцї теольогії, радив єму епископ перемиский Ів. Снігурский, пізнавши єго здібности, щоби висьвятив ся безженним та дослугував ся висших почестий в єрархії. Однак рада матери перемогла: Маркіян любив сельский люд бажав трудити ся для єго просьвіти і добра. Він оженив ся, а висьвятивши ся, пішов на адміністрацию до Гумниск, відтак до Нестанич, а на остаток на парохію до Новосїлок лїских. На сих лихих приходах терпів він великий недостаток, бо грудна недуга, яка вже проявилась у него на 4-ім роцї теольогії, підривала щораз більше єго сили і він не міг, як слїд, займатись сїльским господарством. Зате з усею ревностию працював він для своїх парохіян, котрі вельми єго полюбили, іменно за гарні науки церковні, голошені чистою народною мовою. Але як би на перекір своїй лихій долї поступав Маркіян так, що чим більшого дізнавав угнїту, чим більше терпів тїлесно, тим більше затоплював ся в книжках, тим пильнїйше читав і писав.

Тодї то читав Маркіян з великим запалом українські твори Артемовского-Гулака, Квітки, Гребінки, Метлиньского, перші писаня Кулїша і Шевченка і не дивно тому, що Україна мала на єго творчого духа такий вплив чародійний. Він бажав, щоб і Галичина поступала в розвитку рідної мови і в змаганях просьвітних рівним кроком з Україною.

Однак немічне тїло щораз більше занепадало при безнастанній працї. В тяжкій недузї дістав радісну вістку, що обіцяно єму парохію в Золочеві, а приятель єго М. Устиянович, що був тодї сьвящеником в Славску, запрошував Маркіяна на жентицю в Скільщину. Тимчасом недуга більшала, а сили єго опускали так, що тратив слух і зір. В 1843 р. закінчив своє бідолашне житє найлїпший син матери Руси, що збудив її до нового народного житя. Маркіян лишив сина Володимира, що в 60-их роках визначив ся як поет лїричний.

Писаня. Першим плодом більших розмірів на полї літературної дїяльности Маркіяна була Русалка Днїстрова, видана в Будимі 1837 р. Се була перша руска книжка в Галичинї, писана народною мовою і нею розбудив він галицких Русинів до нового народного житя, та з'єднав собі тим безсмертну славу. Але ще перед виданєм „Русалки Днїстрової“ писав Маркіян деякі поезиї. З поезий Маркіянових надруковано доси девятьнайцять, деякі роз-

сипані в рукописях поміж колишними приятелями і знакомими. Поезиї — се головні твори Маркіяна, якими він здобув собі перворядне становище в українсько-рускім письменстві. Именно думки єго, як каже Я. Головацкий, повні глибокого чутя, пливуть спід самого серця гладкою, звучною, чисто рускою мовою; рідко в них свобідна, безжурна гадка, найчастійше глибока, сердечна туга, жаль та скарга на недолю, аж серце розриває, — словом, справдешне пятно народної поезиї рускої.

Окрім лїричних думок загадав був Шашкевич написати епічну поему більших розмірів п. з. Перекиньчик бісурманьский. Богатирем сеї поеми мав бути ґр. Вацлав Ржевуский (Ревуха), щó по упадку Наполєона І. переселив ся до Арабії і там приняв віру і звичаї музулманьскі. Опісля вернув Ржевуский в Саврань на Поділю і жив у великій приязни з поетом Тимком Падурою, котрий намагав ся на Україні викликати повстанє проти Росиї. В 1831. р. пропав Ржевуский без слїду в битві під Дашовом на Поділю. Маркіян бажав отже в сій поемі зобразити тогочасний побут суспільний на Україні, однак лишив тілько малу частину п. з. Бандурист, зобразивши в ній народного українського сьпівака бандуриста.

Шашкевич переложив з ческого поему Короледворска рукопись з Судом Любушиним, з котрої було друковано кілька частин. Окрім того переложив кілька народних пісень сербских і частину з поеми Северина Ґошиньского Zamek Kaniowski та цїлу староруску поему Слово о полку Ігоревім. (Сей останній переклад запропастив ся).

Шашкевич написав також гарною, цьвітистою прозою казку Олена, а в Псальмах Русланових виявив величні гадки, глибоку віру і основне знанє народної мови. Головацкий, друкуючи в Вінку сї псальми, додав від себе вельми цїнну і справедливу замітку: „Кажеш, приятелю, що простим язиком нашим не можна лише о домашних, щоденних річах бесїдувати, що руский народний язик зовсїм неспосібний до виразу висших понятий. От тобі показав живим приміром Шашкевич, як можна взнести ся високо, як можна своєю мовою без чужої примішки і найвисші понятя о Бозї гладко висказати, — та ще як сильно, як мудро, як рішучо, основно. Не язик народний винен, але ти сам, бо (вдар ся в груди) не знаєш єго, не вмієш по руски. Шашкевич не рік, не два розбирав народну бесїду; — тепер видиш, як єму гнеть ся всюди під лад. Не лїнуй ся, працюй, то й тобі лекше піде; але знай, що без працї само до берега твого не приплине“.

В сїм релїґійнім настрою душі переложив Маркіян деякі частини євангелія св. Матея і цїле євангеліє св. Йоана рускою мовою і списував собі деякі проповіди для своїх парохіян, що визначають ся не лише чистою народною мовою, але й популярним складом і сердешною простотою християньскої науки.

Шашкевич дбав також про просьвіту шкільних дїтий, а бачивши, що нема шкільних книжок руских, написав Читанку, що

вийшла по єго смерти двома виданями. Він займав ся історичною минувшиною України-Руси, робив на тім полї основні студиї і написав після Бантиш-Каменьского коротку розвідку О Запорожцьох і їх Сїчи. Робив також над словарем етимольоґічним церковно-славяньского язика, бажаючи тим положити підвалину до всїх своїх язикових робіт. Однак побачивши, що се далеко єго завело-б, що єсть багато дечого потрібнїйшого, тай поміркувавши, що не єго здоровлє було до такої трудної і безнастанної працї, лишив сю роботу, а став збирати материяли до Істориї наверненя Славян до віри християньскої. Се недокінчене дїло десь запропастило ся.

Шашкевич вважав, що фонетична правопись зможе найкраще передати звуки рускої мови і єї окремішности, тому й зробив до того почин в „Русалцї Днїстровій“, виказавши з другого боку в окремій розправі Azbuka i abecadło, виданій по-польски і в рецензиї книжки Ос. Лозиньского „Ruskoje Wesile“ в „Русалцї Днїстровій“ непригідність латиньскої азбуки для рускої мови.

Становище в літературі. Маркіян Шашкевич за короткий час свого житя трудив ся невсипучо в різних напрямах на полї літературнім, а хоч небагато полишив по собі творів, однак став творцем нової доби літературної в Галичинї. Він переломив мертвоту поміж рускою суспільностю в Галичинї і вказав, що лише народною мовою можна довести руский нарід до просьвіти і самосьвідомости. Коротке житє не дало єму спроможности скріпити сей напрям народний і забезпечити перед шкідними впливами, однак кинене ним зерно не пропало марно, а видає щораз красші плоди.

I.

ПОБРАТИМОВИ,

посилаючи єму пісні українські.

ДУМА.

От так, Николаю, Вкраїньскі вірлята
І веселять душу й серце загрівають;
От так, Николаю, рускі соколята
То в голос, то з-тиха матери сьпівають:
Аж мило слухати, як то серце бєть ся,
Коли з України руская пісенька
Так мило-солодко вколо серця вєть ся,
Як коло милого дївка русявенька.
Так 'го обнимає, так до себе тисне,
Пригортає і любує,
І голубить і цїлує,
І плеще і тїшить,
І медочком дишить —

Що трохи не скажеш: пусти мене, пісне!
Аж тут і небавком буйний вітер повине,
Гостинець вже иньший, от вже думку несе.
Несе й каже: — сю ніч степами гуляв я;
Нагулявшись до волї, по могилах лягав я,
Буцїм то спочити — а то підслухати,
Як то стара бувальщина буде розмовляти:

Про давні лїта,
Про давні часи,
Як слава гула
Сьвітом в округи;
Про руских батьків,
Боярів, князїв,
Про гетьманів, козаків.

І стане повідати зразу так мило,
З-тиха й величаво, мов над морем цвила
Цьвіт-доля любенько — потім голоснїйше
Застогне, заплаче, що раз то сумнїйше,
Сумнїйше, страшнїйше гукне, засковиче,
Спід могил, казав бись, старих людей кличе:

Щоби поспитати
Про спис, про шаблюку;
Щоби розвідати
Про орду канюку: [244])

Як руским тїлом згодувала ся;
Як русков крівлев наповала ся;
Як руска шаблюка все її витала,
Як кривим зубом серце добувала;
В пущи вигідненько на нічлїг стелила,
В воду — під могилу спати кладовила. —

І знов згомонить ти нишком, мило-немно, [245])
Як в сумерк вечерний, півсонно, півтемно;
І луну розпустить ген-ген долинами,
І гомоном шибне ген-ген дубровами;
Нї то комусь-то, десь там повідає:
Як то колись-то красою засяє;

Як при Чорнім морі
Себе заквічає;
В степах на просторі,

Весело заграє;
Як в водах — Днїпрі
Змиєсь, прибере ся,
Легеньким крильцем
На Днїстр занесе ся:
В тихенькім Днїстрі
Собі пригляне ся;
Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотить,
Під небо, до сонця
Ген-ген полетить;
Під небом, край сонця
Сонїчком повисне:
І буде лїтати,
І буде сьпівати,
І о рускій славі
Скрізь сьвіту казати!

II.

НЕЩАСНИЙ.

Кому Бог в груди дав серце мягеньке,
І дав вродитись в добрую годину,
Щастє, як лїтом сонїчко тепленьке,
В житю 'му всяку огрівае днину;
І сьвіт 'му милий і солодка нічка,
Мисли веселі і серденько грає,
Як у дуброві тихенька кирничка,
Днина за днинов так єму спливає.
Лиш хто в посестру взяв тяжку недолю,
Що давить серце, як відьма кощава,
Хто вражій нуждї попав ся в неволю,
Кому з журбами і сон і забава:
Тому нїт місця анї супокою,
Нудить си сьвітом і нудить собою,
Туга до серця як гадь ся вселила,
З'їдає мисли як змия зірочки,
Груди зсушила, здоровлє знорила,
Хлїб 'му не милий, не терпить сорочки.
Ще-ж то хто може із серця сплакати,
Чи у куточку, чи за углом хати,

Чи у грудь брата або в жменю друга,
Хоть на часочок сплине з серця туга:
Лиш коли слези в грудех скаменїли,
І в тяжку скалу над серцем ся збили,
Разів із десять що день рад бись вмерти —
Годї! а годї!... потїхи, нї смерти! —

III.

СУМРАК ВЕЧЕРНИЙ.

Сонце ясне померкло, съвіт пітьма насїла;
В шир і вздовж доокола сум ся розлягає;
Чагарами густими тьма вовків завила;
Над тином опустїлим галок гамор грає;

Там нещасен думаю, тяжка мов могила
Серед степу о північ сумненько думає...
Згадка в души печальній тужно згомонїла;
Бо сплинули радощі, як Днїстер спливає;

Нависло ясне небо чорними хмарами,
Тяжкими густі бори склонились тучами,
Зойкнули дуброви і лїси застогнали.

Весело ми з тов гудьбов, та й з тими лїсами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними марами,
Студена тая доля к серденьку припала.

IV.

ПОГОНЯ.

Чи то сокіл пташку жене?
Чи то буря хмару несе?
Чи люта джума летить?
Нї!... то козак конем садить!...

— „Гуляй, вороненький, гуляй,
Врага постигай!
Відобємо дївчиноньку,
Пана твоєго сестроньку.

Як прилетиш, поздоровить,
І поплеще і промовить,

Погодує тя рукою,
Рученькою біленькою;
І напоїть тя водою,
Водонькою студеною.

Гуляй, гуляй на всї сили!
Чрез болота, чрез могили;
Чрез дуброви, через луки!...
Потанцюєм з Татарином!

Не нагріюсь вражим сином,
Як попаде в мої руки;
Скоро блисну 'му шаблею,
Розіллється біс мазею!" —

На ту правду забожив ся...
А зогнувши ся дугою,
До коника приложив ся,
Шпарков полетїв стрілою.

Анї єго не спиняє
Рів анї могила,
Вітром їх переліτає,
Як би мара 'го носила.

Куда гониш, бісноватий!..
Сьвіт вже смерком почорнїв,
Сумненько пугач запів,
Нї там людей, нї там хати!

Блуд ту свище, туман грає,
В густі лїси заведе;
Козак на се не зважає,
Гомонить си та й жене.

Станув — к земли припадає
Послухати, де дуднить,
Знов на верх ся вихопляє,
Бистрим соколом летить.

І счез стрілов в густій мрацї,
Дудонь замовчає;
Може лїг вже де в байрацї,
Та й вовк доїдає.

Десь поїхав, ти козаче?
Темно, тихо і страшненько —
Часом лиш ворон закраче,
Закраче сумненько.

* * *

Чи то вірли крильми бють ся?
Чи зірки сияють?
Ні.... то козак з врагом труть ся,
Мечами блискають.

Та вже Татар утомив ся,
К земли сильно вдарен пав....
Ще раз двиг ся, роз'ярив ся,
І дївчині необачній
Головоньку з плеча зняв.

І кинув ся, мов звір лютий,
Козак сильний на врага,
Грудь розколов, щоб добути
Серце диве [246]) Татара.

Завіз сестру до домоньку,
Поховав ю у садочку,
Посадив над нев руточку,
А в головках калиноньку.

Сам затужив, та й заплакав,
Та й став ся сумненьким,
Та й затужив, та й засьпівав
Голосом тихеньким:

— Як би я в сій сторононьці,
Як би я безрідний жив!
Батько, ненька в могилоньці,
Та й сестрицю враг вмертвив.

Ходім, коню, в чужиноньку
Думочку думати,
Ходім, коню, на Вкрайноньку,
Степами блукати!" —

V.

ВЕСНЇВКА.

Цьвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
— „Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай минї долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила;
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоби-м згорнула
Весь сьвіт до себе!“ –

— „Доню голубко,
Жаль менї тебе,
Гарная любко.
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде;
Краса змарнїє;
Личко счорнїє;
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде“.

VI.

ПІДЛИСЄ.

Шуми вітре, шуми буйний
На лїси, на гори,
Мою журну неси думку
На Підлиські двори.
Там спочинеш, моя думко,
В зеленій соснинї;
Журбу збудеш, потїшиш ся
У лихій годинї.

Там ти скаже дуб старенький,
І єден і другий,
Як там жив єм ще маленький
Без журби, без туги.
Там ти скаже та соснина,
Й всяка деревина:
Як там грало серце моє,
Свитала година.
У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.
Там колодязь студененький
А дуб воду тягне;
Не так щастя, як той води
Моя душа багне.
Підлисецка горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.
Веселая сторононько!
До серця-сь припала;
Душа тебе, як милого
Мила забажала.
Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило!

VII.

ЛИХА ДОЛЯ.

Ох! ти доле, лиха доле,
Гадино їдлива!
Переїлась моє щастє —
Гіренька годино!
Запустила-сь в мою душу
Журбу і розпуку;
Учинила-сь мому серцю
З гараздом розлуку.

Ой, місяцю, місяченьку,
Тихенько думаєш;
Моєй тяжкой недоленьки
Ти певно не знаєш!
Ой не знаєш, ой не знаєш,
І не будеш знати:
Як то тяжко сиротоньці
В сьвітї загибати!
Сам не знаєш, нї сестричка
Зьвіздонька не скаже:
Як то гірко, сли недоля
Милий сьвіт завяже!
Тобі хиба тілько смутку,
Що хмара насуне;
А радощів з зірочками
З межи вас не труне;
А менї ось на сім сьвітї
Своє серце їсти:
Бо з недолев бороти ся,
Як під воду плисти.
Десь за морем, за горами
Мій гаразд здрімав ся;[247])
Десь з безвістей, темних лїсів
Мій смуток пригнав ся.
Ой пригнав ся, тай вороном[248])
Надо мнов лїтає;
Бє ми серце тяжким крилом,
Радість розбиває.
Вчора вечір чорна хмара
Менї говорила:[249])
— „Чудуєш ся, побратиме,
Де ся доля дїла?
Твоя доля, то я була —
Я тя не минаю:
Вкривала-м тя чорнов мраков,
І тепер вкриваю.
І над гробом твоїм мраки
Ще мої повіснуть!“ —
Ой надїя!... таку долю
Най ю громи тріснуть!...

VIII.

НАД БУГОМ.

Гей річенько бистренькая!
Гей, стань, — подиви ся,
Як я плачу, як горюю,
Зо мнов пожури ся!
Твої води веселенькі:
В них рибонька грає;
Моє серце розпукаєсь, —
Од журби ся крає.
Трава к тобі з любощами
З берегів ся хилить;
Вовна[250]) її поцїлує,
І на перед стрілить.
Моє серце бідненькоє
Радощів не має:
Лиш розлуку із долею —
Лиш слезоньки знає.
Рано встану, тай заплачу —
І вечером плачу:
Доле-ж моя веселїйша,
Коли-ж тя побачу?
Журбо! тяжка розлучнице,
Чом не пропадаєш?
Доле-ж моя, — зоре моя!
Коли-ж засвитаєш?...
Гей річенько бистренькая!
Гей, стань — подиви ся:
Як я плачу, — як горюю, —
Зо мнов пожури ся!

IX.

БАНДУРИСТ.

(Уривок із піснотвора „Перекиньчик Бісурманьский“.)

1.

Бувало весною, як лїс розвіє ся,
І чистими птичок гукне голосами,

Дуброва, як дівка, в цьвітє прибере ся,
Пчілка зазвонить лугами, полями,
Стадами весело заграє долина,
А в річці рибонька аж носить водою;
З пісеньков із поля вертає дівчина,
Плугатор за плугом з довгою думою; —
Бувало весною, мов голуб сивенький,
Із оком ясненьким, як око сьвятого,
Під полов бандурка, в устах пісень много,
Що року приходить Соловій старенькнй,
А всї 'го за батька рідненького мали;
Старі і дїти, молодцї й дівчата,
Як батька з дороги всї єго витали,
У селї 'му кожда своя була хата. —
Бо й годен був того. — Бувало з'явив ся
Мов сонце на небі — засьпіва', заграє,
То всякий веселий, о журбі й не снить ся;
Бо-ж то нема пісні, як сей засьпіває!...
Заведе довгими думки голосами,
Спід могил, казав бись, холодочком віє,
З-тиха поговорить з батьками-князями;
Старі молоднїють — бо й сам молоднїє.
Або-ж і дівчата; коли засьпіває,
Тьохкають серденька, бо він відгадає,
Що із миленьким говорять дівчата,
Дївка спаленїє, спустить оченята,
Зиркне по миленькім, очами питає;
Де він придивив ся?... як він добре знає?!...
За тоє всякому припав до серденька,
Як до голубонька голубка сивенька;
За тоє 'го всюда звали соловієм.
Пісні-ж бо то, пісні! ми таких не вмієм'!...

2.

Як гомін по лїсї, звістка несе-сь мила:
— Іде соловій наш! нові несе пісні,
Пісні нечувані і думки незвістні! —
Радість у серденьку всякому зацвила.
І вийшли на зустріч і ждали на мостї;
Підходить: склонили-сь, згомонїли: „Гостї!...“

До села приводять — всякого витає,
О щастю, здоровлю, родині питає.

* * *

Чого-ж то у лузї головку склонила,
Відай тучу чує березочка біла?
Чого-ж то півець наш, чого він сумує?...
Видко з тяжкою журбою несе ся,
Бо око стемніло, тяжко серце бє ся,
А на личку смуток — чи нещастє чує?...
Іде селом, бувало, весело і сьміло,
З хаткою, з деревцем кождим розмовляє,
Вдарить в бандуру, з дрібненька заграє
Козачка чи шумку — аж згадати мило!...
А нині, як не той — сивий волос клонить
На грудь пісньословну — журить ся сумує,
Мовчки поступає, пісеньку не звонить,
З дітьми ся не бавить — чи лихо віщує?!...
Чи жаль тисне серце за другом миленьким,
Може за сестрою, за братом рідненьким?...
Чи може ідучи з далекой дороги,
Ходом утомив ся і примучив ноги?...
Не змучив він ноги, ходом не втомив ся;
Вчуєте, пташечки, чого зажурив ся.

3.

Присїв на царинцї, молодь обступила,
Як цьвіточку пчоли — а старшина сїла.
І виняв бандурку і обтер полою,
І став ї строїти, і повів рукою
По струнах з легонька.... струни згаморили....
Півець розуміє, бо з ним говорили;
Вже літ сорок кілька їх бесїду знає.
І вдарив сильнїйше і скорше тручає,
І стали греміти та Бескидским громом,
І стали шуміти та степовим шумом —
То знов закипіли, як води старого
Отця-словутиці[251]) — бо о нїм думає
Півець і мислею честь єму сьпіває —
То знов злебедїли як би галич много

Стадами злетівши чисте поле вкрили —
То знов з легонька з-тиха гомонили,
Мов згадка літ давних, минувшої долї,
Що раз то тихше і тихше бринїли,
З думкою півця розплились по полї,
А на конець зглухли — зовсїм заніміли!...

ПЕРЕКЛАДИ.

а) Із Короледвірскої рукописи.

1. Китиця.

Віє вітренько з лїсів князевих;
Біжить миленька к потоку.
В ковані відра черпле водицю;
Водою к дїві пливе китиця.
Кита пахнюща з рож і фіялків;
Яла ся дїва киту ловити;
Пала, ой! впала в студену воду:
— „Ко бих відала, китице красна,
Хто тя в порхоньку посадив землю,
Тому бих дала золотий перстень;
Ко бих відала, китице красна,
Хто тебе ликом звязав мягеньким,
Тому бих дала з коси єглицю;
Ко бих відала, китице красна,
Хто тя студенов пустив водицев,
Тому бих дала вінець з головки.“ —

2. Лишена.

Ой, ви лїси, тїнні лїси,
Лїси милетиньскі![252])
Чом ви ся зеленїєте
В зимі, літї рівно?
Рада бих я не плакала,
Не нудила серцьом;
Та скажіте-ж, добрі люде,
Хто-б не плакав озьде?
Де мій батько, батько милий?
Загреблен в ямоньцї.

А де-ж моя добра мати?
Травов порастає.
Нї ми брата, нї сестриці,
Милого ми взяли! —

б) Сербскі пісні.

1. Дївчина а риба.

Дївчина край моря сидїла,
Сама до себе так говорила:
— „Ой, милий ти мій Боже!
Чи є що ширше над море?
Чи є що довше над поле?
Чи є що швидше над коня?
Чи є що над брата дорожше?“ —
Риба д' ней з води говорила:
— „Дївчино, мало ти знаєш!
Ширшоє небо над море;
Довшоє море над поле;
Швидші суть над коня очи;
Від меда солодший цукор;
Над брата дорожший милий!“ —

2. Дївчина до рожи.

Ах, моя водо студеная!
І моя роже румяная!
Чогось ти так рано процвила?
Не маю кому-б тя вчахнути:
Вчахнула бим тя неньці,
Та неньки не маю;
Вчахнула бим тя сестриці,
Сестра ся віддала;
Вчахнула бим тя братови,
Братчик у війско пійшов;
Вчахнула бим тя милому,
Та миленький далеко,
За трома горами зеленими,
За трома водами студеними.

XI.

ПСАЛМИ РУСЛАНОВІ.

I.

Хто з Богом, Бог з ним, — мовлять люде наші і добре мовлять; бо хто, яко Бог? — Бо цурати ся тобов будуть люде і стануть тя судити сусїде, і брат твій скаже: нїт менї брата, і отець твій скаже: не мав єм сина, а матїр твоя назве тя гадиною, син твій двигне руку на тебе, а свояки твої виречуть ся тебе і вержуть на тя соромом, неславляти тя стануть далеко і широко, бо не вгодив єсь їх лихій волї.... Але ти не журись, не вдавай ся в розпуку, бо хто яко Бог? — Той, що звелїв нїчому зробити сьвіти, величное сонце і місяць і тьми зьвізд, що велїв темноті перекинути ся в сьвітло, з котрого долонї сверкнули огнї і вдарили води, котрого невидиме око видить гадки душ наших, котрий спряг собою безначаток і безконець, котрого серце всему сьвіту серце, а воля — гаразд всїх віків і всїх сторін щастє, той з тобою — Бог з тобою!

II.

Великий єсть Бог і велике імя єго! З небес на землю, від кінця сьвіта до кінця простирає ся воля Єго; всьо, що під сонцем і висше сонця в сьвітї і за сьвітами, розгомонює мудрость безначальну і безконечну Єго; а перед сею мудростию марниця всї мудрости наші, як крапля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед віками. Мудрость і воля Єго суть двоє і єдно, як душа і мисль єї, поломінь і огонь. Мудрость тая сьвітови, що вода рибі, що людям воздух, що надїя серцю чоловічому, возьми тее а погибне сее. Гордиш ся, чоловіче, умом твоїм і розумом твоїм, як день сьвітлом, забувши на сонце, як в подобі ворона павляним пірєм; гордиш ся і кажеш: нїт Бога! — то й тебе нїт — сон єсь і мара, а твоє імя вітер на степах України, а мисль твоя — дим і заворот, а житє твоє, житє каміня у землї глубоко, а надїя твоя піна на водах, і не лишить ся по днях твоїх слїд. Мраки огортали тя по сїм, і темнота гірка наляже на тя по тім боцї, бо Бог хотїв, що бись сьвіт видїв; а ти в пітьму влюбив ся — і вволить ся ти воля твоя.

III.

Віра серця мого як Бескид твердо постановилась на любови. — Смуток твій знидіє, а радість слїди єго позмітає, а сумна північ буде ясним полуднем, і звеселиш ся, а око твоє заблищить зірничкою в буйній пітьмі житя твоєго і огорнеш ся зоревою свитою тихомиря і линяєть над тобою милость Божая, бо надїя із серця твого не втекла — бо хто яко Бог!

Сполошиш ми долю і проженеш щастє, день ми спаморочиш і сьвіт ми западе, нуждов мя вдариш і нашлеш ми злиднї, сьвіт ми спустїє і йме ворогувати, знидїє радість і плач мя огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч ми несонна і горюванє з сонцем, вирвеш ми очи і душу ми вирвеш: а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любови і віри не видреш; бо руське ми серце, та й віра руська.

XII.

З ПЕРЕКЛАДУ ЄВАНГЕЛІЯ СВ. МАТЕЯ.

Глава V.

А взрівши народи, вийшов на гору; а коли сїв, приступили до него ученики єго, і отворив уста свої, научав їх і мовив: „Блаженії убогії духом, бо тих єсть царство небесноє. Блаженії плачущії, бо тії потїшать ся. Блаженії смирнії (тихомирнії), бо тії посядуть землю. Блаженії голоднії (жаднії) правди, бо тії наситять ся. Блаженії милостивії, бо тії помилувані будуть. Блаженії чистії серцем, бо тії Бога узрять. Блаженії миротворцї, бо тії синами божими назвуть ся. Блаженії вигнані задля правди, бо їх єсть царство небесноє. Блажені, коли з вас стануть гнущати ся і виганяти, і все злоє (всї злії слова) на вас говорити, неправду реку́щи, задля мене. Радуйте ся і веселїть ся, бо заплата ваша велика на небесах; бо так вигнали і пророки, що були перед вами. Ви-сьте сілню землї; коли сіль збуяє (несолоною вчинить ся), чим осолить (направить), на нїщо більше не здасть ся, лиш щоб була висипана і од людей подоптана. — Ви-сьте сьвітло мира; не може го́род укрити ся, стоя верх гори, анї запалена сьвіч під спід не ставить ся, але на сьвічнику, сьвітить всїм, що в хижинї. Так най ся сьвітить сьвітло ваше перед людьми, щоб видїли вашії добрі дїла і прославляли отця вашого, що на

небесах. Не думайте, щоб я прийшов ломити (вивертати, розмітати) закон і пророки: но сповнити. По правді повідаю вам! нїм мине ся небо і земля, не мине ся одна йота, нї одна черта не мине ся із закона, аж вся будуть. Бо хто би зломив єдну із тих приказів малих і так людей навчить, менший назве ся в царстві небеснім; а котрий доконає і (других) научить, сей великий назве ся в царстві небеснім. — Повідаю бо вам, єсли збувати у нас не буде правди (справедливости) над книжників і фарисеїв, не війдете до царства небесного. Чули-сьте, як ся до старих мовило: не убий; бо хто убєть, тот виноват буде перед судом. А я вам повідаю, що кождий гнїваючий ся за даремне на брата своєго, винен єсть суду; бо хто скаже братови своєму „рака“[253]), тот винен перед соньмою; а хто скаже „неуме“, годен огня пекельного. Бо коли принесеш твої дари на олтар і тут нагадаєш собі, що брат твій має що на тебе, зістав дар твій перед олтаром, іди перше помири ся з братом твоїм, а тогда прийшовши, принеси дар твій. Годи ся із соперником твоїм скоро (хутко), док-єсь з ним в дорозї, щоб тя соперник не передав судареви, а судар не віддав слузї і в вязницю не всажен будеш (і в вязницю не був-єсь всажен). По правді повідаю тобі, не вийдеш відтам, доки не віддаси послїдний гріш. — Єсли око твоє правоє наводить тя на гріх, вийми 'го і меч від себе: лучше-б тобі втратити оден із ставів своїх, нїж щоб мало бути все тїло твоє мечено в огненноє пекло. А єсли правая твоя рука веде тя на злоє, відсїч ю і меч від себе: лучше-ж бо тобі втратити оден із ставів твоїх, нїж всьому тїлу падати в пекло.

XIII.

ПРОПОВІДЬ СЛОВА БОЖОГО В ДЕНЬ ПРЕПОДОБНОГО ОТЦЯ НАШОГО ОНУФРІЯ.

Прїидѣте къ мнѣ вси трѫждающїисѧ и обремененнїи и азъ покою вы. Мат. зач. мг.

Нинїшноє Євангеліе, правовірнії християне, солоденькую нам подає потїху; іно огляньте ся добре в словах Іс. Христа: **прїидѣте вси трѫждающїи сѧ и обремененнїи и Азъ оупокою вы.** Бо хто-ж би із вас нинї сказав, що не належить до труждающих ся і обремененних, хто нинї без труда, без

смутку, без журби! і коли-б не святії слова Іс. Хр.: **Язъ оупокою вы** т. є. Я вам подам спочинок, ой як тяжко, як гірко на сім сьвітї було би мирянам! Кождий смуток був би без потїхи, кожда слеза без солодкої надії, а радощі сего сьвіта, хотя би і найбільші, не були би правдивими радощами, бо нині радуєш ся і веселиш ся, а за годинку, за часочок, надходить тяжкая недоля, як чорна хмара, як лютий ворог забирає твої радощі і остаєш ся з тяжкими журбами, а коли-б не надія в Бозї, без потїхи; для того, християнине, колись нещасен в журбі і нуждї, удавай ся до Бога (I.), а Бог тя потїшить, а Бог ти подасть по трудах твоїх небесний спочинок (II.).

Гляньте лише, люденькове, на сьвятих Божих, на мучеників, на монахів, на пустинників: котрий з них був на сім сьвітї цїло щасливий і без трудів? Сьвятий пророк Самуіл, сьвятий пророк Ілия, Єлисей, Ісая, Даниіл, і всї сьвятії пророки старого завіта, т. є. заким Іс. Хр. для спасеня нашого ізступив з небес на землю, проживали на сім сьвітї в нуждї і в недостатках, без богатства, без пристановиска, а однакож їх устами Бог предвічний промовляв до грішного народа, а однакож не єдин не нарікав на нужду свою, на недолю свою, бо Бог в души їх вляв їм тихомирність, а на тамтім сьвітї подав їм спочинок небесний. Згадайте, християне, на Лазаря сьвятого, о котрім повідає Євангеліє сьвятоє, що запав в тяжкую недугу, обложен був струпами, не мав де голови приклонити, не мав кусня хлїба голод заморити, і жив іно окрушинами, що спадали зо збиточних столів богача, грішного брата своєго; а хто-ж єго потїшив — Бог! умістив єго в небесах, подав 'му райскії радощі; а брат єго, що єму жалував кришинку хлїба, молить єго, щоб єму спустив каплю студеної води, прихолодити згорілий язик свій від мук пекельних, що їх терпів за гріхи свої і за твердість своєго серця. — Приведїть собі на тямку праведного Йова: був то чоловік боґобоязливий, але був засобний і добре єму ся вело, несчисленного мав майна стадами овець; але-ж бачте, допустив Бог на него недолю, забрав 'му єго стада, і весь добуток, взяв 'му приятелїв і дїти, і спустив на него самого хоробу; але-ж сьвятий сей муж не плакав, не нарікав, але як пристоїть на побожного, тїшив ся і мовляв: Бог дав, Бог взяв! Нагородив 'му Бог єго терпеливість і побожність, вернув 'му всї єго утрати і спустив на него благословеньство своє, як росу з неба серед жаркого лїта.

Повнії суть книги сьвятії прикладів потїхи для нещасного і бездольного; всї сьвятії мученики, що терпіли і смерть приймили за віру Христовую — хто їх кріпив і силу подавав в недолї, і в муках? милость к Богови і надїя в Бозї, і коли бим всїх сьвятих мучеників хотїв з дрібна вичисляти, не скінчив бим, не мовлю, нинї, але і за цїлий рік, а я собі заложив коротенько до вас промовити, що коли Бог не поможе, нїхто не поможе, коли Бог не потїшить, нїхто не потїшить. Думав би може хто з вас, миленькії, що маєтки і гроші заступлять від недолї і потїшать в нещастю; мовив я зараз з початку, що годинка-часочок видре тобі маєтки, розвіє твої гроші як полову, а коли не спустиш ся на волю Божую, коли серця твого не гріє милость Божая, і ніг твоїх не кріпить надїя в Бозї, усихати-меш в недолї і в нещастю як билинка серед пісків без роси на сонцї; а коли бись в достатках і в гаразді, і, як то сегосьвітні повідають, в добрім проживав бись вік і не зубожів по сїм боцї гроба, питаю ся, чи брат Лазаря праведного, богач твердосердний, не дав би був всї свої богатства за єдну каплю студеної роси, щоб прохолодив запеклий свій язик. Може думаєш, що поміч і потїху найдеш в родинї і в приятелях; но подумай, чи-ж то все родина з тобою, чи-ж родина не єсть так в руках всемогущого Бога, як і твоє житя, як і твоя доля, чи-ж завсїда родину теє болить, що тобі догарує? а коли ся надївати меш на приятелїв, а тогди підпираєш будинок твій стовпом лободовим; бо приятель твій доси коло тебе допче і наскакує, доки чує гріш у тебе за пазухою, доки видить волики на твоїй оборі, і як того не стане, розбігнуть ся і щезнуть, як пустий вітер в полю. Може ся надїєш на твою силу; видїв я раз сильного дуба і подумав-єм собі, що сьвіт перестоїть, але небавком видів-єм, що лежав на землї горі корінєм; — так то і сильним буває. — Всьо, на що на сїм сьвітї надїєш ся, єсть, як мудрець Божий повідає, марниця над марницями. На кого-ж ся надївати буду? На Бога ся надїй, на Бога! Бог моя сила, Бог моя кріпость, Бог моя надїя, повідає півець Божий, Давид сьвятий. Бог твоя потїха, Бог твій пристановок, Бог твої радощі. Бог, всемогущий вседержитель сего сьвіта, силен і тебе тлїнного хробака підвести, Бог милосердний, коли для тебе зступив з небес і умер на хрестї, умилосердить ся над тобою в твоїй нуждї і трудах, в тяготї і журбах, і подасть тобі спочинок; а спочинок, що Бог для трудящих і обре-

мененних подає, єсть над всї солодощі сего сьвіта солоденький. Бо повідаю вам, вірте серцю моєму: солодкий єсть спочинок в жнива, коли сонце догріває, в тїни при студеній водї, але солодший спочинок у Бога; солодко стареньким родичам тїшити ся своїми дїточками, коли здорові, щасливі, але солодший спочинок у Бога. А я вас в імя Господне забезпечаю, що коли жити мете по волї Божій, по приказах Божих, коли жити мете так, як церков сьвятая приказує, як Євангеліє сьвятоє научає, і як духовнії напоминають, не минете ся зо спочинком Божим.

Будьте богобоязливії, побожнії, молїть ся щирим серцем до Бога, будьте милосердними для убогих, як Отець небесний над вами милосердить ся, шануйте старших, стережіть чуже як своє, будьте за прикладом Ісуса Христа покірними і смиренькими, а Євангеліє сьвятоє нинїшнє забезпечає вас, що знайдете покій душам вашим — Амінь.

XIV.

ЛИСТИ

до Михаіла Козловского.

1.

Всечестному Отцю сьвященому Михаілу Козловскому, любезненькому братови в Тїшкові.

Любезний брате і мила сестричко! Ждав-єм і ждав-єм звістки від Тебе, щоб дочутись, як ся маєте і чи горьованє Ваше однакою тисне Вас силою, — і став-єм вже тужити, коли вже сонце закотилось, а від Вас нїкого не видко і не видко. Вибач дитинячій говірливости моїй! Бесїда моя до Тебе видасть ся Тобі легенька, мілка, вітрова; но не лай мене за ню, не давай догани щирому серцю, котре ще не здеревнїло, що знає в собі житя, що тьохкає тьохканєм невсипущим до тих, що 'го порозуміли і не сьміялись, но холодочком дунули на него; що, на силу рвучись із грудей, блукало ся сумними пущами сего сьвіта і припадало до людей? до студеного каменя, до твердої крицї! — і знов блукалось і знов носилось на крилах журби і туги і, як пчілка, не в одно забренїло вікопце, не до єдного приклонилось листочка, — но дармо, всюда мертве лице, стовповаті очи, камінне серце, бющеє водяними словами. Блукалось, мовлю, і носилось бідне моє серце, аж

спочило на Твоїм серци припочинком солодким, аж виплакали очи тугу на Твої груди, аж сплила ся душа моя з душею Твоєю, як ся спливають води глубокої Лімниці з водами Дністра великанного[254]). Не лай мене за тую мову! Скажеш: не лаю, — тож і не сьмій ся! бо вір менї, коли з Тобою хоть на паперци говорю, тож менї лекше; але Ти ся не сьмієш, — Твоє серце добре, так ми повідає моє серце.

Не тужіть там і не плачте!

Бувайте здорові. Маркіян.

P. S. Wasylewski bierze się do wydawania pisma czasowego, podał o pozwolenie — i wzywa mię za współpracownika artykułów ruskich, którym także w tem piśmie robi miejsce. — 16. октобра, 1842.

2.

Рідні любезненькі! Несе ся воздухами до Вас, моя миленькії шпарка Ластівка;[255]) ой ластівка-ж то ластівка! такої ще нїхто з роду не бачив, бо не то іно, що гарно висьпівує та щебече, та так мов примовляє, а то ще і на зиму не ховає ся, і все снуєть ся, і все лїтає, і все висьпівує, що забудеш і біду і горе і смуток і журбу, і здаєть ся тобі, що завсїда весна. От така то летить до Вас ластівка! — При ластівцї ступає вагою сановитий, сумний, казав бись пристарий Могила[256]) і заглядає не так як ластівка весело в віконця, а ступає під землю в могили, цїлує давний порох, обнимає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном попід небеса. — От так братчику! потїш ся з ними, полюбуй ся, пожури ся і поплач, а небавком назад їх до нас пришли. Колись може деякий знайшов жемчуг, що мать наша Русь розронила, заховай або до нас передай; всьо то разом нанизане вчинить ся великим, сияющим намистом для шиї пишної цариці. Може з моїх нїсенїтниць знайшовєсь дещо, пришли менї, щоб я передав Головацкому, може єму ся дещо знадобить. — Ми от так якось живємо, тай наш маленький видить ся не слабший; раді бисьмо, щоб і Ви нїколи смутку не зазнали. Бувайте нам здорові та веселі! М. Ю. Шашкевич. — От, от, був бим забув. Основяненькових повістей другую книжку потому пришлемо. Прехороша там Маруся, окаяний пянюга Ничипір,[257]) і таки живісїнький на патретї Салдат;[258]) побачиш сам небавком, коли Ластівку і Могилу не довго у себе

забавляти будеш, бо они чужі; вже з Основяненьком довше будеш балакав. — Треба менї тонїсїнького паперцю на лист до Устияновича, а не маю лиш такий, якого тобі дві болони[259]) на заміну посилаю; удїли менї, будь ласкав. Маркіян. — От, ще одно, мої любенькії! Наш маленький захотїв на сьвятого Николая охрестити ся. Отже-ж вже Вам ся низенько кланяє і мовить, що коли Ви єго ся відкинете і ним ся цурати будете, він долї не мати ме. Отже-ж і ми з ним разом дуже а дуже лебедимо: не відмагайтесь, будьте ласкаві і будьте через хрест сьвятий рідними нашому синови вдруге.

6. Миколай Устиянович

родив ся 1811. р. в місточку Миколаєві (Жидачівского повіту) в Галичинї, де єго отець був бурмістром, і тому підписував ся часто на своїх творах „Миколай з Миколаєва.“ Змалку визначав ся Устиянович чутливою вдачею, і се опісля проявило ся в єго творах ідеальним напрямом. Науки (ґімназияльні й теольоґічні) скінчив він у Львові. Бувши ще в духовній семинарії, написав він (1830. р.) в память помершого тоді архипресвітера львівскої капітули митрополичої, Михайла Гарасевича, елеґію „Слеза на гробі“. Після того познакомив ся він з Маркіяном Шашкевичем і єго кружком, а вплив Маркіяна відбив ся тужливим настроєм в початкових поезиях Устияновича.

Скінчивши семинарию, був Устиянович сьвященником недовгий час у Волкові підо Львовом, а відтак двайцять вісїм лїт в Славску (недалеко Сколього, в Стрийщинї). Тут розвинув він живу дїяльність в напрямі просьвітно-національнім і лїтературнім, а гірска природа і житє Бойків чимало впливали на єго творчість.

Він підняв гадку, щоби до Львова скликати з'їзд „руских ученых“ і з їх підмогою заснувати лїтературно-просьвітне товариство „Галицко-руска Матиця.“ Гадку сю перевів правник Іван Борисикевич, а Устиянович був душею сего збору „ученых“ (що від 19—26 жовтня 1848 р. відбували наради в духовній семинарії). В горячій промові загрівав він зібраних до любови рідної мови рускої, вказуючи на єї красу, на різнородність перших творів українського письменьства, на богатство народної поезиї. Сею рідною мовою, якої вивчив ся він іменно у Скільских горах, писав Устиянович найкрасші свої твори поетичні і прозові, завів її і в часописї „Галичо-рускій Вѣстникъ“ *), котрої редакцию поручило єму було правительство.

*) Часопись ся виходила у Львові від 14 н. ст. липця 1849 до 19 лютого 1850 і тоді пробував Устиянович у Львові; коли-ж редакцию перенесено до Відня, вернув він на свій прихід у Славску.

Однак хоч Устиянович на зборі „руских ученихъ“ заявив супроти змагань кількох прихильників „одного літературного язика“ (спільного з московским), що „все буде держати ся простонародного слова“, не встояв довго на тім становищі. В 1861. р. віїшов Устиянович послом до сойму краєвого, однак задля чутливої вдачи не розвинув там парляментарної діяльности. Неґацийне становище, яке супроти Русинів заняв у своїх промовах ґр. Лєшко Борковский (Świat zna tylko Polskę i Moskwę. Rusi niema!), а з другого боку знакомство з Адольфом Добряньским, котрий дорадживав єму і Русинам взагалї, признанєм до єдности національної з Росиєю ратувати хоч частину своєї індивідуальности, та мабуть і вплив крилошанина Антона Петрушевича, прихильника „одного літературного язика“, захитали Устияновича в єго поглядах. Вже в 1861. р. проявляє ся в писанях Устияновича наклін до літературного „обєдиненія“, а відтак збив ся він зовсїм з правої дороги і рішучо виступав против змаганя Русинів, витворити самостійну руску літературу і ширити просьвіту в народній мові; єго творчість ослабла, а на останку він зовсім замовк.

Під конець житя переніс ся Устиянович на парохію до Сучави, де й умер (1885. р.), а коли там сьвяткував 40-літний ювілей сьвященьства повитали єго Русини-народовцї і народні товариства сердечним привітом. Однак на сей щирий привіт відповів Устиянович стихом „Моимъ друзямъ“, написаним змосковщеною мовою. В сїм стиху докоряв Русинам-народовцям „сепаратизмомъ“, забувши о тім, що він именно обіцяв держати ся простонародного слова, намагав в перших своїх писанях придержуватись фонетичної правописи, а відтак покинув національну проґраму з 1848 р., котру сам був підписав.

Писаня. Літературну діяльність почав Устиянович в 1836 р. елеґією „Слеза на гробі“. Писав він поезиї лїричні й епічні і повісти, проявляючи творчу силу до р. 1860. і поміщував їх в різних часописях руских. В поетичних творах Устияновича видно по найбільшій части напрям до клясицизму і намаганє на лад мови книжної. Тому лише поезиї писані народним ладом мають більшу стійність. Повісти єго визначують ся легкою, цьвітною прозою і гарними поетичними описами верховиньскої природи.

I.

ХОРА.

Як сонце западе, і вечер замрїє
І птичка вколишесь під тихим листом,
І зірки засьвітять, і луна розтлїє,
І все до спочинку складе ся кругом:

Я бідна думаю, і нуджу собою,
До зірки вздихаю, говорю з луною,
Чогосъ ми так тужно, чогось не стає —
Скажіть менї, люди, що мемї є?

Ожила землиця; яр блисла докола
І паволоками окрились луги,
Посестри по цьвітках, мов крильми сокола
Гуляють весело, без смутку, туги;
Я сиджу самотна, головку звішаю,
Що сплету віночок, опять 'го зриваю
І слезка в зріниці чомусь ми стає,
Скажіть ми, посестри, що менї є? —

Відчиню віконце, — соловій щебече,
Піснями колише в гнїздочку любу,
А в мислї серденько як рибка ся мече,
І очка надармо складаю до сну;
І бю ся з гадками, як з вітром билина,
І сплачу часами, як мала дїтина,
Бо щось ми так жалко, щось душу ми пре;
О мамо, о мамо, що менї є? —

В неділю з полудня стояла-м в віконци,
Сьпівала-м весело ля, ля, ля, ля, ля,
Нечайно хлопчина, прекрасний як сонце,
Верг на мя очима, і щез як піна.
Мене щось кольнуло, ту, о ту в серденько,
Ах Боже, ах Боже, так дуже дивненько,
Що до нинї в коло головка ся вє;
Я хора, я хора, — но що менї є?

Чогось мя в віконце мов гачком днесь тягне,
А з рук ми все кользне, що в руки возьму,
І кров ми бє в личко, як щось хто прибагне,
Як огня запросять, я воду несу;
Нї їсти не могу, нї сну я не маю,
Що хвиля трусливо на двері взираю,
А двері як скрипнуть, то ляк мя бере;
Ой бійте ся Бога, що менї є?...

II.

ТУГА.

Шумить вітер долами,
Сухим листом играє,
А над Дністра водами
Дитя цьвіту шукає.
Шумить буря студена,
Гудить ворон і краче,
А на полї дитина
Глядить весни і плаче.
Ходить сквапно, питає
В вінчик жовтий лист вяже,
Як яр[260]) згибла? не знає,
Чи поверне? — не скаже.
Ой поверне, дитино!
Але довго чекати;
Ой поверне, калино!
Но ще тяжко нуждати. —
Як ся сонце оберне,
Небо ярев затліє,
З юга леготь поверне[261])
Западовець огріє;[262])
Бусьок сяде на хати,
Медвідь ґавру розмече,[263])
Пчілка почне гуляти,
Соловій защебече,
І злопотить крильцями,
І заведе піснь Маю
І розовє думками
Нове житє по гаю;
Тогдї-ж блиснуть загони,
Цьвіт землицю звінчає,
А природа в всї звони
Піснь воскресну заграє.
Тогдї дитя милоє,
Найдеш цьвіту до волї;
Нехай[264]) листє сухоє,
Та не блукай по полї....

Шумить буря студена,
Сухим листом играє,
А над Дністром дитина,
Такой весни питає;
Такой цьвіту шукає,
В вінчик жовтий лист вяже;
Як яр згибла? — не знає,
Чи поверне? — не скаже.

III.

ЗЕМСКИЙ РАЙ.

Чи знаєш брате, де вічні рожі,
І безустанний цвите май?
Де в небес сходять Ангели Божі,
І насаджають земский рай? —

Ходи за мною — глянь! там комната,
В комнатї мати голубка
Стоїть в віконци і жде на тата,
Біля ней дїточок купка.

В єй очах синє небо заріє,
В личку веснує урода,
На устах тепле заранє мріє,
А з чола дише погода.

В комнатах стїни мов снїг біленькі,
На стїнах Сьвятих ікони,
При стїнах ложа мов гусь чистенькі,
В головах ложей мир сонний.

З боку комнати накритії столи,
На столї хлїбець насущний,
Збанок водицї і чарка соли,
Край стола столець дворучний.

Вкруг коло хати цвите барвінок
І біждеревка тройгиле,[265])
І люби-мене[266]) і розмаринок,[267])
В углах комнати мир-зїле.[268]).

Надійшов татко, вибігла мати,
Вибігла дїтей копичка,

Сплесли в долоні, яли витати,
В руки цїлують і в личко.
Стислись, звязали в мягкий клубочок,
Кожде по свому любує,
Сплелись воколо в цьвітний віночок,
Отець їх взаїм цїлує.
І бач! провадять в віночку няня[269])
Мов царя в золоті престоли,
У єдних лїска, у других крисаня,[270])
Найменьше тягне за поли.
І посадили до стола тата,
І самі сїли мирненько;
Ясніє воздух, вонить комната,
Леготи дишуть тепленько.
Бо кругом стола гості докола,
Любви семейной друзя вси,
Ангели Божі, Сьвятий Никола,
І сам Божейко з небеси.
Радість в комнатї — но цить! хтось плаче?
„Чого ти плачеш, мій любко?“
Звідує мати; — а татко каже:
„Бо-м в моїм раю, голубко!“

IV.

ПОХІД РУСИ НА ЦАРГОРОД.

(907 року)

Чи в Бескидах хмароломи,
Чи в пороги грають громи,
Потряс ся небозвід?
Нї в Бескидах хмароломи,
Нї в пороги грають громи
Олег двигнув Русь в похід.
Новгородцї, Радимичі,
І Поляни, Дреговичі,
І Тиверцїв темний лїс,
І Дулїби, Деревляни,
Враз з Хорвати і Поляни;
Роз'яснилось з ясних спіс.

Глянь! від Десни до Самари,
Димить Дніпр, мов степ в пожари —
В мрачний пил веслом розбит.
А шляхами, долинами
Стогне земля під стопами
Ратних комонів копит.[271])

Рокуть комони,[272]) грають сплави,
Гей, куди ви дїти Слави,
Куди віщий богатир?
Перед вами Чорне море,
Чорне море, Чорне море,
Зазнали 'го Аскольд, Дир —

Не жури ся, мягко в морі,
Сьвіт сокола на просторі
Бач, Влахерни[273]) — Царгород!
Сонце к кожом луч потисло,[274])
В грудех тьохло, в очех блисло,
Далїй в танець руский род.

Стерлись — пирхли Поликари[275])
Двори в згари, церкви в згари. --
Відчиняйте ворота!
Буйні крила у сокола
Угостити гнїзда до окола,
Не ужаснесь[276]) буй-тур льва. —

Плач в Софійскій, мов в день суда;
На колїнах здвигли люда,
Звони виють в небо стон;
Скляви[277]) в мурах — гей отроки!
Сребло, злато, паволоки
Несїть в окуп і поклон. —

По кровавім попелищи
Сум ся стелить, вітер свище
В недогарків бліду грань;[278])
А на білім коню грає
Віщий Олег, і приймає,
Від Гречина довжну дань.[279]) —

І за себе, за Ігоря,
Приняв клятву договора,
В память щит свій яснокрил
В вторій сьвіта Цар-столиці,
Молнев стріли-лискавиці
К думним воротам прибив.

V.

МЕСТЬ ВЕРХОВИНЦЯ.

Повістка з правдивого случаю.

I.

Ой пійду я межи гори, там де жиють бойки,
Де музика дрібно грає, скачуть по легойки.

Пісня народна.

В темних горах наших Бескидів, в сторонї протягаючій ся від Самбірского обводу до Станиславівских верхів, лежить земля давнїйше Тухольщина названа, а на нїй при самій угорскій граници село Рожанка.

Не так велике як розтягле, розлягло ся оно помежи двома широкими полонинами понад невеличкий криштальний поточок, і припирає вижним кінцем аж до Добошівки, найвисшого хребта велитів, що то мов камінні стїни творять границю ко Угорщинї. Вздовж понад селом дрімають старинні бори, ялові та кедрові, відвічне прибіжище всякої зьвірини, і оточають свої верхи та полонини заєдно красним, вічно зеленим вінцем. Понад сквапливим потоком, в котрого сріберній водици червонь цяткований,[280]) пструг та мир[281]) жовтокрилий гуляє, помежи стрімкими небосяглими верхами, де ті майже що крок страшні відвічними ломами[282]) позавалювані розвали путь перетинають, вє ся вузонька гірска дорожинка і веде тя до села. Посеред села межи двома потічками, нїби на маленькім острові, стоїть обширна церковця, храм св. Духа; коло церкви на горбочку теметів,[283]) а коло теметова мала хижина, а в тій хижинї мешкала перед кільканадцять лїтами вдовиця Олена Когутиха.

Убога але поштива, не молода але рухава, жила она в селї честно і мирно, зарабляла, не маючи лише малий городець, як могла помежи кметї[284]) і не дивила ся, як то кажуть, нїкому в горнець. За то любили всї Когутиху і шановали стару, хотяй

небіжчик єї муж Бог знає звідки приплив до Рожанки, і троха був скрутнявий[285]) чоловік, та любив ся такой і напивати. Знала она всї жіноцкі роботи, і не лїновала ся взяти, як то кажуть, нї за студене нї за горяче; єдного лише не уміла, т. є. баяти[286]) та ворожити. Але то надавало їй ще більшу шаність у розважних людий, що добре знають: що всяческая лише у Бога і через Бога. Особливо любили Когутиху заможні кметихи за єї щиру роботу, і не опускали нїколи в лихій годинї. А треба було в зимі запомоги, то для неї всюда отворена двер; а прийшла неділя, то бач як би з намови принесла єдна богачка молока, друга сира, а трета хлїба; а найшла ся часто і така, що і лопатку з баранця принесла. А надійшли сьвята, Рождество Христове, або Великдень, то у нашої бабки ласка Божа, всего до волї. Часто наветь бувало, що з того, що їй позносили кметихи в подарцї, она ще біднїйшим від неї могла дещо удїлити. Але-ж бо треба сказати, що в Рожанцї і у всїх верховиньских посторонних селах християне за бідних дуже памятають. Там не єдну сироту вигодують честні людкове, там не єден живить ся подільский калїка, хотяй там, як то кажуть, хлїбови конець. За то дає їм Бог довгий вік, тай від худібки заразу відвертає. Сто лїт прожити, не велике там диво, а гибель на худобу не бувала там зпресуд-віка.

А мала Когутиха сина єдинака іменем Продана[287]). Був то хлопак рослий як стрімка ялиця, легкий як олень в бору, черствий як полонинна вода, гожий, веселий, як весна, а за красу і нїщо казати; словом був то собі леґінь,[288]) яких мало, а в Рожанцї ачей-же і байдуже найдеш. Як розпустив чорненькі кучерики, заверг сірачком на лїве плече, закосичив (замаїв) кресаню, підкрутив молоденький вус, і вийшов на зарінок,[289]) то всї оглядали ся на него. А ємкий до всего. Нїхто не заграв лїпше на сопівцї, не загудїв на трумбетї,[290]) ба і на скрипцї не було над него. Нераз то пірвав він скрипку від музики, та як став дрібненького витинати, та присвистовати, та присьпівовати, та приговорювати, то аж хата ходила. А як взяв яку в танець, то аж тху не ставало. Але і до роботи не був він послїдний. З вівцями первий на полонинї, а в кісьбі ішов перед господаром. А служив він у найпершвго кметя в Рожанцї, у Дмитра Кожана.

Приязний і чемний, вязав він ся з кождим в щиру дружбу; але горе тому, хто поважив ся станути єму в дорозї, і треба було сїдої голови, аби Продана поскоромити в гнївї. Бо треба сказати, що старших дуже шановав. За то любила єго дуже старшина в селї, і навіть самі старенький Пан-Отець Андрей дуже радо з ним розмовляли. Бо-ж був він і услужний, як то кажуть, май[291]) як власна дитина. І Дмитро Кожан, єго ґазда, шановав 'го, мов то свояка; але стара Кожаниха, не знати чому не ось 'му була рада. Вівчар, якого пошукати, стояв він за праву руку у Кожана, а найбільше про свою пушку.[292]) Ей бо-ж то си був ватас,[293]) яких мало! Хоть ще молод, а Продана імя знала цїла Тухольщина. Умів він витропити зьвіра, хотяй би і край Бескида, і не лякав ся і рисьови заглянути в очи. А спіткнутись з медведьом, то-ж то єму радість, то-ж то єму танець. Не раз він засїдав на него осїнною порою в ночи під кладнями,[294]) і трафляв єго при блеску місяця в саму комору;[295]) а як під зиму запрятав ся приятель бурмило до ґаври на зимівку, а Продан єго вислїдив, то бурмило сонця весняного вже певно не бачив.

Такий то був собі хлопець наш Продан Когут з уроди і охоти, від ніг до голови леґінь, бойко, якого шукай.

Лише би 'му щасливо та спокійно жити. Але де чеснота, там покуса, а де щастє, там і заздрість. Отже найшли ся і такі, що й сиротї Проданови і то дуже завидїли. Найбільшим однакож єго завистником був Федір Медуляк, вівчар єдної з ним вартуги,[296]) молодий і гожий як він, і ватас, як він, хоть куди. Родак з того самого села і ровесник, товаришив він молодшими лїтами, хотяй богацький син, щиро з сиротюком Проданом. Ще недоростками пасали они по полонинах вівцї, і любили ся мов свої. З Федорової пушки учив ся Продан стрілятн до листка, і первого зьвіра убив він з єго цївки.[297]) Але недовго продовжала ся їх щира дружба, бо коли раз пощастило ся Проданови забити великого медведя, з котрого скіру небіжчик Тухлянський[298]) Пан-Отець Антоній, легко би спочивав, на підніжок для Владики до Львова післав, від того часу розпочав Федір завидїти Проданови ватаскої слави і ставав ся з дня на день більшим, а до того потайним єго ворогом. Но та ненависть була би ся може улагодила, коби не случай, котрий внеобав потому наступив, і обох молодцїв до крайности припровадив.

II.

Верховино, сьвітку ти наш,
Гей як у тебе так мило!
Як игри від, плине ту час,
Шумно, весело, щасливо.
Верховинці Корженьовского.

Було то перед зеленими сьвятами. Наші леґинї вигнали первий раз вівці на полонину, де приспособляли ся до мішаня.[299]) В суботу в вечір збігли ще раз по мериндю[300]), і стрітили ся коло церковцї з Пан-Отцем духовним. Поклонили ся як належало, і взяли ся в дальший путь. Аж ту обернув ся сїденький старець, котрого громада мов тата любила, тай каже:

„Хлопцї! ачей же ви за дїда вже цїлком забуваєте. Та-ж то у нас завтра празник; та будуть милі гостеньки, тай в четвер 70 лїт менї минає, та впять буде хтось так добрий навидїти старого; та чи не мож би дещо для дїда придбати?“

„Буде, Пан-Отче! буде, бодай віковали,“ відозвав ся Федір; „я днесь рано послїдив ґутура[301]) на полонинї, та завтра рано може би ся дало з ним побесїдовати“.

„Завтра, на св. Духа? Хрань Господи!“ перервав ему Пан-Отець. „Хто не шанує сьвята, того Бог не любить; хиба в вівторок, сину“.

„Так, так, Пан-Отче, в вівторок, і вибачайте, яке тото; у вівчара і на Великдень одно дїло, тому-ж він і за сьвята нїчого не знає“.

„Но, но, і труд єсть молитва, як доконечно потрібний“, відповів сїденький отець духовний, поблагословив молодцїв та й пійшов полегки домів“.

Не довго забавляв Продан в селї; ухопивши денещо мериндї, поспішив чим скорше назад на полонину. Медуляк не повернув того дня, але замісць него прийшов слуга до овець. „Так то“, погадав собі наш Продан: „богацькій дїтинї хоть сьвято слобідне, а бідному слузї і Великдень не свій“. Не знав він сирота, яке то сьвято сьвятковав Федір.

Минула зелена неділя, а Федір не повернув до кошари. Потайний як заєдно, не споминав він перед слугов Іваном нїчого за своє дїло дома; і Іван також байдуже і не питав ся.

Другого дня з бряском, поплекавши ярчата,[302]) роздїлили наші вівчарі вівцї від молодняку, тай яли пускати на пашу.

Поранок був дуже красний. На синїм небі анї хмарочки. В чистих воздухах розливалась бальсамічна сьвіжість, а чарочки цьвітів дишали неописаним солодочком. Над западом котив ся ще блїдавий місяць до моря, і сїм і там догоряла дрібна зьвіздка. А на востоцї розпочала ся розливати злотиста зоря, благовістник нового дня, нового воскресеня. Понад землю розстелив ся мрак грубий, і затопив всї дебри і роздоли, і всї хати і села, і всї меньші пригірки мовто безденним озером аж під сам щит, як би завистив низким подолам близкого дня, скорого розсьвіту, животворящого божественного лиця сонця. Лише верхи небосяглих велитів Бескида, та сильні барки широких полонин стерчали над тим озером і поглядали думним оком на величавий сьвіт, що сияв над ними і приодївав ся розкішно чим раз красше в золотисту ризу Божого сьвітла. В глубинах мраки клекотів глухий гамір; тоскний гомін добував ся хвилями з пітьми студених туманів омраченого житя в долї, а сильний голос віщуна досьвітка розбуджав дрімаючі ярови і темні роздоли, і продирав ся безустанно аж до найвисших вершків, прикликуючи заране сьвіту. Но ті підносили чим раз висше свої голови, як би не хотїли прислухати ся тій тузї за сьвітлом, і відбивали глухо голос віщуна, як би глумили ся єго бездїльному ликованю, і поношали ся[303]) даремній тосцї омраченого подолу.

Тим часом розтлївав всхід чим раз більше і більше, і викладав золотом путь для величественного гостя. Всї гори зазоріли в ненаглядних красотах, а кожда цьвітка підносила весело свої листочки, мовто крилцї взлїтаючі на зустріч царицї землї. А серце чоловіка розходило ся в неописаних радощах, і тосках, і желанях, і надїях. Величаво промовляли до него ті наповидні красоти сьвітлої синяви небес, що над ним лелїяли; ті огромні велити з золотими головами, що в недоглядній просторони розлягали ся перед єго оком; то безденне море туманів, що під єго ногами хвилювало, та безконечна ширінь, та вся величественна сила природи, що єго обнимала докола і підносила душу, а то чим раз сильнїйше, чим раз разнїйше, чим раз висше і висше. Наші вівчарі зняли кресанї і зачали голосно говорити молитву утренну. Заблукана пташина защебетала і своє „слава Богу!“ а гомін з подолів зашумів голоснїйше.

Нараз все утихло і цїла природа склонила голову перед тим, що возникало на сьвітлім сходї.

*

Ізза Маґури[304]) на золотім престолї вийшло Боже сонїнко. Цариця сьвіта глянула по широкій землицї і поцїловала своє підданьство. Тисячи голосами заграла радосно земля, окрикнула грімко цїла природа.

Аж ту появив ся і Федір, вийшовши ще перед досьвітом назад до овець.

„Помагай Біг, брате!“ „Бодай здоров Федоре!“ відповів Продан. З тим бесїда устала. Довго мовчали наші товариші, придивляючи ся красотї сходячого сонця, прислухуючи тому ликованю всего существа, що і до найтвердшої душі так сильно говорить, і віддавали чувством славу і честь тому, що сьвітами владїє. Аж на послїдок востхнув глибоко Продан, тай озвав ся до свого товариша:

„Брате!“ каже, „як же красний день нинї! Глянь, як палахкотить Маґура, як горить Зелемінь,[305]), як яснїє Тросцян, як палають Клива, Добошівка, Пітроси, в Божім золотї! А там далеко видиш Брустури, Ясень, Попадю? а гень — гень, нїби в срібній хмарцї Чорногору? Гей, гей, милий Боже! хто знає, чи нарік побачу ся з тобою, моя Верховино красна. Чи нога моя постане на тих полонинах! Чи заграю я собі на сопівку, чи задую в трумбету!...“

„А що-ж ти загадав може умерати, Продане?“ заговорив Федір; „та коли не жартуєш, то відкажи ми Кожанову Молану“.

„Ти ся глумиш Федоре“, звернув Продан, „нїби ти не відаєш, що бранка надходить, а менї 20 лїт вже ся перебисажило.[306]) Хто знає, чи не треба буде долї ріков....“

„Ну та що? А менї-ж яка путь? як іти то іти. Гейаба![307])

„О я знаю, що ти би рад, Федоре, щоб мене обстригли“, відозвав ся Продан, „бо ти заєдно кажеш, що я ти в дорозї стою“.

„Та може би Молана не найшла собі ґазди? Продане!“ закинув Федір.

„Лиши тото, Федоре“, відозвав ся трохи гнївно Продан, „бо мя по души дреш“. Тай улагодивши ся скоро, зачав приязно до свого товариша: „Слухай, брате, дай ми на завтра пушки, бо моя ся сказила“.[308])

„А на що-ж тобі пушки, Продане?“

„А для нашого сїденького Пан-Отця, чей сам варт, аби ту птицю удїлати.[309]) Ще лиш раз, Федоре, пожич ми, я більше не буду ти ся напирати“.

„Ого, ти щось дуже просиш; ачей-же тобі направду бранка та мясниці в голові засїли; а ґутуром чи не загадав ти устелити собі дорогу до Молани? Бездїла[310]) братику! покинь тоту гадку. Днесь уже голосить ся заповідь Молани".

„Що ти кажеш, вороже! та з ким? говори!"

„Та чей же не з тобов", відозвав ся глумно Федір.

„Може з Дронишинцьом?" запитав Продан сквапно.

„А так, ачей же з Дронишинцьом;" відповів єму Федір; тай усьміхнув ся так, щоби і слїпий лож[311]) був намацяв".

„Тай ти о тім знав ще з ночи, вороже! і не сказав єсь менї анї слова?"

„А хто-ж знав, що тобі красна Кожана донька так цїнна і в серце ся всадила. Але то не для заволоки печеня. — То не медведя убити, паньцю, бодай віковали...."

„Га, вороже темний! хиба би ми лихо ум скрутило, щобим ти то не затямив!" скрикнув Продан і зірвав ся мов опарений.

„Пек! де летиш, безуме! не лишай овець!" став кликати Федір.

Але неплатна бесїда. Продан затис крисаню і пошумів в темні мраки долї полонинов як олень, що гонцї єго гонять.

III.

Сидить сова конець стола, дує ся як пудло,
Через сову до сокола промовити трудно.
Коломийка.

Нема над зелені сьвята. Годї описати як красно, як любо тогдї у нас. Вийдеш на поле, — рай! земля пристроєна в цьвіти, красує ся, мов в вінци відданиця гожа, а лїси зеленїють ся як би в сьвяточних ризах; поля засїяні золотим зерном випускають первий колос надїї, а в садах деревина, обляна вонним молоком, аж тягне в свій холодочок. Чисте і тепле небо палає, гріє, і любо усьміхає ся до тебе; а весела птиця щебетами своїми аж носить дубровою. А прийдеш до села, який там новий вид, яка там нова радість? хати всї побілені, вичищені; а на кождім подвірю гай. То клинові, то липові галузки стоять і на воротах, і на підсїню; стерчать в віконцях, виглядають зо стріхи, і всюди, що аж чоловікови здає ся, що в якім лїсочку. А люде поубирані в сьвяточнім строю то хвилюють по улицях, то сїдять попід хати або гомонять по садочках. Там

купка господарів, поспиравши ся коло нових плотів, розповідають собі за ярмарки, за худібку та за пригоди; ту знов кілька бабочок, посїдавши на воротах, пригадують собі молоді лїта, сватанки, обзорони,[312]) а там хлопцї водять ся з музикою, грають, танцюють; а ту знов купка дївчат. Ах! як любо у нас на зелені сьвята!

В Рожанцї був празник. Рожанчане понесли ся роєм до церкви. Дяки загриміли „Непроходимая врата“,[313]) а Пан-Отець Андрей став на службу Божу. Людий була тьма, що аж стїни тріщали. А межи ними, який же то молодець стоїть в куточку з чолом в землю похиленим? Нї єму Боже Слово, нї сьвяті пісні не йдуть до серця. Хиба в нїм нема християньскої душі?

Та що він думає, що гадкує? Прийшли Антифони, він того не чує, не знає, засьпівали „Слава“, він стоїть як пень; сьпівають Трисьвятоє, він ся не хрестить; далї прочитав слуга Божий і Євангеліє, а він такой так як заклятий. Зачала ся і наука, а він як стоїть так стоїть, вбивши око в сьвятую землю. Аж ту скінчила ся і наука, а Отець Андрей бере заповідну книгу. Тихо тихисїнько зробило ся в церкві, молодицї і дївчата попідносили єдна верх другої голови, і — „Федір Медуляк та Молана Кожанова“ розлягло ся по сьвятинї Божій. На ті слова встряс ся нараз, мов перуном прошитий, наш молодець, зиркнув на запалїнїле дївча чудної прпроди, що близь за ним в жіночім хоромі стояло, та розтиснувши сильнов рук тижбу людий, пошумів сьвітами. Закінчила ся служба Божа. Минув і другий день зелених сьвят. Сонце покотило ся в западне море і зачало ся смеркати. В селї радостно, весело; який такий гостить ся і приймає гостї. Але в хатї Кожана нема радости, і гостей нема. Сумно ходить старий по подвірю, заломлює руки, і якусь сумну думку думає.

„Що стало ся дївчатю?“ зачав сам до себе; „чи ся їй перевернуло в головцї, чи яке дане,[314]) чи лихо знає що? з ночи ішло все по людски; і прияла дарунки, і гостила старости, і все пійшло аж мило. А днесь як би яка мара шибнула ми по хижи. Прийшла з церковцї, і плаче, і сумує, і не знати, чому тай про що. І Продана дасть Біг; прибіг з полонини, лишаючи вівцї, та не знати на кого; стояв в церкві мов чунява вівця,[315]) і щез як камінь в водї сосеред служби Божої. Кажуть, що єго хтось стрітив при Добошовій керницї; чи єго напало, чи яке диво! ой щось ту не добрим віє. — Гм! дївча змітує ся,[316])

а Продан в безвістех.... а чей же в нашім танцю два кінцї?... уважав я ще передше, що моя Молана, бодай чи не прилипла до чемного вівчаря".

„Ну та що? байдуже що він сирота, але хлопець хоть куди. Ґаздик був би добрий з него, права рука. — Але що-ж люде скажуть? ей сором, крий Боже! та менї не показатись перед Пан-Отця. Зломати слово? нї, того я не учиню. Я Дмитро Кожан не вержу соромом на мою родину".

„Але-ж утопити дївча, єдно як око в голові, завязати сьвіт мому молодому соколятку, і дивити ся що день, як буде усихати і западати в сиру землю — о, того я не здержу! — що-ж ту почати, головонько бідна, журице темна! га, най она тому шукає кінця, моя стара".

„Она то без устанка все одно як сорока скреготала! а коби то богача, а коби то Медуляка! — як би убогий не варт уже честним бути, як би тїсний а честний не годен шановати мою доньку тай мене старого. От, що-ж ми по богатстві? бузьок на хатї а журба в комнатї! от плаче небога та розщибає ся — бо і недиво. Хто ся раз звяже, того не розвяже хиба рискаль та лопата. Так, стара, розмотай, що-сь намотала; пий пиво, яке-сь наварила!"

Таку думку думав честний Кожан, ходячи по подвірю, а в сьвітлицї заливало ся слезами єго миле дитя, та лебедїло як ластівонька в стрісї.

„Ой мамо, мамо", просила она, „ще лише до мясниць позволь ми часа; ще лише півроку не кидай мя нелюбови в руки, не вяжи ми миленького сьвітку! о не копай менї молоденькій так скоро чорний гріб! Я ти за дві служницї робити буду, я до півночи працювати буду, а з зорою встану; за тебе корови подою, за тебе обідець зварю, я все удїлаю, що лише буде треба, аби лиш ти собі могла відпочати, іно мя не давай за Медуляка".

„Мовчи, кажу, менї вівчаря треба, не служницї!" загудїла мати, і ударила черепом о ватрю[317]), що кусні по цїлій розлетїли ся хатї. „Ти ми овець не будеш пасти, ти на полонину меринді не понесеш, бо ти Кожанова донька, чи знаєш ти тото?"

„Та-ж ми маєм вівчарика, що аж люде нам завидують, мамочко дорога", шепнула шльохаючи Молана.

„Але нїчим єго платити, паннице вельможна", крикнула стара. „Уже-м ся досить наробила на чужі слуги. — І який

то ми вівчар? заволока! Біг знає, звідки прийшов єго отець, пяниця. Ага, може бись ми хотїла єго за зятика дати? Ой не допущу, аби ми мав заволока споганити хату, бо знай, що твоя мати не з простого роду!

„Чи з простого чи не з простого“, перервав старий Кожан, котрого ті укори притягли до хати, „єднакова то глина. А тепер тихо! Молано, давай вечерю! перестань плакати; хто знає, чиє ще завтра“.

Дївча поставило вечерю, а само сїло назад під віконцем. Старі не рекли більше нї слова, і повечерявши, помолили ся Богу по християньски і забрали ся на спочинок.

Так зробила і Молана. Але-ж годї було бідному дївчатю заснути. Образ Продана стояв їй без устанка перед очима. Тепер то она собі все пригадовала; як то він нїколи инакше не закликав на ню, як „Моланочко!“ як то він нїколи не прийшов домів, аби не принести то ягідок, то малин, то орішків, то пстружка, а з Сколього не повертав він нїколи без яблочка або колачика. А все тото для Моланочки. Який то же він був веселий, коли Моланочка забесїдовала до него, та засьміяла ся. А днесь як то він стояв в церковцї, мов ждав смерти на себе. А скоро учув заповідь, яким же то оком глянув на свою Моланочку, що аж серце розпукалось. Ой не знала она ще до днесь добре, що ся дїяло в тім серденьку. Ой не знала она аж доси на правду, що про ню думав Продан.

І довго, довго думала она, і нї суди Боже заснути дївици. Вже й когут запів і зірочка заблиснула ізза Маґури, а она ще думає, она ще гадає і слезами заливає постїль свою. Аж ту десь над досьвітком скрипнули ворота, тай собака забрехав. Як би ножем тьохло щось Молану в серце. Встала, вергла на себе петечину,[218]) відчинила двері, тай вийшла на присїнок.

„Чи ти, Моланочко?“ запитав хтось знакомим їй голосом. „Добре щось вийшла. — Моланочко! я не знаю, що ся зо мною дїє, але виджу, що менї в Рожанцї нема більше сьвіта; тебе голошено днесь в церковцї Божій. Моланочко! чи радо ти йдеш за Медуляка?“

„Нї, Продане“, відповіла дївчина жалким голосочком; „я не йду радо, але-ж гріх противити ся рідній матцї“.

„Правду кажеш, Моланочко“, зачав на то молодець, котрого серцем і любов і розпука носила, „тому-ж бувай ми здорова! я твоїй матери не стану в дорозї, але горе Федорови,

коли за ним твоє личко змарнїє. Єдно тя лиш прошу: тям на мою стареньку неньку".

„А де-ж ти йдеш, мій любенький", відозвала ся дївчина, не могучи в жалю утулити слез. „Чи-ж менї тебе уже нїколи не бачити?"

„Аж ли будеш щаслива, то нїколи; аж нї, то мя обачиш, як спаде месть на негідника за твою недолю", відповів різко Продан, і пігнав як ражений тур горі городами в полонини.

IV.

Та де садиш, бісноватий!
Нї там людей, нї там хати.
М. Шашкевич.

Сумно шуміли бори, мов лихим товк ся западовець по тїсних дебрах та диких яровах. До полонин ухопив ся грубий туман, і сїм і там по верхах заляг уже снїг табором на стале зимованє. Небо приодїло ся оловом, лїси почорнїли, наветь зелена ялиця потемнїла, затужила. З борів коптїли густі студені дими, як би пів сьвіта горіло, і окружаючи клубами звори, то ставали над темними вертепами гнилов остоєв, то взбивали ся під небо в густі хмари і шуміли далї сьвітами. Всюди не так як було лїтом. Нї сопілка не затужила на веселім вершку, нї трумбета не зазвинїла з високих полонин, нї пташина не защебетала в лїсочку, нї дївчина не засьпівала на городї. Всюди глухо і сумно як в серцю чоловіка, що до гробу хиляє ся; і все віщало, що надійшов вже давно до верховин поквапний гість, довга, студена, безрадостна осїнь.

А було то ще лиш по послїдній Матцї Божій. В нашій Рожанцї стояли ще всюди кладнї по поли, ба наветь хиляв ся ще сюди і туди половий вівсик[319]), сьвятив би ся, на пни, ожидаючи приязної руки, нїм єго привалить к земли лава осїнного снїгу. Людкове крятали ся купками, єдні коло бульби, верховиньского насущного хлїба, другі звозили кладнї, або здіймали дрібненький овес. День проминув як година, темна ніч яла прилягати землю, і який такий потягнув до тихої хатини. Пусто учинило ся по верхах, глухий гомін, розколисаний шумом борів та шипотами тисячів потоків, розляв ся по цїлій природї і лише бейканє[320]) на медведя розривало спід полонин тот смертельний сум осїнної на верховинах ночи, і надавало єму ще більшого ужасного уроча.

В селї чим раз тихше, чим раз глухше. Минув час вечері, челядка забирала ся до спочинку, а на улици не знайшов бись анї єдної душі. Всюди як би заумерло, лише сям і там блискало ще слабеньке сьвітло в самотній хатинї. Але на теметові помежи гробами хто-ж сам снує ся серед нічної пітьми мов відьмо страшливе? якась невіста в короткім сїрачку, на голові хустка спущена на лице глибоко, ходить хильцем по горбах і приглядає ся по земли, як би чого шукала. На послїдок стає при сьвіжій могилї, хиляє ся ще близше, хапає сквапно жменю землї, і жене шибким кроком, як би чогось ся лякала, до Когутишиної хижи, що як знаємо, близь коло теметова лежала. Під дверми оглянула ся до окола, відчинила полегки двері, і входить до хижи.

В хатинї глипали на припечку ще послїдні недогарки смерекової скипи, а стара Когутиха, сама як пустинник, сїдїла на лавици розплїтаючи обувє, і кінчила вечерну молитовцю. Ще було чути послїдні слова: „І за мого Проданика і за Моланочку, Отче наш, иже єси....“ В тім скрипнули двері, а наша невіста з теметова стає серед хати. Стара схопила ся лячно з лавиці, хватає за недогарок скипи, що мов умераючий чоловік то глипне, то знов конає, придивляєсь невістї: „Моланочко, серденько!“ скрикнула нараз, „а що-ж тебе так пізно пригнало до мене?“

„Що мя пригнало, мамо моя солодка?“ відозвала ся блїдавенька невіста: „Журиця моя темна, нещастїчко моє гірке! В суботу весїлє моє, поведуть мя до слюбу, скажуть присягати перед престолом Божим, що нелюба любити буду, а тут моє серце присягало иньшому“.

„Чи-ж не мож, моя солодка Моланочко, було тото нещасне весїлє відтягнути“, запитала стара.

„На дармо-м просила, кровавими слезами молила: Мамо моя рідненькая, ще лиш до мясниць позволь ми сьвітку біленького. Очи-м виплакала перед нею, тепер ми сьвіт погорів, силка мя опустила, серденько моє згоріло, і уже далї упросити годї! Завтра вже зачнуть вінцї плести, мене в барвінок строїти. О коби мя лучше до трумни вложили, та на мертву головку віночок вложили, та мене молоду з чорнов землев звінчали.“

„А що-ж Федір на то?“ спитала Когутиха.

„Я єго не виню“, відповіло дївча, „хотяй він ненавидить Продана, але у него серце, то пола;[321]) не дбає він на то, що

тягне ягня під ніж на колоду. Але мамо солоденька, де твій Продан! Чи я вже твого сина ніколи не зобачу? Чи він уже ніколи не поверне, аби своїй Моланці землев присипати очи?"

„Ой не рви мя за душу, дївице нещасна. Чи-ж я мало за ним ся наплачу?"

„Кажуть люде, що він десь на Угорщині, аж коло Сигота,[322]) що єго наші люде видїли, як ходили на ломанє,[323]) що дуже помарнїв, і що заєдно звідовав ся, чи я вже віддана. Чи правда тото, мамо?"

„Ой не знаю я, дїтинко, не знаю".

„Говорять також, що хорував тяжко, скоро прийшов до Сигота, що довго лежав під голим небом, і кажуть, щоби був згиб під плотом, коби якась там вдовиця не взяла єго була до своєї хати. Мамо, чи не служить він у тої вдовиці? — Менї ся снило, що він десь нїби в саму мясопустну неділю стоїть в церковци перед Божим престолом, і дає перстень на офіру; а такий марний, такий сумний! личко єму як головня почорнїло, очи посоловіли і запали десь глубоко в голову, кучерики випали як по тяжкій глухани,[324]) а коло него стояла женьщина, десь нїби я, нїби она вдовиця і держала єго за руку. Мамко солодка! чи не оженив ся твій син з тов вдовицев? бо перстень кажуть то слюб, а смуток то радість".

„Перестань, дївонько, перестань о тім думати".

„А знов ми ся снило, як би він десь в лїсї, щось нїби в наших Секулах, ходить за вовком, що роздер мале ягнятко; а такий обдертий, такий цундравий,[325]) сорочка на нїм як з грядий[326]) знята, петечина обдерта, ледво держить ся на єднім плечи, на голові шапка з сїракового рубака,[327]) а з ніг кров ляла ся, бо змітки[328]) розлетїли ся; я то побачила, тай аж мя за серденько стяло, тай кажу: „Проданику мій солодкий, та чому-ж ти такий нужденний?" А він мене відпихає від себе тай каже: „Ти то все тому винна". А я упала до землї тай яла-м горенько плакати, бо чи-ж я тому винна, що він такий нужденний?"

„А на днесь ми ся снило, що днесь нїби Великдень. Я вийшла к церковци, а там людей тьма; і ледво-м ся оглянула, а тут виходить Продан з церкви і держить в єдній руцї біленький ручник а в другій хорошу червону хоругов; і такий красний, що не мож ся було надивити. І став іти десь нїби до нашої хижи, а за ним всї люде, а по при него десь і я;

а так ним радую ся, що наповісти годї. Мамо! чи не умер твій Продан? бо кажуть, що хоругов — смерть....“

„Лиши то, моя дитино, бій ся Бога небесного, перестань! не край і мого і свого серденька, забудь за него! він пропав на віки для тебе, — в суботу твоє весїлє“.

„Мамочко солоденька; та коби то мож єго забути. Я нераз молю ся, аби-м єго забула. Я на ніч очи завязую платинов, аби ми ся в снї не провиджовав. Але годї, мамо: годї! Куди я, туди і він за мною; як я сяду, то і він коло мене сяде; як я засну на хвильку, то і він зараз на умі. А заєдно такий марний, такий нужденний, що аж сум погадати. Може він ся радує, мамо, коли заєдно снить ся такий смутненький? Та коби він щасливий, а я коби умерла, я бим у Богойка молила ся за него, тай за тебе, мамо солодка“.

„Стій, дївче! ангелику мій! перестань, бо ми серце з жалю пукне. Ходи, положи головку ту на мої руки, ах яке-ж личенько горяче: я ти приложу землицї, чей ти лекше буде“.

„Я си взяла землицї з теметова, з могили Наконечного Івана, що єго днесь спрятали. Кажуть люде, що могила все покриває; може би я, мамо, твого сина забула, коли би-м собі намочила землї з могили, та випила натщо?“

„О дитиноньку нещаслива! ходи, я ти завяжу головку, дай сюди тоту землю, най ти приложу до головоньки, чей ти буде лекше“.

І взяла стара землю, приложила до чола Моланї, і яла сама кріпити ся і о чім иннім наводити бесїду, аби гадку дївчатю трохи розбити, та тугу розігнати. Але все бездїльно.[329]) Молана своє лебедїла. Не плакала она вже анї не оскаржала ся, нї на рідну маму, нї на Федора, котрий може щире гадав за красну білявку; але говорила лише о Проданї, о єго і о своїй долї: як то она болїла тяжко, коли він покинув Рожанку, і як то тота єї слабість проволокла весїлє; як то мати хотїла зараз звінчати їх, скоро лише она ся піднесла; як то она просила маму, і ледво до Пилипового пущеня умолила відволоки; як то мати заказала їй до Когутихи ходити; як то она і днесь крадцьом нїби то до дружки вийшла сюди, і все, все розповідала. А стара Когутиха то плакала, то знов потїшала ся, та до Бога вздихала. Далї радила на Божу здати ся волю, та розповідала, що Федір хороший молодець, та і честний, а ще до того найстарший кметь в селї; що она за ним може бути

щаслива, і що она Продана забуде, скоро лише звінчає ся з Федором; і як могла, так тішила дівча, та утуляла єї жаль і розпуку, хоть сама розходила ся з жалю.

Вже й когут запів і довга осінна ніч проминала, а обі невісти не переставали собі розповідати, та ужаляти ся, і хто знає, чи би були зауважили, як вже і білий день яв закрадати ся в маленьке віконце, коби не сильний гомін добуваючий ся сосеред села не пробудив їх з тої задумки. Очунявши, схопило ся дівча з лавиці, здерло з чола хустину з землею, обцїловало лице і руки старої, тай поспішило загуменками попри сосїдну хату, де єї призначена дружка мешкала, до дому.

Ледви вийшла Молана, і ледви Когутиха встигла за нею заперти в присїнках двері, і назад війти до хати, впадає за нею Продан, і не зважаючи, що мати здумівши ся руки опустила і мов без тху серед хати станула, заклїкав проникаючим голосом:

„Нене! скажи ми, хто то вийшов з твоєї хати?“

Як би громом ударив тот голос матерну грудь. „Синоньку, соколику!“ озвала ся она, тай обвисла на шиї сильного леґіня, що мов молода ялиця стояв перед нею.

Но не віддавав він матерного любованя, і вививаючи ся полегко з єї рук: „Не час, мамо“, каже, „радовати ся з тобою; скажи, бій ся Бога! скажи, хто вийшов тепер з твоєї хати, чи не Моланочка?“

„Ой Моланочка, нещаслива Моланочка“, відповіла стара, тай закрила обома руками очи, з котрих слези горохом покотили ся по зжовклім лици.

„Так єсь ю удїлав, вороже темний!“ крикнув на то жаркий молодець, і пірвав сильно за пушку, що єму по плечи звисала. „Ще нї єдного дня не прожила за тобою, а вже єї краса осїнним листом?! Ще півроку не минуло, а вжесь підгриз цьвітку верховини, і тепер хочеш такой доконечно потрутити до чорної ями?! Га, вороже темний, хиба бим, згинув!“ Тай по хвили зачав тихійше: „Там в селї межи Медуляками гонять медведя, а чей же у самого него удушив вівцю — Федір пійде за ним бодай би в безвісти — нїхто не стрітив — жива душа не знає за мене в селї. — Мамо, бувай ми здорова! Не клини менї, але проклинай мою долю“. І приступив к матери, що в перестраху сама не знала, що розпочинати, при-

тиснув сильно до грудей, і як ражений тур посадив через загороди манівцями в верх.

V.

Тече вода річеньками,
Плаче мила слезоньками;
Тихо мила! не жури ся,
Іно Богу помоли ся!

Пісня народна.

Поранок розвив ся вже цїлком. В селї утишило ся внебав, лише кілька людей стояло ще над селом під пригірками, гомонячи і показуючи якомусь молодцеви дорогу в бори....

Полегко яв полїтати дрібненький снїжок. Молодець держав пушку перед собою, глядаючи старанно то в сесь, то в тот бік нїби якогось слїду, спішив чим раз дальше і дальше в бори. Здалека мож єго було видїти, як спускав ся з єдного верха на другий, і то в єдну то в другу звертав сторону, і то щезав з очей в дебри, то знов появляв ся на вершку. І знов щез десь в яровах, і знов показав ся на стрімкім пригірку, і садив дальше, не спочиваючи анї цятинки. На ново спустив ся в пропасти, і на ново появив ся як би маленька дїтина під старинними борами. Ту станув на хвилю, оглянув ся, зняв з себе сїрак, що єму з плеча звисав, повісив на первій ялици під лїсом, тай посадив далї. Но тяжка туди дорога! Що крок то колодя, що сяг то пропасть, як би лихий, не снив би ся, з весїльом туди через всї віки гонив ся.[330]) Ту лежать вихром розстрїскані зломи, там повалила буря горі коріньом страшні уверти;[331]) ту нагромадила Фаля цїлі стоси молодої ялини, а там відгризла старість розложистого бука, і грянула ним мов непотребом о сирую землю. Но нашого молодця не спиняли ті перепони; сьміло садив він через завалища, що всяким перехрестьом стояло єму що крок в дорозї, і то підлазив вужом попід спинане гниляче, то діткнувшись лежащого пня, кидав собою мов олень через ломи, і спішив чим раз далї і далї. На малій нїби полянцї задержав ся хвильку, глянув на всї сторони, приложив ухо к земли, тай посадив в такі страшні звори, де хиба лише зьвірови путя. І знов запав нїби в безодню і знов викрятав ся горі стрімкими стїнами на верх, а з верха посунув ся в новую дебру, а з дебри на сьвіжий хребет. Часами стане, і прислухує ся, прикладаючи ухо к земли, часами ухватить за невід-

ступного свого товариша, за безпечну подвійку, верже оком, натягне курок, і знов спустить, і посадить цїпко в звори, а з зворів чим раз далї в нові безвісти. Утомив ся уже, з чола текла мов зо стріхи каплями вода, но на відпочинок анї гадай. Вже минув і Бердо, прошумів і Погари,[332]) добив ся аж під самі Секули, і ще нема кінця пути. Вже і дня проминуло споро, і перехилило ся вже к вечеру, а він ще садить і садить в безвісти, куди ще може нїколи нога людска не ступала. Аж під самим верхом Секулів, де дика природа сама перед собою лякаєсь, а передвічні кедри та ялиці шумять піснь суму, станув як ражений, верг оком в лїво, похилив голову долї, і тихцем, скочивши скоренько в право, станув за велитну колоду, що верх грудей му сягала, положив на ню подвійку, натягнув курок, зложив ся, влїпив око в сторону к кедри, тай жде хвильки, аж буде мож випалити з неї цїльно.

Тимчасом з другого боку хто-ж станув за ним з пушкою в руках, і приглядає ся нашому ватасчикови? Знакомий він нам добре; — єсть то Продан, котрий гонить за своїм давним товаришом, за ненавистним Федором, за тим-то самим, що приладивши ся на медведя стоїть о сто кроків, анї гадаючи, що єго власне житє в руках ворога, Продана. В сам час догонив він єго, послїдуючи всїма зворами і пропастями; в сам час, аби пімстити ся за свою Молану.

По всїх жилах заграла єму кров, мов з нових нор, скоро єго взяв на око, а в горячім серцю розпочала ся страшна буря. Зчорнїла Молана, а ще чорнїйше дїло, до котрого забирав ся, стануло єму на хвильку перед очи. Чисте сумлїнє і пекельная гадка, житє і смерть, небо і пекло стрітили ся в єго душі. Но не пора думати, розважати. Заледво заглянув він в цїлую пропасть вітворяючу ся під єго ногами, заледво душа єго шибнула по цїлім образї наміреного дїла; нараз блиснуло з Федорової подвійки, вистріл грянув громом по борах, і страшний рик медведя розляг ся під найвисші небеса. Радостно скаче ватас на колоду і поглядає долів; но ще скорше поривае назад за подвійку, стає мигом ока на своє місце, складаєсь, палить; но друга цївка, замочена на панівцї може каплею поту з чола, відмовляє. В тій самій хвили мече ся медвідь к колодї, взносить ся, поражен в крижі, остатними силами на задні ноги, поривае однов лабов за подвійку а другов Федора, і безсильний пересадитись на другий бік колоди, аби єдним устиском роз-

міздрити противника, вітворяє пащу, аби страшними зубами задати смерть жертві своїй. Но ще скорше, і жаркий стрілець блискавицев зриває з голови кудлату кучму, і дайже цїлов силов в пащу звіра. Але-ж бездїла! Сильно хватає лютий звір стрільця за руку, грухоче на мязгу, збирає всї сили і бере ся послїдний раз задати противникови. Аж ту підскакує о кілька кроків Продан, в котрого горячім але честнім серцю борба не довго точилась. „До Бога належить суд, і в его руках месть," шепнув ему ангел душі его, „а тепер жде нещасний ратунку." „Федоре!" крикнув, „в право з головою!" і приложив, потис, заблисло, а страшний звір, ударен кулькою межи самі очи, завив страшно і грянув назад за колоду, аж земля під ним затрясла ся.

Красаво возникло в мясопустну недїлю золоте сонїнько над верхами Тухольщини, і осьвітило і гори і бори в перлах снїгових. Весело тиснув ся люд Рожанки до церковцї Божої. З хати Кожана заграли скрипки, заладкали[333]) свахи, і двоє молодят, хороші як Божа весна, в зеленім барвінку вийшли на подвірє а з подвіря посунули ся к церкві. Був то наш Продан і Молана, що спішили до престола Божого, присягати собі любов і віру аж до смерти.

А Федір? Федір держав в кривій руцї червону хоруговку з вінком, і будучи дружбою присьпівував охочо:

Ой не ма то як у горах вірнії дївчата!
Ой не ма то як у горах честні леґінята!

7. Яків Головацкий

родив ся 1814. р. в Чепелях (Золочівского повіту, в Галичині), де его отець був сьвящеником. Ще дома навчив ся читати по руски, однак писати не навчив ся, бо ані отець, ані дяк не вмів скорописи. Опісля дав его отець до шкіл до Львова і там уже з иньшими товаришами-Русинами сьпівав народні пісні рускі та тоді вже списав собі перший збірничок народних пісень. Вже в ґімназиї дістав він окрім деяких польских книжок також Енеїду Котляревского, повісти Квітки, деякі московскі книжки, а в бібліотеці Оссолиньских і університетскій читав безнастанно книжки історичні і лінґвістичні, именно же славяньскі. В бібліотеці Оссолиньских переписав собі весь збірник пісень народних Максимовича і там познакомив ся з М. Шашкевичом. Окрім того познакомив ся з палеоґрафією і переглянув архів ґр. Тарновского в Дикові і сьвято-

онуфрейского монастиря у Львові. Головацкий пустив ся пішки в дорогу, щоби пізнати нарід і збирати етноґрафічні материяли: зійшов Стрийщину, Станиславівщину, Коломийщину*) і опинив ся аж на Буковині, збираючи пісні і иньші материяли. Ся етноґрафічна подорож серед труду і ріжних пригод спинила чимало єго фільозофічні студия, котрі Головацкий кінчив в Пешті і там мав нагоду познакомитись з студентами славяньскими (найбільше сербскими). Відтак вернув до Львова на теольоґію. Скінчивши семинарию у Львові, пустив ся Головацкий ще раз на етноґрафічну подорож на угорску Русь. Добутком обох етноґрафічних подорожий Головацкого був величезний збірник Народні пісні Галицкої і Угорскої Руси виданий в 4-х спорих томах в Москві 1878. Висьвятивши ся, став сотрудником в Микитинцях, де займав ся пильно літературними працями.

Писаня. По смерти Маркіяна Шашкевича був Головацкий душею літературного руху в Галичині (видав приповідки, зібрані Ількевичем, і два альманахи п. з. Вінок). На з'їзді „руских ученых“ (1848. р.) був головою секциї для рускої мови і літератури і там відчитав свою ціннy Розправу о южнорускім язицї. Опісля в тім-же році іменовано єго професором рускої мови і літератури в львівскім університеті. В виданій небавом Граматиці рускаго язика (в 2-х частях) і в брошурі Три вступительні преподаваня о рускій словесности ішов Головацкий шляхом Маркіяна Шашкевича. Однак після 1850. р. перестав Головацкий писати народною мовою, під впливом московского професора Поґодина**) і єго львівского приятеля історика Зубрицкого. В шістьдесятих роках Головацкий викладав з катедри університетскої лише старинну літературу руску а в своїх писанях став намагати на московщину (именно в „Науковім Зборнику“ Гал. рус. Матиці і ин.). Задля того втратив сю катедру 1867. р. і переселив ся до Росиї. Там подавав ся о катедру московскої літератури в університеті, однак сенат відказав єму задля недостаточного знаня московскої мови. Але відтак поставлено єго у Вильні предсїтателем археоґрафічної комісиї і на тім становищі оставав він до смерти, публїкуючи там деякі статї до етноґрафиї і істориї рускої літератури московскою мовою. Умер 1888. р.

Становище в літературі. Літературну дїяльність розпочав Головацкий в 1837. р., взявши участь в виданю „Русалки Днїстровоі“ (підписуючись Ярослав Головацкий, опісля Яцко Балагур). З напряму романтичного перейшов він скоро на поле науки і здобув собі науковими працями на полї рускої фільольоґиї, істориї літератури і етноґрафиї чималі заслуги. Однак понехавши опісля

*) В Коломиї познакомив ся з директором окружн. школи Мик. Верещиньским, котрий запомагав материяльно Головацкого і давав підмоги на виданя руских книжок.

**) З Поґодином познакомив ся Головацкий вперше 1835. р. у Львові, відтак перервав з ним переписку, а відновив знов 1853. р.

рідну мову руску, для котрої стілько трудив ся, відняв своїм пізнійшим писаням (почавши з шістьдесятих років) чимало вартости, намагаючись писати книжною мовою з примішкою московщини. Таким способом прикладав руки до руйнованя тої величної сьвятині рідного слова руского, котру сам вкупі з М. Шашкевичом і иньшими товаришами того кружка почав був строїти.

I.

ТУГА ЗА РОДИНОЮ.

Я в чужині загибаю,
По чужині блуджу;
За своєю родиною
Білим сьвітом нуджу.
Ту чужая сторононька,
Та люде чужії,
Не пристануть до серденька,
Хоть і не лихії.
Най би які добрі були,
Все не свої рідні:
Я чужая чужениця,
Межи ними бідний!
Ой по саду-винограду
Сумний походжаю,
Із чужини до родини
Гадки посилаю.
Ох! милая родиноньо,
Чи на мя згадаєш?
Домовая сторононько,
Як же ми ся маєш?
Солоденька рідна мово,
Як би-м тя рад вчути!
Із глубини серця свого
Рад би-м пісньдобути.
Просьпіваю сьпіваночки,
Де но які знаю,
Як би-м учув голосочок
Із рідного краю.
Голосочок як звіночок
К серцю промовляє:

Хто-ж слухає, зрозуміє,
Хто тебе пізнає?!
Цвитуть сади брескинові;
Та виноград має,[334])
А менї за рідним домом
Аж по серцї крає.
Мильші були гаї рідні,
Калинові цьвіти,
Ох! як тії ходниченьки
Виноградом криті!
Всюди люде купоньками,
А я самотою;
Всюди люде з играшками,
А я зо слезою!
Веселїть ся, чужі люде;
Ох, бо менї годї!
Менї втїхи вже не буде,
Аж у своїм родї!
Играйте си, розкошуйте,
Гаразд вам ся дїє....
Ой, хто знає відгадати,
Як ми серце мліє!
Ходжу, плачу понад Дунай,
Слеза в Дунай кане:
Як згадаю рідну річку,
Аж серденько вяне!
Ще й то менї доїдає,
Ох, то смерть готова!...
До нїкого й промовити
Сердечного слова!
Нї з ким менї поплакати,
Нї з ким потужити....
Розступай ся, синїй Дунай,
Хоть би ся втопити!...
Журба мене гризе нинї,
Журба гризла вчора;
Ой, хто не був у чужинї;
Той не знає горя!

Пешт, 1835.

II.

РІЧКА.

Чом річенько домашняя
Так пливеш поволи?
Чом водиці не розлієш
З берегів на поле?
Годї плисти самотою,
Час вже тугу збути:
Шуми, гуди филенькою,
Щоб далеко чути!
— „Як же менї, рідний сину,
Не плисти поволи?
Високії береженьки,
Ще й рівненьке поле.
Я би в фалю загреміла,
Та водиці мало;
Зато гладке личко моє,
Чисте як зеркало.
Були тучі, дощі, громи,
Води забринїли,
Що-ж!... підрили береженьки,
Й воду сколотили.
Лучше плисти по тихоньки,
Та певненьким ходом;
Оминати островоньки,
Камінє й колоди.
Так поплину тихо, смирно,
Без шуму без горя;
З личком чистим, незмученим
Чей дійду до моря!“ —

III.

НАРОДНІ СЕРБСКІ ПІСНЇ.

Сербскі народні піснї, ті саморідні запахущі цьвіточки возникли під теплим полудневим небом, выросли у душі буйного словеньского народа. Слава їх уже давно розлягла ся по цїлій Европі, на всї язики їх перекладано, розхвалювано і досить оцїнено. Ба і другі словеньскі нарічия присвоювали собі

побратимску їх красоту до своїх зїльників народної поезиї: читали-сьмо красні переклади сербских пісень по чески, по польски, і по великоруски. Але ледви хто удасть так перелożити їх, щоб зовсїм задержала ся краса первістна.

Не на уйму високих дарованій перекладчиків то сказано, 'но думаю, причина тому є в самім язиці, в ступени і родї єго образованя. Словеньскі нарічия, книжно образуючи ся при розвиваню і зростї своїх словесностей, підлягали впливови різних стороньских язиків, і переймали богацько чужого, несловеньского; і так одні більше, другі меньше насякали чужими ізворотами, ненашским духом. Насупротив сербске нарічие, подібно рускому, нї книжно образоване, нї ученими витребеньками перекрашоване, нї на чужий лад пристроюване, заховало свою старосьвітску стать, свою природну красоту. Длятого, думаю, ледви котре із словеньских нарічий є спосібнїйше до перекладу сербских пісень, як наше. Рущина одна година переняти ті краснозвучні народні утвори, тай разом заховати вірно ту просту красу без всякої принуди. Русь і Сербія, дві сестриці словеньскі, близкі собі по ступени просьвіти: у обох розвинуло ся образованє природно у цїлім народї — обі заховали богато памяток передвіцькоі Словеньщини у своїх обрядах, звичаях, обичаях, переказах і розцвили прекрасним цьвітом народної поезиї. Прочі словеньскі нарічия через вплив чужеземщини більше-меньше утратили свою давную природжену красоту. Длятого у перекладах народних пісень показує ся якась принука — якийсь виговір з-висока, нїби з-паньска; простий, хоть прекрасний стрій народних пісень не йде їм к лицю так, як в ноші селянки не яло би ся пани.

Пісні сербскі женьскі подібнїсїнькі до наших обрядових, одні і другі того-ж складу, у одних і других тойже дух провіває, дух сердечної люби, дух домашного гаразду; у обох подібні дитинячі жарти і играшки, подібна краса дївоча. — Читаючи ті сербскі пісні, здаєть ся тобі, що якийсь знакомий родимий голос звенить в ухах твоїх; а на відвороть, слухаючи наші колядки, гаївки, ладканя і проч., переносить ся душа твоя із студеної сторони нашої на якусь любу тепличину, десь на тоті райскі долини, де зими не знають, де заєдно весна цвите, а буйні цьвіти розкішно розвивають ся, красою своєю за очи фатаючи, та запахом всю долину наповняючи. Часом

лише якась глубоко в серденько вкопана туга проколює ся на скрізь і пригадує нещасную долю — утрачений рай!

Пісні юнацкі (богатирскі) очивидячи иньшого строю, ніж украіньскі козацкі думи. — Сербин оповідає велично, але спокійно, без участи в дїлї, красним повіствовательним говором природи, або чудні дїла своїх юнаків, приводить слова людей, описує все до одробини, нераз і маловажні річи — не дуже знов чудує ся над дивними чудесами своїх утворів — в єго казцї за одним розмахом падуть тисячі голов — він сїче Турків як капусту. — Насупротив в наших думах передставлено саме важне: півець-Русин вибирає лише самі занимательнїйші річи, дух єго самих високих вершків досягає, нїколи єму знижати ся низше, або оглядати все до коріня; він лише уздрів, поняв велич, і так чудно та велично оповідає, що око увидїло, що серце учуло — злишне догадай ся.

Що скаже, то в кождім єго слові вага і сила, бо і в дїлї була сила не цимала — на дрібні річи він слів не теряє — він по самих глубинах плавле, по плесї гуляє, а де мілкі броди, він перескочить. — Длятого і пісні наші того роду такі коротенькі — а сербскі довгі-предовжені.

У Сербів юнацких пісень межи всїма найбільше. Кільковіковая їх борба з ворогами християньства ум і серце цїлого народа так займала, що всї другі чувства приглушені, вся старосьвітчина забута, обрядові пісні зілляли ся частями у повіствовательні, — словом, богатирска пісня, як бистрая ріка, розлявши ся із берегів своїх, загорнула під себе всї річки і потоки різнородних сьпіванок.

(Див. переклади з сербского М. Шашкевича в I. ч. і переклади М. Старицкого в II. ч.).

IV.

НЕЩАСНА.

Хлопцеви дївчина перстень віддавала,
Перстень віддавала, на рід нарікала:
— „На ти, милий, перстень, тебе жене прічка,[335])
І отець і мати, братчик і сестричка.
Най ся лиш о менї слава не розходить,
Бо я сиротонька, нещасна дївонька,

Я васильок сію, мені полин сходить:
Ой, ти полиночку, мій гіркий цьвітоньку!
Будуть мя тобою дружбоньки квічати,
Як мя будуть тужну у труну складати!“ —

8. Антін Могильницкий

родив ся 1811. р. в Підгірках (Калуского повіту в Галичині). Антін втратив в дитячім віці батька, котрий був сьвящеником. Ґімназияльні науки зачав в 15-ім році житя в Галичині і Буковині, а докінчив на Угорщині в Пешті. Відтак слухав наук фільософічних і теольоґічних у Львові і визначав ся незвичайною памятю, талантом і жартовливою вдачею. В духовній семинарії належав мабуть до Маркіянового кружка. Ставши сьвящеником, часто переносив ся, поки поставлено єго парохом в Бабчи (в Богородчаньскім повіті). Звідтам вибрано єго послом до сойму (1861. р.), а сойм вислав єго делеґатом до ради державної, де вимагав признаня прав для рускої мови в школах і урядах. Однак, зломаний домашними журбами, доживав незамітно свого віку. Умер 1873. р. в Яблоници (Богородч. пов.).

Писаня. Літературну діяльність розпочав Могильницкий в 1838 р., написавши стих „Піснь радостна“ при нагоді посьвяченя у Львові Василя Поповича мункачівским єпископом. Опісля написав гарну думку „Згадка старини“ і про „Рідну мову“, а відтак замовк, поки живий рух національний Русинів в 1848. р. не спонукав єго до нової діяльности. Могильницкий виступає з балядою „Русин-вояк“ і більшою поемою „Скит Манявский“ в 3-х частях (однак видав лише ч. I. і початок II-ої). Окрім того печатав він деякі дрібнійші твори поетичні; писав також поезиї польскою і нїмецкою мовою.

Становище в літературі. Обдарований з природи великим талантом поетичним, не студиював Могильницкий пильно народної поезиї а йшов за клясичними взірцями иньших літератур і тому не здобув собі такого значіня, яке міг би був здобути своїм талантом. Так н. пр. в „Скитї Манявскім“ приняв невідповідний духови рускої поезиї розмір одинайцяти силябний, а через те поема втратила ритмічність і стала для читача тяжкою і монотонною. Мова в творах Могильницкого перемішана доволї часто польонїзмами і церковщиною.

I.

ДУМКА.

Ах недоле! що-ж ся стало?
Де ся наші пісні діли,
Пісні золотії!

Думок руских чом так мало?
Чи на віки заніміли
Красні думи тії?
Чи з вітрами полетїли?
Як під темной хмари гущу
Сокіл сизокрилий?
Чи з вихрами пошуміли
В темні бори — в дику пущу
Там ся вічно скрили?
Чи як жовтий лист яворя,
Цьвіт зівялий на калинї —
Гет з водов поплили?
І заплили аж до моря
І втопились у глубинї —
Деж ся пісні дїли?
Чи як гомін, — що десь в лузї
Відобєть ся, — і сконає,
Перегомонїли?
Чи як зоря в крайній смузї
Обізрить ся, — і сховає —
Де-ж ся думи дїли?
„О Русалках — Красавицях
„Трієх дївах — сїм керницях
„О девяти зорях!
„О Озерах, — о Дунаю,
„О Язїв далекім краю
„І о синих морях!
„О Буняку солодивім,[336])
„О твердім Мадея ложи,[337])
„О Княгини білій!
„О заклятім орлї сивім,
„О каплющій слези-рожі,
Деж ся думи дїли?
„О Богданї[338]) — і Нечаю,[339])
„О Небабі[340]) — і Лободї,[341])
„З Немирова Саві;[342])
„О старім Отцїв звичаю,
„Золотих времен свободї,
„О Козачій славі!“

Не питаймо, — щоб сьвітлиці;
Щоб добірні вечерниці
Щось о них повіли!
Там чужина-сь присвоїла,
Все родиме придавила!
Де-ж ся думи ділі?
Ах гадав-бись: тії думи
Пісні тоски, — і тревоги
Любощів — надії;
Переживши лютість джуми,
Мечів кримских, і пожоги
І диби тяжкії!
Нині! — деби лиш думати,
Чувствовати і сьпівати
Ревно і по свому;
Вянуть, — тихнуть, — і дрімають
В млавий гомін занїмають
В своїм рідним дому.
З Боянами, що сьпівали,
З торбанами,[343]) що гравали
Пісні, думи милі,
Мов лїтами похилені,
Спочивають привалені,
Десь в сумній могилї!

II.

ЧАСТИНИ З ПОЕМИ:

„СКИТ МАНЯВСКИЙ".

1. Вступ.

Кому-ж не знана Підгірска країна?
Де понад ровень Бескид ся спинає:
Де крута Клива і Попадя сина[344])
З боків норами дві річки пускає?
Дві річки чисті — близкі як сестрицї —
Дно мають срібне — кришталеві лицї,
З матери лона чим борше втїкають,
По оболонях, по лугах гуляють;
Потом злучені в єдну: дві Бистрицї
З Днїстром синеньким сердечно-сь стискають.

Кому-ж незнана Маняви[345]) долина?
Красов удачнов здібна від природи!
Де з скал шумячи — стрімко летять води,
Ватажків піснями звенить полонина.

Кому-ж незнаний над Манявки струєв
Бовдур, що сумно в долині стремить?
Що всіх дивує, вабить згадков своєв,
Що змежи звалищ знакомитий Скит?[346])
Що то за мури, тесані з опоки,
Де в пів звіниця, і башта ціла?
Де штука, — річки муром сперті боки
Камінним мостом до купи звела! —
А решта в грузах! — Келиї, — пивниці
Густо гадючий вигрівають плід!
Без вікон, дверий, без стріхи сьвітлиці,
З Божого місця мхом зарослий слід! —
Змежи них густо бурян вирастає,
Деколись сумно пугач загуде;
Ніби ся мертвих розвалин питає:
„Чи ту вже давне житє не буде?“
Щось подорожний думає глубоко,
Спер ся на звалищ примшений поріг,
Вліпив цікавий в мертві грузи око,
Чей би ся з них довідати міг!
Але: — на дармо! камінь не промовить,
Грузи не скажуть уплинувших літ!
А думка давне житє чи відновить,
Сли стерта напись на пристінках з плит?
Потік сріберний, що мури полоче,
Що гомонить і берчить к берегам,
Але нам правду сказати не хоче,
Сумний лишає округ мурів сам!
Сосни, смереки, — буки і ялиці
Ведуть шумячий з вітром розговір;
Але слова їх, тайні небилиці, —
Не осьвітлять нам в тьмі замерший двір!
То вже на віки се величне дїло
Має покрити непрозрінна тьма?
То вже на віки в сумраці ся скрило,

Вже до тих таїн приступу нема?
Таку я думку в тій думав долині,
І слезним оком до кола повів;
А в тім під гущев в зеленій лїщині
Схилену-м постать чоловіка взрів. —
Веремя було погідне і мило
Гей би позлітков небо прикрасив,
Сонце ся звільна к вечеру хилило,
Сумрак з долини горі-сь підносив!
Лиш горбів щити ще ся румянїли,
Гомін по лїсї сумно-сь розлягав;
Бо птички в гнїзда з пісеньков летїли,
З думков в кошару скот ватаг зганяв! —
Зближу-сь — з поклоном старця повитаю;
Красно відрекши, голову схилив:
З лиця і з ока щирість 'му читаю,
І милість правди з простодушних слів. —
Старість глубока к земли 'го схилила,
Костур зівялі кости підпирав,
Рідонький волос снїгом побілила, —
Що рече слово — тяжко віддихав.

2. Розмова з старцем.

„Скажіть ми, отче, де ваша хатина?
Що вас під вечер сюди привело?
Де ваш пробиток, де ваша родина?
Чи сеся пустка — чи близке село?
Скажіть старенький, — може-сте сьвідомі,
Хто сесї мури кріпко збудував?
Хто в тих сьвітлицях, в тім каміннім домі,
Хто, коли, докіль — мирно пробував?
Скажіть сивенький, — сли би-сьте уміли,
Хто сесї мури люто розвалив?
Де ся тутейші жителї подїли,
Хто весь добуток з відси розточив?
Чи страшний перун з злобременной хмари
Громовим жаром хутко спопелив?
Чи горді Турки, чи дикі Татари, —
Чи котрий ворог все то погубив?
Чи джума стяла, — чи кримска неволя

Загнала ґаздів в тяженький ясир?
Чи добошевих леґинів сваволя,
Чи може дикий їх розшарпав звьвір?
Може стрясли ся землї підвалини,
І так камінний мур ся сколисав?
Скажіть любенький, з якої причини
Все ся то стало, щоби-м ся дізнав:
Бо в жадних письмах, анї в жадній книзї
Споминки-м навіть о тім не знайшов;
Що-сте де чули тут в сусїднім близї,
Скажіть! щоби-м з нїчим не відійшов!“

„Гостеньку милий! — Нїм сказати зможу,
Сядьмо си побіч на мягкий обліг!
Най слабі кости на спочинок зложу,
Бо-м сюди йдучи, дуже ізнеміг!
З бесїди виджу, що-сь честна дитина,
Чоловік наський — правий христянин,
Хоть хребет криє міска жупанина,
Мусиш ти бути правий руский син!
Отже-ж ти скажу, що сам добре знаю, —
Що-м чув, тут бувши гожий молодець;
Бо ще в псалтирі начеркнений маю
Скита початок, возраст і конець. —
Чи видиш онде над берегом хатку,
Що бік ся в землю низко похилив?
Там я родив ся, мав вітця і матку,
Там я красненький, мирний вік прожив;
Дїточки мав-єм і любу дружину,
Але їх Господь давно вже забрав; —
Мене лишили, як в поли билину,
Щоби-м ще більше нужди тут зазнав!
Туй-туй девятий десяток минає
Житя моєго уплинувших лїт;
Ах не єдна ми біда докучає,
Вже ми ся сприкрив сей нужденний сьвіт!
Жию сам на-сам з давного зарібку,
Що-м за молодших лїт собі зложив;
Доки-м мав грошї, — ґаздівство, — худібку,
І церкві Божій много лїт служив!

Тепер-єм виліз поволеньки з хати,
І приволік ся вздовж цьвітучих нив! —
Зайшов у гущу хворосту взбирати,
Щоби-м на вечер трохи протопив!
Але для тебе посьвячу годину,
І все, як було, вірно розповім; —
Слухай з увагов; а як я загину, —
На вічну память — скажи радий всім!"

Зміст I. части поеми.

За князя Ярослава Мудрого вийшли по приказу Антонія Печерского два черці, Пахомій і Йоаникій, проповідувати віру Христову в галицкій країні. Ігумен дав їм боклаг наповнений водою з печерскої криниці і поручив їм оснувати монастир на тім місци, де знайдуть воду, котра би в такій самій мірі переважила воду печерску. Глядаючи такої води, перейшли Україну і Поділє і опинили ся в Галичи. Старий сьвіщенос Архорій, що жив там при „Рождественьскій" церкві, порадив їм іти там, де Манявка вливає свої води в Бистрицю. Там побачили рибака, що ловив рибу в Бистрици, і просили єго, щоб показав їм захист перед тучею, яка наближалась. Рибак запросив їх до своєї хатки і обіцяв їм на другий день показати, де могли-б найти бажану воду. Коли він впровадив черців до підземної нори в великій скелї, злякались вони чимало, побачивши сатану, що записував в книгу душі людий, котрі відцурали ся неба для мамони. Сей рибак обіцював їм всякі вигоди і прирік за дві доби построїти монастир, коли впишуть свої душі в сю книгу. Однак черці починають відхрещуватись. В борбі з чортами утомлений Пахомій видобув ся з нори і заснув на мураві, а Йоаникій, полетївши стрімголов в глибокий яр, зачепив ся о пень і переспав під каменем до сьвіту. Вранці оповів Пахомій своєму брату чудний сон про ріку, потік і дві сусїдні гори. Пішли отже над потік Скитець і там найшли воду, якої глядали. Там заснували монастир в скелї званій „блажений камінь." Небавом рознеслась чутка про черців, а слава їх стала голосною, коли уздоровили недужого сина богатого скотаря, що жив в долинї Маняви.

9. Миколай Костомарів

родив ся 1817. р. в селї Юрасівцї (Воронїжскої ґубернії) на пограничу народности українъско-рускої і московскої. Батько єго був заможний дворянин і бажав синови дати паньске вихованє. Тому й віддав єго до французского пансіону в Москві. Однак небавом крепаки вбили батька за те, що з ними вельми жорстоко обходив ся. Вихованєм малого Миколи займала ся єго мати, добра і щира людина, що з своїм сином не инакше розмовляла, як по українъски. Скінчивши ґімназияльні науки, перейшов Костомарів в університет в Харкові, що був тодї осередком українъского руху. Проф. Лунїн розбудив у Костомарова охоту до істориї, а великий вплив на него мали також лєкциї московскої літератури Амброзія Метлиньского, іменно-ж єго етноґрафічні працї.

Скінчивши університескі студиї, вступив Костомарів в драґуньский полк, але небавом визволив ся з воєнної служби „по неспособности“ і вписав ся яко вільний слухач університету в Москві, та став готовитись до маґістерского екзамену (докторату), студиюючи пильно українъску старовину і устну словесність народну. Він впевнив ся, що етноґрафія є необхідна наука помічна для історика. Коли отже знов вернув у Харків, став збирати народні пісні, виучувати рідну мову, етноґрафію й історию України і тодї вже почав писати і видавати поетичні твори українъскою мовою під псевдонїмом Єремія Галка.

Костомарів осягнув ступень маґістра істориї на основі дисертациї про історичне значінє рускої народної поезиї (в котрій доказував важність виучуваня творів устної словесности для істориї, щоби вирозуміти погляд народу на себе і на все єго окруженє). Однак не дістав професури в Харківскім університеті, позаяк харківский єпископ був невдоволений першою єго дисертациєю про початок Унії. Тому пішов Костомарів у Ровне, на Волинї, де був професором ґімназиї. Звідтам об'їздив він історичні місцевости волиньскі, збирав народні пісні і почав тодї вже висліджувати історию козаччини і Богдана Хмельницкого. Небавом перенесено єго до ґімназиї в Києві, а тамошний університет вибрав єго (1846. р.) професором істориї.

В Києві познакомив ся Костомарів з Шевченком і з кружком патріотичної молодїжи українъскої (що утворив ся там в рр. 1843—44), а іменно з Василем Білозерским, Кулїшем, Опанасом Марковичем, Олександром Навроцким, Миколою Артемовским-Гулаком і ин. Там заснував він з ними (1846. р.) тайне товариство св. Кирила і Методія (проґрама сего товариства див. Огляд літератури). Товариші сходились в домі Артемовского, а студент Петров, що мешкав за деревяною стїною, підслухав дещо з розмови товаришів і, втиснувши ся хитро до їх кружка, доніс властям, що се якийсь заговір. Увязнено десятьох товаришів, а між ними Костомарова саме на передодні єго весїля. Єму приписував уряд головну

ролю в сім політичнім товаристві і єго засуджено на оден рік вязниці в Петропавловскій кріпости, коло Петербурга, опісля-ж вислали єго в Саратів над Волгою на урядову службу. На сім вигнаню прожив Костомарів 9 літ. Там написав він деякі історичні монографії і зладив збірник московских народних пісень.

Амнестия видана при коронації царя Олександра II. визволила і Костомарова з засланя, однак професури єму не вернено. Поселившись в Петербурзі, став Костомарів знов займатись історичними дослідами і надрукував історичну монографію „Богдан Хмельницкий“ (се було I виданє — останнє 4-те вийшло значно перероблене і поправне в 3-х томах), а крім того поміщував в різних журналах історичні праці, котрі небавом зробили голосним єго імя в науковім сьвітї. Опісля-ж пустив ся в подорож по Европі і звідав також славяньскі землї.

Коли вернув з подорожи, покликав єго сенат Петербурского університету на катедру історії Росиї. Ледви котрий професор придбав собі таку славу, як Костомарів за короткий час своєї професорскої дїяльности. Єго живі і красомовні виклади поривали молодіж і старших людий, що слухали єго лєкций, і викликували остентацийні овациї для Костомарова, що став найлюбійшим професором в університетї. Крім того розвинув він також вельми живу дїяльність літературну, а в заснованім з Білозерским і Кулїшем літературно-науковім журналї „Основа“ появлялись мало не в кождій книжцї єго історичні розвідки.

Коли-ж весною 1861. р. знесено крепацтво в Росиї, виступив Костомарів в „Основі“ з гадкою про науку шкільну і видаванє книжок для науки і просьвіти в українській мові. На ту цїль зібрав Костомарів з патріотами українськими кілька тисяч рублїв і видав кілька книжок. Але вже після 1863. р. уряд заборонив видавати книжки для просьвіти народу в українській мові.

В 1862. р. зачинено університет петербурский задля студентскої ворохобнї против недоладних правил університетских, а Костомарова відсунено з катедри, лишивши єму лише посаду члена археографічної комісиї для видаваня історичних актів З того часу Костомарів займав ся лише літературними працями, а хоч кілька університетів запрошувало єго на катедру, міністер просьвіти не позволив єму бути професором. В єго мешканю в Петербурзі збирались на наукові розмови всї, що займали ся істориєю і етнографією.

В р. 1873. зустрінув ся Костомарів з колишньою судженою, з котрою єго розлучило увязненє. Вона опісля вийшла заміж, а повдовівши зійшла ся в Києві з Костомаровом і небавом стала єго дружиною і помічницею в наукових працях. В останних роках занепадав Костомарів на здоровлю, однак до останньої хвилї не кидав пера. В 1885. р. закінчив своє вельми трудяще житє в Петербурзі.

Костомарів визначав ся ідеальною вдачею і особливу любов заявляв своїй матери. В усїх хвилях свого житя проявляв він глибоку релїгійність, був щирим побратимом для приятелїв, привітливим

для своїх противників, і горячо любив Україну, котру рад був просьвітою і наукою довести до красшої долї і бачити її свобідною і щасливою у федеративнім союзі з иньшими славяньскими народами.

Хоч инколи неприязні обставини викликували у него сумніви що до здїйсненя єго національних бажань, і він деколи похитнув ся, однак постійний єго характер піддержував в нїм замолоду вироблені погляди про національно-культурне становище українсько-руского народу. Мало що не до смерти задержав він феноменальну память, так що не тілько місця з лїтописий, але й цїлі акти і документи цитував з памяти, або деклямував більші частини з творів Шевченка, Міцкевича, Пушкина, Байрона, Шілєра і Ґетого.

Писаня. Літературну дїяльність розпочав Костомарів 1838 р. поетичними творами в українській мові, в котрих проявляє ся напрям романтичний (всї видані опісля в окремім томі: Збірник творів Єремії Галки). Чималий талант показав він в драмі історичній „Переяславска ніч“, написаній після клясичних взірців грецких. Слабші вже єго лїричні і епічні твори. Перекладав також Байронові Єврейські сьпіванки і дещо з Кородедворскої рукописи. Та хоч Костомарів не багато писав українською мовою, а все-ж був він перворядним дїячем українським і чимало причинив ся до розбудженя національної сьвідомости, вибравши до того поважну дорогу історичних і етноґрафічних дослїдів. Се було властиве єго поле, на котрім засияв незвичайним талантом і на сїм полї вдїяв він більше, як хто-небудь иньший для прояснення внутрішньої історії України-Руси і національної сьвідомости. Він видав 16 томів історичних моноґрафій, Руску історию в житєписях (6 томів) і більш як сотню дрібнїйших статий і розвідок. (Історичні твори писав він московскою мовою. Дещо з єго важнїйших історичних праць появило ся перекладом на руску мову в Галичинї).

Становище в літературі. Історичні твори Костомарова відносять ся переважно до історії України-Руси, именно-же до історії козаччини (котру обробив моноґрафічно аж до упадку Мазепи), а в части також до історії Польщі і Московщини і визначають ся так основним висліджуванєм істор. жерел, як і принадною формою. Він був перший і досї одинокий історик-артист, що вмів рисувати минувшину живими картинами осіб, звичаїв і подій і таким способом зобразити минувше житє з справдешним артизмом, на основі докладних розслїдів жерел Задля того історичні праці Костомарова можна читати з живим інтересом від початку до кінця.

В своїх історичних дослїдах і моноґрафіях виказав Костомарів ідею федеративних засновин в давній Руси (в моноґрафії з тим заголовком) а розслїдивши в основній моноґрафії рїжниці двох руских народностий (українсько-рускої і великорускої або московскої), що виникали з ґеоґрафічного положеня, історичних обставин, внутрішних причин і т. ин., домагав ся признаня і історичного права українсько-рускій національности. Така постанова українсько-руского питаня національного придбала Костомарови горячих суперників з двох сторін. Московскі історики

добачали в тім пониженє історичного значіня Москви, обвиновачували єго в неприхильности до Москви, в змаганю зменьшити її славу, підорвати її ідеали. Польскі критики приписували єму перекручуванє дійсних історичних відносин між Русию а Польщею, вивисшуванє козацких воєн до значіня національного визволеня, розбуджуванє національної ненависти. Справедливість обосторонних закидів може виказати лише строга історична критика творів Костомарова, однак доси лише дещо зроблено в тім напрямі. Хоч дещо в історичних поглядах Костомарова можна було відкинути, однак в головній річи він остає вірний фактам і єсть оден з найліпших виразителів українъско-рускої історичної сьвідомости.

I.

СЬПІВЕЦЬ МИТУСА.

Словѣтного пѣвца Митѹса, дрєвле за гордость нє восхотѣвша слѫжити князю Данилѹ, разбраного, акы сѫказаного, приведоша... Іпат. лїтоп. стор. 180.

Гѝне си́ла Дажбо́жого вну́ка. Тата́ри плюндру́ють,
Князї кую́ть коромо́ли, не дба́ють об ві́рі і лю́дях.
Ку́ритьця Га́лицька во́лость, дим до Бескѝдів простя́г ся;
Впав Володи́мір Волѝньский; Кѝїва вже не підня́ти.
Князь Ростисла́в із Дани́лом не ми́лують зе́млю Днїстря́ньску;
Угри і Ля́хи бідѝ додаю́ть; в Перемѝшль набіга́є
Князь Костянти́н; коромолу́є з ним на Дани́ла владѝка.
Кріпший за всїх в Перемѝшлї сьпіве́ць слову́тний Митѹса.
Ша́блї не но́сить сьпіве́ць і груде́й щито́м не вкрива́є, —
Піснями си́пле на кня́зя, го́стрими нїби стріла́ми,
Піснями люд стурбува́в і хіть до війни́ підлива́є.
Кра́сних не хва́лить дїви́ць Митѹсина пісня шале́на,
Ми́рного лю́дям життя́ не проро́чить, не гріє одва́ги
На супоста́та; усо́бицї й смѹ́ти та пісня вино́дить.
От уже́ град Перемѝшль Андрій обляга́є полка́ми,
Ла́скаво зго́ду да́є, — не ра́дить на зго́ду Митѹса.
Ра́но в недїлю ступа́ють полкѝ княжене́цькі до шту́рму:
Спе́ршу гарцю́ють стрільцѝ, а там подаю́ться п о р о́ к и.[347]) —
Вве́чері князь в Перемѝшль уступа́є; закува́ли владѝку,
Си́лу взялѝ на пото́к[348]) непокірного лю́ду; подра́ли
Ту́ли[349]) бобро́ві у їх, і барсу́чі і во́вчі прилби́цї,
Инші біжа́ть по чужѝнах; не втїк слову́тний Митѹса:
Він, що колись не схотїв засьпіва́ти Дани́лові, бра́нцем

Став тепе́р перед князе́м Дани́лом слову́тний, а буїсть[350])
Да́вня у се́рцї... не впав на колїна, лице́ не поблїдло.
Грізно погля́нув на йо́го Дани́ло і мо́вив слова́ми:
„Го́рдий сьпіва́че, сла́вний сьпіва́че! бунто́вниче кля́тнй!
Що солови́ний го́лос зміня́в на гадю́че сича́ння?
Бог дарува́в тобі си́лу, ти одміни́в ї́ї бісу!...
Чом, як Боя́н стародавний, ти не сьпіва́в нам про сла́ву
Пре́дків вели́ких? Чом не навча́в нас добру́ і согла́сцї?
Чом од гріхів не впиня́в нерозу́мних о́гненим сло́вом?“
— Киня́же — одвітив Митуса; ось я засьпіва́ю вам пісню:
Ріжтесь, куса́йте ся, би́йтесь, по́пілом Русь посипа́йте,
Пи́йте брате́рнюю кров, умива́йтесь сльоза́ми наро́ду; —
От до вас до́брана пісня! — и́ншої вам не почу́ти!
Що вас спиня́ти? що вам сьпіва́ти? Шкода́, опізни́лись!
По́мста за по́мсту, ка́ра за ка́ру, ли́хо за ли́хо!
Ко́нчились віки, спо́внилась ча́ша; грім розпали́в ся:
Суд немину́чнй, суд невмоли́мий, — напи́сана до́ля!
Ко́нчились віки; зїлля сухе́є ого́нь поїда́є —
Хай поїда́є! хай пропада́є Русь із князя́ми!
Бо́же прокля́ття чо́рними хма́рами ви́сить над не́ю;
Хма́ри згустїють, віки промину́ть, і знов, хоч не ско́ро,
Зно́ву розго́нить я́снеє со́нце тума́н вікови́чний;
В той час-годи́ну и́нших пісе́нь сьпівці́ засьпіва́ють
Иншим князя́м, та не вам, — и́ншому Ру́ському лю́ду.

II.

ЖУРБА ЄВРЕЙСЬКА.

(З Байрона).

Ой, плачте так, як плакали дїди
Над вавилоньскими ріками!
Розорен храм, родини в нас нема —
Чужі знущають ся над нами!

Ой, плачте люде! — от ї́ї тріски....
Розбила ся сьвятая арфа Юди!
У тій землї, де Бог наш панував,
У тій землї панує ворог лютий!

Куди тепер Ізраель помандрує?
Чи ще сіонську пісню він почує?

Чи ще музика Юди задзвинить?
Чи ще вона нам серце звеселить?

Нещасний люду! сирота-народе!
Куди біжить він? Де він оддихає?
Ма припетень[351]) гніздо, лисиця скоту,[352])
Родину чоловік — він і труни не має!

Над Іорданом арабські верблюди пасуть ся,
На Сіоні невірні молитви несуть ся,
Там Ваалові люде коліна пригнули,
Там — там — Боже наш милий!... чи громи поснули!!...

Там, де твій Перст нам написав скрижалї,
Де Тїнь Твою народи повидали,
Де нам явивсь в одежі у огняній
Ти, на Кого з живих нїхто не згляне!

Яви, Боже, громом упять свою міць!
Озьми од втїснителя гордого міч!
Чи довго він землю сьвятую топтатиме?
Чи довго ще храм Твій без служби стоятиме?

Ш.

З МОНОҐРАФІЇ

„ДВІ РУСКІ НАРОДНОСТИ“.

З короткого історичного огляду ріжниць, які виникли за далекої давнини поміж двома Рускими народностями можна бачити, що в характері українсько-руского народу самим відмінним характером йде перевага особистої волї, а в великорускім переважує загальність. По корінному розуміню Українця-Русина спільна згода звязує людей, а незгода розлучає. Великоруси (Москалї) прямували завести неминучість і нероздільність раз заведеного звязку, а причину такого заводу звернути на Божу волю і тим відгородити її від людскої критики. В однакових стихіях громадского житя Українцї-Русини пильнували набрати ся більш духу єго, а Великоруси дбали надати єму тїла. В полїтичній сфері Українцї-Русини спосібні були витворити поміж себе добровільні товариства, звязані не більш того, скільки вимагала потреба і міцні о стілько, скільки істноване їх не шкодить праву особистої волї. Великоруси пильнували

*

спорудити на вікових підвалинах міцну загальну будівлю, пронизану єдиним духом. Прямованє Українців-Русинів вело до федерації та не вспіло довести її до кінця, прямованє Великорусів повело до одновластя і до міцної монархії: воно довело до першого і збудувало другу. Прямованє Українців-Русинів кілька разів показало себе невдатним до одновластного монархічного житя. В давнину се прямованє панувало по українсько-руских землях; а коли настигла пора або злити ся або зникнути, воно виступило з видівнї по неволї і мусїло поступити ся верховодством другому. Великоруский елємент має в собі щось величезне, будуюче; дух суцїльности, сьвідомість єдности, пованє практичного розуму; Великорус уміє перебути тяжкі обставини, вибрати ту годину, коли гаразд буде дїяти і покористувати ся з обставин, скілько може. Нїчого сего не виявив українсько-руский нарід. Єго вільна стихія приводила або до зруйнованя громадских звязків або до коловороту спонукань, котрі вертїло народне історичне житє. Отакими показує нам минувшина дві рускі народности.

В своєму прямованю витворити для ідеї, визначеної раз на віки, міцне, показне тїло, великоруский нарід все виявляв і тепер виявляє нахил до материялїзму і відстає від українсько-руского народу в духовнім житю, в поезиї. В українсько-рускім народї поезия розвинула ся незмірно більше, повнїйше і живучійше. Прислухайтесь до голосу пісень, придивіть ся до образів, намальованих в словесних творах народною фантазиєю великоруского і українсько-руского люду. Не можна сказати, що в великоруских народних піснях нема поезиї; навпаки в них високопоетичною з'являєть ся сила волї, сфера дїяльности, се-б то як раз те, чого треба, щоб виконати заданє, помічене собі великоруским народом в історичній течиї полїтичного житя. Найкрасші великорускі пісні ті, в котрих малюють душу в ту хвилину, коли вона збирає сили свої або коли торжествує, або журить ся від якого-такого неуспіху, що одначе не ломить внутрішньої могучости. От чому всїм Великорусам так подобають ся розбишацкі пісні. Розбишака — се герой: він виходить на боротьбу і проти обставин і проти громадского ладу. Єго стихія — руїна; але після руїни, гадаєш, неминуче відбудованє нового і нове з'являєть ся вже в набираню розбишацких ватаг. Сї ватаги виявляють з себе якетаке громадске тїло. Тимто не треба дивувати ся, що ми

в розбишацких піснях помічаємо ту-ж саму стихію загальности, те-ж саме прямоване збудувати державне тїло, яких зустрічаємо в цїлім історичнім житю великоруского народу.

Великоруси нарід практичний, переважно материялїстичний. До поезиї він горнеть ся тодї тілько, коли виступить з кружка щоденного житя, біля котрого працює; працює, не заманюючись, а повагом, приміряючись більш до подробиць, до частин. Тимто він не женеть ся за образом, котрий єсть душею споетизованя кождого дїла, кождої річи. Тимто великоруска народна поезия так часто рветь ся до того, чого не обіймеш, що виходить за межі натуральної можливости і часто знов знижуєть ся до забавки, до играшки. Історична споминка у Великоруса зараз заходить в епос, стає казкою; а в україньско-руских піснях вона тримаєть ся більш правди і не потребує доводити правду до епосу на те, щоб засияти промінєм розкішної поезиї. В великоруских піснях єсть туга, розвага, але майже нема тих мрій, що так поетично причаровують в україньско-руских піснях, переносячи нашу душу в сьвіт фантазиї, нагріваючи серце нетутешним, неземним теплом. Участь природи в великоруских народних піснях занадто мізерна, дрібна, а в україньско-руских вона незвичайно велика. Україньско-руска поезия не розлучаєть ся з природою: природа живить її й подїляє з нею і радощі і журбу людскої душі; трави, дерева, птаство, звірята, сьвітила неба, ранок і вечер, спека і снїг — все дише, думає, почуває разом з чоловіком, все відзиваєть ся до него чарівним голосом, голосом то спочуваня то надїї, то присуду. Душею кождої народної поезиї єсть звичайно — любов. У великоруских народних піснях се чуте тілько де-не-де бере верх над материяльностю; навпаки, в україньско-руских воно досягає до найвисшого одушевленя чистоти, висшини спонукань і ґрациї постати. На що вже материяльна сторона любви в жартобливих піснях, а і вона намальована з тою анаокрентичною ґрациєю, що закриває собою гидкість і саму похоть одухотворює, ублагороджує. Женьщина в великоруских народних піснях хиба де-не-де підносить ся до свого людского ідеалу. Коли-не-коли краса її вважаєть ся висше материї; закохане чуте рідко коли може шанувати в женьщині що иньшого, крім тїлесної краси; рідко коли пісня нагадує про добродїтель і шановність жіночої душі. Українська женьщина в народній поезиї України-Руси намальована такою

духово красною, що й в упадку вона виявляє так поетично свою чисту натуру і соромить ся свого упадку. В піснях жартобливих і шутковливих виразно визначаєть ся супротивність українъско-рускої і великорускої натури. В українъско-руских піснях виробляєть ся краса слова, вирази досягають до правдивої художественности; людска натура, відпочиваючи, не вдовольняєть ся простою забавкою, а визнає потребу надати їй такого прегарного виду, щоб не тілько бавив, а ще й підносив душу; веселість бажає обгорнути її стихіями краси, висьвятити думками. Навпаки в великоруских піснях визначаєть ся тілько прямоване утомленої прозаічною працею натури — спочити, побавити ся аби чим на годинку, не ворушачи мозку, не займаючи серця, не рушаючи фантазиї. Такі пісні у Великорусів істнують не самі ради себе, а ради посторонних обставин материяльної утїхи.

Як в громадскому, так і в семейному житю Великорусів більш, чи меньш видко брак того, що в українъско-рускому житю становить поезию; і навпаки в останнїм мало того, що становить душу, силу і шановність першого. Великорус мало любить природу. У селян Великорусів хиба де-не-де здибаєш на городї квітки; на Україні-Руси квітками пишаєть ся майже чи не кождий двір хлїбороба. Сего ще не досить. Великорус визначаєть ся всюди якимсь ворогованєм до рослин. Я стрічав господарів, котрі вирубували дерева біля своїх домів препогано збудованих, гадаючи, що через дерево дім не має красовиду. По казенних селах, коли урядники почали примушувати людий садити біля хат дерева, незвичайно трудно було спонукати, щоб поливали дерева, доглядали їх, не давали нївечити. Коли в двайцятих роках нашого віку уряд наказав обсаджувати деревами шляхи, ся річ здала ся народови таким тягарем, що він і доси памятає про ню в своїх піснях, скомпонованих невимовно погано, без сорому. В Великоросиї хоч і богато садів, але-ж їх розводять ради крамарскої наживи, гаєву деревину зустрінеш хиба де-не-де в садї, бо з неї невелика користь може реальному житю. Трудно здибати такого Великоруса, щоб спізнавав і почував красу місцевости, віддав ся оглядуваню неба, впивав ся-б очима в озеро осьвічене сонцем, або місяцем, або вдивляв ся в голубу далину гаю, або щоб заслухав ся хором весняного птаства. Все отсе не займає нїколи Великоруса, воно єму якось чуже, він завяз в щоденних рахунках, в мілкій ковбанї мате-

рияльних потреб. Навіть люди осьвічені, як доводило ся менї помічати, то-ж байдужі до краси природи; деколи вони свою байдужість вкривають передражнюванєм західної чужениці, а в нїй, як се відомо, кому з власного досьвіду, а кому від людий, „добрий тон“ вимагає показувати любов до природи. Свою пожичену любов до природи Великорус звертає на такі речи, що видають ся з сфери звичайних, оточуючих образів і втїшає свої очи штучно випещеними камелїями, маґнолїями, рододендронами, а про то єму й байдуже, що правдиве почутє, спосібне зловити і оглядати поезию природи, тут як раз не знайде природи. Таке чутє швидше відвернеть ся від оздоблених калїк і повернеть ся до кленів, дубів, лип і беріз наших гаїв тай оглядатиме нештукований, хоч убогий та не попсований, не покалїчений сьвіт божих сотворінь.

Фантазия у Великорусів занадто злиденна, мало у них забобонів, за те незвичайно багато пересудів і тримають ся вони їх цупко. В Українців-Русинів навпаки: на перший погляд, здаєть ся, що вони з величезними забобонами, особливо по західному краю України-Руси се вельми бє в очи. (Мабуть се за тим, що там дуже далеко від великорускоґо впливу).

Трохи чи не в кождім селї почуєте там поетичне оповіданє, як мерцї приходять з того сьвіта, приймаючи на себе ріжновидні постати. Он померша мати приходить викупати свої дрібні дїти, — а он страшенний упир о півночи розпинаєть ся на хрестї і хижим голосом голосить „мяса хочу!“ Хто не відає, що вся Україна-Русь, так незвичайно богата на історичне житє, скрізь засїяна могилами. З сими могилами злучені оповіданя про часи далекої минувшини, повиті сивим туманом; в тих оповіданях спід ріжнобарвої намітки, витканої з проміня народних вигадок, пробивають ся слїди старосьвіччини, незаведеної в лїтопись. Чари з своїми чудними звичаями, сьвіт духів в найріжнороднїйших постатях і страховищах, від котрих часом аж волося стає на голові, а часом регіт бере аж до гикавки, все то заведено в стрійні оповіданя, в прегарні малюнки. Инколи там нарід мало йме віри в дійсність того, про що оповідає, але не забуде того оповіданя, не покине єго, доки в нему не потухне почутє краси, або доки старе не розживеть ся на оновленє свого поетичного змісту новими формами.

Цїлком не те в Великоросиї: там самі тілько пересуди. Великорус вірить в чортів, в домовиків, в відьом, бо він з пред-

ків переняв ся вірою в них, вірить через те, що не сумнівається ся в дійсности їх. Він вірить так само, як би вірив в істнованє громовини або воздухового гнету; вірить через те, що єму треба віри на те, щоб якось вияснити незрозуміле, а не на те, щоб вдовольнити прямованє, піднести ся з низини матеріяльного житя в сферу висшого твореня. Фантастичних оповідань мало у Великорусів: навіть чорти і домовики у них великі матеріялїсти. Сфера житя замогильного, духовий сьвіт мало інтересує Великоруса і майже нема у него оповідань про те, як приходять душі померших людий; а хоч і надибаєш таке оповіданє, так воно пожичене з книжок нових і старих і скомпоноване більш в церковному, чим в народному характері. Зате Великорус, відповідно духови своєї нетерпимости, уперто стоїть за свої пересуди. Менї довело ся раз бути сьвідком одного дуже характеристичного випадку: чоловіка обвинувачували за безбожє і богозневагу тим, що зневажно промовляв про віру в істнованє чортів.

Поміж тих письменних людий, що починають виходити в книжкову сферу, можна помічати, до яких більш книжок вони беруть ся і на що в тих книжках вони переважно звертають увагу? Як менї довело ся запримітити, так то будуть книжки або поважні такі, що належать просто до професиї читаня, або легенька белєтристика: в перших читатель звертає найпильнїйшу увагу на те, з чого можна найшвидше покористувати ся. Белєтристикою — читатель побавить ся годину, не оглядаючи будованя, не визнаючи ідеї. Поетів читають — на забавку і вподобають більш те, що може злегенька полоскотати чутє; а то часом читають на те, щоб люди бачили і тямили, що читатель чоловік осьвічений і розуміє, що люди вважають за добре. Можна часто зустрічати і таких, що впивають ся красою поезиї, а як полапаєш гарненько їх душу, то й помітиш, що там грає не правдиве чутє, а тілько афектация. А вже-ж де афектация, там нема правдивого розуміня поезиї. Нїгде правди дїти: афектация серед осьвічених Великорусів — річ занадто звичайна: тимто може в Росиї спочутє до Французів переважає спочутє до иньших народів; бо Французи визначили ся народом мало поетичним; у них і штука і письменьство, а потроха і науки афектовані.

Коли у Великорусів і був великий, ґенїяльний, самостійний поет — то се Пушкин. Своїм невмирущим Евґенїєм Онєгіним

Пушкин змалював одну лишень верству велукорускої народности, так звану осьвічену і сьвітску громаду. Трапляли ся добрі описувателї народного побиту і звичаїв; але вони не були тими поетами творцями, котрі-б промовляли народною мовою, так як промовляв би кождий з народу, і промовляв голосом поезиї, а не прози. Говоримо ще раз: не маємо й на думцї відмовляти Великорусам в поетичному елєментї; може бути що сей елємент у них глибший і висший, нїж в Українців, може він обернув ся не в сферу фантазиї і чутя а залїг в сфері чутя і сьвітлої думки. Великорускі пісні довго не подобають ся, треба учити ся їх, треба переняти ся духом їх, щоб зрозуміти найориґінальнїйшу поезию їх. Поезия їх може через те не подобаєть ся з першого разу, що чекає ще на великих майстрів, котрим судило ся прикрасити її художественними творами.

Ми вже визначили виразну ріжницю в релїґійній сфері Великорусів і Українців Русинів. Цїкаво ще розібрати питанє, звідкіля пішло у Великорусів прямованє, сперечати ся за форму і надавати доґматичну вагу тому, що в самій річи або граматичне питанє або обрядовість. Здаєть ся се зросло з тої материялїстичної вдачи, котрою взагалї визначаєть ся великоруска натура. Справдї помічаючи сей нарід в усїх єго верствах, часто стрічаємо людий правої християнськоґо моральности; релїґійність їх звернена на практичне виконанє християнських добрих дїл, але внутрішного благочестя, пієтизму у них мало. Трапляють ся облудні, строгі прихильники обрядів і зверхних правил, але й вони те-ж без правдивого благочестя. Переважно вони байдужі до релїґійних дїл; зверхні потреби релїґиї вони справляють за тим, що звикли вже до того; але не питають у себе: чого й на що все те дїєть ся? На останку поміж осьвічених людий трапляють ся маловірні або й зовсїм без віри, але такими їх зробила не яка-будь робота розуму і духової боротьби, а замана: їм здаєть ся, що невірє єсть ознакою просьвіти. Справдї благочестних людий між Великорусами вельми мало. Благочестє і духове оглядане у Великорусів — ознаки не народности, вони належать не загально до натури народної, а лишень власні індивідуальні ознаки. В Українців-Русинів бачимо цїлком супротивну вдачу; тут велика сила именно того, що бракує у Великорусів; в Українців Русинів міцне почутє Божої неприсутности, духова ласкавість, вну-

трішня розмова з Богом, думанє про Божу волю над людьми, сердечне пориванє в сьвіт невідомого, таємничого, радістного.

Обряди Українці-Русини виконують, формули шанують, але не піддають їх під критику: Українцеви-Русинови і в думку не прийде питанє: двічі, чи тричи треба сьпівати „Аллилуя", якими пальцями хрестити ся? А коли і виникло таке питанє, то воно задовільнить ся, коли сьвященик вияснить, що так вже установлено церквою. Як би стало потрібним переіначити що в обрядах чи в богослуженю або перекласти св. письмо, Українці-Русини нїколи тому не суперечитимуть; нїхто не гадатиме, що тут криєть ся замір перекрутити що в сьвятощах.

Українці Русини добре тямлять, що релїґійні обряди заводять церковні керманичі і коли вони мусять завести що нове, не переіначуючи самої істоти, то міряни пристануть на те без суперечки; бо коли та чи иньша форма або обряд визначують ту-ж саму істоту, то не варто того, щоб сперечати ся за них. Нам трапляло ся розмовляти з побожними Великорусами й Українцями: перші силкують ся визначити свою побожність словесними викрутасами про поверховности релїґії; а останні своє релїґійно-моральне чуте виливають в розмові про впливи, які зробило на них богослуженє, торжественність обряду, високе значінє сьвят. Тимто на Україні-Руси і між осьвіченими людьми захитати віру не так легко, як між Великорусами. Навпаки поміж великорускої молодїжи стрічаємо людий вихованих з дитиньства, здаєть ся, строго побожними, але вони часом від легенького притиску або від кількох остроумних слів покидають хоругву релїґії, забувають про научуване в дитиньстві і роблять ся невірами і материялїстами. Українсько-руский нарід глибоко релїґійний нарід в самім широченнім значіню сего слова. Чи такі, чи иньші судили ся єму обставини, чи таке, чи иньше защіплено єму вихованє, він берегтиме в собі релїґійні засновини доти, доки істнуватиме сума головних ознак єго народности. Се неминучо виходить з того поетичного настрою, яким відріжняєть ся єго сьвітогляд. Українсько-руска народна поезия релїґійна і супротивна аналїзї. В душі Українця-Русина жиє віра в красу́, а аналїза нївечить віру, дробить суцїльність тої постати, яку душа любить, і оглядає. Та й те сказати треба: істота краси не дасть ся аналїзувати через те, що ми не тямимо коренних причин взагалї. Можна аналїзувати хиба той материял, в котрому визначаєть ся краса́. Можна

музичний інструмент розібрати на частини і вислїдити частини найдокладнїйше; можна вислїдити закони звуків, стежку передаваня їх воздухом нашому чутю, але не можна піймати і подати під дрібний розгляд причини вражіня, що робить на нас злученє звуків. Брали ся материялїсти стежкою розгляду з'явищ дійти до істоти вражіня, котре впливає в нашу душу від краси. Отже нїчого не здобули ся з того. Французи, як сказано вже, нарід глубоко непоетичний, ще в минулому столїтю оповістили теорию краси, збудовану на основах єго істоти в простому приподобленю природї. Ся думка прийшла ся до душі Великорусам: її і за нашого часу голосили і голосили щиро ті люди, у яких стало щирости говорити те, що вони справдї почувають. Хто має в собі живу струну поезиї, того нїчим не можна запевнити, що в творах штуки нема духовоï творящої сили; не можна через те, що він сам почуває ту силу. Так само жадним доказом материялїзму не можна запевнити, що не істнують духові засновини того, хто почуває їх в собі і за тим не потребує жадних доказів, як все одно, не потребуємо ми доказів на те, чи холод чи тепло округи нас, бо про се говорить нам наше тїло.

З житєм поезиї в душі, з чутєм краси, з вдачею розуміти її, міцно звязана сьвідомість моральности і добра. Материялїст розуміє в добрі користь. Коли він з роду вже добрий, він свою добрість визначає тілько тим, що готовий робити другим те, що вважає за користне. Найвисше визначаєть ся єго добрість тодї, коли він не змагаєть ся вчинити другому те, чого сам не визнає за користне, але що другому здаєть ся за таке. Переважно добродїйство єго виходить з такого сильоґізму: коли я робитиму добро́ другим, то й менї єго робитимуть. Цїлком що иньше у чоловіка надїленого даром і навичкою почувати в собі живу душу, бачити її духовим поглядом у зверхних постатях: він не аналїзує добра́, а оглядає єго в суцїльности і вся єго духова натура переймаєть ся добром. Добро́, ставши фактом в материяльному побитї, може визначити ся тим, що ми зовемо користю; але той, хто дїє добро, не думає про користь, а бачить перед очима добро саме в єго моральному совершеньстві. Хто дїє добро ради користи, той неминучо спитає себе: чи буде яка користь з того, що я замірився зробити. Хто-ж любить добро не вважаючи на користь, той не міркує

а робить добро; бо так єму каже чутє і розумне оглядане краси добра.

В громадских розумінях історія положила на двох руских народностях свої слїди і наділила їм розуміня цїлком супротивні. Прямованє до тїсного звязку частин, знївеченє особистих спонукань під кормигою загальних, незрушима законність загальної волї, як раз приходять ся у великорускому народї до єдности семейного житя і до нехтованя особистої волї ідеєю міра. Семії у Великорусів не дїлять ся, власність у них загальна. Як же все глибоко лежить у душі Великорусів, видко з того, що за нашого часу, як почала ся річ про визволенє крепаків, то й московскі славянофіли і новомодні французкі социялїсти почали скрізь з усїх кінцїв гукати про загальність. Для Украïнця-Русина нема нїчого важшого й огидливійшого, як отака загальність і її лад. Наші семї дїлять ся й дроблять ся зараз, як тілько дорослий син почує в собі потребу самостійного окрімного житя: опіку родителїв над дорослими дїтьми Украïнець-Русин вважає як тяжкий гнет. Замах старших братів або дядьків, верховодити над молодшими братами або над небожами викликує між ними страшенне вороговане. Кревність мало запомагає у нас доброму ладу, згоді і обопільній любови; навпаки вельми часто люди тихі, сумирні, привітні, вживчиві непримиримо ворогують з родичами. Сварки і чвари між родичами у нас річ звичайна і в народї і в інтелїґенциї. У Великорусів кревність примушує вибачати родичам, бути з ними дружелюбнїйшими, привітнїйшими примушує навіть такого чоловіка, що зовсїм нема у него такої вдачи до чужих. На Украïнї, щоб любов і згода жили між кревними, мусять вони розійти ся, не жити вкупі і яко мога меньше мати якого будь спільного добра. Спільний обовязок, заснований не з добровільної згоди, а неминучою долею, є для Украïнця-Русина велике ярмо, а у Великоруса такі обовязки найбільш заспокоюють і втихомирюють спонуканя особистої волї. Великорус ради покірливости обовязку готов сам себе приневолити, любити своїх кревних, хоч би душа не лежала в него до них; він всячину їм вибачає тілько за те, що вони єго кревні; чого не вчинив би він добровільно, по совісти, те він готовий зробити яко жертву, визнаючи, що хоч родичі і не варті того, але-ж вони „своя кров“. Украïнець-Русин навпаки: він готовий, здаєть ся, перестати любити чоловіка за те, що він єго кревняк; родичеви він меньше

вибачає анї-ж чужому. Взагалї між Українцями-Русинами кревність швидше нївечить добру згоду, нї-ж зміцняє її. Деякі Великоруси, придбавши собі маєтности на Українї, задумували часом запровадити в українські семї векикоруску міцність і нероздїльність семї,*) та здобули ся з того найогидливійших добутків: не тілько рідні брати готові були що години бити ся, але трапляло ся, що сини витягали батьків за чуби з хати.... Чим більш принцип семейної власти і міцности кревного звязку закорінюєть ся в житє, тим більш є з него супротивного впливу на житє. Українець-Русин тодї тілько слухняний син і шанує батька-матїр, коли вони дають єму повну волю і на старости лїт самі підлягають під єго волю; брат тодї добрий для брата, коли вони живуть нїби сусїди або товариші, не маючи нїчого неподїленого, спільного. Правило „кожному своє“ панує у нас по землях: не тілько дорослий не надягне несвоєї одежини, а навіть у дїтий у кожного своє. У великоруских селян часто дві сестри не тямлять, котрій з них належить кожушинка, а що до відрубної належитости між дїтьми, то про сей речи нема.

Примушена загальність одного за всїх здають ся Українцеви як найтяжше невільництво, найгірша несправедливість. Не посьміти нїчого вважати за своє, бути за наймита у якогось умственного розуміня про мір; одвічати за другого, не маючи до того жадної охоти, до сего історія не привчила українсько-руского народу. В розуміню Українця-Русина — громада, цїлком не те, що у Великорусів мір. Громада се добровільне товариство людий; хто хоче — належить до громади, а не хоче — виходить з неї; так водило ся і на Запорожу; хто хотїв, приходив на Сїч, хто хотїв виступав з неї. Нарід розуміє, що кождий громадянин єсть чоловіком незалежним, самостійним господарем; обовязки єго до громади не йдуть дальше сферы тих відносин, яких вимагає звязок товаришів ради спільної безпечности і добра кождого. Великорус розуміє, що мір — єсть духовий вираз загальної волї, котра глитає, проковтує особисту самостійність кождого. Видима річ, що головна рїжниця виходить ту з земельної загальности. Коли товариш з міру не може вважати за свій отой шматок землї, який він обрабляє, то через се одно він вже невільний

*) Тут річ іде про маєтности з крепаками.

чоловік. Будівля великоруского міру — єсть приневоленє; тимто форма єго, запроваджена властию, переняла ся тим духом і значінєм, які панують у Великорусів. Коріне міра лежало на самім споді народного житя; виходило воно морально з того-ж самого прямованя до тїсного злученя, до громадскої єдности. Таке прямованє, як ми вже висше говорили, єсть відмінною ознакою великорускої вдачи. Право приватної власности на землю великоруска фільософія виводить ось якою леґальною стежкою. Вся громада віддає свою долю на руки того, хто заступає собою власть, кого над громадою поставив сам Бог, значить всї повинні єму корити ся: таким побитом отсїй особі, яко Божому намістникови, належить все безумовно. Звідси виросло розуминє, що все Боже та царске. Перед царем, як перед Богом, всї рівні. Бог одного милує, підносить, наділяє, другого карає, принижає; так само дїє і цар, бо на землї він виконує Божу волю. Таке розуминє найлїпше визначаєть ся в поговірцї: „Воля Божа а суд царів“. Отим то нарід, не нарікаючи, виносив на собі все, навіть і таке, що, здаєть ся, переходило край людского терпіня, на приклад душегубства царя Івана IV. Цар чинив не поправдї, лютував, але-ж він був рукою Божої волї. Супротивляти ся царю, хоч би й лютому — значить супротивляти ся й самому Богу; а за се гріх та й не користно, бо Бог нашле ще й гіршого лиха. Маючи без'умовну власть над всїм, цар єсть государем, необмеженим володарем, властивцем всеї держави. Слово государ визначає як раз властивця, котрий має право, без умови орудувати по своїй волї всїм, що тілько є в єго царстві. Тому то давні Новгородцї, виховані з иньшими розумінями і відрубні від народности великоруской, так обурили ся, коли Іван III. замірив ся старосьвітске величанє Господин перемінити на нове Государ. Розуминє — господин — визначає чоловіка наділеного властию і повагою; господинів могло бути много, і єпископ був господин, і посадник господин; а государ — се той, про власть котрого не може бути обсуджуваня. Він єдиний так само, як єдиний властивець речи.

Іван III. добивав ся стати государем в Новгородї, се-б то заступити собою Великий Новгород, котрий до того часу був сам собі таким государем, яким у Великорусів був цар, або князь, що заступав собою всю нацию. Государ яко самовластник — творив обставини громадского житя, робив все, що хо-

тів і між иньшим надїляв землями своїх урядників. Ото-ж з першого розуміня виходить, що земля належала міру, се-б то всїй громадї, а коли се право переняв на себе государ, то він почав роздавати землї по своїй уподобі, кому хотїв. Землї він роздавав на орудованє, бо властивців в теперішньому значіню сего слова не було. Те, чим цар надїляв — він міг і відобрати в усякий час і наділити кому иньшому, як воно раз-у-раз і водило ся. Як витворили ся відносини між робітником і таким властивцем землї, то останнїй, натурально, почав заступати мір, так само як цар заступав нацию. Крепак єднав свою долю з шанованєм пана, замість своєї власної волї, стала єму волею паньска воля, а там, де не було пана — єго особисту волю проковтував мір. У паньских крепаків — яка є земля, належить панам, а пани дають її хлїборобам обробляти. На Українї-Руси історичне житє йшло другою стежкою, де не могло витворити ся отакого розуміня про громаду. У нас давні удїльно-вічеві розуміня розвивали ся і зустрітили ся з польскими; а в засновинах польских було чимало похожого на старорускі розуміня. Польскі розуміня перемінили ся від впливу західно европейских. Споконвічного права особистої волї не проковтнула перевага громадскої могучости і не виробило ся розуминє загальної власности на землю. Польскі ідеї приладили ся до старорускіх і упорядкували їх. Кожний хлїбороб був самостійним властивцем свого добра; польский вплив тілько забезпечив ся від самовластя народної волї, котра перше визначала ся самодїяльностю громади, яко злученя вільних людий; крім того польский вплив обгородив фактичне володїнє правом. Таким чином польский вплив підніс дуків і заміжних, а масу убогого люду повернув в крепацку неволю. Але-ж польский маґнат-властивець не був репрезентантом царскої, а через ню і паньскої волї; він володїв по праву, хоч говорячи по просту, се право визначало силу, торжество обставин і давнину родоводу. Польский крепак не міг надати свому панови жадного значіня сьвященої волї; бо він і не розумів сего права, як умственного, він і сам з него користував, а заступництва він не бачив: єго пан — був чоловіком вільним. Натурально, що й крепак бажав зробити ся за слушного часу вільним чоловіком. Отже великоруский крепак не міг сего бажати, бо він тямив, що єго пан такий же невільний чоловік другого пана, який він у свого. Поміж Українцїв вельми рідко трапляло ся, щоб

крепак був щиро прихильний до свого пана, щоб єго єднала з паном безкористна, немов сина до батька, любов; а між Великорусами се водить ся вельми часто; у них трапляють ся случаї отакої, на приклад, сердечної прихильности крепаків до панів: крепак слуга, невільник з цілої душі, любить свого пана і тоді, коли пан нехтує єго любов. Паньске добро він береже немов своє власне; радіє, коли єго шанолюбивий пан здобуде собі поваги. Доводило ся менї бачити паньских слуг, що орудували яким будь паньским дїлом; самі відпоручники були відомі дурисьвіти, на користь свого пана ошукували кождого, але що до свого пана, то по аристидівски були чесними і прямодушними. Українцї навпаки: вони виправдують поговірку: вовка скілько не гудуй, він в лїс дивить ся. Коли крепак-слуга не обдурить свого пана, то тілько тому, що він нїкого не обдурює, коли-ж він спокусив ся на дурисьвітство, то насамперед одурить свого пана. Великоруси, котрі понабували собі на Україні маєтности з крепаками, часто жалують ся на Українців. Даремно пильнують вони, щоб добротою і справедливостю прихилити до себе Українців-крепаків! паньскі роботи відбувають ся знехотя, аби-як; тим то у панів розповсюдив ся погляд, що Українцї люди лїниві, не мають нї щирости, нї прихильности. Острахом більш візьмеш у них, нїж ласкою. Через се добрі пани робили ся лихими і звичайно оточували себе слугами з Великорусів, а з Українцями водили ся наче з людьми з якого чужого народу. Ще гірш для Українця м і р в великорускім значіню сего слова. Що до нарікань на Українців за лїнивство, то такими зробили їх чужі їм засновини крепацкого або мірского права: воно для Українців, не скованих ланцухами загальної власности на землю, визначає звязок таких умов, що спиняють особисту волю чоловіка, орудувати собою і своїм добром по схочу. Взагалї нарікане на лїнивство річ не правдива; можна навіть запримітити, що по своїй природї українъско-руский нарід любить працю більш нїж Великорус, і завсїгди він визначаєть ся таким, щоби тілько праця не була підневільною, щоби вона, як і дїяльність чоловіка, йшла вільною стежкою.

З ІСТОРИЧНОЇ МОНОҐРАФІЇ „БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ“

ОБЛОГА ЛЬВОВА.

Йдучи через Броди, Хмельницкий лишив там частину козаків для облоги замку, дуже міцного, котрого нїяк не здужали опанувати, а сам рушив дальше на Львів і наближаючись до него, вирядив вперед з невеличким загоном шляхтича Головацкого з листом до міского маґістрату.

„Іду до вас, писав Хмельницкий, яко визволитель украïньско-руского народу; іду до столичного міста землї Червонорускої визволити вас; іду по вашому-ж бажаню, бо багато з ваших міщан закликали мене. У мене двістї тисяч війска, окрім сильної орди, але се війско йде не на вас, а на Поляків. То лїпше ви зробите, коли з'єднаєтесь з одновірними вам козаками і видасте панів, що повтїкали спід Пиляви. Ми ствердимо нашу спільну любов спільними клятьбами. Коли-ж занедбаєте нашу приязнь, то накличете собі лихо.“

Львів далеко раньше Украïни і Волинї дістав ся під власть Польщі, а через те польский елемент був тут дужший, нї-ж деинде на украïньскій Руси. Єзуїти мали тут найголовнїйше пристановище; нї в одному рускому містї не було так багато католицких монастирів і костелів, як тут; багато міщан перейшло на унїю; до того ще значна частина міскої людности складала ся з жидів і Вірмен; то-ж то й не дивно, що пани вважали се місто вірним для себе пристановищем. Місто з-давна було найбогатїйшим в королївстві; мешканцї жили промислами й торгами, то ґубернатор налякав їх, а найпаче жидів, що козаки руйнуватимуть їх. Перелякані міщани обіцяли не вдавати ся з козаками, а шляхтичі, що прибігли з околицї, ладили ся до бою; з ними разом взяли ся до зброї бернардини, котрих великий монастир стояв на кінцї міста. Православні хоч і не так себе почували, та не посьміли зняти річ. Головацкий відобрав від міста таку відповідь: „Місто Львів не може зрозуміти, чого се так, що тодї саме, коли козацкий гетьман засилає до нас приязні листи, козаки чинять в околицях як вороги. Ми не цураємось вашої приязни, коли вона щира, але не можемо єднати ся з військом запорозким, поки не кінчить ся вибір короля і поки не вгамують ся всї недовільности війска запорозкого. Сподїваємо ся, що війско запорозке, котрому ми нїя-

кої кривди не вчинили, буде з доброю до нас зичливостю. Пани спід Пиляви, хоч і приїздили до нас, та вже виїхали на сойм; в місті заперли ся міщани, і передміщани; в замку лишила ся залога Речи-Посполитої, над містом і замком командує ґубернатор."

Відібравши таку відповідь, Хмельницкий рушив на облогу міста. Передові загони прибули 6. жовтня. Рано вранці почали з'являти ся купи козаків і Татар і за малу годину мов чорною хмарою вкрили високости, що окружали Львів. З міских і замкових башт в підзорні труби можна було їх примірно розпізнавати і лїчити. Не багато Татар було добре узброєних: більша-ж частина була одягнена в кожушках і в білій полотняній одежі, та зате у иньшого було по десятеро коний задля здобичи; таким здавало ся обложенцям татарске військо. Вони кидались то з того, то з иньшого боку, шукаючи здатного місця, щоби вдерти ся в передмістя. Передміщани відстрілювались з міских і замкових башт, палили на них і з армат. Саме місто Львів було тоді не велике; в нему лїчило ся тоді 437 таких місць, де на кожному могла стати камяниця. Таке місце лїчило ся на одну семю, але звичайно дві чи три семї займали одну камяницю в три вікна. Вся просторонь, яку займало цїле місто, була чотирекутником обведеним стїною, за котрою був рів, а за ним вал, а на останку була ще крайна стїна з 17 баштами не далеко від міскої будівлї. Дві брами були в містї: одна звала ся краківска, а друга — галицка. Крім того в крайній стінї було ще два меньші виходи, що звали ся фірткамн; одна звала ся єзуїтскою, бо була біля єзуїтского костела, а друга — босацка, біля волоскої церкви. З південної сторони місто оберегав монастир бернардиньский, з східної — кармелїтский; обидва мали вигляд сильних фортец з арматами в стінах і баштах. На західній сторонї від міста простягало ся болото, що захищало місто, а на північній сторонї стояв нижнїй замок. Далеко більші і люднїйші від міста були передмістя, що розлягали ся коло него. Їх було два: краківске і галицке. Там поміж гір та ярів розкинули ся лїтні домівки богатих мешканців міских, сади, винниці, пасїки, всякі заклади, а серед них підіймали ся верхи монастирів, костелів, церков, у підніжа котрих тулили ся плохенькі оселї передміщан; сих було більше, нї-ж міских міщан: після звісток Целярія, що лишив по польски „Опис Польщі в половинї XVII. в.", у львівских

передмістях було тоді до 1500 домів. Передмістя сї були облямовані шляхом, що простягав ся кривиною по горах і межигірях, що мав тоді місцеву топографічну назву „шляхи“. Там, де було треба, насипаний був вал заввишки в $6^1/_2$ ліктів і такий же завширшки. Усе місто з передмістями мало в собі до 30 тисяч мешканців, а вся просторонь була така велика, що для оборони міста з передмістями від ворожого нападу треба було не оден десяток тисяч військової сили.

Другого дня, в середу, прибув до міста козацкий гетьман і з ним все козацке військо. Бранцї, що попали ся Полякам, казали під муками, що козацкої сили з Хмельницким іде тисяч двістї, але сила ся раз-у-раз прибільшуєть ся купами руских селян, що пристають до козаків. Хмельницкий велїв вдарити з армат; почала ся бійка в ріжних кінцях Львова. Одна частина козаків рила вали коло гончарскої улицї, біля монастиря кармелїтів босих, друга напирала на галицку браму, третї нападали на бернардиньский монастир. Обложенцї обороняли ся непохибно; найбільше відзначали ся бернардини. Сам Хмельницкий їздив біля міста на білому кони. По сїй масти запримітили его з міста і пустили стріл: куля впала під ноги его коневи. У вечері кінчив ся напад; вороги розміняли ся бранцями.

Хмельницкому неважно було опанувати Львів, але він сам не хотїв даремно кров лити і віддавати багате місто на волю незупинного поспільства і Татар: через се, розставивши військо на вколо міста, сам гетьман став недалеко в селї Лисиничах і відтіля післав до міских стїн сурмача, котрий підняв в гору над головою шапку, щоб не стріляли в него, і лишив там настромлений на тичинї лист. Хмельницкий домагав ся, щоби Львовяни видали всїх жидів, що втїкли в місто, складаючи на них всю вину за незгоду, найпаче за те, що вони грішми помагали Полякам проти козаків. Місто дало відповідь, що жиди належать не містови, а вони піддані Речи-Посполитої, і просили у козацкаго гетьмана помилуваня і ласки. Зараз за тим Хмельницкий вирядив у Львів сьвященика Федора Радкевича з другим листом до міского магістрату, де подавав згоду і вимагав двістї тисяч червоних золотих викупу, для заплати Татарам.

Міскі райцї бачили, що місто не має сили витримати і згодились почати переговори. Вони запевняли і себе і иньших, що

не з боязни благають помилованя у козацкого гетьмана, а тільки задля того, щоби спасти католицку сьвятиню від наруги. Але в місті скупило ся багато селян православної віри. Саме того дня, як прийшли козаки, ґубернатор вмовив мешканців, що козаки на довго засядуть перед містом, коли передмістя будуть цїлі, то на єго думку, щоб запобігти небезпеченьство, треба спалити передмістя. І справдї, зараз же, як прибули союзні козацкі і татарскі сили до Львова, стали козаки напирати на передмістя, а Татари обступили їх навкруги, щоб не дати передміщанам втїкати звідти. Вже першого дня козаки зруйнували нїкчемні околичні деревляні частоколи і вдерли ся в передмістя. Передміщани кинули ся ратуватись, хто в укріплені монастирі, хто в місто; з-разу тисячі возів стовпили ся коло брами, а з міста завзято палили в слїдкуючого ворога. „Нуте, молодцї, нуте!“ люто гукали напиравші вперед юрби козаків. Як ось нараз Хмельницкий спинив бій і, як було вже казано, післав сурмача з домаганем, видати жидів. Опісля католики склали леґенду, нїби то козацкого гетьмана зупинило видїне в хмарах — він побачив образ молящого на колїнах черця з розпростертими руками — і се так вразило гетьмана, що він велїв відступити. Се був, казали, бернардин, сьвятий Ян з Дуклї: віра в сю оборону сьвятого так розповсюдилась, що опісля поставили біля бернардиньского монастиря стовп з образом в горі св. Яна з Дуклї так саме, як він явив ся в хмарах і визволив Львів од схизматика Хмельницкого і невірного Тугай-бея. Другого ранку козаки з новою силою почали напад на передмістя. В православній „катедрі“ св. Юра купи передміщан шукали в молитві поратунку. Козаки, перебравши багато людий в монастирскому дворі, розбивали церковну браму, палили в вікна і на останку вдерли ся в середину церкви. Старий ігумен, стоячи коло вівтаря, намагав ся нагадати їм, що вони такі-ж православні, як і люди, що зібрали ся в церкві: „Гей пробіг, християни! Віра! віра!“ кликав він. Але козаки люто вимагали скарбів і гукали: „Батеньку, не хочемо твоєї віри, лише гроший!“ Вони хлюпали єму на плечі горівку і запалювали, вимагаючи сховані скарби. Деякі козаки, правда, замутили ся і вийшли, але прибули другі з заступами, рубали стїни; не помилували і гробів і шукаючи там скарбів, викидали з домовин на пів погнивші трупи; на останку зірвали з стїни і обідрали храмовий образ св. Юра і тодї пішли, про-

мовляючи: „Прощай св. Юру.“ Витрясаючи кешені у тих, котрих застали в церкві, козаки казали їм: „Ви хоч одної віри з нами, та у вас гроші лядскі, то за се вас треба карати.“

Так оповідають Поляки про тодїшню дикість козаків, мало шануючих віру, за котру нїби то воювали. Саме тодї, коли одні порались у св. Юра, другі залазили в опустїлі костели і хати, що стояли поблизу міских валів, і відтіля з гребенїв покрівлї, зза димарів і з вікон стріляли у місто і влучно побивали сьміляків, що виступали на вал для оборони. Деякі-ж залїзли у кармелїтский монастир, вбили там 15 черців і перебили чимало людий, що шукали в монастирі захисту, — та й почали вже відтіля турбувати городян стрілянєм. Тодї міска старшина згадала пораду, що чула перед самим находом ворога, та й наважилась спалити передмістя, щоб відняти у ворога пристановище і місце підпори до дальшої дїї над серединою міста. Знайшли людий, котрі за обіцяну заплату взяли ся підпалити найблизші до міских валів будови передмістя. Потайком випустили їх нічної доби і вони підпалили багато домів. Пожежа надто швидко геть розкинула ся, бо як на те підняв ся великий вітер; тодї козаки втїкаючи від огню, покинули передмістя; але саме місто було в небезпечности, коли вітер повернув ся до него. Підпал був зроблений у ночі в четвер під пятницю. Коли огонь розпалив ся, стало так ясно, що можна було побачити голку на землї. Вранцї в пятницю повстав страшний день. Дим, що піднимав ся над поломям, застиляв сьвітло сонця; зробила ся страшна спека і смрід; там — огневі головнї купами покривали покрівлї, там искри розсипали ся неначе з якого мішка; страшно тріщали, як падали, крокви, бальки і дошки з крівлї; розлягали ся шарпаючі душу зойки і гуканя: „Горимо! горимо! води! пробіг, води!“ Ключами кружали в горячому повітрі птицї, збавлені свого притулку під крівлями. Жах обгортав якоюсь остовпілостю всїх, хто дивив ся на се видовище; здавалось їм, наступає вже останнїй час; иньших навіть трубний голос вкидав в смертний жах. На щастє городян, другої ночи пішов дощ і спас не догорілі доми. З міста можна було ясно розпізнати, що за міскими стїнами всї хати підгородних обивателїв, з токами і пасїками, хуторі заміжних городян, церкви, костели, що красували ся ще в передущий вечер, — все стало здобичю полома за яких-небудь кілька годин. Передміщани, збувшись всего

добра, тиняли ся без шматка хлїба з жінками і дїтьми; багато їх пристало тодї до козаків; иньших заняли в місто, обіцяючи годувати їх на час облоги. Людність Львова прибільшилась; від тїсноти і лихої їжи, якою харчувала ся бідота, вкинули ся пошести. „Наші улицї, базарі і церковні двори стали ся справжними шпиталями: кутка не було в містї, деб не можна було здибати недужих і не чути задухливого смороду“, каже самовидець. Окрім того Поляків, жидів і Вірмен лякав натовп православних, між якими трапляли ся непевні для них особи; чутка була, що православні міщани мають нічні зборища. Ще до прибутя Хмельницкого було дізнано, що гологірскі міщани слали ся до него, закликали визволити нарід і обіцяли поміч. Лист був перехоплений; Поляки бояли ся, що таких прихильників Хмельницкого було в містї чимало. Всякий, казали тодї католики, хто тільки визнає грецку віру, значить погибелї Польщі. Донесли ґубернаторови, що в одного богатого міщанина, Юрія Коваля, наймити виливають кулї і кують зброю. Оточили непевний дім і, справдї, найшли багато залїза і олова. Хазяїн відмовляв ся, що, мов, се зложено на продаж, але-ж дізнано, що то готувала ся зброя православним, на підмогу козакам. Під час приступу Артишевский звелїв покарати его на страх иньшим, прикладним способом, як каже сучасник.

Хоч місто Львів і було, як висше сказано, обведене двома стїнами і ровом, але сї укріпленя були непевні; вода в рові висохла, а стїни, як кажуть сучасники, здатні були для оборони від рушниць, а не гармат. Артишевский оден виявляв завзяту готовість обороняти ся. „Я вже старий, казав він, вже доволї пожив; покінчаю вік у Львові; нехай красше задавлять мене его руїни, анї-ж ратувати житє поганою здачею“. Але мешканцї, звикли до роскошів, не воєвиті, ще до того давно вже не бачили під своїми стїнами ворога, бажали поратунку, яким би не було способом. „Поміркуйте, вмовляв їх старий ґубернатор: чи то-ж можна покладати ся на Хмельницкого, коли він заплямив себе всякою зрадою? Для чоловіка розсудливого і відважного раднїйша смерть, нїж неволя; бо смерть нищить, а неволя родить горе!“ Міска рада не послухала старого і зрадїла, коли Хмельницкий, благочестивих ради, що багато їх ще пробувало в містї, залишив прежнїй свій замір брати місто приступом і передати его військовому руйнованю, а подав умову на гроші: він домагав ся з міста викупу, обіцяючи

за се відійти від міста зо всїм військом. Почалось листоване, поради: Львовяни хотїли дещо виторгувати у козацкого гетьмана; аж тут нові успіхи козаків примусили міщан здати ся на ласку Хмельницкого.

З північної сторони міста Львова, на горі, що зветь ся Лисою, був замок, збудований в старовину князем Львом Даниловичем. Мирної години замок сей пустував, бо для житя був непридатний: там була погана вода та й то в одному колодязї, але військового часу становище замку було дуже важне. Він стояв на високости, відки можна було бачити, що робить ся в містї, і можна було зручно палити в місто. Артишевский поставив там залогу під командою бурґрафа Братковского. Залога ся, що з початку складала ся з сїмдесяти чоловіка, прибільшала ся охотниками з міщан і хлопів. Тут у суботу скупило ся ще багато передміщан, що не мали оселї. Козаки, під командою Кривоноса, повели приступ на сей замок. Замок сей був міцний не так людскою роботою, як природною стрімкостю гори, на якій був він збудований. Але надзвичайний натовп людий погрожав незабарним голодом. Козаки невпинно турбували сей замок цїлий день до смерку і на останку Братковский, знемігшись на силах і боячись зіставати ся там довше і підпадати голодови, вийшов відти з своїми вояками. Передміщани і мужики, лишені без оборони, заворушили ся. „Чого-ж нам ще сподївати ся? загукали деякі: як погибати з голоду з дїтьми, то красше віддати ся на ласку козаків! Не таке страшне лихо, як страх єго малює! Вовки, медведї — та й ті милосердє мають, а козаки — люди, та й Татари люди! Що вони нам зроблять? Хиба в неволю візьмуть? Що-ж — потерпимо, а опісля може й на волю визволимось. Ну, з Богом!“ Багато голосів загукали з стїни, що вони здають ся.

В недїлю юрба кияків, — так звали ся червонорускі хлопи, бо за недостачею зброї, мали киї, — вдерли ся в замок, як вовки в кошару, каже самовидець, і вирізали всїх від старого до малого. „Страшним здавав ся, каже дальше той же сучасник, сей замок з моховими стїнами, залитими кровю і баштами, завваленими трупом.“

Тим часом козаки, по указцї одного з передміщан, що втїк до них, відняли у городян воду, а щоб кулї красше долїтали в місто, поставили вони гармати на даху високого костела. Випущена бомба запалила жидівску синаґоґу; пожар розкинув

ся геть, а люди не зважувались тушити, бо картача вбивала їх на улицях. Тоді міщани, бачучи неминуче лихо, згодились здати ся на волю побідника, виставили білу хорогву і післали знакомого Хмельницкому ксьондза Гунцель-Мокрского, просити помилованя. Сей ксьондз, реґулярний канонік і екс-єзуїт, був колись професором у тій єзуїтскій колеґії, де вчив ся Богдан Хмельницкий і мав козацкого гетьмана проміж своїх бувших слухачів. Хмельницкий тепер витав єго щиро і дав єму охоронний лист для післанців, котрих, як переказував ксьондз Хмельницкому, місто Львів мало вирядити в козацкий табор для переговорів. Хмельницкий, одібравши сю звістку, кинув ся сам до козаків, настромив на палицю свою шапку і, показуючи козакам, гукав „згода!“

Битва втихла. Зараз виїхали зі Львова чотири посли: від Русинів, Поляків, Вірмен і від університету. За проводом полковника Остапа вони 13-го жовтня прибули у Лисиничі.

Гетьман витав їх ласкаво, частував вином і запевняв їм свою ласку до міста Львова.

Депутат від Поляків, Вахлович, відзначав ся особливим красномовством і з слїзми „по старечи“, як каже самовидець, благав гетьмана помилувати їх і зменьшити ціну викупу.

„Змилуй ся над нами, казав він, зглянь ся на наші злидні; пани зовсім нас обібрали, пилявецке військо теж обібрало і покинуло, ми в самому тяжкому станї, не дай нам з голоду пропасти!“

„Хмельницкий відмовляв: „Я не можу втаїти від вас, що мене дуже засмучують сї безщасні обставини. Дай Боже, щоб і ухо людске про щось таке не чуло! Всему винні Вишневецкий та Конецьпольский, про що я писав вам; не стало сили терпіти гірку нашу долю; у нас силою віднимали весь наш достаток і ми не мали вже що дїяти, як взяти ся до зброї. Ви просите милосердя, я те-ж благав єго, та не був такий щасливий, щоб одержати, але вам я уявлю єго! Я не хочу здіймати меча на ваші голови і дарую вам житє, — се вже велике милосердє, панове; тільки без жадної відмови відлїчіть менї 200 тисяч червоних золотих. В додаток, я лишу вам і жидів, але з тим, щоб вони виплатили більшу частину сеї суми, бо вони оббирали козаків в Україні. Треба вам знати, панове, що я вимагаю сих гроший не на свою користь, а тілько задля того, що повинен удовольнити приятеля мого пана Тугай-бея

Мій обовязок — віддячити тому, хто з'єднав ся зі мною з чималою силою, допомагав скрізь проти мого ворога і відважно ділив зі мною всї небезпеченьства". Самовидець завважає, що Хмельницкий аж заплакав, слухаючи опис бідованя Львова, але не зменьшив вимаганої суми нї на оден золотий. Дармо благали єго посли; він здавав ся на старшину і на Тугай-бея. Посли все-ж таки намагали ся уласкавити єго. На останку він сказав: „Я пораджу ся", і лишив їх з де-ким з козацкої старшини. Посли мусїли вислухати глузованя над пилявецкими лицарями. „Ми, казали козаки, — взяли у Поляків 6460 возів з скарбами, а ось і булава князя Домінїка. Подивіть ся на неї. Ось незабаром турецкий султан пришле нам підмогу. Пана Вишневецкого ми добудемо, хоч би він у Ґданьск утїк; він винен, що переговори не довели до нїчого. Ми дійдемо до Вісли, наробимо чайок і попливемо у Варшаву, а то й дальше, коли не вволять нашу волю". Але тут вернув ся Хмельницкий і з ним Тугай-бей, Калга-султан і Пин-аґа. Вся старшина і полковники були тут, кождий з визолоченим перначем — знаком уряду. Хмельницкий переказав просьбу городян. Тугай-бей, котрого посадили на почесне місце, поглянув грізно на послів і сказав: „Ви молодцїв-козаків скривдили: хоч би ви в землю зарили ся, — і тодї я знайду вас!" Він почав лаяти Поляків, найбільше Сїнявского, що визволений з неволї на чесне слово, не заплатив викупу. Татари безпремінно вимагали зі Львова викупу. Хмельницкий здавав ся на них і уявляв послам, що не можна зробити уступки, бо треба збути ся Татар і заплатити їм, — инакше вони будуть пустошити. Посли мусїли з покорою згодитись на всї вимоги побідників.

Хмельницкий вирядив у місто по гроші Петра Головацкого, а Тугай-бей — Татарина Пин-аґу; готових гроший набрало ся тільки на 16.000 золотих. Сего було дуже мало і Львів викупáв ся різними речами і крамом: костели і монастирі приносили свої окраси і скарби; міщани викладали з крамниць постави богатих материй, полотна; жиди, охаючи, зносили золото, срібло, різні коштовности, надбані лихвою від убогих християн; бідні посполиті мусїли виносити з убогої домівки останнє полотно або яку дрібницю. Возами виряжали скарби в табор побідників, де Тугай-бей уважливо все се цїнував і зважував, ґукаючи инодї на тих, що привезли. Але сего викупу було ще мало. Місто подарувало самому Хмель-

нницкому багатої одежі і зброї на 20 тисяч золотих; всї полковники, військові асаули, судиї, писарі, козацкі отамани відобрали в подарунок по кілька сот талярів і різних речий: хто вернув ся з визолоченою шаблею, хто з булавою в богатій оправі. Як завважає самовидець, Кривоніс виявив себе найбільше користолюбним. „Я стільки-ж зробив, як і пан Хмельницкий, та як би захотїв, наробив би у Львові страху і безладу; то не можна вважати мене за якогось простака; я не гірший від иньших, то коли иньших обдарували, то й менї дайте яку небудь сотню-другу червоних золотих!“ Сей відважний козак відобрав тодї тисяч на пять різних подарунків. В додаток, міщани повинні були, по рускому звичаю, частувати козаків на мирову і викотити полубічки і барила різних горілок, вина, меду, мальвазиї. „Погані хлопи, каже самовидець, пастухи, здатні тільки до плуга, пиячили і об'їдали ся серед міста, а потім уносили їжу в свій табор“.

Для спокою городян, Хмельницкий лишив у містї свого брата в других, Захарія Хмельницкого, з десятьма козаків і дав їм унїверсал з власноручним підписом; сей унїверсал повинен був спиняти козаків, коли-б яка небудь козацка купа задумала турбувати Львів. Тодї Львовяни почали нарікати на своїх послів і винуватили їх, що вони у Хмельницкого більше дбали про себе, нїж про спільні справи. Лютованє було таке, що їх трохи не вбили, але їх оборонив Артишевский.

Дня 23. жовтня султан Калга зі всею ордою відступив до Каменця. Другого дня, 24. жовтня, козаки на прощанє пальнули разом з гармат і страшне військо відступило.

Після того козаки вже не турбували Львова.

(Виїмки „Дві рускі народности“ і „Облога Львова“ подані в перекладї).

11. Амврозій Метлиньский

родив ся 1814. р. в Полтавщинї (в Гадяцкім повітї на Українї) і учив ся спершу в гадяцкій повітовій школї під проводом україньского письменника Михайла Макаровского. Гімназию і унїверситет скінчив в Харкові, а ставши бібліотекарем унїверситетским, готовив ся до магістерского іспиту. Подавши дисертацию „про справдешнє значінє поезиї“, здав іспит і заняв в харківскім унїверситетї посаду ад'юнкта-професора московскої літератури, а відтак звичайну катедру літератури в київскім унїверситетї. В Києві був

Метлиньский не довго і перейшов на таку-ж катедру до Харкова і там оставав аж до часу, поки пішов у відставку. Останні літа провів над озером Женевским і на берегах Криму (в Ялті), де й умер під конець червня 1870. р. з рани, яку собі задав в приступі мелянхолії.

Метлиньский визначав ся симпатичною ідеальною вдачею і був щирим приятелем бідної університетскої молодежи. У него збирались часто студенти, приходили й кобзарі і від них записував він народні пісні. Домашними розмовами з студентами доповнював він свої університетскі лекції. Він знав трохи-що не всї славяньскі мови, а також корифеїв нїмецкої літератури. Тому то він дав товчок ідеї славяньскої взаїмности (славинофільства), котрій опісля Костомарів (єго ученик) надав яснїйший вираз.

Писаня. Літературну дїяльність почав Метлиньский в 1839. р. під псевдонїмом Амврозій Могила, виступивши з невеличкою книжечкою п. з. „Думки та пісні та ще дещо“, де помістив окрім ориґінальних поезий також переклади з поезий словацких, ческих, польских і нїмецких. Пізнїйше видав „Южнорускій збірник“, в котрім окрім єго поетичних творів і розправи про українську мову і правопись, помістив твори иньших поетів українських. Зібрав також до 800 народних пісень і видав їх в Києві п. з. „Народні южно-рускі пісні“.

Становище в літературі. Метлиньский є по формі лїричним поетом, однак субєктивність виявляє ся в нїм незамітно; ви побачите єго личність, коли перейметє ся тим, що він вам обєктивно висловлює. Він мов би то не хоче висказати того, що у него є на душі і дїлить ся тим з вами мов би несьвідомо. Се є прикмета справдешного поета і в тім проявляє ся також єго українська вдача. В єго творах проявляє ся глибока сумовитість і вірне зображенє давного побуту. Він добре зрозумів поезию степового козацкого житя. Козак виступає в него все істотою взнеслою, але при тім буйною і дикою. Сцена дїйства вкрита туманом і слезами. При тім єго твори визначають ся артистичною формою. Поет не вяже ся означеною мірою; тимто у него все таке свобідне і невимушене, гадка висловлена вповнї і гармонїя стиха відповідає гармонії чутя.

I.

БАНДУРА.

ЄРЕМІЇ ГАЛЦЇ.

Кому як не тобі, рідокоханку,
Отсю висьпівовав би я сьпіванку?

Та чи ви вже, братця, не чували
Про старого козака-сьпіваку?
Вспомянїм-лиш єго єму-ж в дяку!
Бо вже які і чули, позабували....

„Про гетьмана, чи про гайдамаку“
Дїд засьпіває, в бандуру заграє, —
Плаче бандура, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку!

Єго бандура, схоче він — завиє,
Єго бандура й вороном закряче,
Мов та дитина, жалібно плаче....

Слези поллють ся, серденько ниє...
Де-ж ти дївав ся, ти старий сьпіваче?
Ой, засьпівай нам про житя козаче!

II.

С Т Е П.

Їдемо з батьком степом серед-ночи,
То як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очі
Сльози навернуть ся, мов він заплаче...
„Чи не спитав,
Чого плаче
Він, козаче?“

Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?
„Що-ж він каже,
Коли зна вже?“

Хто тут бив ся, в степу мчав ся,
Хто втїкав, кого лякав ся?
„Отже-й чули,
Та забули....“

Чув, чиї отсе могили,
Чув, чого тут вовки вили?...
„Бач від чого
Він, небого —“

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів, було, спати клали....

„Бач, од чого
Край могили
Вовки вили!“

Ш.

ДИТИНА-СИРОТИНА.

Як тілько гульк на сьвіт сьвята неділя,
То й стане зараз веселїйший сьвіт,
І вийде сонечко, мов на весілля,
Червоне й гарне, як та рожа-квіт.
Дитина біля церкви смутна, тиха:
Хиба одній їй яке лихо?

Старе й мале, до церкви, знай пильнує;
Бо дзвін давно вже кличе: бов та бов!
Сьпіває дяк аж все сусїдство чує;
З кадила дим по церкві вже пішов....
Одним-одна на улиці дитина,
Й старенькая на їй свитина.

Посипали вже з церкви чоловіки,
Хлопята, молодиці і дївки;
Ось по дворах пішли старці, каліки;
Частують ся, кому кого з руки....
Дитину щось нїхто не привітає,
І на пиріг не закликає.

І сонечко вже піднялось.... палає....
Пан зачинив вікно, мух вигнав, спить....
Хто лущить соняшник, оріх кусає,
А де-хто так під хатою сидить....
Дитина-ж та попід тином блукає:
Чи то й хатиночки не має?

В піску, на сонцї, дїтвора играє....
В біленьких сорочках.... прийшло й воно....
Нїхто єго і словом не займає:
Між ними все собі одним одно....
Чи мир тому мов травка зеленїє,
Кому мов сонце щастя гріє?

Он, біля церкви, впять, бачу, дитина....
Перехрестило ся, та й дальш бреде:
Тим шляхом дяк, та домовина,
Та піп з кадилом инколи іде....
Прийшло, та й сїло собі на могилу;
А їх багацько зеленїло!

В вечерню дзвони вже людий скликали,
І аж поза селом гуло: бов, бов!
Над гробовищем ластівки лїтали,
Вітрець на єго з поля йшов....
Воно к землї мов к рідній прилягало,
З могилою мов розмовляло...

Й радесенька дитина уставала,
Мов рідних, батька й матїнку, знайшла;
На сонечко вечірнє поглядала,
Мов рідная там хатонька була...
А слїзонькі яснесенькі як скло
Кап, кап з очиць... і в церкву йшло.

IV.

КОЗАЧА СМЕРТЬ.

ПОСЬВЯЧЕНО ПЕТРУ ПЕТРОВИЧУ АРТЕМОВСКОМУ-ГУЛАКУ.

Сваты попоиша, и сами полегоша.

Де недавно козак гомонїв,
Єго кінь тупотїв,
Як на врага козак налїтав,
В него спис запускав:
Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягає ся....
Ясний місяць то ізза хмари погляне,
То в хмару ховає ся....
Степ-земля рідну й нерідну кров допиває,
А проміж трупами стогне, мов розмовляє....
То старий козак із сином віку доживає,
І порубаний з посїченим він розмовляє....

— Батьку, батьку, менї душно, мене пече,
В горлї засихає!

— Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці не має.
— Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— Чуєш, синку? чорний ворон вється, кряче,
За дяка сьпіває!

— Батьку! ізза плечий мороз подирає,
В серці стине, стине....
— Трупом вкрий ся, кровю вражою умий ся,
Й їх не трохи гине! —

Оттак розмовляло, далї застогнало,
А далї й замовкло.... тільки кров дзюрчала....
Де недавно козак гомонів, єго кінь тупотів, —
Ворон крякав, лїтав, і спускав ся, й на трупах сїдав....
Чуєш, як і вітер засвистів, загомонів?
Плаче, оплакує козаків — своїх братів!
Кости по степах в пісках ховає,
Пісню поминальну сьпіває...

V.

СМЕРТЬ БАНДУРИСТА.

Утрудихся зовый, измолче гортань мой,
буря потопи мя.

Буря виє, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся зчорнїє,
То як кров зачервонїє!

Днїпр клекоче, стогне, плаче,
Й гриву сивую трясе:
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе....
Грім що гримне, в берег гряне —
З пущі поломя прогляне.

То не дивно, що так шумно,
Що раз-по-раз блись та гряк

Те дивиїш: сьпіває сумно
Над Днїпром старий козак;
Пісня з вітром розлїтає,
Мов той вітер братом має....

„Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в менї і в бандурі вже глас замирає!
Вже не гремітиме, вже не горітиме як в хмарі
Пісня в народї, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, що в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землї не стрясе;
Хай і Днїпр стародавнїй 'д нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не вкине,
Поки мова й голос в нас дотла не згине!
Хай луною по степові голос іде,
І по пущах Днїпровських між зьвірям гуде!

Може зьвір, може-й бір,
Степ та вітр, може й Днїпр,
Може, хмара,
Грім і кара,
І бандуру, і мене
Козакови спомяне!

Як сивий степ білїтиме,
Як чорний бір шумітиме,
Як зьвір в пущах ревітиме,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кровю заснуєть ся,
Грім до-долу в карах-карах
Грякне, й все заньметь ся,
І старий Днїпр в чварах-чварах
Встане, й озоветь ся....
Може і пісня з вітром ходитиме,
Дійде до серця, серце палитиме;
Може й бандуру ще хто учує,
И серце заниє і затоскує....
І бандуру і мене
Козаченько спомяне!“

Буря внє, завиває,
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить,
Ніч то углем вся счорніє,
То як кров зачервоніє!

Днїпр клекоче, стогне плаче,
Й гриву сивую трясе;
Він реве, й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе,
Грім що гримне, в берег гряне —
З хвилї бандура прогряне!

Запалило — і — стемнїло....
Застогнало в небесах....
Хлинув дощ.... загомонїло
На горах, полях, в борах....
Старця й бандури немає,
Пісня по миру лїтає!

ПЕРЕКЛАДИ.

I.

Три туги.

(Пісня сербска.)

Соловейко, мала пташка, всїх розвеселяла,
Тільки менї молодому три туги придбала:
Туга першая для мене, для серденька мого —
Не женила мене ненька рано молодого;
Туга другая для мене, для серденька мого,
Що не грає вороненький коник підо мною;
Туга третяя для мене, для мого серденька —
Прогнївала ся на мене дружина миленька!
Викопайте менї в полї широкую яму,
На два списи широкую, а вздовж на чотири;
В головоньках червоную рожу посадїте,
А в ніженьках водиченьки потік проведїте:
Може прийдуть молоденькі рожею квітчать ся,
Може прийде хто з стареньких водиці напить ся.

II.

Дорога.

(Польска дума Вітвіцкого.)

Дальше в сьвіт — шукать науки!
Годї млїть, зложивши руки!
Чужий розум нам підмога:
В сьвіт дорогу, в сьвіт дорогу!
Де вікує снїг на кризї,
Де земля в зеленій ризї,
Де без хмар все сонце жарить,
Де щоденно дощ та хмарить,
На моря, на гори з сталї,
На-сьвіт, на-сьвіт, — далї, далї!
З гір на гори, висче, висче!
Де закутав їх снїг білий....
І до сонця близче, близче!
Як орел криластий, сьмілий....
Там на вітрі в хмарах стану,
Там ясні зірки достану....
І рукою, і ногою
В хмару вдарю, дощик проллю
Над землею, над пашнею....
І без лиха, і без страху
Полину я по тім шляху:
Срібло з місяця возьму я,
З сонця золото зніму я. —

III.

Добраніч.

(Нїмецка пісня Кернера.)

Добраніч!
Хто стомив ся, тим ся річ!
Тихо день вже догаряє,
Косар руки опускає,
Опускає на всю ніч.
Добраніч!

Пора спать!
Сонні очі заплющать!
Ластівка вже спить на стрісї;
По улицях тихше, тихше;
Либонь хоче ніч сказать:
Пора спать!

Добраніч!
Спіть без страху поки ніч,
Поки принесе сьвітання
І роботу, й сумованнн;
Бог не спить, його вам річ:
Добраніч!

12. Тарас Шевченко

родив ся 25. лютого (ст. ст.) 1814. р. в Моринцях (Звенигородского повіту, в Київщинї). Батько Тараса, Григорій, і мати були крепаками Енґельгарда і се крепацтво спадало й на Тараса. Дїд Тараса, Іван, побравшись з Грушівскою, став писатись двома родинними іменами: Шевченко-Грушівский та й Тарас в школї іменував ся Грушівским. В півтора року перенїс ся батько Тараса з Моринець до Кирилівки і тому всї споминки дитячі Тараса вяжуть ся з сею місцевостю. Скоро і мило збігали днї малому Тарасови посеред дитинних мрій. Все, що єго окружало, природа і її прояви звертали на себе бачність молодого хлопчини і напували єго широку фантазию, а бистрий і поетичний ум спонукував єго, побачити в дійсности сї образи, які витворив собі в уяві (єго вандрівка до желїзних стовпів, що після єго уяви підпирали небо).

Однак не довго тїшив ся Тарас сим справдешним щастєм, — надійшли хвилї, що затроїли єго дитячу волю і рано знївечили єго щастє. Батько віддав Тараса на девятому році житя в школу дяк-коучителя Губского, що часто знущав ся над малим хлопцем. Тарас длятого часто утїкав із школи. Се були колючки й терня, що колючи зміцняли єго духа. Перше нещастє, яке постигло Тараса на десятому році єго житя — се була смерть матери. — Батько Тараса, маючи господарство а при тім шестеро дрібних дїтий, мусїв вдруге оженити ся і дати дїтям мачуху. Мачуха мала свої дїти і проте задля дїтий-зведенят настали в родинї злиднї. Мачуха не любила найбільше Тараса задля єго пустовливої вдачі.

З того часу щезли з Шевченкової хати хвилї згоди і домашного щастя. „Не минула година без колотнечі й зачіпки між нами дїтьми, пише сам Тарас, не минула година без суперечки й зачіпки між батьком і мачухою.“ Змалку лишений любови і материньских

ласк, навик хлопчина скупляти ся в самім собі, бояв ся людий і стрічав недовірчиво всякі привітливі відносини до него кревних і сусїд.

Мертва наука не припала до вподоби непосидючому хлопчинї. Він радше слухав бібліїних оповідань батька, або споминок з давної бувальщини. Именно оповіданя про колїївщину столїтного єго дїда Івана (що був єї самовидцем) врили ся глибоко в тямцї малого хлопчини. З того часу, як опісля оповідав Тарас свому приятелеви Сошенкови, зародила ся в єго душі ідея поеми „Гайдамаки“.

Опісля настали для Тараса тяжкі невзгодини.

В два роки по смерти матери дізнав Тарас другої тяжкої втрати. Умер єго батько Григорій, а умираючи згадав і про Тараса. „Синови Тарасу з моєї спадчини нїчого не треба,“ сказав батько віщим духом. „Він не буде аби-якою людиною: з него буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для него моя спадчина або нїчого не буде значити, або нїчого не поможе!“

Одинайцятилїтний Тарас став круглим сиротою. Нераз сидїв він під тином у старій рядянинї, думаючи про гірку сирітску долю. Однак мачуха не давала єму дармувати. Від раної весни до пізної осени мусїв Тарас пасти череду, а зимою ходити до школи до дяка Богорского та бути єго „попихачем“. Тарас без великого труду вивчив граматку (буквар), часослов і псалтир, і дяк не задавав собі при науцї з Тарасом багато працї. Нераз опісля посилав він Тараса читати псалтир над мерцями і для заохоти давав єму десяту копійку. Але сваволя Тараса розстроїла скоро гармонію між учителем а учнем. До того-ж дяк був чоловік простий, пяниця і часто знущав ся над малим хлопцем. Коли Тарасови надоїла лайка і бійка дяка, утїкав він „в сьвіт за очи“ і скривав ся в садї селянина Желеха. В тім садї виглядїв собі Тарас сховок в корчах калини, де єму сестра Ярина приносила їсти, і так скривав ся Тарас цїлими днями перед дяком і мачухою. Тодї то мабуть серед чудової природи розбудила ся в нїм охота до рисованя, бо, сидячи в буряні, рисував собі коний, москалїв і т. ин. Але наблукавши ся цїлими днями, мусїв Тарас знов вертати до свого гнобителя. Зненавидївши лютого пяницю-дяка, постановив на останку Тарас визволити ся від свого мучителя. Відплативши пяному дякови за єго жорстокість власною єго тростинкою, утїк Тарас від Богорского. Школою Богорского скінчила ся шкільна наука Тараса. Тепер бажав він взяти ся до рисованя і малярства, до чого ще змалку мав велику охоту. То-ж ходив по селах та глядїв собі тямущого учителя малярства, як сам каже:

„Ходи́в я та пла́кав, та люде́й шука́в,
Щоб добру́ навчи́ли....“

В сїй вандрівцї за учителем малярства попав Тарас на такого пяницю, як Богорский, то знов на дяка-ворожбита, що, глянувши на єго лїву руку, сказав єму рішучо: „У тебе нема кебети нї дочого, ба й нї до шевства, нї до бондарства“. Втративши надію, стати

добрим малярем, тринайцятилїтний Шевченко вернув до Кирилівки і став, як сам каже, „пастирем стад непорочних“ себ то громадским пастухом. Старший брат єго, Микита, бажав єго привчити до господарства, однак се не сподобалось непосидючому хлопцеви і він пішов наймитом до місцевого сьвященика Кошиці і там побув мабуть небільш року. Від подруги сьвященика, ідеальної людини, переймив Тарас чутливу вдачу і любов до бідних та страждучих людий. Подякувавши опісля Кошицям за хлїб-сіль, пішов Тарас в село Хлипнівку, що славилось малярами. Там приняв єго оден з малярів на дві неділі на пробу, а помітивши у Тараса талант до малярства, порадив єму, щоби постарав ся о дозвіл в дїдича, вчитись в Хлипнівці малярства, бо без дозволу бояв ся довше держати у себе чужого хлопця-крепака.

Тарас послухав ради маляра і пішов за дозволом у Вільшану, де жив Дмитренко, управитель дібр Енґельгарда. Дмитренкови припав до вподоби жвавий і цїкавий хлопчина і задля того взяв єго на службу до двора. Саме тодї обняв майно свого батька молодий Енґельгард, у котрого були звичаї, защіплені польською культурою і цивілїзациєю, що тодї панувала на правобережній Україні. Енґельгард приказав Дмитренкови споміж сїльских хлопців набрати спосібних до двірскої служби. Таким способом і Тарас став комнатним козачком. Охота до малярства не покидала Тараса, причинивши єму чимало горя. Енґельгард їздив часто до Вильна, Варшави, Києва й до Петербурга і брав з собою Тараса. В подорожах сих збирав собі Тарас „нишком-тишком“ рисунки, щоб було опісля з чого дома перерисовувати. Проживаючи якийсь час у Варшаві, віддав Енґельгард Тараса до якогось комнатного маляра на науку. Маляр замітив у свого учня незвичайні здібности до малярства, однак не вмів єго нїчого більше навчити окрім мальованя стелї та стїн. Але був на стільки сумлїнний, що прийшовши по роцї за умовленою платою до пана, просто висказав єму свою думку про Тараса. З поради того маляра віддав Енґельгард Тараса до знатного в тім часї портретиста варшавского Лямпі. Пан обрахував ся, що може з часом мати велику вигоду, коли єго кріпак добре вивчить ся малярства. Умовив ся отже з малярем Лямпі, що Тарас буде доходити до него на науку. Тараса приодїли лїпше і він ходив на лекциї трохи не цїлий рік. Там то мабуть познакомив ся Тарас з Полькою-Варшавянкою, котра не була крепачкою і в перший раз пізнав та глибоко почув своє людске достоїньство. Любов тої вольнодумної Польки мала великий вплив на єго хоч пригнетену, але глибоко чутливу вдачу. Тарас виучив ся тодї мови польскої і опісля читав в ориґіналї поетичні твори Міцкевича, Богдана Залєского і естетику Лїбельта. Та перша любов, як сам признає, облагороднила єго душу і вивисшила єго у власних очах. „Я вперше тодї прийшов на думку“, оповідав опісля Тарас свому приятелеви Сошенку, „чому і нам нещасним кріпакам не бути такими людьми, як і иньші вільні кляси?“ Для бідного сироти розкрив ся новий сьвіт. Але те хвилеве щастє не дало єму ні на часинку забути

про свою невідрадну долю. З одного боку єго гірка минувшість, кріпацтво, з другого вільна воля і незалежність иньших кляс — все те страшно мучило Тараса і доводило до розпуки. Однак Тарас не загинув.

Енґельгард виїхав з Варшави з цїлим двором до Петербурга та взяв з собою і Тараса. Тут віддав Енґельгард Тараса на 4 роки на науку маляреви Ширяєву, котрий нераз тяжко побивав Тараса. Тарас пильно займав ся малярством а в ясні весняні ночи ходив в царский „лїтний сад“ і там відрисовував статуї, якими був прикрашений сей сад. Там зустрів і познакомив ся Тарас з земляком своїм Іваном Сошенком, що опісля став учителем рисованя в Нїжинї. Сошенко дізнав ся з оповіданя Тараса про єго нещасну долю, однак не міг єму помочи, бо й сам був бідний і тяжко працював на кусник хлїба. Він познакомив Тараса з приятелем своїм Евгенїєм Гребінкою, що був тоді в Петербурзї канцеляристом в комісиї духовних шкіл, і з ним став радити ся, як би помочи бідному землякови. Гребінка заняв ся щиро долею Тараса, казав єму приходити до себе, давав єму всякі книжки (твори Котляревского, Артимовского, Квітки і ин.), подавав деякі відомости і т. ин. Опісля Сошенко представив Тараса секретареви академії штук, Українцеви Григоровичу і знаменитому маляреви Карлу Брюлову, а з Гребінкою бував Тарас часто у придворного маляра Венецианова. Сей познакомив Тараса з славним поетом московским Василем Жуковским, що був учителем наслїдника престолу (опісля царя Олександра II.). Знакомство з такими людьми не могло бути без впливу на розвиток молодого чоловіка. Розмови, яким він прислухував ся в їх домі, книжки, що діставав від Гребінки, — бистро подвигнули вперед осьвіту Тараса. Провівши весь день на роботї (мальованю вікон, стїн, стелї а иногдї й парканів), Шевченко забирав ся нічю до своєї хати на горищі і безнастанно читав усе, що єму попало в руки. А память у него була феноменальна.

Шевченко належить до тих незвичайних людий, яких д' Ізраелї назвав пізно вихованими ґеніями — sero sapientes. Не набравши ся змалку елєментарної осьвіти, яка-б єму улекшила трудну дорогу до поважної науки, поет-самоук присвоював собі з великим трудом наукові відомости без ладу і системи, але він одолївав сї трудности і маса присвоєних відомостий не задавила єго таланту. Тарас зачудував Сошенка поступом в науках. Бажаючи лїпше познакомити ся з напрямом єго таланту, задав Жуковский Шевченкови тему: описати житє художника (артиста)*). Не відомо, на скілько Шевченко вдоволив знатного романтика, звісно лише те, що з того часу Жуковский пильно заходив ся, щоб єго визволити. Та хоч сим займались такі впливові люди, а все-ж таки справа поступала вельми помало. Тимчасом Шевченко ходив у сьвята до музея красних

*) Опісля Шевченко обробив сю тему в повісти написаній московскою мовою п. з. „Художникъ“ (переложена українською мовою), де описує частину свого житя, коли вчив ся в академії штук під управою Карла Брюлова.

штук при зимовій палаті царскій і приглядав ся творам славних малярів, а в літнім саді царскім став писати перші свої вірші. З тих поетичних починів Тарасових надруковано опісля лише баляду „Причинна“.

А все-ж таки Шевченкови що раз тяжшим здавалось єго крепацтво і доводило єго до божевіля. Жуковский, дізнавшись про те, втихомирював Шевченка в своїм письмі, і тоді Шевченко повеселішав та став пильно читати знамениті твори сего поета. Тимчасом Жуковский просив Брюлова, щоби вималював який образ, котрий можна б пустити в льотерию. Брюлов вималював портрет Жуковского, а царска родина закупила значну часть льосів. З сеї льотериї (піною 10.000 рублїв, за яку Жуковский умовив ся з Ентельгардом) куплено волю Шевченкови 22. цьвітня 1838. р. В память сеї незабутної події свого житя, присьвятив Шевченко двом своїм добродіям знамениті свої поеми: Жуковскому — „Катерину“, а Григоровичу — „Гайдамаки“.

З того дня почав Тарас ходити до академії штук (крепакам був заборонений вступ до сеї сьвятині штук) і став скоро одним з найлїпших учнів-товаришів Брюлова. В академії заприязнив ся Шевченко з Нїмцем Штернберґом і читав з ним романи Вальтер-Скота в московскім перекладї, а у Поляка Демского дістав історичні твори Лелевеля і поезиї Міцкевича. Крім того читав Тарас з поради Брюлова біблію, історию, а в перекладах Гомера, Ґетого, Шіллєра, Шекспіра, твори московских і польских письменників, учив ся французскої мови і слухав відчитів унїверситетских. Брюлов познакомив Тараса з передовими петербурскими домами, а Тарас часто ходив по вечерах і гарно одягав ся, неначе-б хотїв заглушити споминки про гірку долю минувших лїт. Деколи сидїв дома, але мало займав ся малярством, а все було то сьпівав, то вірші пише. Однак поет наш сам не знав тоді стійности літературної своїх творів і (окрім Сошенка, котрий звав їх „нїкчемними“), перед нїким з ними не виявляв ся. Аж Полтавець дїдич Петро Мартос, прочитавши принагідно деякі Шевченкові поезиї, спонукав Шевченка, що той позволив вперше видати в Петербурзї Тарасового „Кобзаря“ 1840. р. В сїм виданю поміщені: Засьпів (Думи мої), Перебендя, Катерина, Тополя, Думка (На що менї чорні брови), До Основяненька, Іван Підкова і Тарасова ніч. Скоро лише появив ся „Кобзар“, стали московскі критики глумитись українській мові і народности. Але на Україні повитали єго з нечуваним запалом, хоч досї там українська інтелїґенция так була знїкчемніла, що українські пані „не могли стерпіти української мови“. Прочитавши-ж „Кобзаря“, впевнили ся, яка справдї чудова їх рідна мова.

Небавом надрукував Шевченко поему „Гайдамаки“ (1841. р.), приняту також вельми неприхильно московскими критиками, що конечно хотїли поета спонукати, писати московскою мовою поеми з висших верств суспільности. В тім часї познакомив ся Шевченко з Яковом Кухаренком, отаманом чорноморских козаків, і зараз заприязнив ся з ним, а відтак з Осипом Бодяньским. З оповідань Кухаренка

заінтересував ся Тарас природою і долею вольнолюбних гірняків кавказких, а знакомство з Бодяньским пособило вивченю історії України і розкрило поетови широкий сьвіт — Славяньщину.

В р. 1843. поїхав Шевченко на Україну, не бачивши чотирнайцять літ рідного краю. В осени вернув у столицю, а літом 1844. р. поїхав знов у рідний край, скінчивши академію штук. Притім дістав він золоту медаль і (в 1845. р.) титул „свобідного художника". Там проживав Тарас у знакомих і приятелів в Черниговщині і Полтавщині (між иньшими у Олександра Чужбиньского і Григ. Тарновского) і придивляв ся гулящому житю українських панів по дворах і хуторах, але між ними стрічав і таких, у котрих під покришкою чудацтва і здичілости тліла искра щирої любови до свого краю і народу. Тоді читав Шевченко Міцкевичеві „Dziady" і намагав ся перекладати єго лїричні твори, однак з сих перекладів нїчого не осталось.

Григорій Тарновский поручив Шевченка князеви Миколаю Репнїну, ґенерал-ґубернаторови „Малороссії" і у Репнїна в Яготині, одного з найбільш осьвічених і лїберальних людий тодїшньої Росиї (в Полтавщині) найшов наш поет щирий приют. В тім часї писав Шевченко поему „Іван Гус" і „Кавказ", а сю останню опісля переробляв, користуючись оповіданями Чужбиньского про ті гори, котрий осеню 1846. р. вернув з подорожи на Кавказ. Після того поїхав з Чужбиньским у Київ і там дістав місце „рисовальщика" при археоґрафічній комісиї. З порученя комісиї їздив Шевченко по Україні, рисував види памятних місць історичних і будівель та розкопував могили.

В Києві познакомив ся Тарас з громадою патріотичної молодїжи української, що там утворила ся (1843—1844. р.), і готовив рисунки до альбума „Живописна Україна". В тій громаді зродила ся думка — видавати книжки потрібні для самопізнаня і просьвіти українського народу і з підмогою деяких панів-гуманїстів українських заводити народні школи і тим положити основу простонародній осьвіті в Україні. В сій громаді вели ся також широкі розмови про Славяньщину, а те, що громадяни поміж собою науковим способом розмовляли, виповідав Шевченко поетичними образами. Отодї то Шевченко понаписував високі свої твори: „До мертвих і живих", „П. О. Шафарикові" і ин. В 1845. р. переселив ся до Києва Костомарів і за єго впливом з української громади київской утворило ся (в перший день Різдва Хр. 1846. р.) тайне „товариство св. Кирила і Методія", а Шевченко своїми віщими творами підносив духа своїх приятелів.

Небавом опісля засвитала для нашого поета надія на красшу будуччину. Заходом княгині Репнїної дістав Шевченко місце професора живописи в київскім унїверситеті (1847. р.) і Шевченко маячив уже про живописну академію на Україні, коли тимчасом лиха доля повернула все иньшою дорогою. В сїчні 1847. р. був Шевченко в хуторі Мотронівці (в Черниговщині) боярином на весілю Куліша з сестрою Василя Білозерского, Олександрою, (що опісля виступила

яко авторка оповідань під псевдонімом „Ганна Барвінок“), а молода Українка так одушевилась талантом Шевченка, що жертвувала своє віно (3.000 руб.), щоб він лише добув собі академічний паспорт за границю і там вкупі з Кулішами поїхав набрати ся артистичного смаку в повній повні. Шевченко щасливий, як ніколи досі, поїхав, щоби в Полтавщині й Чернигівщині позбирати розкинені по людях свої рукописні твори і вертав уже з Чернигова до Києва, коли тут єго арештовано підчас перевозу поромом на Дніпрі (5. цьвітня 1847. р.)*). Тодї-ж увязнено й Костомарова і вісьмох иньших Українців, членів Кирило-Методіївского товариства, на донос студента Петрова. У арештованих найшли статут товариства, рукописи з бунтовливими відозвами до племен славяньских п. з. „Закон Божий“ (перерібка Міцкевичевих „Księgi pielgrzymstwa polskiego“, приладжених до обставин українських) і „Поднїстрянка“, поезиї Шевченкові „Сон“, „Кавказ“ і т. ин.

Шевченка відвезли до Петропавловскої кріпости під Петербургом, де просидів три місяці, а відтак присуджено „за складане революцийних і в найвисшому ступнї сьміливих віршів, як людину з міцним здоровєм, вирядити салдатом в Оренбурский окремий корпус з правом вислуги“. Начальству поручено Шевченка „під найпильнїйший догляд“ і заборонено писати й малювати, а опісля й листувати ся з приятелями. Єго вислали в Оренбурґ над Уралом, а відтак перевели в Орску кріпость. Але й тут, блукаючи в пустих киргізких степах понад Уралом, не перестав наш поет згадувати своєї України, хоч довелось єму „з віршами ховатись, мережити книжечки, сьпівати й плакати в бурянї“. Сю книжечку, в котрій Шевченко писав свої вірші, носив він усе з собою в холяві. Опісля начальство мимо острої заборони давало деяку пільгу поетови, що міг собі тайком писати. В Орскій кріпости познакомив ся Шевченко з деякими польскими вязнями, між иньшими з Желїґовским (Антоній Сова) і Брониславом Залєским і удержував з ними дружні зносини.

Проживши осїнь і зиму 1847. р. в Орскій кріпости, рушив Шевченко весною 1848. р. з своєю ротою над ріку Сир-Дарию, де тодї побудовано форт Кос-Арал. Позаяк Шевченко гарно рисував, придїлено єго тут капітанови фльотилї Бутакову, котрий мав розслїдити і описати околиці Аральского озера. Шевченкови полекшало, коли став їздити з Бутаковим та рисувати картини знад Сир-Дариї й Арала. Окрім того малював тодї Шевченко й портрети і деякі жанрові картини. Через півтора року скінчила ся наукова експедиция, а після того Бутаков відправив ся в Оренбурґ, щоб здати справу з своїх заходів і взяв з собою й Шевченка (в падолистї 1849. р.). Тут прожив свобіднїйше наш поет пів року, зустрівшись з приятелем своїм Хведором Лазаревским, що був в комісиї Оренбурскій, і з польскими вязнями. Бутаков представив ґене-

*) Гостюючи в Полтавщинї у якогось приятеля, деклямував там Шевченко деякі свої вольнодумні твори, між иньшими „Сон“. Найшов ся хтось, що донїс урядови, ніби-то Шевченко виступає ворожо проти царя.

рал-ґубернаторови Обручеву труди експедиції і альбом з картинами, рисованими Шевченком, і просив, щоби поетови виєднати аванс в „унтер-офіцери“. Обручев вволив волю Бутакова, однак з Петербурга прийшла строга догана за те, що наперекір приказови царскому позволено Шевченкови малювати. Шевченка переведено в Уральск і заборонено єму знов писати і рисувати. Безнадійностю красшої долї до розпуки доведений поет, шукав відради в євангелію, читаючи, як сам пише, що днини й що години, та писав до княжни Репніної, щоб єму прислала московский переклад твору Томи Кемпійского „О подражаніи Христа“, сподіваючись в християньскій фільозофії найти підмогу до боротьби з сею страшною безнадійностю. З Уральска переведено Шевченка в Новопетровску кріпость, на східному березі Каспійского моря (17. листопада 1850. р.), а єго приятелїв, що з ним листувались, постигли немилі невзгодини.

Важке було житє Шевченка в Новопетровскій кріпости, де мусїв робити фортові роботи і муштри. Се було для него тим важше, що жив тут на самотї і не було людини, з котрою міг би поділити ся своїм горем і найти розраду. Та й з рідного краю, від приятелїв мало коли діставав звістки, бо як береги Каспійского моря вкрили ся ледами, мусїв Тарас кілька місяцїв аж до весни ждати пароходу, чи не привезе єму якого письма. Літом 1852. р. позволено Тарасови знов писати й рисувати під доглядом окремого офіцера, а старшина пізнавши єго близше, поводилась з ним по людски. Тодї він найбільш робив акварелї сепією, придержуючись в освітленю манєри Рембранда, котрого високо цїнив. В тім часї заходив ся Шевченко також коло перекладу „Слова о полку Ігоревім“ та залюбки читав естетику Лїбельта і твори московского поета Лєрмонтова.

Після смерти царя Миколая І. (1855. р.) приятелї Тарасові робили заходи, щоб у нового царя Олександра ІІ. виєднати поетови амнестию, іменно чимало про се дбали Михайло Лазаревский, що був урядником в Петербурзї, а з ініціятиви княжни Варвари Репніної ґрафиня Настася Толстая. Весною 1857. р. подав Лазаревский Тарасови звістку про амнестию, котра дійшла до Новопетровска 21. липня. Після того виїхав Тарас в дорогу до столицї (2. серпня 1857. р.) з Новопетровска через Астрахань до Саратова, де відвідав матїр Костомарова і написав вірш присьвячений „М. Костомарову“, котрий тодї пробував за границею. Коли-ж прибув до Нижнього Новгорода (19. вересня 1857. р.), не позволили єму дальше їхати, поки не дістане указу про відпустку з якимись обмеженями (комендант Новопетровскої кріпости на основі урядової вісти про свободу Шевченка видав був на власну руку пропустку до самого Петербурга, не дожидаючи з Оренбурґа указу про відставку „рядового“ Шевченка. Баталїонний командант вимагав отже, щоби поліцмайстер Нижне-Новгородский відослав Шевченка в Уральск). Так отже мусїв Шевченко більш пів року просидїти в Нижнїм-Новгородї, поки заходами приятелїв повелось виєднати для него дозвіл на дальшу подорож в Москву. Пробуваючи в Нижнїм Новгородї, читав

поет видані тоді нові твори українських письменників: Костомарового „Богдана Хмельницкого“ (котрого назвав „ґеніяльним бунтівником“), Куліїшеві „Записки о Южній Руси“ і Вовчкові „Народні оповідання“, та написав між иньшими поему „Неофіти“, присьвятивши її свому приятелеви, артисту московскої сцени Михайлу Щепкину, що також вийшов з українських крепаків і оден з перших в авторі „Кобзаря“ пізнав великого поета.

Коли-ж до Нижне-Новгородского ґубернатора наспіло письмо, що Шевченкови позволено жити в Петербурзі під доглядом поліції, виїхав поет в Москву, де єго як і всюди, куди лише переїздив, щиро витали земляки Щепкин. Максимович, Бодяньский тай московскі письменники й учені. З Москви виїхав Шевченко в Петербург і дізнав ся в поліції, що можна єму там жити оден рік, а по році старатись о дальший дозвіл. І тут витали нашого поета вельми щиро не тільки Українці, але й Москалі, вважаючи єго апостолом свободи. В честь поета давали бенкети, а від земляків з України приходили до поета привітні письма з заявленєм бажаня, щоб Тарас дальше сьпівав для слави України. Там зустрінув ся Шевченко також з деякими Поляками, з котрими заприязнив ся був ще в Орскій кріпости. Наймилійше-ж було поетови гостювати у „сьвятої заступниці“, ґрафині Настасї Толстої, де сходились також єго земляки: Костомарів, Білозерский і ин. Там пізнав він також славного траґіка-неґра Ольдрижа, а бачивши єго в ролях Шекспірівских траґедий, полюбив сего славного чужинця, що перебув також тяжке лихоліте в молодім віці. Ольдриж вельми любував ся мельодиями українських народних пісень, які з незрівнаним талантом сьпівав Шевченко при акомпаніяменті пяніста Поляка Контского, що нераз наводив на обох артистів тихий смуток величними звуками Мозартового „Requiem“. Ґраф Толстой, віцепрезидент академії штук, позволив мешкати Шевченкови в самій-же академії, де поет мав спокійний захист для своїх робіт артистичних і літературних. В академії познакомив ся Шевченко з артистом-Білорусином Михайлом Микешином, що тоді ладив моделї для памятника „тисячилїтя Росиї“. Між моделями визначувалась статуа Петра І., котрої погляд доводив Шевченка до великої досади і тоді деклямував він частини своєї поеми „Сон“.

В Петербурзі познакомив ся Шевченко з славним московским письменником Турґенєвом, котрий відвідав нашого поета враз з Марком Вовчком (Мариєю Марковичкою). Авторці знаменитих оповідань народних присьвятив Шевченко гарний вірш „Марку Вовчку“, в котрім назвав її „кротким апостолом і облечителем жестоких людий неситих“ та „Сон“, що починаєть ся словами: „На панщині пшеницю жала“.

Та хоч Шевченкови весело жилось в Петербурзі в громаді приятелїв і почитателїв, і він в столиці став „модною фіґурою“, а все ж таки бажав поїхати в Україну, побачити свою рідню та рідний край. Справді весною 1859. р. поїхав Тарас на Україну, відвідав свою рідню в Кирилівці, відтак свояка Вартоломея Шев-

ченка в Корсунї (Канівского повіту) і Михайла Максимовича на Михайловій Горі, недалеко Канева. В сих проїздках по Україні, Шевченко любив часто заходити поміж селян і вести з ними вольнодумні розмови. Дійшло до того, що подано донос власти і Шевченка арештовано (в Городищі, де він оглядав цукроварню Яхненка і Симиренка) і відставлено в київску кріпость. Ґенерал-ґубернатор князь Васильчиков увільнив єго і позволив єму якийсь час жити в Києві, але радив „їхати боржій в Петербург, де люди розумнійші і не чіпають ся за дрібниці, щоб заслужити ся“.

Вернувши в Петербург, почав Тарас живу переписку з Вартоломеєм Шевченком. Він бажав поставити собі хату над Дніпром, виглядіти собі дружину, викупити свою рідню з крепацтва та в рідному краю доживати свого віку. Закупно землї під хату для поета зустрічало чималі перепони; на останку поручив Тарас Вартоломеєви, щоб закупив вельми романтичне місце між Каневом а Пекарами над Дніпром, яке сам поет вибрав собі підчас своєї проїздки по Україні. Однак не діждав ся поет закупна сеї землї, позаяк се було міське майно і тому справа продажи вельми проволїкалась. Так само безуспішні були заходи Тараса, щоб одружитись. Спершу думав він одружити ся з Харитою, наймичкою Вартоломея, опісля з Ликериєю, землячкою з Нїжина в Петербурзї. Однак коли сї заходи не довели до путя, втратив поет надїю на щасливу долю родинного житя. Лише викуп рідні своєї з крепацтва вспів поет з підмогою „Товариства для запомоги літератів і учених“ довести до кінця на кілька місяців перед оповіщенєм царского маніфесту (з 19. лютого 1861. року), котрим знесено крепацтво в Росиї.

Проживаючи в академії штук, Шевченко займав ся рисованєм і ґравіруванєм. Олїйних образів малював він небагато, зате збереглось від затрати чимало рисунків сепією і крейдкою, зроблених найбільш з натури (сцени з побуту в неволї, краєвиди і т. п.). Артисти високо цїнять Шевченкові „офорти“, в котрих він або репродукував картини Рембранда, Муріля, Брюлова, або творив портрети і жанри. Василь Тарновский, Шевченків приятель, видав одну таку колєкцию офортів, де находить ся 27 картин (між ними 7 ріжних портретів поета ним самим рисованих).

Окрім того Шевченко в тім часї писав і деякі поетичні твори, і задумав видавати книжечки для шкіл недїльних і сїльских, а дохід з тих книжок думав обернути на удержанє недїльних шкіл. Однак вспів видати лише „Буквар южноруский“ (1861. р. в Петербурзї), позаяк смерть перебила дальшим єго замірам.

Тяжкі невзгодини зломали кремезну постать Шевченка. В падолистї 1860. став він нездужати, хоч не переставав нї на хвилину працювати. Поет жалував ся на біль в грудех, однак приятелї єго не причували нїчого лихого. Василь Білозерский запросив єго, щоб був основателем науково-літературного журнала „Основа“. На кілька днів перед смертю відвідав єго Костомарів і Тарас казав єму, що зовсїм здоров. Тимчасом 25. лютого, в день імянин, страдав Тарас тяжко, а лїкар покликаний замітив, що водна пухлина дійшла до

легких, а ліки не помагали нічого. Поетови здавалось, що як поїде на Україну, то подужає, а телеґрафічний привіт Полтавців з іменинами ще більш піддержував сю надію. На другий день в ранці о пятій годині (26. лютого) казав салдатови-послугачеви прибрати свою кімнату, а сам пішов сходами в низ до своєї майстерні. Прийшовши в майстерню, упав і умер.

Смерть Тараса громовою вістию понеслась по столиці, а з відсіль по Україні. Ще перед смертию заявив поет приятелям своє бажане, спочивати в Каневі, так як се висловив в „Заповіті“. Отже зараз після смерти поета зібрались єго земляки у Лазаревского і постановили: перевезти тїло поета на Україну, поставити єму памятник, оснувати школу народну єго імени, удержувати стипендистів в університетах Київскім, Харківскім, Одескім і в академії штук, видати як найкрасше єго твори, визначити премію на житєпись в українській мові і критичний розбір творів поета, видавати просьвітні книжечки для народу, помагати родині Тарасовій і відвідувати щорічно могилу поета.

Спершу похоронено Шевченка в Петербурзї на Смоленьскім кладовищі. Коли-ж петербурска громада українська виєднала у власти дозвіл, перевезти тїло Кобзаря на Україну, зібрались приятелї, знакомі і почитателї поета (26. цьвітня 1861. р.) на кладовищі, щоби в останнє єго попращати. По промовах, виголошених українською, польскою і московскою мовою, вкрито домовину по козацкому звичаю червоною китайкою і виправлено до Києва. Після похоронної відправи в Рождественьскій церкві на Подолї, рушив похоронний похід до Днїпра, зупинюваний що хвиля промовами именно споміж патріотичної молодїжи київскої. Відтак пароходом перевезено домовину до Канева, а звідтам занесено і поховано на горі Чернечій, що тепер зве ся Тарасовою, на котрій бажав поставити собі хату, щоби там, працюючи на користь народови, доживати свого віку. З сеї могили, що здіймає ся стрімко понад Днїпром, розкриває ся чудовий вид: на широкій площині земляний курган, що зберегає тлінні останки поета, а на нім величезний хрест желїзний; побіч хата для могильного сторожа; за тим здіймають ся амфітеатрально гори вкриті лїсом, з переду розкинув ся Днїпро-Словута широкою лентою, а далї безмежний низ заднїпряньский. З того часу не тільки приятелї і знакомі стали навідувати Шевченкову могилу, але й хлїбороби, і між ними пішли всякі перекази про поета, що „волю писав“, в котрих зображають єго то лицарем, що стає за волю „сермяжного люду“, то „характерником“, що встав невидимо з гробу і т. ин.

Шевченко був вельми людяний і мягкий в зносинах з людьми, і любим своїм поведенєм очаровував не тілько свою рівню, але й висші верстви суспільности; вмів оцїнити людске достоїньство навіть у ворога і иновірця а заподіяна комунебудь кривда зворушувала єго невимовно. Він був безмірно чутливий на красу природи, серед котрої забував про своє горе; в товаристві людий був звичайно невисказано дотепним оповідачем і з незрівнаним артизмом

і чутєм виконував мельодиї народних пісень. Шевченко визначав ся глибокою релїґійностю, любовю до всякого чоловіка і бажанєм волї та братерства братнього для всїх людий. Хоч Шевченко не набрав ся правильної осьвіти в школї, однак опісля власною пильностю доповняв сї недостачі і став осьвіченим чоловіком, позаяк читав „не-мало“, як сам визнає, а книжки були у него „хлїбом насущним“. Він знав Гомера, Верґілія, Овидія, Тита Лївія (в москов. перекладї), читав романи Вальтер-Скота, Бальзака, твори Шіллєра, Ґетого і Кернера, Байрона, Міцкевича, Залєского і ин., естетику Лїбельта, космос Гумбольда, згадує й про фільозофа Бекона і „череповѣда“ Ляватера; читав твори Жуковского і ин., стихи Пушкина „не сходили у него з язика“, а Шекспіра всюди возив з собою“.

Писаня. Нї оден з великих поетів славяньских не полишив по собі так мало писань, але й так богатих змістом, як Шевченко. В двох невеликих томах „Кобзаря“ висловив він найкрасші ідеї братерства братнього, рівности, любови і волї, а сьпівав живою мовою українъско-рускою, зачіпаючи з глибока серце кождого чоловіка. Тому справедливо оцїнив значінє поезиї Шевченка Павлин Сьвєнціцкий, висказавши, що „Шевченка розуміє і з ним чує весь українъско-руский нарід“. Вийшовши споміж самого народу, він чув і висьпівував єго долю і тому був він поетом справдї н а р о д н и м. „Поезия Шевченка, як каже Костомарів, — се поезия цїлого народу, однак не тілько та, яку він висьпівав у своїх пісняx: се поезия, яку нарід дїйсно засьпівав устами свого вибраного, свого справдї передового чоловіка“.

В артизмі Шевченко уступає місця таким поетам, як Міцкевич і Пушкин, позаяк не мав такої осьвіти як они, хоч і ся недостача доповнювала ся значно силою єго творчого ґенія; однак животворностю ідей, шляхотними і всеобіймаючими почуваннями, природностю і простотою — Шевченко їх перевисшає. Тому то твори Шевченкові не тілько діждались вельми численних видань, але й чимало перекладів на всї славяньскі і деякі західно-европейскі мови. Він не тілько українъско-руский поет народний, але поет усеї людскої суспільности, пригнобленої нещасними обставинами суспільного житя.

В першій добі поетичної творчости проявляє ся в творах Шевченкових р о м а н т и ч н и й н а п р я м під впливом з одного боку Жуковского, з другого Міцкевича. Однак вплив сей давав поетови лише або спонуканє або мотиви до деяких творів. Спомини з єго житя і житя єго семії, картини з українъского житя родинного — се зміст перших єго творів. Відповідно природній вдачі українъско-руского народу мають Шевченкові твори сеї доби закраску сентиментальну — они є вірним образом думок і почувань українъско-руского народу і випливом тих мотивів, які находимо і в народній поезиї українъско-рускій. В більших і лїпших творах Шевченкових народний переказ дає єму лише тему або основний мотив, а иноді й деякі подробиці; лише дрібнїйші і слабші твори Шевченкові виходять тілько незначними перерібками народних пісень і переказів.

Романтичний напрям проявляє ся іменно в балядах першої доби, основаних на переказах народних про русалки (як Причинна) або на повіріях про антропоморфозу (Тополя), хоч і в пізнійшій добі (ок. 1857. р.) Шевченко повертав до того напряму (н. пр. Русалка, Лїлея, Калина), виливаючи там горе і страданє людске, для котрого серце нашого поета було таке чутливе. А вже-ж і в першій добі намагає ся поет в деяких романтичних творах погодити сей напрям літературний з реальним (як н. пр. в баладї Утоплена, основаній на численних переказах народних про гарну пасербицю і ненавидячу її мачуху). Се почуванє людского горя і бідованя звернуло небавом бачність поета на суспільні причини того горя, які він добачав в гнобленю одної верстви суспільної другою, в привилеях суспільних а іменно в крепацтві.

Сї почуваня натхнули поета написати два гарні епічні твори Катерина і Наймичка. В „Катеринї“ зображає Шевченко, в картинї повній артизму, нещасну долю сїльскої дївчини, обманеної і знеславленої самоволею пана-москаля. Однак поет висказав сею поемою не тілько гірку правду суспільного житя, але заразом мов би алєґорично вказав на долю Украіни, занапащену Московщиною.

Мов би рідною сестрою „Катерини“ є поема „Наймичка“, до котрої поет взяв тему з народних пісень. Не находимо в нїй таких високопоетичних картин і рефлєксий, такої мельодийної і ядренної мови, як в „Катеринї“, однак „Наймичка“ перевисшає „Катерину“ справдї бібліїною простотою в оповіданю і глибокохристияньскою основою. Наймичка-мати стає спосібною до найбільшої саможертви героінею, котра з любови материньскої весь вік карає ся в чужій хатї для добра свого дитяти, виявляючи аж при смерти, що єсть єго матерю.

Відгомін романтичного напряму відбив ся також в перших історичних поемах Шевченкових, в котрих козаччина виступає ідеалом національних змагань поета, що бажав „рівної правди“ для всїх. До сего козацкого періоду істориї Украіни-Руси відносять ся з більших творів Шевченкових: Гамалїя, Тарасова ніч, Іван Підкова, Чернець, Невольник, Гайдамаки і деякі дрібнійші епізоди. Позаяк у поета не було багато історичного материялу і єму доводило ся користувати ся апокрифічною „Істориєю Руссов“ (приписуваною Ґеорґію Коніському), істориєю Бантиш-Каменьского, Маркевича, та деякими фраґментами неповних літописий (н. пр. Рубана), навіть історичними романами (н. пр. „Чорна Рада), тому й постерегаємо в творах Шевченка чимало помилок. Однак поет-артист при тій недостачі історичного материялу вгадував вірно характер деяких епох історичних, виведених ним у великих артистичних картинах. Іменно дуже добре зрозумів і змалював він дух Запорожа (н. пр. „Іван Підкова“ (опис походу на Царгород), „Гамалїя“, „Невольник“, „Чернець“). Так само часи „руїни“ зобразив Шевченко в думі про здачу Дорошенка (Заступила чорна хмара) так живо, що до такого наглядного

зображеня можна дійти хиба прочитавши основну монографію Костомарова про ту добу історичну.

В перших творах історичних була поезия Шевченкова тугою, плачем і апотеозою козаччини. Народні перекази і пісні навіяли Шевченкови сю авреолю, якою він окружив козаків як борців за волю України. Именно в двох стихотворах До Основяненька і Тарасова ніч*) висказує поет тугу по втраті давної гетьманьщини. Відгомін романтичного прикрашуваня старини пробиває ся і в найбільшій поемі історичній Гайдамаки. Основою сеї поеми послужили кріваві події коліївщини (1786. р.), про які поет ще малим хлопцем наслухав ся народних переказів і оповідань свого діда. Поет зображає проводирів коліївщини героями, що „встали за сьвятую правду й волю і розкували закований у кайдани народ темний“, виводить страшні сцени різні й руїни, повні драматизму, котрі лагодить ідилічними епізодами (Титар) або елегійними рефлексиями і так зводить контрасти сьвітла і тіни в гармонійну цілість та підносить тим літературну стійність поеми. Однак малюючи се „лихо, гірше пекла“, поет не спочуває жорстоким вибухам мести, бачить в тих страшних подіях велику історичну похибку і жалкує, „що того-ж батька діти не вміли, не хотіли жити та братáть ся“, „серце його болить, як згадає, що старих Славян діти впились кровю“ та доходить до тої думки, що й після сих страшних подій „нема правди, не виросла; кривда повиває“ — а „Україна на віки, на віки заснула“, „все замовкло“. Висьпівавши у величній поемі кріваві події коліївщини, заохочує поет до братолюбія і додає в передмові до „Гайдамак“ отсі слова: „Слава Богу, що минуло! а надто як згадаєш, що ми одної матери діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютмя знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотця покрита, нерозміжованою останетця на віки од моря і до моро славяньская земля!“

Окрім народних переказів про коліївщину, відомих Шевченкови, поет неперечно зачерпнув гадку зображеня „Гайдамак“, деякі подробиці і загальний вивід з творів польскої літератури, що обробляли сю тему або доторкували ся сих подій і були відомі нашому поетови (як поема Ґрози „Pan Starosta“, Ґощиньского „Zamek Kaniowski“, Ґрабовского „Koliszczyzna i Stepy“, Чайковского „Wernyhora“ **). Именно же поема Ґощиньского, що припала до вподоби також і М. Шашкевичеви (задля чого й став її перекладати), була особливо близька ідеї нашого поета, позаяк Ґо-

*) Тут описує побіду козацкого гетьмана Тараса Трясила в бою Переяславскім (1628. р.) над гетьманом коронним Конецьпольским, над рікою Альтою.

**) Так само Шевченкова „Хустина“ нагадує Чайковского „Swatanie Zaporożca“, а „Гамалія“ своїм кольоритом — повісти Чайковского „Wyprawa na Carogród“ і „Skałozub w zamku siedmiu wież“, хоч Шевченкови були відомі сі події і з народних дум та історичних творів.

щиньский умів перенестись в сей вік, який зображав, в души і почування українського народу. Лише зображенє виходить у Шевченка з більшою силою драматичною та оцінка цілої події у Шевченка відмінна, а іменно з Чайковским він в тім зовсім розходить ся. Позаяк поет не читав, як сам визнає, критичних моноґрафій про добу коліївщини, то й нічого дивного, що й в сій поемі попадають ся деякі помилки.

Познакомившись опісля близше з істориєю України, Шевченко розчарував ся „гетьманьщиною“, в котрій спершу добачав свій ідеал, і дораджував своїм землякам основнійше виучувати історию України, з котрої могли впевнитись, що причиною політичних невзгодин була та „козацка старшина“, що́ за особистими вигодами забула про інтереси народу. Він дорікає гетьманам, що они „раби, підніжки, грязь Москви, Варшавске сьміття“ (Посланіє), що „занапастили Божий рай“, а іменно Богданови Хмельницкому (Розрита Могила), що запропастив долю й волю України. Війшовши в громаду київскої патріотичної молодіжи, а відтак познакомивши ся з Костомаровом, основателем Кирило-Митодіївского братства, став Шевченко речником політичної свободи і ставить в своїх поемах супроти аристократичних принципів козацкої старшини ідею знесеня крепацтва і політичної волі для всіх Славян. Національно-політичний напрям проявляє ся в деяких тогочасних поемах Шевченкових з закраскою славянофільства, що було відгомоном всеславяньских ідей харківского кружка українських письменників (Срезневский, Метлиньский, Костомарів і ин.), а відтак київского Кирило-Методіївского братства. Були се прояви панславізму, зовсім непохожого на сей, що тоді починав ся в московскім кружку — панславізму основаного не на пановању одного племени над другим, а на рівноправности і внутрішній свободі. Одушевлений відродженєм національним ческого народу, щоб „усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди“ (присьвята О. Шафарикови), став поет писати поему Іван Гус, в котрій виступає в оборонї гуситизму і голосить ідеї суперечні з доґмами католицкої церкви; одначе з тої поеми зберегли ся лише дві частини, в котрих поет не вспів задержати епічного супокою і тому они не мають більшої літературної стійности. Зате в „Дружнім посланію і живим і мертвим“ висловив Шевченко здорові гадки про національне і просьвітне відродженє своїх земляків, свобідні від усякої нетерпимости національної і тому можна сей твір вважати неначе національно-політичним каноном Українців. „Очистив він історию від усякої омани правдивим і високим духом народним“, як каже Куліш, і вказав в сім дидактичнім творі шлях, яким треба простувати до національного і просьвітного відродженя України-Руси. Він взиває всіх, панів і хлїборобів, осьвічених і темних, щоб обняли ся разом і дбали про спільний добробит і справдешню просьвіту; щоби пани й осьвічені не вдоволяли ся вольнодумними фразами, але щоб і на ділї помагали народови.

Коли-ж Шевченко позбув ся ентузиязму для колишньої гетьманщини і переняв ся гуманними ідеями Кирило-Методіївского братства, серце єго ворушилось проти насильного панованя одного народу над другим, проти царизму, що „взяв волю України". В сій добі написав отже поет дві політичні поеми Сон (неперечно під впливом Міцкевичевих „Petersburg", „Ustęp", „Improwizacya", 2-ої части „Dziady" і „Przegląd wojska") і Кавказ, в котрих різко виступає з великим оскарженєм темного царства за минувші й теперішні кривди України. В сих поемах глянув поет глибоко в рани суспільного побуту і тому мабуть не міг задержати потрібного епічного супокою, задля чого поемі „Сон", написаній з становища більше національно-українського, недостає суцільности і орґанічної звязи. Зате поему „Кавказ", оперту на загально людскій основі, можна вважати найкращим висловом щирого людского чутя поета.

Антаґонізм до царизму проявляє ся у Шевченка і в останніх літах єго житя, именно в деяких думках, в котрих висказує нахил до революцийних гадок, і в поемі, а радше політичній алеґорії Неофіти. В сій поемі, (написаній 1857. р.), зобразив поет, як нарід український пропадає в тяжкій неволі, подібно як колись і римскі імператори мучили неофітів в перших віках християньства.

Коли Шевченко в другій добі своєї поетичної творчости (1843—47) доторкнув ся житя політично-національного й суспільного подекуди з напрямом реальним, то в третій добі (1847—57) находимо в думках прояви психічного житя поета в глибоких рефлєксиях. В дрібних гарних картинах стрічаємо там найкрасші перли Шевченкової поезиї, в котрих він зобразив тяжку долю крепаків і виявив найвисші ідеї — любови своєї рідні, темних, незрячих братів свого народу, а через те і любови людскости. При національних змаганях не забув поет і загально-людских інтересів. Тою аналїзою прояв суспільного побуту на Україні, переведеною в неволі, витворив собі поет реальний сьвітогляд, закрашений инколи націоналїзмом, однак не дійшов до ясних і конкретних поглядів соціяльних. Любов до неволеного мужика спонукує поета до енерґічного протесту проти крепацтва, проти всякого насильства і знущаня над слабшими, а картини людского горя і недолї доводять поета до розпуки; єму здає ся, що „нїчого нема сьвятого на землї, що й самого Бога вже люде прокляли" і в тій розпуцї взиває поет: „Молїтесь Богови сьвятому, молїтесь правдї на землї, а більше на землї нїкому не поклоніте ся". В тяжкій розпуцї здає ся поетови в далекій неволї, що „нема навіть кругом тебе великого Бога", одначе влагодивши свій жаль, втихомиривши своє зворушене серце, каже: „і хочетця сповідати, серце розповити; Боже милий, як хочетця жити і любити Твою правду і весь сьвіт обняти!"

Шевченко повстає не лише проти царизму і всякої неволї державної, чи громадскої, але й против церковного византийства, проти визискуваня народу церквою для державних і ледачих цїлий, проти всякої нетолєранциї релїґійної. Він був чоловіком ре-

лїтїйним і побожним, а Бібліи, з котрою нїколи не розставав ся, полишила незатерті слїди на єго творах. Але при всїм тім в поетичних творах третьої і четвертої доби (1857—61) попадають ся инколи безбожні слова і картини, в напрямі скрайно реалїстичнім. Однак сї противу-християньскі й безбожні слова виходять лише викликами досади горячого чоловіка, сьмілими замахами поета, подібними до тих, які проявляють ся і в деяких бібліїйних творах (н. пр. в Йові і ин.). Найдальше від євангелія відступає поет в поемі Марія. Не перестав він там вправдї бути християнином і не порвав зовсїм з доґмами церкви, називаючи „Марію“ — „пренепорочною, сьвятою“ і згадуючи „про живого істинного Бога“, але обертаючись останними часами в Петербурзї серед людий з раціоналїстичними поглядами, зложив свою поему під впливом тих раціоналїстичних думок і своїх демократичних змагань.

Шевченко черпав також теми до своїх творів з біблії старого завіта, а іменно до псалмів, котрі є пересьпівом „псалмів Давидових“, однак прикрашені власними думками поета про волю, суд Божий царям і судям.

Шевченко написав в другій добі своєї творчости драму в 3-х дїях Назар Стодоля. Нема вправдї в нїй справдешньої драматичної завязки, а розвязка виходить зовсїм несподївано, однак характери деяких осіб дїєвих, іменно Назара і єго товариша Гната, зобразив поет справдї артистичною рукою, і стріча Назара з Галею в 3-їй дії зображена з великим талантом драматичним. Недостачі сего твору можна виправдати тим, що поет не мав опісля нагоди належно викінчити сего твору, написаного протягом 16 днїв.

Шевченко писав також дещо московскою мовою (Записки в неволї, Повісти і т. ин.). В московских творах не блиснув вже талант поета таким ясним сяєвом, як в українських, а все-ж мають іменно повісти велику стійність літературну — і є важним жерелом до біоґрафії поета і до поясненя деяких єго українських творів.

Становище в літературі. Шевченко зробив своїми нечисленними творами рішучий перелом; він вніс живі ідеї в літературу українсько-руску і опер її на несхитних підвалинах, тому має він перворядне значінє в історії — не лише літератури, але усеї маси народу. Яка не була-б дальша доля українсько-руского народу, істория все зверне ся до Шевченка, коли заговорить про минувшину народу українсько-руского. „Як же коли-небудь, каже Костомарів, нащадки народу українсько-руского, довго терпівшого, пониженого, будуть користувати ся повною людскою свободою і плодами людскої цивілїзації, тодї згадувати муть долю прожиту їх предками, а при тім з великим поважанєм згадувати муть Шевченка, сьпівця недолї їх предків, що добивав ся для них свободи родинної, суспільної, душевної, і разом з ними страдав душею і тїлом, думкою і дїлом“.

I.

ЗАСЬПІВ.

Ду́ми мої, ду́ми мої,
Ли́хо мині з ва́ми!
На що ста́ли на пепе́рі
Су́мними ряда́ми?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу́, як пили́ну?
Чом вас ли́хо не приспа́ло,
Як свою́ дити́ну?
Бо вас ли́хо на сьвіт на сьміх породи́ло,
Полива́ли сльо́зи.... чом не затопи́ли,
Не ви́несли в мо́ре, не розми́ли в по́лі?
Не пита́ли-б лю́де, що в ме́не боли́ть,
Не пита́ли-б, за що проклина́ю до́лю,
Чого́ нужу́ сьвітом?... „Нїчого роби́ть“,
Не сказа́ли-б на сьміх....

Квіти мої, дїти:
На що-ж вас коха́в я, на що доглядав?
Чи запла́че се́рце одно́ на всїм сьвіті,
Як я з ва́ми пла́кав?... Мо́же і вгада́в....
Мо́же, на́йдетця дїво́че
Се́рце, ка́рі о́чи,
Що запла́чуть на сї ду́ми —
Я більше не хо́чу.
Одну́ сльозу́ з оче́й ка́рих —
І пан над пана́ми!
Ду́ми мої, ду́ми мої,
Ли́хо мині з ва́ми!

За ка́рії оченя́та,
За чо́рнії бро́ви
Се́рце рва́ло ся, сьмія́лось,
Виліва́ло мо́ву,
Виліва́ло, як уміло,
За те́мнії но́чі,
За вишне́вий сад зеле́ний,
За ла́ски дїво́чі....
За степи́, та за моги́ли,

Що на Украї́нї,
Се́рце мли́ло, не хотїло
Сьпіва́ть на чужи́нї....
Не хотїлось в снїгу́, в ли́сї,
Коза́цьку грома́ду
З булава́ми, з бунчука́ми
Збира́ть на пора́ду....
Неха́й ду́шї коза́цькії
В Украйнї вита́ють —
Там ши́роко, там ве́село
Од кра́ю до кра́ю....
Як та во́ля, що́ мину́лась,
Днїпр широ́кий — мо́ре,
Степ і степ, реву́ть поро́ги,
І моги́ли — го́ри —
Там роди́лась, гарцюва́ла
Коза́цькая во́ля;
Засїва́ла тру́пом по́ле,
По́ки не ости́ло....
Лягла́ спочи́ть.... а тим ча́сом
Ви́росла моги́ла,
А над не́ю оре́л чо́рний
Сто́рожем лїта́є
І про не́ї до́брим лю́дям
Кобзарі сьпіва́ють
Все сьпіва́ють, як дїялось,
Слїпі небора́ки,
Бо дотепні.... А я.... а я
Тілько вмію пла́кать,
Тілько сльо́зи за Украйну....
А сло́ва — не ма́є....
А за ли́хо.... — Та цур є́му!
Хто його́ не зна́є!...
А на́дто, той, що ди́витця
На люде́й душо́ю —
Пе́кло йому́ на сїм сьвїтї
А на тім....

Журбо́ю
Не накли́чу собі до́лї,

Коли́ так не ма́ю.
Неха́й зли́дні живу́ть три дні —
Я їх захова́ю.
Захова́ю змію́ лю́ту
Коло́ сво́го се́рця,
Щоб вороги́ не ба́чили,
Як ли́хо сьмі́ється....
Неха́й ду́мка, як той во́рог,
Літа́є, та кряче,
А се́рденько солове́йком
Щебе́че та пла́че
Ни́шком — лю́де не поба́чуть,
То й не засьмію́ться....
Не втира́йте-ж мої сльо́зи,
Неха́й собі лл'ю́ться,
Чуже́ по́ле полива́ють
Що-дня і що но́чі,
По́ки попи́ не заси́плють
Чужи́м піско́м о́чі....
Оттаке́-то.... а що робить!
Журба́ не помо́же.
Хто-ж си́ротї завиду́є —
Кара́й того́, Бо́же!
Ду́ми мої, ду́ми мої,
Квіти мої, дїти!
Виросла́в вас, доглядав вас,
Де-ж мині вас дїти?
В Украї́ну ідїть, дїти,
В на́шу Украї́ну,
Попід ти́нню,[353]) сиротами,
А я — тут заги́ну.
Там на́йдете щи́ре се́рце
І сло́во ласка́ве,
Там на́йдете щи́ру правду,
А ще, мо́же, й сла́ву....
Привіта́й же, моя́ не́нько,
Моя́ Украї́но,
Моїх дїток нерозу́мних,
Як свою́ дитину.

II.

ДУМКИ.

1.

Вітер в гаї нагинає
Лозу́ і топо́лю,
Лама́ ду́ба, ко́тить по́лем
Перекоти́-по́ле....
Так і до́ля: того́ лама́,
Того́ нагина́є, —
Мене́ ко́тить — і де спи́нить
І сама́ не зна́є!...
У яко́му кра́ї мене́ заховаю́ть,
Де я прихилю́ ся — на віки засну́?...
Коли́ нема́ до́лі, нема́ талану́,
То ніко́го ки́нуть.... ніхто́ не згада́є —
Не ска́же хоть на сьміх: неха́й спочива́є, —
Тільки його́ й до́лі, що ра́но засну́в....

2.

Менї трина́дцятий мина́в,
Я пас ягня́та за село́м.
Чи то так со́нечко сия́ло,
Чи так менї чого́ було́ —
Менї так лю́бо-лю́бо ста́ло,
Нена́че в Бо́га....
Уже́ прокли́кали до па́ю,[354])
А я собі у бурянї
Молю́ ся Бо́гу; і не зна́ю,
Чого́ мале́нькому менї
Тодї так при́язно моли́лось,
Чого́ так ве́село було́.
Госпо́днє не́бо і село́,
Ягня́, здає́тця, весели́лось,
І со́нце гріло, не пекло́.

Та не до́вго со́нце гріло,
Не до́вго моли́лось:
Запекло́, почервонїло
І рай запали́ло.

Мов прокúнув ся, дивлю́ ся:
Село́ почорнїло,
Бо́же не́бо голубе́є
І те помарнїло.
Погляну́в я на ягня́та —
Не мої ягня́та;
Обернýв ся я на ха́ти —
Нема́ в мене́ ха́ти.
Не дав менї Бог нїчо́го!
І хли́нули сльо́зи,
Тяжкі сльо́зи; а дївчи́на,
При са́мій доро́зї,
Не дале́ко коло́ ме́не,
Пло́скінь вибира́ла,
Та й почу́ла, що я пла́чу;
Прийшла́, привіта́ла,
Утира́ла мої сльо́зи
І поцїлува́ла.
Нена́че со́нце засия́ло,
Нена́че все на сьвітї ста́ло
Моє́ — лани́, гаї, сади́....
І ми, жарту́ючи, погна́ли
Чужі ягня́та до води́.

Бридня́! а й до́сї, як згада́ю,
То се́рце пла́че, та боли́ть:
Чому́ Госпо́дь не дав дожи́ть
Мало́го віку у тім ра́ю!
Уме́р би о́рючи на ни́ві,
Нїчо́го-б на́-сьвітї не знав,
Не був би в сьвітї юроди́вим,
Люде́й би не прокля́в.

3.

Н. І. Костомарову.

Весе́ле со́нечко хова́лось
В весе́лих хма́рах весняни́х;
Гостей зако́ваних своїх
Серде́шним ча́єм напува́ли,
І часови́х переміня́ли —
Си́не-мунди́рних часови́х....[355])

І до дверéй на ключ замкнýтих,
І до решóтки на вікнí
Привúк я трóхи, і менї
Не жаль булó давнó одбýтих
Давнó похóваних, забýтих,
Моїх крівáвих, тяжкúх сльоз; —
А їх чимáло розлилóсь
На мáрне пóле. Хоч би рýта,
А то нїчóго не зійшлó!
І я згадáв своє́ селó,
Когó я там, колú покúнув?
І бáтько й мáти в домовúнї!
І жáлем сéрце запеклóсь,
Що нїкому менé згадáти!
Дивлю́сь.... твоя́, мій брáте, мáти
Чорнїйше чóрної землї
Ідé, з хрестá ненáче знята!...
Молю́ ся.... Гóсподи, молю́сь!
Хвалúть Тебé не перестáну,
Що я нї з ким не поділю́
Мою́ тюрмý, мої кайдáни!...

4.

Чи ми ще зійдемо ся знóву?
Чи вже на віки розійшлúсь,
І слóво прáвди і любóви
В степú-вертéпи понеслú?
Нехáй і так!... не нáша мáти,
А довелó ся поважáти.
То вóля Гóспода!... Годíть,
Смиріте ся, молíтесь Бóгу
І згáдуйте одúн другóго,
Свою́ Украíну любíть.
Любíть її́ во врéмя лю́те....
В остáнню тя́жкую мінýту
За нéї Гóспода молíть!

5.

Моїм соузникам.

Згадáйте, брáтія моя́, —
Бодáй те лúхо не вертáлось! —

Як ви гарне́сенько і я
Ізза реше́тки визира́ли; —
І, пе́вне, ду́мали: коли́ —
На ра́ду ти́ху, на розмо́ву, —
Коли́ ми зійдемо ся зно́ву
На сій зубо́женій землі?
Нїко́ли, бра́тія, нїко́ли!...
З Дніпра́ у ку́пі не пємо́,
Розійдемо́сь, рознесемо́
В степи́, в лїси́ свою́ недо́лю,
Повіруєм ще тро́хи в во́лю,
А по́тім — жи́ти почнемо́
Між людьми́, як лю́де....
А по́ки те бу́де,
Любіте ся, брати́ мої,
Украї́ну любіте,
І за не́ї безтала́нну
Го́спода моліте.
Ворогів забу́дьте, дру́ги,
І не проклина́йте,
І мене́ в нево́лї лю́тій
Инколи згада́йте....

6.

Менї одна́ково, чи бу́ду
Я жить в Украї́нї, чи нї —
Чи хто згада́є, чи забу́де
Мене́ в снїгу́ на чужинї, —
Однакові́сінько менї!
В нево́лї ви́ріс між чужи́ми
І неопла́каний своїми,
В нево́лї пла́чучи умру́,
І все з собо́ю заберу́; —
Мало́го слїду не поки́ну
На обезче́щеній землї:
І не помя́не ба́тько з си́ном,
Не ска́же си́нові: „Моли́сь
Моли́ ся, си́ну: за Вкраїну
Єго́ замо́лили колись!...“
Менї одна́ково, чи бу́де

Той син моли́ти ся, чи ні;
Та не одна́ково менї,
Як Украї́ну злії́ лю́де
Приспля́ть, лука́ві, і в огні
Її́, окра́деную, збу́дять —
Ох, не одна́ково менї!

1847. р.

7.

Не для люде́й і не для сла́ви,
Мере́жані та кучеря́ві
Оцї́ вірші́ віршу́ю я —
Для се́бе, бра́тія моя́!
Менї́ ле́гшає в неволі́,
Як я їх склада́ю:
Зза Днїпра́, мов, дале́кого
Слова́ прилїта́ють
І сте́лютця на папе́рі,
Пла́чучи, сьміючись,
Мов ті дїти, і ра́дують
Мою́ си́ру ду́шу,
Убо́гую.... Лю́бо ми́нї,
Лю́бо минї з ни́ми,
Мов ба́тькові бага́тому
З дїтками мали́ми.
І ра́дий я, і ве́селий,
І Бо́га блага́ю,
Щоб не приспа́в моїх дїток
В дале́кому кра́ю:
Неха́й летя́ть до-до́моньку
Леге́нькії дїти,
Та розка́жуть — як-то тя́жко
Було́ їм на сьвї́тї....
І в семї весе́лій, ти́хій
Дїти́й привіта́ють,
І си́вою голово́ю
Ба́тько покива́є;
Ма́ти ска́же: бода́й тії
Дїти не роди́лись,

А дівчина поду́має:
Я їх полюби́ла.

Орская кріпость. 1848.

8.

На Різдво.

(Ѳ. М. Лазаревському).

Не до до́му в-но́чі йду́чи
З кумино́ї ха́ти
І не спа́ти лега́ючи,
Згада́й мене́, бра́те, —
А як прийде́ нудьга́ в го́стї,
Та й на́-ніч засяде....
Отодї мене́, мій дру́же,
Зови́ на пора́ду!
Отодї згада́й в — пусти́нї,
Дале́ко, над мо́рем,
Свого́ дру́га весе́лого,
Як він го́ре бо́ре,
Як він свої ду́ми тії
І се́рце убо́ге
Заховавши, хо́дить собі
Та мо́литця Бо́гу,
Та зга́дує Украї́ну
І тебе́, мій дру́же,
Та и́ноді й пожу́ритця....
Звича́йне — не ду́же,
А так тільки.... На-дво́рі, бач,
Наступа́є сьвя́то....
Тя́жко його́, дру́же-бра́те,
Само́му стріча́ти
У пусти́нї... За́втра ра́но
Заревуть дзвини́цї
В Украї́нї.... За́втра ра́но
До це́ркви моли́тись
Пійду́ть лю́ди.... За́втра-ж ра́но
Зави́є голо́дний
Зьвір в пусти́нї, і повіє
Ураган холо́дний,

І занесе́ піскóм-снїгом
Курінь — мою́ ха́ту.
Отта́к менї доведе́тця
Сьвя́то зустрічáти!...
Що-ж дїяти?... На те й ли́хо,
Щоб з тим ли́хом би́тись....
А ти́, дру́же мій є́ди́ний,
Як ма́єш журúтись,
Прочита́й оцю́ цидýлу
І зна́й, що на сьвітї
Тільки й тя́жко, що в пусти́нї
У невóлї жúти....
Та й там живу́ть, хоч пога́но....
Що-ж дїяти ма́ю?...
Тре́ба-б вме́рти, — так надія,
Бра́те, не вмира́є!

Кос-Арал на Аральскому морї
24. студня 1848 р.

9.

На Вкраїну.

Не ма́є гірше, як в невóлї
Про вóлю згáдувать. А я
Про тéбе, вóленько моя́,
Оце́ нага́дую. Нїкóли
Ти не здава́ла ся менї
Такóю сьвіже-молодóю
І прехорóшою такóю,
Як на дале́кій чужинї
Та ще й в невóлї. Дóле! дóле!
Моя́ просьпіваная вóле!
Хоч глянь на ме́не зза Днїпрá,
Хоч усьміхни́ ся....

І ти, моя́ є́ди́ная,
Встає́ш ізза мóря,
Зза тума́ну, слухня́ная
Рожéвая зóре!
І ти, моя́ є́ди́ная,
Веде́ш за собóю

Літá мої молодíї,
І перéло мнóю,
Нíбй мóре, виступáють
Широкíї сéла,
З вишнéвими садóчками,
І лю́де весéлі,
І ті лю́де і селó те,
Де колúсь, мов брáта,
Привітáли менé.... Мáти!
Старéсенька мáти!
Чи збірáютця ще й досї
Весéлії гóстї
Погуля́ти у старóї,
Погуля́ти прóсто
По-дáвньому, по-стáрому —
Од сьвіту до сьвіту?
А ви, мої молодíї
Чорня́вії дїти,
Весéлії дївчáточка!
І дóсї в старóї
Танцю́єте? А ти, дóле,
А ти, мій покóю,
Моє́ сьвя́то чорнобри́ве!
І дóсї між ни́ми
Ти́хо — пи́шно похожáєш?
І ти́ми очи́ма
Аж чóрними-голуби́ми
І дóсї чару́єш
Лю́дські ду́ші? Чи ще й дóсї
Диву́ютця всу́є
На стан гнучки́й? Сьвя́то моє́,
Єди́нє сьвя́то!
Як осту́плять тебé, дóле,
Дїточкú-дївчáта
Й защебéчуть по своє́му
Дóброму звичáю,
Мóже й менé не нарóком
Дїточкú згадáють;
Мóже якá і про мéне
Скáже якé ли́хо.

Усьміхни́ся, моє́ се́рце,
Тихе́сенько, — ти́хо,
Щоб ніхто́ і не поба́чив,
Та й більше ні́чо́го.
А я, до́ленько, в нево́лі
Помолю́ся Бо́гу.

Над Аралом, 1849.

10.

Доля.

Ти не лука́вила зо мно́ю,
Ти други́м, бра́том і сестро́ю
Сі́ро́мі[356]) ста́ла. Ти взяла́
Мене́, мале́нького, за ру́ку
І в шко́лу, хло́пця, одвела́
До пя́ного дяка́ в нау́ку:
„Учи́ся, се́рденько! коли́сь
З нас бу́дуть лю́де“, ти сказа́ла.
А я й послу́хав, і учи́всь,
І ви́вчив ся. А ти збреха́ла;
Які́ з нас лю́де?... Та дарма́!
Ми не лука́вили з тобо́ю,
Ми про́сто йшли; у нас нема́
Зерна́ непра́вди за собо́ю....

Петербург, 1858.

11.

Сестрі.

Мина́ючи убо́гі се́ла
Понад-дніпря́нські невесе́лі,
Я ду́мав: де-ж я прихилю́сь
І де подіну́ся на сьві́ті?
І сни́тця сон мині: дивлю́сь,
В садо́чку, квітами пови́та,
На при́горі собі стоїть,
Нена́че дівчина, хати́на.
Дніпро́ геть-геть собі розки́нувсь,
Сия́є, ба́тько, та гори́ть!
Дивлю́сь, у те́мному садо́чку
Під ви́шнею у холодо́чку

Моя́ єди́ная сестра́,
Многострада́льная, сьвята́я,
Нена́че в ра́ї спочива́є,
Та зза широ́кого Днїпра́
Мене́, небо́га, виглада́є.
І їй здає́тця, вирина́є
Зза хви́лї чо́вен, доплива́
І в хви́лї чо́вен порина́....
— Мій бра́тику! моя́ ти до́ле!
І ми проки́нули ся: ти —
На па́нщинї, а я — в нево́лї!...
Отта́к нам довело́ ся йти
Ще з ма́лечку колю́чу ни́ву!
Моли́ ся, се́стро! Бу́дем жи́ві,
То Бог помо́же перейти́.

Г. Черкаси, 20-го липця 1859.

12.

Над Днїпро́вою саго́ю[357])
Стоїть я́вір між лозо́ю,
Між лозо́ю з яли́ною,
З черво́ною кали́ною.
Днїпро́ бе́рег ри́є-ри́є,
Яворові ко́рінь ми́є;
Стоїть стари́й, похили́в ся,
Мов коза́к той зажури́в ся, —
Що без до́лї, без роди́ни
Та без ві́рної друж и́ни,
Без друж и́ни і наді́ї
В самоти́нї посивіє!
Явір ка́же: похилю́ ся,
Та в Днїпро́ві скупа́ю ся;
Коза́к ка́же: погуля́ю,
Та лю́бої пошука́ю.
А кали́на з яли́ною
Та гнучко́ю лози́ною,
Мов дївча́точка із га́ю
Вихожа́ючи, сьпіва́ють, —
Повбі́рані, заквітчані
Та з тала́ном зару́чені,

Ду́мки-га́доньки не ма́ють —
Вю́тця-гну́тця та сьпіва́ють....

Петербург, 24. червня, 1860.

13.

Не нарі́ка́ю я на Бо́га,
Не нарі́ка́ю нї на ко́го:
Я сам себе́, дурни́й, дурю́,
Та ще й сьпіва́ючи.... орю́
Свій переліг — убо́гу ни́ву,
Та сїю сло́во: до́брі жни́ва
Колись-то бу́дуть!... І дурю́
Себе́ таки́, себе́ само́го,
А більше, ба́читця, нїко́го.

Ори́ ся-ж ти, моя́ ни́во,
До́лом та горо́ю,
Та засїй ся, чо́рна ни́во,
Во́лею ясно́ю!
Ори́ ся-ж ти, розверни́ ся,
По́лем розстели́ ся,
Та посїй ся до́брим жи́том,
До́лею поли́й ся!
Розверни́ ся-ж на всї бо́ки,
Ни́во — десяти́но!
Та посїй ся не слова́ми,
А ро́зумом, ни́во!
Ви́йдуть лю́ди жи́то жа́ти....
Весе́лії жни́ва!...
Розверни́ ся-ж, розстели́ ся-ж,
Убо́гая ни́во!
Чи не дурю́ я себе́ зно́ву

Своїм химе́рним до́брим сло́вом?...
Дурю́! Бо лу́чче одури́ть
Себе́ таки́, себе́ само́го,
Нїж з во́рогом по-пра́вдї жить
І всу́є нарі́ка́ть на Бо́га!

Петербург, 5. жовтня, 1860.

14.

І день іде́, і ніч іде́....
І, го́лову схопи́вши в ру́ки,
Диву́ється — чому́ не йде
Апо́стол пра́вди і нау́ки?!

Петербург, 5. листопада, 1860.

15

Чи не поки́нуть нам, небо́го,
Моя́ сусі́донько убо́га,
Вірши́ нїкче́мні віршува́ть,
Та заходи́тця рештува́ть
Вози́ в дале́кую доро́гу? —
На *той сьві́т*, дру́же мій, до Бо́га
Почимчику́єм спочива́ть....
Втоми́ли ся і підтопта́лись
І ро́зуму таки́ набра́лись, —
То й бу́де з нас! — ходїмо спать —
Ходїмо в *ха́ту* спочива́ть....

Весе́ла ха́та, щоб ти зна́ла!...
Ой не йдїмо, не ходїмо,
Ра́но, дру́же, ра́но;
Похо́димо, посидимо́ —
На *сей сьві́т* погля́нем!
Погля́немо, моя́ до́ле....
Бач, яки́й широ́кий,
І широ́кий та весе́лий,
Ясний та глибо́кий....
Похо́димо-ж, моя́ зо́ре!
Зійдемо на го́ру —
Спочи́немо.... а тим ча́сом
Твої се́стри-зо́рі,
Безві́чнії,[358]) попід не́бом
Попливу́ть, засяю́ть....
Підожді́мо-ж, моя́ се́стро,
Дружи́но сьвята́я!
Та нескве́рними уста́ми
Помо́лимось Бо́гу,
То й ру́шимо тихесенько

В далéку дорóгу ...
Над Лéтою бездóнною[359])
Та каламутнóю
Благослови́ мене́, дру́же,
Слáвою сьвятóю!

А пóки те, да се, да оне́,
Ходїмо прóсто-навпростéць
До Ескулáпа на ралéць[360])
Чи не одýрить він Харóна[361])
І Пáрку-прялку?...[362]) І тодї
Поки́-б химéрив мýдрий дїд,
Твори́ли-б, лéжа, епопéю, —
Пари́ли-б скрізь понад земléю —
Та все-б гексáметри плели́,
Та на гори́ще-б однесли́
Мишáм на снїдання.... А потім
Сьпівáли-б прóзу — та по нóтах,
А не як-нéбудь....

Дру́же мій,
О мій сопýтниче сьвяти́й!
Поки́ огóнь не захолóнув,
Ходїмо лýчче до Харóна —
Черéз Лéту бездóнную,
Та каламутнýю,
Перепливéм, перенесéм
І слáву сьвятýю,
Безвічнюю, молодýю ...
Або цур їй, дру́же!
І без нéї обійдý ся —
Та як бýду здýжать,
То над сáмим Флеґетóном[363])
Абó над Стúксом[364]) у рáю,
Ненáче над Днїпрóм широ́ким
В гаю́, предвічньому гаю́,
Постáвлю хáточку, — садóчок
Круго́м хатúни насажý:
Прилúнеш ти у холодóчок,
Тебé мов крáлю, посажý:
Днїпрó, Украïну згадáєм,

Весе́лі се́лища в гаях,
Моги́ли-го́ри на степа́х —
І весело́нько засьпіва́єм....

Петербург, 14—26. лютого, 1861.

Стихи отсї (мабуть до Музи), здаєть ся, останнє поетичне слово нашого вічно-памятного Тараса. На подлиннику, під первою его половиною (після стиха: Сла́вою сьвято́ю), стоїть „14 февраля;“ під другою половиною — дня не означено. Приміт. Ред. „Основи“.

III

ДО ОСНОВЯНЕНЬКА.

Бють поро́ги; місяць схо́дить,
Як і пе́рше схо́див....
Нема́ Сїчи, пропа́в і той,
Хто всїм верхово́див!
Нема́ Сїчи; очере́ти
У Днїпра́ пита́ють:
„Де́-то на́ші дїти дїлись,
„Де вони́ гуля́ють?“
Ча́йка скіглить, лїта́ючи,
Мов за дїтьми́ пла́че;
Со́нце гріє, вітер віє
На степу́ коза́чім.
На тім степу́ скрізь моги́ли
Стоя́ть та суму́ють;
Пита́ютця у бу́йного:
„Де на́ші пану́ють?
Де пану́ють! бенкету́ють?
Де ви забари́лись?
Верніте ся! дивіте ся —
Жита́ похили́лись,
Де па́сли ся ва́ші ко́нї,
Де ти́рса[365]) шуміла,
Де кров.... тата́рина
Мо́рем червонїла....
Верніте ся!
— „Не ве́рнутця!“
Загра́ло, сказа́ло си́нє мо́ре:
„Не ве́рнутця: на віки пропа́ли!“

Пра́вда, мо́ре, пра́вда, си́не:
Така́я їх до́ля!
Не ве́рнутця сподї́вані,
Не ве́рнетця во́ля,
Не ве́рнетця коза́ччина,
Не вста́нуть гетьма́ни,
Не покри́ють Украї́ну
Черво́ні жупа́ни.
Обідрана сиротою
Пона́д Дніпро́м пла́че;
Тя́жко-ва́жко сироти́ні,
А ніхто́ не ба́чить,
Тілько во́рог, що сьмі́ється!
Сьмій ся, лю́тий вра́же!
Та не ду́же! —
Сла́ва не поля́же;
Не поля́же, а розка́же,
Що́ дїялось в сьвітї,
Чия́ пра́вда, чия́ кри́вда
І чиї ми дїти!
На́ша ду́ма, на́ша пісня
Не вмре, не заги́не....
От де, лю́де, на́ша сла́ва,
Сла́ва Украї́ни!
Без зо́лота, без ка́меню,
Без хи́трої мо́ви,
А голосна́ та правди́ва,
Як Го́спода сло́во.
Чи так, ба́тьку, ота́мане?
Чи пра́вду сьпіва́ю?
Ех як-би то.... Та що й каза́ть?
Кебе́ти[366]) не ма́ю.
А до то́го в Моско́вщинї
Круго́м чужі лю́де.
Не потура́й, мо́же, ска́жеш,
Та що з то́го бу́де?
Насьмію́тця на псало́м той,
Що ви́ллю сльоза́ми;
Насьмію́тця! Тя́жко, ба́тьку!
Жи́ти з ворога́ми.

Поборо́в ся-б з Москаля́ми
Як би ма́лось си́ли;
Засьпіва́в би, — був голосо́к,
Та по́зички ззїли.
Оттаке́-то ли́хо тя́жке,
Ба́тьку ти мій, дру́же!
Блужу́ в снїга́х та сам собі:
„Ой не шуми́, лу́же!“
Не втну більше. А ти, ба́тьку,
Як сам здоро́в зна́єш;
Тебе́ лю́де поважа́ють,
До́брий го́лос ма́єш;
Сьпіва́й же їм, мій го́лубе,
Про Сїч, про моги́ли,
Коли́ яку́ наси́пали,
Кого́ положи́ли.
Про стариву́, про те ди́во,
Що було́, мину́ло....
Утни́, ба́тьку, щоб не́хотя
На ввесь сьвіт почу́ли.
Що́ дїялось в Украї́нї,
За́ що погиба́ла,
За́ що сла́ва коза́цькая
На всїм сьвітї ста́ла!
Утни́, ба́тьку, о́рле си́зий!
Неха́й я запла́чу,
Неха́й свою́ Україну
Я ще раз поба́чу;
Неха́й ще́ раз послу́хаю
Як те мо́ре гра́є,
Як дївчи́на під вербо́ю
Гри́ця[367]) засьпіва́є;
Неха́й ще раз усьміхне́тця
Се́рце на чужи́нї,
По́ки ля́же в чужу́ зе́млю,
В чужій домови́нї.

IV.

ТОПОЛЯ.

(П. С. Петровський.)

По дібро́ві вітер ви́є,
Гуля́є по по́лю,
Край доро́ги гне топо́лю
До са́мого до́лу.
Стан висо́кий, лист широ́кий —
На́ що зеленіє?
Круго́м по́ле, як те мо́ре
Широ́ке синіє.
Чума́к іде́, поди́вится,
Та й го́лову схи́лить;
Чаба́н в ра́нці з сопілкою
Ся́де на моги́лї,
Поди́вится — се́рце ни́є:
Круго́м нї били́ни!
Одна́, одна́, як сирота́
На чужи́нї, ги́не!

Хто-ж ви́ховав тонку́, гнучку́
В степу́ погиба́ти?
Постріва́йте, все розкажу́;
Слу́хайте-ж, дївча́та.
Полюби́ла чорнобри́ва
Козака́ дївчи́на,
Полюби́ла — не спини́ла,
Пішо́в, та й заги́нув;
Як би́ зна́ла, що поки́не, —
Була́-б не люби́ла;
Як би́ зна́ла, що заги́не, —
Була́-б не пусти́ла;
Як би́ зна́ла, не ходи́ла-б
Пізно за водо́ю,
Не стоя́ла-б до півно́чи
З ми́лим під вербо́ю;
Як би́ зна́ла!...
І то ли́хо —
Попе́реду зна́ти,
Що́ нам в сьвітї зострінетця

Не знáйте, дівчáта!
Не питáйте свою́ до́лю....
Само́ се́рце знáє,
Кого́ люби́ть.... Нехáй вя́не,
Поки́ закопáють!
Бо не до́вго чорнобри́ві,
Кáрі очення́та,
Біле ли́чко червоніє
Не до́вго, дівчáта!
До по́лудня, та й завя́не,
Бро́ви полиня́ють....[368])
Кохáйте ся-ж, любіте ся,
Як се́рденько знáє.

Защебе́че солове́йко
В лу́зі на кали́ні, —
Засьпіва́є коза́ченько,
Хо́дя по доли́ні.
Висьпівує, по́ки ви́йде
Чорнобри́ва з хáти;
А він її запита́є:
„Чи не би́ла мáти?“
Ста́нуть собі, обійму́тця, —
Сьпіва́ солове́йко;
Послу́хають, розійду́тця,
Обо́є раде́нькі.
Нїхто́ того́ не поба́чить,
Нїхто́ не спита́є:
„Де ти була́, що роби́ла?“
Сама́ собі зна́є.
Лю́би́ла ся, кохáла ся,
А се́рденько мліло:
Воно́ чу́ло недо́леньку,
А сказáть не вміло.
Не сказáло — оста́ла ся,
День і ніч воркує,
Як голу́бка без го́луба,
А нїхто́ не чує.

Не щебе́че солове́йко
В лу́зі над водо́ю,

Не сьпіва́є чорнобри́ва,
Сто́я під верб'о́ю;
Не сьпіва́є — як сирота́,
Білим сьві́том ну́дить.
Без ми́лого ба́тько, ма́ти —
Як чужі́ї лю́ди;
Без ми́лого со́нце сьвітить —
Як во́рог сьмі́ється;
Без ми́лого скрізь моги́ла....
А се́рденько бе́тця!
Мину́в і рік, мину́в дру́гий —
Козака́ нема́є;
Со́хне вона́, як квіточка,
Нїхто́ не пита́є:
„Чого́ вя́неш, моя́ до́ню?“
Ма́ти не спита́ла,
За старо́го, бога́того
Ни́щечком єдна́ла.
„Іди́, до́ню“, ка́же ма́ти:
„Не вік дївова́ти.
Він бога́тий, одно́кий —
Бу́деш пановáти.“
— „Не хо́чу я пановáти,
Не піду́ я, ма́мо!
Рушника́ми, що придба́ла,
Спусти́ мене́ в я́му.
Неха́й попи́ засьпіва́ють,
А дру́жки попла́чуть:
Ле́гше мині в тру́ні лежáть,
Як його́ поба́чить.“

Не слу́хала стара́ ма́ти,
Роби́ла, що зна́ла;
Все ба́чила чорнобри́ва,
Со́хла і мовча́ла.
Пішла́ в-ночі до воро́жки,
Щоб поворожи́ти:
Чи до́вго їй на сім сьві́ті
Без ми́лого жи́ти?
„Бабу́сенько, голу́бонько,

Се́рце моє́, не́нько!
Скажи́ мині ши́ру пра́вду,
Де́ ми́лий серде́нько?
Чи жив, здоро́в, чи він лю́бить,
Чи забу́в — поки́нув?
Скажи́ ж мині, де мій ми́лий?
Край сьвіта поли́ну!
Бабу́сенько, голу́бонько,
Скажи́, коли́ зна́єш!
Бо видає́ мене́ ма́ти
За старо́го за́між.
Либи́ть його́, моя́ си́за,
Се́рце не навчи́ти.
Пішла́-б же я утопи́лась —
Жаль ду́шу згуби́ти.
Коли́ не жив чорнобри́вий,
Зроби́, моя́ пта́шко,
Щоб до до́му не верну́лась....
Тя́жко мині, тя́жко!
Там стари́й жде з старости́ами....
Скажи́-ж мою́ до́лю.“
— „До́бре, до́ню, спочи́нь тро́шки....
Чини́-ж мою́ во́лю,
Сама́ коли́сь дівова́ла,
Те́є ли́хо зна́ю;
Мину́ло ся — навчи́ла ся;
Лю́дем помага́ю.
Твою́ до́лю, моя́ до́ню,
Позато́рік зна́ла,
Позато́рік і зїллячка
Для то́го придба́ла.“

Пішла́ стара́, мов каламар
Доста́ла з поли́ці.
„Ось на тобі сього́ ди́ва!
Піди́ до крини́ці.
По́ки пі́вні не сьпіва́ли,
Уми́й ся водо́ю,
Ви́пий тро́шки сього́ зїля —
Все ли́хо загої́ть.

Ви́пєш – біжи́, я́ко мо́га;
Що́-б там ні крича́ло,
Не огля́нь ся, по́ки ста́неш
Аж там, де прощала́сь.
Одпочи́неш; а як ста́не
Місяць серед не́ба,
Ви́пий ще раз; не прийде
В-третє ви́пить тре́ба.
За пе́рший раз, як за той рік,
Бу́деш ти тако́ю;
А за дру́гий — серед сте́пу
Ту́пне кінь ного́ю.
Коли́ живи́й коза́ченько,
То за́раз прибу́де.
А за тре́тій.... моя до́ню,
Не пита́й, що бу́де.
Та ще, чу́єш, не хрести́ ся,
Бо все піде в во́ду,
Тепе́р же йди, подиви́ ся
На торішню вро́ду."

Взя́ла зїлле, поклони́лась:
„Спаси́бі, бабу́сю!"
Ви́йшла з ха́ти: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не верну́ ся!"
Пішла́, вми́лась, напила́ ся,
Мов не своя́ ста́ла,
В-дру́ге, в-тре́тє, та, мов со́нна,
В степу́ засьпіва́ла:
„Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю,
Рости́, рости́, топо́ленько,
Все в го́ру, та вго́ру!
Рости́ тонка́ та висо́ка
До са́мої хма́ри,
Спита́й Бо́га, чи діжду́ я,
Чи не діжду́ па́ри?
Рости́, рости́, подиви́ ся
За си́нє мо́ре:
По тім бо́ці — моя́ до́ля,

По сїм бо́цї — го́ре.
Там десь ми́лий чорнобри́вий
По по́лю гуля́є,
А я пла́чу, лїта́ тра́чу,
Його́ виглядаю.
Скажи́ йому́, моє се́рце,
Що сьмію́тця лю́де;
Скажи́ йому́, що заги́ну,
Коли́ не прибу́де.
Сама́ хо́че мене́ ма́ти
В зе́млю заховáти....
А хто-ж її голо́воньку
Бу́де доглядáти?
Хто догля́не, розпита́є,
На ста́рість помо́же?
Ма́мо моя́, до́ле моя́!
Бо́же ми́лий, Бо́же!
Подиви́ ся, топо́ленько,
Як нема́, — запла́чеш
До схід со́нця ранї́сїнько,
Щоб нїхто́ не ба́чив.
Рости́-ж, се́рце топо́ленько,
Все вго́ру, та вго́ру;
Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю!“
Таку́ пісню чорнобри́ва
В степу́ засьпіва́ла.
Зїлле ди́ва наробúло —
Топо́лею ста́ла.
Не верну́ла ся до до́му,
Не діжда́ла па́ри,
Тонка́-тонка́ та висо́ка —
До са́мої хма́ри.

По дібро́ві вітер ви́є,
Гуля́є по по́лю,
Край доро́ги гне топо́лю
До са́мого до́лу.

V.

ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. Гребінці.)

Перебе́ндя стари́й, слі́пий,
Хто його́ не зна́є,
Він усю́ди ве́штаєтця
Та на ко́бзї гра́є.
А хто гра́є, того́ зна́ють
І дя́кують лю́де:
Він їм ту́гу розганя́є,
Хоть сам сьвітом ну́дить.
Попід ти́нню сїрома́ха
І днює й ночу́є;
Нема́ йому́ в сьвіті ха́ти;
Недо́ля жарту́є
Над старо́ю голово́ю,
А йому́ байду́же;
Ся́де собі, засьпіва́є:
„Ой не шуми́, лу́же!“
Засьпіва́є, та й згада́є,
Що він сироти́на,
Пожу́ритця, посуму́є,
Си́дячи під ти́ном.
Оттаки́й то Перебе́ндя,
Стари́й та химе́рний!
Засьпіва́є про *Ча́лого*[369]) —
На *Го́рлицю*[370]) зве́рне;
З дівча́тами на ви́гонї —
Гри́ця та *весня́нку*,
А у шинку́ з паробка́ми —
Се́рбина, Шинка́рку,[371])
З жона́тими на бенке́тї
(Де свекру́ха зла́я) —
Про топо́лю, лиху́ до́лю,
А по́тім — *У га́ю*;[372])
На база́рі про *Ла́заря*,[393])
Або́, щоб те зна́ли,
Тя́жко-ва́жко засьпіва́є,
Як Сїч руйнова́ли.

Оттакий-то Перебенля,
Старий та химерний!
Засьпіває, засьміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилї кобзар сидить
Та на кобзї грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синїє;
За могилою могила,
А там — тілько мрієть,
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзар сьпіває,
Як серце сьміється, слїпі очи плачуть.
Послуха, повіє....
Старий заховався
В степу на могилї, щоб нїхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав.
Щоб люде не чули, бо то Боже слово,
То серце по волї з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край сьвіта на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим лїтає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими бє;
Спочине на сонцї, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: чого ти нїма?
І знову на небо, бо на землї горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.
Його на сім сьвітї нїхто не прийма.
Один він між ними, як сонце високе.
Його знають люде, бо носить земля;
А як би почули, що він одинокий

Сьпіва́ на моги́лї, з мо́рем розмовля́,
На Бо́жеє сло́во воні́-б насьмія́лись.
Дурни́м би назва́ли, од се́бе-б прогна́ли.
„Неха́й понад мо́рем“, сказа́ли-б, „гуля́!“

До́бре єси́, мій кобза́рю,
До́бре, ба́тьку, ро́биш.
Що сьпіва́ти, розмовля́ти
На моги́лу хо́диш!
Ходи́ собі, мій го́лубе,
Поки́ не засну́ло
Твоє́ се́рце, та висьпівуй,
Щоб лю́де не чу́ли.
А щоб тебе́ не цу́рались,
Потура́й їм, бра́те!
Скачи́, вра́же, як пан ка́же;
На те він бога́тий.
Оттаки́й-то Перебе́ндя,
Стари́й та химе́рний!
Засьпіва́є весі́льної,
А на журбу́ зве́рне.

VI.

ГАМАЛІЯ.[374])

„Ой нема́, нема́ ні вітру, ні хви́лї
Із на́шої Украї́ни!
Чи там ра́ду ра́дять, як на Ту́рка ста́ти,
Не чу́ємо на чужи́ні.
Ой повій, повій, вітре через мо́ре
Та з Вели́кого Лу́гу,
Суши́ на́ші сльо́зи, заглуши́ кайда́ни,
Розвій на́шу ту́гу.
Ой загра́й, загра́й, сине́сеньке мо́ре,
Та під ти́ми байдака́ми,
Що пливу́ть козаки́, тілько мрію́ть шапки́,
Та на се́й бік за на́ми.
Ой Бо́же наш, Бо́же, хоч і не за на́ми,
Неси́ ти їх з Украї́ни:
Почу́ємо сла́ву, коза́цькую сла́ву,
Почу́ємо, та й заги́нем.“

Отта́к у Скута́рі[375]) козаки́ сьпіва́ли;
Сьпіва́ли серде́ги, а сльо́зи лили́сь;
Лили́ ся коза́цькі, ту́гу домовля́ли.
Босфо́р аж затря́сся, бо з-ро́ду не чув
Коза́цького пла́чу; застогна́в широ́кий
І шку́рою, сїрий наш віл, стрепену́в,
І хви́лю, рев'у́чи, дале́ко-дале́ко
У си́нєє мо́ре на ре́брах посла́в.
І мо́ре ревну́ло Босфо́рову мо́ву,
У Лима́н погна́ло, а Лима́н Днїпро́ві
Ту́ю журбу́-мо́ву на хви́лї пода́в.
Зареготав ся дїд наш ду́жий.
Аж піна з у́са потекла́.
„Чи спиш, чи чу́єш, бра́те Лу́же?
Хорти́це се́стро?“
Загула́
Хорти́ця з Лу́гом: „Чу́ю, чу́ю!“
І Днїпр укри́ли байдаки́,
І засьпіва́ли козаки́:

„У туркє́нї, по тім бо́цї,
Ха́та на помо́стї.
Гай, гай! мо́ре гра́й,
Рев'и́, скє́лї лама́й!
Поїдемо в го́стї.
„У туркє́нї у кишє́нї
Та́ляри дука́ти.
Не кишє́нї трусить,
Їдем різать, пали́ть,
Братів визволя́ти.

„У туркє́нї янича́ри
І баша́ на ла́ві.
Гой ги, вороги́!
Ми не ма́єм ваги́!
На́ша во́ля й сла́ва!“
Пливу́ть собі співа́ючи;
Мо́ре вітер чу́є.
Попе́реду Гамалїя
Байдако́м керу́є.

Гамалїє, се́рце мліє:
Скази́ло ся мо́ре.
Не зляка́є! і схова́лись
За хви́лї — за го́ри.

Дрима́є в розко́шах славна́ Византи́я,
І Скута́р дрима́є; Босфо́р кликоти́ть,
Нена́че скаже́ний; то сто́гне, то ви́є:
Йому́ Византи́ю хо́четця збуди́ть.
„Не буди́, Босфо́ре: бу́де тобі го́ре;
Твої бі́лі ре́бра піско́м занесу́,
У мул похова́ю! (реве́ си́нє мо́ре)
Хиба́ ти не зна́єш, яки́х я несу́
Госте́й до султа́на?“
Так мо́ре спиня́ло.
(Люби́ло завзя́тих чуба́тих Славя́н)
Босфо́р схаменув ся. Турке́ня дрима́ла.
Дрима́в в Византи́ї леда́чий султа́н.
Тілько у Скута́рі, в склепу́, не дрима́ють
Козаки́ серде́ги. Чого́ вони́ ждуть?
По-сво́єму Бо́га в кайда́нах блага́ють,
А хви́лї на той бік іду́ть та реву́ть.

„О ми́лий Бо́же України!
Не дай пропа́сти на чужи́нї,
В нево́лї во́льним козака́м!
І со́ром тут, і со́ром там —
Встава́ть з чужо́ї домови́ни,
На су́д твій пра́ведний прийти́,
В залїзах ру́ки принести́,
І перед всїми у кайда́нах
Стать козако́ві....“ [376])
— „Ріж і бий!
Мордуй невіру бусурма́на!“
Кричи́ть за му́ром. Хто таки́й?
Гамалїє, се́рце мліє:
Скута́р скаженіє!
„Ріжте, бийте!“ на форте́цї
Кричи́ть Гамалїя.

Реве́ гарма́тами Скута́ра,
Реву́ть, люту́ють вороги́;
Коза́цтво пре́тця без ваги́ —
І покоти́лись яничари́.
Гамалія по Скута́рі —
По пе́клу гуля́є,
Сам хурди́ґу[377]) розбива́є,
Кайда́ни лама́є.
„Вилїта́йте, сі́рі пта́хи,
На база́р до па́ю!“
Стрепену́лись соколя́та,
Бо давно́ не чу́ли
Хреще́ної тії мо́ви.
І ніч стрепену́лась:
Не ба́чила, стара́ ма́ти,
Коза́цької пла́ти.
Не лякай ся, подиви́ ся
На бенке́т коза́чий.
Те́мно всю́ди, як у бу́ддень,
А сьвя́то чима́ле.
Не злоді́ї з Гамалїєм
Їдя́ть мо́вчки са́ло
Без шашлика́.[378]) „Засьвітимо!“
До са́мої хма́ри
З щогли́стими корабля́ми[379])
Пала́є Скута́ра.
Византи́я пробу́ркалась,
Витріща́є о́чи,
Переплива́ на помо́гу,
Зуба́ми скрего́че.

Реве́-люту́є Византи́я,
Рука́ми бе́рег доста́є;
Доста́ла, зи́кнула,[380]) вста́є —
І на ножа́х в крові ні́мі́є.
Скута́р, мов пе́кло те, пала́є;
Чере́з база́ри кров тече́,
Босфо́р широ́кий долива́є.
Нена́че пта́хи чо́рні в га́ї,
Коза́цтво сьміливо лїта́є.

Нїхто́ на сьвітї не втече́,
Ого́нь запе́клих не пече́.
Руйну́ють му́ри, срібло-зло́то
Несу́ть шапка́ми козаки́
І насипа́ють байдаки́.
Гори́ть Скута́р, стиха́ робо́та,
І хло́пцї схо́дятця; зійшли́сь,
Люльки́ з пожа́ру закури́ли,
На байдаки́, та й потягли́,
Рвучи́ черво́ні го́ри-хви́лї.
Пливу́ть собі, нїби з до́му,
Так бу́цїм гуля́ють,
Та, звича́йне, запоро́зцї,
Пливучи́ сьпіва́ють:

„На́ш ота́ман Гамалїя,
Ота́ман завзя́тий,
Забра́в хло́пцїв та й поїхав
По мо́рю гуля́ти, —
По мо́рю гуля́ти,
Сла́ви добува́ти,
І з туре́цької нево́лї
Братів визволя́ти.
Ой приїхав Гамалїя
Аж у ту Скута́ру, —
Сидя́ть брати́ запоро́зцї,
Дожида́ють ка́ри.
Ой як кри́кнув Гамалїя:
„Брати́, бу́дем жи́ти, —
Бу́дем жи́ти, вино́ пи́ти,
Яничара́ би́ти,
А ку́ренї килима́ми,
Оксами́том кри́ти!“
Вилїта́ли запоро́зцї
На лан жи́то жа́ти;[381])
Жи́то жа́ли, в ко́пи кла́ли,
Гурто́м засьпіва́ли:
„Сла́ва тобі, Гамалїє,
На ввесь сьвіт вели́кий —
На ввесь сьвіт вели́кий,

*

На всю Україну,
Що не дав ти товари́ству
Зги́нуть на чужи́ні.

Пливу́ть сьпіва́ючи; пливе́
Поза́д завзя́тий Гамалія:
Оре́л орля́т мов стереже́;
Із Дардане́лів вітер віє,
А не жене́тця Византи́я:
Вона́ боїтця, щоб черне́ць
Не засьвіти́в Галáту зно́ву,[382])
Або́ гетьма́н Іва́н Підко́ва
Не кли́кнув в мо́ре на ралéць.[383])
Пливу́ть собі, а ізза хви́лї
Со́нце хви́лю червони́ть;
Перед ни́ми мо́ре ми́ле
Гомони́ть і кликоти́ть.
Гамалїє, вітер віє....
Ось-ось на́ше мо́ре!...
І схова́ли ся за хви́лї —
За рожéві го́ри.

VII.

НАЙМИЧКА.

Прольоґ.

У неді́лю в-ра́нцї ра́но
По́ле кри́ло ся тума́ном;
У тума́нї на моги́лї,
Як топо́ля, похили́лась
Молоди́ця молода́я, —
Щось до ло́ня пригорта́є
Та з тума́ном розмовля́є:
„Ой тума́не, тума́не —
Мій ла́таний тала́не!
Чому́ мене́ не сховáєш
От-ту́т серед ла́ну?
Чому́ мене́ не зада́виш,
У зе́млю не вда́виш?
Чому́ менї злóї до́лї,

Чом віку не збáвиш ?
Нї не дави́, тума́ночку !
Сховáй тільки в пóлї !
Щоб нїхто не знав, не бáчив
Моє́ї недóлї !...
Я не одна́, — є́сть у мéне
І бáтько, і мáти....
Є́сть у мéне.... тума́ночку,
Тума́ночку, бráте !...
Дитя́ моє́, мій си́ночку,
Нехрещéний си́ну !
Не я тебé хрести́ти му
На лихý годи́ну, —
Чужі лю́де хрести́ти муть,
Я не бу́ду зна́ти,
Як і зовýть.... Дитя́ моє́ !
Я бу́ла багáта....
Не лай менé ! моли́ти мусь,
Із сáмого нéба
Дóлю ви́плачу сльозáми
І пошлю́ до тéбе !“

Пішлá пóлем ридáючи, —
В тума́нї ховáлась
Та крізь сльóзи тихéсенько
Про вдóву сьпівáла.

І.

Був собі дїд та бáба.
З дáвнього дáвна у гáї над стáвом,
У-двох, собі на хýторі жили́,
Як дїточóк двóє, —
Усю́ди обóє.
Ще з-мáлечку у-двóх ягнята пáсли,
А пóтім побрáли ся,
Худóби діждáли ся, —
Придбáли хýтір, став і млин,
Садóк у гáї розвели́
І пáсїку чимáлу, —
Всього́ надбáли.

Та дїточо́к у їх Біг-ма,
А смерть з косо́ю за плечи́ма.

Хто́-ж їх ста́рість привіта́є,
За дити́ну ста́не?
Хто запла́че, похова́є?
Хто ду́шу спомя́не?
Хто поживе́ добро́ че́стно,
В до́брую годи́ну,
І згада́є дя́куючи,
Як своя́ дити́на?..
Тя́жко дїте́й годува́ти
У безве́рхій ха́тї,
А ще гірше ста́ріти ся
У білих пала́тах, —
Ста́ріти ся, умира́ти,
Добро́ покида́ти
Чужи́м лю́дям, чужи́м дїтям
На сьміх, на розтра́ту!

II.

І дїд, і баба у неді́лю
На прис́пі в двох собі сидїли
Гарне́нько, в білих сорочка́х;
Сия́ло со́нце в небеса́х,
А нї хмари́ночки, та ти́хо,
Та лю́бо, як у ра́ї.
Схова́ло ся у се́рцї ли́хо,
Як зьвір у те́мнім га́ї.
В такім ра́ї, чого́-б, ба́чця,
Стари́м сумова́ти?
Чи то да́внє яке́ ли́хо
Проки́нулось в ха́тї?
Чи вчора́шнє, зада́влене
Знов заворуши́лось,
Чи ще тілько заклю́нулось —
І рай запали́ло?
Не зна́ю, що і після чо́го
Старі суму́ють. Мо́же, вже
Отсе́ збира́ютця до Бо́га,

Та хто в далéкую дорóгу
Їм дóбре кóней запряжé?

„А хто нас, Нáсте, похова́є,
Як помремó?“
— „Сама́ не зна́ю!
Я все отсé міркува́ла,
Та аж сýмно ста́ло:
Одино́кі зоста́рілись....
Кому́ понадба́ли
Добра́ сьóго?...“
— „Стрива́й лишéнь!
Чи чýєш? щось пла́че
За ворітьмú... мов дитúна!
Побіжúм лиш!... Ба́чиш?
Я вга́дував, що щось бу́де!“
І ра́зом схопúлись
Та до воріт.... Прибіга́ють —
Мóвчки зупинúлись.
Перед са́мим перела́зом
Дитúна сповúта —
Тай не ту́го, й новéнькою
Свитúною вкрúта;
Бо то ма́ти сповива́ла —
І лїтом укрúла
Оста́нньою свитúною!...
Дивúлись, молúлись
Старі мої. А сердéшне
Нена́че блага́є:
Вúпручало рученя́та
Й до їх простяга́є
Манюсінькі.... і замóвкло,
Нена́че не пла́че,
Тілько пхúка.
„А що, Нáсте?
Я й каза́в! От, ба́чиш?
От і тала́н, от і дóля,
І не одино́кі!
Берú-ж лишéнь та сповива́й....
Ач яké, нїврóку!

Несúй-ж в хáту, а я вéрхи
Кúнусь за кумáми
В городúще“.
Чýдно якóсь
Дíється між нáми!
Одúн сúна проклинáє,
З хáти виганя́є,
Дрýгий сьвічечку, сердéшний,
Пóтом заробля́є
Та ридáючи станóвить
Перед образáми —
Немá дітéй!... Чýдно якóсь
Дíється між нáми.

III.

Аж три пáри на рáдощах
Кумів назбірáли,
Та в-вéчері й охрестúли
І Мáрком назвáли.
Рости́ Мáрко. Старі мої
Не знáють, де дíти,
Де посадúть, де положúть
І щó з ним робúти.
Минáє рік. Рости́ Мáрко —
І дíйна корóва
У рóскоші купáється.
Аж ось чорнобрóва
Та молодá, білолúця
Прийшлá молодúця
На той хýтір благодáтний
У нáйми просúться.
„А щó-ж? кáже, „возьмім Нáсте“.
— „Возьмімо, Трохúме,
Бо ми старі, нездýжаєм,
Та такúй й дитúна.
Хочá воно́ вже й підросло́,
Та все-ж такúй трéба
Коло йóго піклýватись“.[384])
— „Та воно́-то трéба.
Бо й я свою́ вже чáсточку,

Прожи́в, сла́ва Бо́гу, —
Підтопта́в ся. Так що-ж, тепе́р,
Що́, візьмеш небо́го?
За рік, чи як?“
— „А що́ дасте́“.
— „Е, ні! тре́ба зна́ти,
Тре́ба, до́чко, лїчи́ть пла́ту,
Зарóблену пла́ту,
Бо ска́зано: хто не лїчить,
То той і не ма́є.
Так отта́к хиба́, небо́го?
Нї ти нас не зна́єш,
Нї ми тебе́. А пожи́веш,
Роздúвисся в ха́тї,
Та й ми тебе́ поба́чимо, —
Оттодї й за пла́ту.
Чи так, до́чко?“
— „До́бре, дя́дьку“.
— „Про́симо-ж у ха́ту“.

Поєдна́лись. Молоди́ця
Ра́да та весе́ла,
Нїби з па́ном повінча́лась,
Закупи́ла се́ла.
І у ха́тї, і на дво́рі,
І коло скоти́ни,
У-ве́чері і в-до́сьвіта;
А коло дити́ни,
Так і па́да,[385]) нїби ма́ти;
В бу́день і в недїлю
Голо́воньку йому́ зми́є,
Й соро́чечку білу
Що-де́нь Бо́жий надїва́є.
Гра́єтця, сьпіва́є,
Ро́бить во́зики, а в сьвя́то,
То й з рук не спуска́є.
Диву́ютця старі мої
Та мо́лятця Бо́гу.
А на́ймичка невсипу́ща
Що-ве́чір, небо́га,

Свою́ до́лю проклина́є,
Тя́жко-ва́жко пла́че;
І ніхто́ того́ не чу́є,
Не зна́є й не ба́чить,
Опріч Ма́рка мале́нького.
Так воно́ не зна́є,
Чого́ на́ймичка сльоза́ми
Його́ умива́є.
Не зна Ма́рко, чого́ вона́
Так його́ ці́лу́є, —
Сама́ не зві́сть і не допе́,
Його́ нагоду́є.
Не зна Ма́рко, як в коли́сці
Ча́сом се́ред но́чи
Проки́нетця, ворохне́тця, —
То вона́ вже ско́чить
І укри́є, й перехре́стить,
Ти́хо заколи́ше:
Вона́ чу́є з тії ха́ти
Як дити́на ди́ше.
В-ра́нці Ма́рко до на́ймички,
Ру́чки простяга́є
І ма́мою невсипу́щу
Га́нну велича́є....
Не зна Ма́рко, росте́ собі
Росте́, виросте́.

IV.

Чима́ло лїт перевернулось,
Води́ чима́ло утекло́;
І в ху́тір ли́хо завернуло,
І слїз чима́ло принесло́.
Бабу́сю На́стю похова́ли
І ле́две-ле́две одвола́ли[386])
Трохи́ма дїда. Прогуло́
Прокля́те ли́хо, та й засну́ло.
На ху́тір зно́ву благода́ть
Зза га́ю те́много верну́лась
До дїда в ха́ту спочива́ть.
Уже́ Ма́рко чумаку́є

І в осени́ не ночу́є
Нї під ха́тою, нї в ха́тї....
„Кого́-не́будь тре́ба сва́тать.
„Кого́-ж би тут?“ стари́й ду́ма
І про́сить пора́ди
У на́ймички. А на́ймичка
До царівни́ б ра́да
Слать старости́: „Тре́ба Ма́рка
Само́го спита́ти“.
— „До́бре, до́чко, спита́ємо.
Та й бу́демо сва́тать“.

Розпита́ли, пора́дились,
Та й за старости́ма
Пішо́в Ма́рко. Верну́ли ся
Лю́ди з рушника́ми,
З сьвятим хлїбом обміненим.
Па́нну у жупа́нї,
Таку́ кра́лю ви́сватали,
Що хоч за гетьма́на,
То не со́ром. Оттаке́-то
Ди́во запопа́ли!

„Спаси́бі вам!“ стари́й ка́же.
„Тепе́р, шоб ви зна́ли,
Тре́ба кра́ю доводи́ти.
Коли́ й де вінча́ти,
Та й весїлле. Та ще ось що:
Хто в нас бу́де ма́ти?
Не дожила́ моя́ На́стя!...“
Та й зали́всь сльоза́ми.
А на́ймичка, у поро́гу,
Вхо́пилась рука́ми
За одвірок, та й зомлїла.
Ти́хо ста́ло в ха́ті;
Тілько на́ймичка шепта́ла:
„Ма́ти.... ма́ти.... ма́ти!“

V.

Через ти́ждень молоди́цї
Корова́й мисили

На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає;
Та прохожих, проїжжачих[387])
У двір закликає,
Та варе́ною часту́є,
На весілля про́сить
Знай бігає, а само́го
Ле́две но́ги но́сять.
Скрізь гарми́дер та реготня́,
В хаті і на дво́рі.
І жолоби́ ви́котили
З нової комо́ри.
Скрізь по́рання; печу́ть, варя́ть,
Вимітають, ми́ють....
Та все чужі. Де́-ж на́ймичка?
На про́щу у Ки́єв
Пішла́ Га́нна. Благав старий,
А Ма́рко аж пла́кав,
Щоб була́ вона́ за ма́тір.
„Ні, Ма́рку, ніяко
Менї ма́тірю сидїти;
То бога́ті лю́де,
А я на́ймичка.... ще й з те́бе
Сьміяти ся бу́дуть.
Неха́й Бо́г вам помага́є!
Пійду́ помолю́ ся
Усїм сьвятим у Ки́єві,
Та й зно́ву верну́ ся
В ва́шу ха́ту, як прийме́те.
По́ки ма́ю си́ли,
Трудити мусь....“
Чи́стим се́рцем
Поблагослови́ла
Свого́ Ма́рка.... запла́кала
Й пішла́ за воро́та.

Розверну́ло ся весілля.
Музи́кам робо́та

І підко́вам. Варе́ною[388])
Столи́ й ла́ви ми́ють,
А на́ймичка шкандиба́є:
Поспіша́є в Ки́єв.
Прийшла́ в Ки́єв — не спочи́ла,
У міща́нки ста́ла,
Наняла́ ся носи́ть во́ду,
Бо грошей не ста́ло
На ака́фист у Варва́ри.
Носи́ла — носи́ла,
Кіп із ві́сім заробила
Й Ма́ркові купи́ла
Сьвяту́ ша́почку в пеще́рах
У Йва́на сьвято́го,
Щоб голова́ не боліла
В Ма́рка молодо́го;
І пе́рстеник у Варва́ри
Невісти́ці доста́ла,
І, всім сьвяти́м поклони́вшись,
До-до́му верта́лась.

Верну́ла ся. Катери́на
І Ма́рко зостріли
За ворітьми́, ввели́ в ха́ту
Й за стіл посади́ли;
Напова́ли й годува́ли,
Про Ки́єв пита́ли
І в кімна́ті Катери́на
Одпочи́ть посла́ла.
„За́ що вони́ мене́ лю́блять?
За́ що поважа́ють?
О Бо́же мій милосе́рдний!
Мо́же вони́ зна́ють....
Мо́же вони́ догада́лись....
Ні, не догада́лись;
Вони́ до́брі....“
І на́ймичка
Тя́жко заріда́ла.

VI.

Три́чи кри́га замерза́ла.
Три́чи розтава́ла,
Три́чи на́ймичку у Ки́єв
Ка́тря провожа́ла,
Так як ма́тїр; і в четве́ртий
Провела́ небо́гу
Аж у по́ле, до моги́ли,
І моли́ла Бо́га,
Щоб швиде́нько верта́ла ся,
Бо без не́ї в ха́тї
Яко́сь су́мно, нїби ма́ти
Поки́нула ха́ту.
Після́ Пречи́стої в неді́лю,
Та після́ Пе́ршої, Трохи́м
Стари́й сидів в соро́чцї бі́лій,
В брилї, на при́спі. Перед їм
З соба́кою вну́чок гра́в ся,
А вну́чка в ю́пку одяглась
У Ка́трину і нїби йшла
До дїда в го́стї. Засьмія́всь
Стари́й і вну́чку привіта́в
Нена́че спра́вдї молоди́цю.
„А де-ж ти дїла паляни́цю?
Чи, мо́же, в лі́сї хто одня́в?
Чи, по́-просту — забу́ла взя́ти?...
Чи, мо́же, ще й не напекла́?
Е, со́ром, со́ром, лепська ма́ти!“
Аж зирк, — і на́ймичка ввійшла́
На двір. Побіг стари́й стріча́ти
З ону́ками свою́ Га́нну.
„А Ма́рко в доро́зї?“
Га́нна дїда пита́ла ся.
— „В доро́зї ще й досі“.
— „А я ле́две доди́бала
До ва́шої ха́ти.
Не хотїлось на чужи́нї
Одній умира́ти!
Коли́-б Ма́рка дїжда́ти ся....

Так щось тя́жко ста́ло!“
І внуча́там із клу́ночка
Гости́нці вийма́ла:
І хре́стики, й лука́чики,
Й нами́ста разо́чок
Ори́ночці,[389]) і черво́ний
З фо́льґи образо́чок,[390])
А Ка́рпові солове́йка
Та ко́ників па́ру,
І четве́ртий уже́ пе́рстень
Сьвято́ї Варва́ри
Катери́ні, а ді́дові
Із во́ску сьвято́го
Три сьвічечки; а Ма́ркові
І собі ні́чо́го
Не принесла́; не купи́ла,
Бо гро́шей не ста́ло,
А заробить не здужала.
„А ось ще оста́лось
Пів-бу́бличка!“
Й по шмато́чку
Дітям розділи́ла.

VII.

Ввійшла́ в ха́ту. Катери́на
Їй но́ги уми́ла
Й полу́дновать посади́ла.
Не пи́ла й не їла
Стара́ Га́нна.
„Катери́но!
Коли́ в нас неді́ля?“
— „Після за́втра?“
— „Тре́ба бу́де
Ака́фист наня́ти
Микола́єві сьвято́му
Й на ча́сточку да́ти;
Бо щось Ма́рко забари́в ся....
Мо́же, де в доро́зї
Занеду́жав, сохра́нь Бо́же!“
Й пока́пали сльо́зи

З стари́х оче́й заму́чених.
Ле́две-ле́две вста́ла
Ізза стола́.
„Катери́но!
Не та вже я ста́ла —
Зледа́щіла, не зду́жаю
І на но́ги вста́ти.
Тя́жко, Ка́тре, умира́ти
В чужій те́плій ха́тї!“

Занеду́жала небо́га.
Уже́ й причаща́ли,
Й маслосьвя́тіє служи́ли,
Нї, не помага́ло.
Стари́й Трохи́м по надвірю,
Мов уби́тий, хо́дить.
Катери́на з боля́щої
І оче́й не зво́дить;
Катери́на коло неї
І дню́є й ночу́є.
А тим ча́сом сичі в ночі
Не до́бре вішу́ють
На комо́рі. Боля́щая
Що́-день, що-годи́на,
Ле́две чу́ти, пита́єтця:
„До́ню Катери́но!
Чи ще Ма́рко не приїхав?
Ох, як би я зна́ла,
Що діжду́ ся, що поба́чу,
То ще-б підожда́ла“.

VIII.

Іде́ Ма́рко з чумака́ми,
Іду́чи сьпіва́є,
Не поспіша́ до госпо́ди —
Воли́ попаса́є.
Везе́ Ма́рко Катери́нї
Сукна́ дорогó́го,
А ба́тькові ши́тий по́яс
Шо́вку червоно́го,

А на́ймичці на очіпок
Парчи́ золото́ї[391])
І черво́ну до́бру ху́стку
З білою габо́ю,[392])
А дїточка́м черевички,
Фіґ та виногра́ду,
А всїм вку́пі черво́ного
Вина́ з Царігра́ду
Відер з тро́є у бари́лї
І кавя́ру з До́ну;
Всього́ везе́, та не зна́є,
Що дїється дома!

Іде́ Ма́рко не жу́ритця.
Прийшо́в — сла́ва Бо́гу!
І воро́та одчиня́є,
І мо́литця Бо́гу.
„Чи чу́єш ти, Катери́но?
Біжи́ зустріча́ти!
Уже́ прийшо́в! біжи́ шви́дче!
Шви́дче веди́ в ха́ту!...“
Сла́ва тобі, Христе́ Бо́же!
На-си́лу діжда́ла!“
І *Отче наш* ти́хо-ти́хо
Мов кріз сон чита́ла.

Стари́й воли́ випряга́є,
Зано́зи хова́є
Мере́жані,[393]) а Катру́ся
Ма́рка огляда́є.
„А де-ж Га́нна, Катери́но?
Я пак і байду́же!
Чи не вме́рла?“
— „Нї, не вме́рла,
А ду́же нездужа.
Ходїм лише́нь в малу́ ха́ту,
По́ки випряга́є
Воли́ ба́тько; вона́ тебе́
Ма́рку, дожида́є.“
Ввійшо́в Ма́рко в малу́ ха́ту
І став у поро́гу....

Аж злякáв ся. Гáнна шéпче:
„Слáва.... слáва Бóгу!
Ходи́ сюди́, не лякáй ся....
Ви́йди, Кáтре, з хáти:
Я щось мáю розпитáти,
Де-що розказáти.“

Ви́йшла з хáти Катери́на,
А Мáрко схили́в ся
До наймички у гóлови.
„Мáрку! подиви́ ся,
Подиви́ ся ти на мéне;
Бач, як я змарнїла?
Я не Гáнна, не наймичка, —
Я....“
Та й занїмíла.
Мáрко плáкав, дивувáв ся.
Знов óчи одкри́ла,
Пи́льно-пи́льно подиви́лась,
Сльóзи покоти́лись.
„Прости́ менé! Я карáлась
Весь вік в чужій хáтї....
Прости́ менé, мій си́ночку!
Я.... я твоя́ мáти!“
Та й замóвкла....
Зомлїв Мáрко,
Й земля́ задріжáла.
Прокúнув ся.... до мáтері, —
А мáти вже спáла!

VIII.

КАВКАЗ.

За гóрами гóри хмáрами повúті,
Засíяні гóрем, крóвию полúті.
З-поконвíку Прометéя
Там орéл караé,
Що день Бóжий дóвбе рéбра,
Сéрце розбивáє; —
Розбивáє, та не вúпє

Живу́чої кро́ви:
Воно́ зно́ву ожива́є,
І сьмі́ється зно́ву.
Не вмира́є душа́ на́ша,
Не вмира́є во́ля,
І неси́тий не ви́оре
На днї мо́ря по́ле;
Не скує́ душі живо́ї
І сло́ва живо́го,
Не поне́се сла́ви Бо́га —
Вели́кого Бо́га.

Не нам на прю з Тобо́ю ста́ти,
Не нам дїла́ твої суди́ть:
Нам тілько пла́кать, пла́кать, пла́кать,
І хлїб насу́щний замісúть,
Крива́вим по́том і сльоза́ми.
Кати́ знуща́ються над на́ми,
А пра́вда на́ша — пя́на спить!
Коли́-ж вона́ прокúнетця,
Коли́-ж одпочúти
Даси́, Бо́же, утомле́ним,
І нам даси́ жúти?
Ми вірує́м твоїй си́лї,
І сло́ву живо́му:
Вста́не пра́вда, вста́не во́ля,
І Тобі Одно́му
Покло́нятця всї язúки
Во віки і віки. —
А по́ки-що течу́ть ріки —
Крива́вії ріки!..

За го́рами го́ри, хма́рами повúті,
Засі́яні го́рем, кро́вию полúті!
Оттам то Милости́ві Ми
Ненагодо́вану і го́лу
Засту́кали серде́шну во́лю,
Та й цькуємо.... Лягло́ кістьми
Люде́й муштро́ваних чима́ло....
А слїз, а кро́ві?... Напоїть
Усїх деспо́тів сьвіта-б ста́ло,

З дітьми́ і вну́ками втопи́ть
В сльоза́х удо́вих.... А дівочих
Проли́тих ни́шком се́ред но́чи,
А ма́терніх гаря́чих слі́з,
А ба́тьківських, стари́х, крива́вих —
Не ріки — мо́ре розлило́сь —
Огне́ннеє мо́ре! —
Сла́ва, сла́ва
Хорта́м і го́ньчим і псаря́м,
Сла́ва! —

І вам сла́ва, си́ні го́ри
Кри́гою оку́ті;
І вам, ли́царі вели́кі,
Бо́гом не забу́ті!
Боріте ся — побо́рете!
Вам Бог помага́є;
За вас си́ла, за вас во́ля
І пра́вда сьвята́я!

„Чу́рек і са́кля[394]) все тво́є:
Воно́ не про́шене, не да́не,
Нїхто́ й не візьме за своє́,
Не поведе́ тебе́ з кайда́нах. —
У нас — на те письме́нні ми —
Чита́єм Бо́жії глаго́ли, —
І од глибо́кої тюрми́,
І до висо́кого престо́ла
Усї ми в зо́лотї і го́лі.
„До нас в нау́ку.... ми навчи́м
По чо́му хлїб і сіль по чім?
Ми христия́не; хра́ми, шко́ли,
Усе́ добро́, сам Бог у нас. —
Нам тілько са́кля в о́чи ко́ле,
Чого́ вона́ стоїть у вас
Не на́ми да́на? Чом ми вам
Чу́рек же ваш та так не ки́нем
Як тій соба́цї? Чом ви нам
Плати́ть за со́нце не повинні?
Та й тілько-ж то! Ми не пога́не, –
Ми настоя́щі христия́не;

Ми ма́лим си́ті. — А за те,
Як би ви з на́ми подружи́лись,
Бога́то-б, де́чому навчи́лись.
У нас же й сьві́та як на те:
Одна́ Сібі́р неісходи́ма!
А тюрм? а лю́ду? — що й лїчи́ть!
Од Молдава́нина до Фінна,
На всїх язи́ках все мовчи́ть:
Бо благоде́нствує!...
У нас — чого́ то ми не вмі́єм?
І зо́рі лїчим; гре́чку сїєм,
Францу́за ла́єм: продаєм
Або́ у ка́рти програ́єм
Люде́й.... не Не́ґрів, а таки́х,
Таки́ хрещо́них, но проста́х.
Ми не Гішпа́ни; — крий нас Бо́же! —
Щоб кра́дене перекупа́ть
Як ті жиди́; ми по зако́ну.“ —

По зако́ну Апо́стола
Ви лю́бите бра́та,
Суєсло́ви лицеміри,
Го́сподом прокля́ті?
Ви лю́бите на бра́тові
Шку́ру, а не ду́шу,
Та й лу́пите по зако́ну
Дочцї на кожу́шок,
Уну́ченцї на прида́не,
Жі́нцї на пати́нки,
Собі-ж на те, що не зна́ють
Нї дїти, нї жінка.
За кого́-ж ти розпина́в ся,
Хри́сте, си́не Бо́жий?
За нас до́брих? чи за сло́во
Істини? Чи мо́же,
Щоб ми з те́бе насьмія́лись?
Воно́-ж так і ста́лось!
Храми́, капли́цї й ікони́
І ставники́, і мірри дим,
І перед о́бразом Твоїм

Неутомлéннії поклóни
За крáжу, за війнý, за кров....
Щоб брáтню кров пролúти, прóсять,
А потім в дар Тобі принóсять
З пожáру вкрáдений покрóв....

Просьвітúлись, та ще хóчем
Дрýгих просьвітúти:
Сóнце прáвди показáти
Слїпúм, бáчиш, дїтям.
Все покáжем, тілько дáйте
Себé в рýки взя́ти,
Як і тюрмú мурувáти,
Кайданú ковáти,
Як їх носúть, і як плéсти
Кнýти узловáті.
Всéму навчúм, тілько дáйте
Всéму навчúм, тілько дáйте
Ті остáнні, бо взялú вже
І пóле і мóре!

І тебé загнáли, мій дрýже єдúний,
Мій Якове любúй![395]) Не за Украíну,
А за її кáта довелóсь пролúть,
Кров дóбру, не чóрну: довелóсь запúть
З москóвської чáши москóвську отрýту....
О дрýже мій дóбрий, дрýже не забýтий!
Живóю душóю в Украíні витáй;
Літáй з козáками понад берегáми,
Розрúті могúли в степý назирáй,
Запла́ч з козакáми дрібнúми сльозáми;
І менé з невóлї в степý виглядáй!

А пóки-що мої дýми —
Моє́ лю́те гóре,
Сїятиму; нехáй ростýть
Та з вітром говóрять....
Вітер тúхий з Украíни
Понесé з росóю
Тíї дýми аж до тéбе;

Бра́тньою сльозо́ю
Ти їх, дру́же, привіта́єш,
Ти́хо прочита́єш,
І моги́ли, степи́, го́ри,
І мене́ згада́єш. —

Вюнище, Полт. губ. 14. Студня 1845.

IX.

ЧЕРНЕЦЬ.

(П. А. Кулїшу.)

У Ки́єві, на Подо́лї,
Було́ коли́сь, і нїко́ли
Не ве́рнетця, що дїялось,
Не ве́рнетця, споді́ване...
Не ве́рнетця.... А я, бра́те,
Таки́ бу́ду сподїва́тись,
Таки́ бу́ду виглядáти,
Се́рцю жалю́ завдавáти.

У Ки́єві, на Подо́лї,
Брате́рська на́ша во́ля,
Без хо́лопа і без па́на,
Сама́ собі у жупа́ні,
Розверну́ла ся весе́ла,
Оксамітом шляхи́ сте́ле,
І єдва́бом застиля́є,
І нїкому не звертáє.

У Ки́єві, на Подо́лї,
Козаки́ гуля́ють:
Як ту во́ду, відро́м-це́бром
Вино́ розлива́ють;
Льохи́, шинки́ з шинкарка́ми,
З ви́нами, меда́ми
Закупи́ли запоро́зцї
Та й тнуть корака́ми!
А музи́ка реве́, гра́є,
Люде́й звеселя́є,
А із Бра́тства те бурса́цтво[396])
Мо́вчки виглядáє;

Нема́ бра́тській шко́лї во́лї,
А то-б догоди́ла!...
Кого́-ж то там з музи́ками
Лю́де обступи́ли?
В черво́них шта́нах оксамі́тних
Матне́ю[397]) у́лицю мете́ —
Іде́ коза́к... Ох, лїта, лїта!
Що ви тво́рите? На то те-ж
Старий уда́рив в закаблу́ки[398])
Аж вста́ла ку́рява! Отта́к!
Та ще й присьпівує коза́к:
„По доро́зї рак, рак,
Неха́й бу́де так, так!
Як би таки́ молоди́цї
Посїяти мак, мак!
Дам ли́ха закаблу́кам,
Закаблу́кам ли́ха дам,
Доста́нетця й переда́м!
А вже-ж тї закаблу́ки
Набрали́ ся ли́ха-му́ки....
Дам ли́ха закаблу́кам,
Дам ли́ха закабла́м,
Доста́нетця й переда́м!“
Аж до Межи́горського Спа́са[399])
Протанцюва́в си́вий,
А за ним і товари́ство
І ввесь сьвяти́й Ки́їв.
Дотанцюва́в аж до бра́ми,
Кри́кнув: „Пу́гу, пу́гу!...
Привіта́йте, сьвяті че́нцї
Това́риша з Лу́гу!“
Сьвята́ бра́ма одчинилась —
Козака́ впусти́ли
І знов бра́ма зачини́лась,
На вік зачини́лась
Козако́ві.
Хто́-ж цей си́вий
Попроща́в ся з сьвітом?
Семе́н Палїй запоро́жець[400])
Ли́хом недоби́тий.

Ой ви́соко со́нце схо́дить,
Низе́нько захо́дить:
В до́вгій ря́сі по ке́лії
Стари́й черне́ць хо́дить.
Іде́ черне́ць у Ви́шгород[401])
На Ки́їв диви́тись,
Та поси́діть на при́горі,
Та хоч пожури́тись;
Іде́ черне́ць Дзвонко́вую[402])
У яр во́ду пи́ти,
Та зга́дує, як-то тя́жко
Було́ в сьві́тї жи́ти;
Іде́ черне́ць у ке́лию
Між стїни нїмі́ї,
Та зга́дує лїта́ свої —
Лїта́ молоді́ї;
Бере́ письмо́ сьвяте́ в ру́ки,
Го́лосно чита́є,
А ду́мкою стари́й черне́ць
Дале́ко лїта́є....

І ти́хнуть Бо́жії слова́....
І в ке́лиї, нена́че в Сі́чі,
Брате́рство сла́вне ожива́,
А си́вий ге́тьман, мов сова́,
Ченце́ві зазира́є в ві́чі....
Музи́ки.... та́нцї.... і Берди́чів....[403])
Кайда́ни бря́зкають.... Москва́....[404])
Бори́, сні́ги́ і.... Єнисе́й[405])
І покоти́лись із оче́й
На ря́су сльо́зи.
„Бий покло́ни
І плоть старе́чу усмиря́й,
Сьвяте́ писа́нє чита́й!
Чита́й, чита́й, та слу́хай дзво́на, —
А се́рцеві не потуря́й:
Воно́ тебе́ в Сібі́р води́ло,
Воно́ тебе́ ввесь вік дури́ло,
Приспи́-ж його́, і занеха́й
Свою́ Борзну́ і Хвастовщи́ну:

Загúне все, ти сам загúнеш,
І не згадáють — щоб ти знав....“

І стáрець тя́жко заридáв,
Читáть писáніє покúнув,
Ходúв по кéлиї, ходúв,
А потім сїв і зажурúв ся:
„Для чóго-ж я на сьвіт родúв ся,
Свою Украíну любúв?“

До у́тренї завúв з дзвінúцї
Велúкий дзвін; чернéць мій встáв,
Надíв клобу́к, взяв патирúцю,[406])
Перехристúв ся, чóтки взяв....[407])
І за Украíну молúтись
Палíй чернéць пошкандибáв.

Орська кріпость, 1848.

X.

НЕОФІТИ.

Сїм глаголетъ Господь: сотворит сѣдъ и сохранитє правдѢ, приближи бо сѧ спасєніє моє прійти, и милость моѧ открієтсѧ. (Исаíм LVI., 1.)

М. С. ЩЕПКИНУ.

(на память 24. грудня 1857 р.)

Возлю́бленнику муз і ґра́цій!
Ждучú тебé, я тúхо плáчу
І ду́му ско́рбную мою́
Твоїй душі передаю́.
Привітáй же благоду́шне
Мою́ сиротúну,
Наш велúкий чудотво́рче,
Мій дру́же єдúний!
Привітáєш: убóгая,
Сирáя, з тобóю
Перепливé вонá Лéту, —
І огнéм-сльозóю

Упаде́ колúсь на зе́млю
І прúтчою ста́не
Розпина́телям наро́дним,
Грядýщим тира́нам.

Прольоґ.

Давно́ вже я сижу́ в нево́лї,
Нена́че зло́дїй в за́пертї,
На шлях дивлю́ ся та на по́ле,
Та на воро́ну на хрестї
На кладови́щі; більш нїчого
З тюрми́ не ви́дно; сла́ва Бо́гу
Й за те, що ба́чу, що живу́ть
І Бо́гу мо́лятця і мруть
Хреще́ні лю́де.
Хрест висо́кий
На кладови́щі, тро́хи, з-бо́ку,
Златомальо́ваний, стоїть.
Не вбо́гий, ма́буть, хтось лежúть!...
І намальо́вано: розпя́тий
За нас Син Бо́жий на хрестї.
Спасúбі си́ротам бага́тим,
Що хрест поста́вили; і я —
Така́я до́ленька моя́! —
Сижу́ собі та все дивлю́ ся
На хрест висо́кий із тюрми́....
Дивлю́сь-дивлю́ ся, помолю́ ся, —
І го́ре-го́ренько мое́,
Мов нагодо́вана дити́на,
Зати́хне тро́хи.... і тюрма́
Нена́че ши́ршає; сьпіва́є
І пла́че се́рце, ожива́є
І в Те́бе, Бо́же, і в сьвяти́х
Та пра́ведних Твоїх пита́є:
Що Він зроби́в їм — той сьвяти́й,
Той Назоре́й, той Син є́дúний,
Бо́гом-ізбра́ннoї Марії —
Що Він зроби́в їм; і за що
Його́ сьвято́го мордува́ли,
Во у́зи кова́ли

І главу́ Його́ чесну́ю
Те́рном у́вінча́ли;
І ви́вели з злодіями
На Голго́фу-го́ру
І повісили між ни́ми?
За́-що?
Не гово́рить
Ні сам си́вий Верхотво́рець,
Ні Його́ сьвятії
Помо́щники, побо́рники....
Чи не за те́, що й ми тепе́р,
(Сам себе́ пита́ю),
Оттаки́ми зло́діями
Тюрми́ начиня́єм,
Як і Син отто́й Марії?
Ми не розпина́єм,
Як ті лю́ті Фарисе́ї,
На хресті живо́го,
Пра́ведного чоловіка —
Ми мо́лимось Бо́гу,
І на храма́х його́ че́стний
Хрест златокова́нний
Поста́вили, та й мо́лимось,
Та бе́мо покло́ни....
А то були́ фараóни.
Ке́сарі.... то по́гань!
По́гань лю́тая; без Бо́га;
Ска́зано — драко́ни!
А Назоре́й милосе́рдний
Назва́в їх брата́ми:
За те й повісили Його́!...
Нена́че зло́дія.
Не зна́ю
Для чо́го спра́вдї ми чита́єм
Сьвяту́ю за́повідь Його́!
Честну́ю кров Його́ не́мо́....
О суєсло́ви!... на жида́х —
Не на жида́х, на нас лука́вих,
На дїтях на́ших препога́них
Сьвята́я кров Його́.... Кати́,

Соба́ки без очéй, скажéні,
Ви і не ба́чите, — до землї
Бєте́ покло́ни, за хрести́
Хова́єтесь від Сатани́,
І про́сите з-ти́ха
Супоста́там-христия́нам
То чу́ми, то ли́ха,
То вся́кого безголо́вя!
А все по зако́ну....
А бода́й вас!
Та цур же вам,
Нови́м Фараóнам!...

Перелечу́ во вре́мя о́но,
Як той мерзе́нний Рим з Нерóном
В паску́дних о́рґіях конáв;
А но́вий день, із тьми — недо́лі,
На Колїзе́й і Капіто́лїй
Уже́ сьвіти́в, уже́ сия́в.
Уже́ огне́ннії язи́ки
Із кра́ю в край по всїй землї
Сьвятéє сло́во пронесли́.
І ни́кли го́рдії влади́ки
Перед сьвяти́м Його́ хрестóм.
Так ду́маю во вре́мя о́но,
Перелетїть, і сто́ном, дзво́ном,
І тру́бним гла́сом розказа́ть,
Як Бог помóже, про сьвяту́ю,
Про ту́ю ма́тїр молоду́ю
І христия́нку, — про царя́
Чи те́є.... про ке́саря....
Благословéнная в жена́х,
Сьвята́я пра́ведная Ма́ти
Сьвято́го Си́на на землї!
Не дай в недо́лї пропада́ти,
Лету́чі лїта ма́рне тра́тить!
Скорбя́щих ра́досте! Пошли́ —
Пошли́ менї сьвятéє сло́во —
Сьвято́ї пра́вди го́лос но́вий,
І сло́во ро́зумом сьвяти́м

І оживи́ і просьвіти́!
І розкажу́ я лю́дям го́ре,
Як та́я ма́ти ріки-мо́ре
Сльози́ крова́вої лила́,
Так як і ти, і приняла́
В живу́ю ду́шу сьвіт незри́мий
Твое́го ро́зпятого Си́на!...
Ти, ма́ти Бо́жа, на землї,
Ти сльо́зи ма́тері до-кра́ю —
До ка́плї ви́лила!... Рида́ю,
Молю́, рида́ючи: пошли́, —
Пода́й душі убо́гій си́лу,
Щоб о́гненно заговори́ла,
Щоб сло́во пла́менем взялось,
Щоб лю́дям се́рце розтопи́ло
І по Украйні понесло́сь
І на Україні сьвити́лось
Те сло́во чи́стеє, — кади́ло
Чистїйшій істинни....

I.

Не в на́шім кра́ї Бо́гу-ми́лім,
Не за гетьма́нів, і царів,
А в ри́мській і́дольській землї
Се беззако́ніє твори́лось, —
Либо́нь за Де́цію-царя́,
Чи за Нерона-сподаря́, —
Сказа́ть запе́вне не зумію,
Неха́й за Не́рона....
Роси́ї
Тоді́ й на сьвітї не було́,
Як у Іта́лії росло́
Мале́ дївча́; і красото́ю —
Сьвято́ю, чи́стою краcóю,
Як та́я лїлія цьвіло́.
Диви́ла ся на не́ї ма́ти
І молодїла, і дївча́тї
Люде́й шука́ла, і знайшла́;
Та, помоли́вшись Гимене́ю[408]) —
В своїм весе́лім ґінеке́ї,[409])

В чужи́й весе́лий одвела́.
Незаба́ром зроби́лась ма́ти
Із до́брого того́ дівча́ти —
Дити́ну-си́на привела́;
Моли́ла ся своїм пена́там
І в Капіто́лії принесла́
Нема́лі же́ртви; і блага́ла
Капітоли́йський той синкліт,
Щоб пе́рвенця її́ вітали
Сьвятії́ ідоли. Гори́ть
І день і ніч перед пена́том
Сьвяти́й ого́нь. Радіє ма́ти:
В Алькида́ пе́рвенець її́ росте́.

II.

Тоді́ вже схо́дила зоря́
Над Вифлее́мом: пра́вди сло́во —
Сьвято́ї пра́вди і любо́ві —
Зоря́ всьесьвітняя зійшла́
І мир і ра́дість принесла́
На зе́млю лю́дям. Фарисе́ї
І вся мерзе́нна Іуде́я
Заворуши́лась, заревла́,
Нена́че га́дина в боло́ті,
І Си́на Бо́жого во пло́ті
На тій Голго́фі розпняла́
Межи́ злоді́ями; — і спа́ли,
Упи́вшись кро́вию, кати́, —
Твое́ю кро́вию!... А Ти
Возста́в од гро́бу, Сло́во вста́ло —
І сло́во пра́вди понесли́
По всій невольничій землі
Твої апо́столи сьвятії́.

III.

Тодї-ж, ото́, її́ Алькид,
Та козлоно́гий пя́ний дід
Над са́мим Апієвим шля́хом,[410])
У га́ї кла́нялись ідолам,
Аж гульк! Іде́ свяги́й Петро́,
Та йду́чи в Рим благовісти́ти,

Зайшóв у гай водú напúтись,
І одпочúти. — „Блáго вам!“ —
Сказáв апóстол утомлéний.
І óрґію благословúв
І тúхим, дóбрим, крóтким слóвом
Благовістúв їм слóво нóве,
Любóв, і прáвду, і добрó —
Добрó найкрáщеє на сьвíтї —
То — братолю́біє. І дїти,
І козлонóгий сúвий Фавн,
І син Алькúд твій...
Всї, всї упáли до землї
Перед сьвятúм, і повелú
До сéбе в тéрми на вечéрю.

IV.

І в тéрмах óрґія: горя́ть
Чертóги пу́рпуром і злáтом,
Куря́ґця áмфори; дївчáта
Сьпівáють гимн. Приготовáн
Весéлий пир, і привелú
Сивоборóдого, — і слóво
Із уст апóстола сьвятóго
Драгúм єлéєм потеклó, —
І стúхла óрґія.... А жрúця
Поникла рáдісним чолóм
Перед апóстолом — і встáла,
І всї за нéю повставáли
І за апóстолом пішлú
У катакóмби. І єдúний
Твій син Алькúд пішóв за нúми
І за апóстолом сьвятúм —
За тим учúтелем своїм!...
А ти весéла вúйшла з хáти
На шлях із гáю виглядáти
Свого́ Алькúда. Нї, немá!...
Уже́ й не бу́де!... Ти самá
Помóлисся своїм пенáтам,
Самá вечéрять ся́деш в хатї....
Нї, не вечéрять, а ридáть,

Рида́ть і до́лю проклина́ть,
І си́вість кленучи́. І — го́ре!
Умре́ш єси́ на самоті,
Мов прокаже́нна!...

На хресті
Стрімгла́в повісили сьвято́го
Того́ апо́стола Петра́,
А неофі́тів в Сиракӳзи
В кайда́нах одвезли́. І син —
Твій син Алки́л, твоя́ дити́на,
Єди́ная твоя́ роди́на,
Любо́в єди́ная твоя́,
Ги́не в нево́лї, у кайда́нах;
А ти, преско́рбная, не зна́єш,
Де він кона́є, пропада́є!...
Іде́ш шука́ть його́ в Сібі́р,
Чи те́є.... в Ски́тию.... І ти....
І чи одна́ ти?... Бо́жа Ма́ти,
І заступи́ вас і укри́й!...
Нема́ семї, нема́є ха́ти,
Нема́є бра́та, нї сестри́,
Щоб не запла́кані ходи́ли,
Не катува́ли ся в тюрмі,
Або́ в дале́кій сторонї,
В брита́нських, ґа́льських леґіо́нах
Не муштрува́лись!... О, Нерóне,
Нерóне лю́тий! Бо́жий суд
Правди́вий, на́глий, серед шля́ху
Тебе́ осӳдить: припливӳть
І прилетя́ть зо всього́ сьвіту
Сьвятії́ мӳ́ченики — дїти
Сьвято́ї во́лї; круг одра́,
Круг сме́ртного твого́ поста́нуть
В кайда́нах, — і.... тебе́ простя́ть:
Вони́ брати́ і христия́не,
А ти?...
Деспо́т!...

VI.

Аж кишúть
Невóльника у Сиракýзах
В льохáх і тюрмах; а Медýза
В шинкý з старця́ми пя́на спить....
От-от прокúнетця, — і пóтом
І крóвю вáшою, деспóти,
Похмілля справúть.
Скрізь шукáла
Дитúну мáти: не знайшлá —
І в Сиракýзи поплилá,
Та там ужé йогó в кайдáнах
Найшлá, сердéшная в тюрмі.
Не допустúли й подивúтись,
І мýсїла онá сидíти
Коло остróгу — ждать і ждать,
Як Бóга з нéба, виглядáть
Своéго сúна, аж покú-то
Иогó в кайдáнах поженýть
Бульвáр местú.
А в Рúмі сьвя́то.
Велúке сьвя́то! Тиск нарóду
Зо всьóго цáрства воєвóди,
Преторія́не і сенáт;
Жрецї і лїктори стоя́ть
Круг Капітóлїя — і хóром
Сьпівáють гимн і кýрять дим
З кадúл і áмфор. І з собóром
Ідé сам кéсар; перед ним
Із брóнзи лúтую статýю
Самóго кéсаря несýть.

VII.

Непéвне вúдумали сьвя́то
Патрúциї-аристократи
І мýдрий кéсарів сенáт:
Воні́, бач, кéсаря хвалúли
На всї ладú, що аж остúло
Йогó самúм їм вихваля́ть, —
Та заразóм щоб доконáть,

Вони́ на ра́ді й присуди́ли,
Щоб про́сто ке́саря назва́ть
Сами́м Юпітером, — та й го́ді....
І написа́ли воєво́дам
По всьо́му ца́рству так і так:
Що .ке́сар — бог, ще більш од Бо́га.
І ма́йстрові дали́ кова́ть
Із бро́нзи ке́саря; до то́го,
Так но́та-бе́не додали́,
Що бронзови́й той ке́сар бу́де
І ми́лувать.... Серде́шні лю́де,
Нена́че в і́рій, потяглѝ
У Ри́м на про́щу. Приплила́
Із Сиракӳз і та небо́га
Блага́ти ке́саря і бо́га
І чи одна́ вона́? мій Бо́же!
Прийшло́ їх ти́сячі в сльоза́х,
Прийшло́ здале́ка!...
Го́ре з ва́ми!
Кого́ блага́ти ви прийшлѝ?
Кому́ ви сльо́зи принеслѝ?
Кому́ ви принеслѝ з сльоза́ми
Свою́ надію?... Го́ре з ва́ми!
Кого́ блага́єте, благії,
Раби́ незря́чії, слі́пії!
Моліте́сь пра́вдї на землї, —
А більше на землї нїко́му
Не поклоні́тесь. Всьо брехня́!...

VIII.

Перед Неро́ном,
Перед Юпітером нови́м,
Моли́лись вчо́ра сенато́ри
І всї патри́циї, — і вчо́ра
Лила́ ся бо́жа благода́ть:
Коли́ не чи́ном, то гроши́ма,
Кому́ — в аре́нду Палести́ну,
Самі благоволи́ли дать.
Преторія́не помоли́лись —
Преторія́нам дав ука́з,

Щоб все, що хо́чуть, те й роби́ли,
А ми поми́луємо вас;
І ви плебе́ї-гречкосі́ї —
І ви моли́ли ся — та вас
Нїхто́ не ми́лує! не вміють
Вас і поми́лувать гара́зд!...

IX.

На тре́тїй день уже́ пусти́ли
Моли́ти ся за христия́н.
І ти прихо́дила, моли́лась, —
І милосе́рдний істука́н
Звелїв вести́ із Сиракӯзів
У Рим в кайда́нах христия́н.
І ра́да ти, і ве́села,
Куми́рові зно́ву
Помоли́лась.... а куми́р той,
Юпітер той но́вий,
Ось поба́ч, яке́є сьвя́то
Бу́де завдава́ти
В Колїзе́ї.
А тим ча́сом
Іди́ зустріча́ти
Сво́го си́на; та не-ду́же
Радїй лиш, небо́го:
Ще не зна́єш ти ново́го
Лука́вого бо́га!

X.

А по́ки-що, з ма́терями
Алки́дова ма́ти
Пішла́ його́ зустріча́ти —
Сьвятих привіта́ти
На бе́резї. Пішла́ єси́,
Тро́хи не сьпіва́єш,
Та ке́саря-Юпітера
Хвали́ш-вихваля́єш.
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назва́ти
Юпітером! А я, дурна́,

Ходи́ла блага́ти
У Ати́ни Юпітера....
Дурна́, більш нїчо́го!"
І ни́щечком помоли́лась
Ке́сареві-бо́гу,
Та й пішла́ понад боло́том, —
На Тибр поглядає....
А по Ти́бру, ізза га́ю,
Байда́к випли́ває —
Чи ґале́ра. На ґале́рі
Везу́ть тво́го си́на
З неофітами в кайда́нах,
А твоя́ дити́на
Ще й до що́гли прико́вана: —
Не неофіт но́вий,
А апо́стол вели́кого
Христо́вого сло́ва.
Оттаки́й-то він!... Чи чу́єш?
У пу́тах сьпіва́є
Твій му́ченик:
„Псало́м но́вий Господе́ві
І но́вую сла́ву
Воспое́м чесни́м собо́ром,
Се́рцем нелука́вим:
Во псалти́рі і тимпа́нї
Воспое́м блага́я,
Яко Бог кара́ непра́вих
Пра́вим помага́є;
Преподо́бнії во сла́ві
І на ти́хих ло́жах
Ра́дуютця, славосло́влять,
Хваля́ть імя Бо́же;
І мечі в рука́х їх до́брі,
Острі обою́ду,
На отмще́ніє язи́кам
І в нау́ку лю́дям.
Окую́ть царе́й несити́х
В заліӟнії пу́та,
І їх сла́вних око́вами
Ручни́ми обкру́тять;

І осу́дять непра́ведних
Су́дом своїм пра́вим,
І во віки ста́не сла́ва -
Преподо́бним сла́ва!“ —

XI.

А ти на бе́резї стояла
Нена́че те́мная скала́,
Не слу́хала і не рида́ла,
І „аллилу́я“ подала́
За ма́терями.
Забря́зкали тяжкі око́ви
На неофітах: а твій син,
Єди́ний твій, апо́стол но́вий,
Перехрести́вшись, возгласи́в:
— „Моліτесь, бра́тія, моліτесь
За ка́та лю́того! його́
В своїх моли́твах помяніτе;
Перед гордо́инею-ж його́,
Брати́ мої, не поклоніτесь!
Моли́тва — Бо́гові! А він
Неха́й лютує на землї,
Неха́й проро́ків побива́є,
Неха́й усїх нас пожира́є!...
Уже́ внуча́та зачали́сь:
І ви́ростуть вони́ коли́сь
Не ме́стники внуча́та тії —
Христо́ві во́іни сьвятії, —
І без огня́ і без ножа́
Страте́ги бо́жії воспря́нуть[411])
І тьми і ти́сячі пога́них
Перед сьвяти́ми побіжа́ть!
Моліτесь, бра́тія!“ —
Моли́лись —
Моли́ли ся перед хресто́м
Заку́ті в пу́та неофіти,
Моли́лись ра́досно!.., Хвала́,
Хвала́ вам, ду́ші молодії,
Хвала́ вам, ли́царі сьвятії,
Во віки-віки похвала́!...

XII.

І в Рим ґалéра приплилá.
Минáє тúждень. Пя́ний кéсар,
Постри́гши сам себé в Зевéси,
Завдáв Зевéсу юбілéй.
Лику́є Рим. Перéд куми́ра
Везу́ть возáми лáдан, ми́ро,
Жену́ть гуртáми християн
У Колїзéй. Мов у різни́цї
Кров потеклá. Лику́є Рим....
І ґлядия́тор і патри́ций, —
Оби́два пя́ні: кров і дим
Їх упоїв; руїну слáви
Рим пропивáє, — три́зну прáвить
По Сципіóнах. Лютý́й, лютý́й,
Мерзéнний стáрче! розкошу́й
В своїх палáтах! Ізза мóря
Уже́ встаé сьвятáя зóря;
Не грóмом прáведним, сьвятúм
Тебé убю́ть!...

XIII.

Дру́гий день
Реве́ аре́на: на аре́нї
Лїдúйський золоти́й пісóк
Покри́в ся пу́рпуром черво́ним —
В болóто крóві замісúвсь;
А сиракýзьких Назорéїв
Ще не булó у Колїзéї.
На трéтїй день і їх в кайдáнах
Сторóжа з гóлими мечáми
Гуртóм в різни́цю привелá.
Аре́на зьвірем заревлá;
А син твій гóрдо на аре́ну,
Псалóм сьпівáючи, ступúв, —
І пя́ний кéсар, сей мерзéнний
Зареготáвсь. І леопáрд
Із я́ми вúскочив на сцéну....
Ступúв, зирнýв, — і полилáсь

Сьвята́я кров. По Колїзе́ї
Рева́чим гро́мом пронесла́сь
І сти́хла бу́ря.... Де-ж була́,
Де́ ти схова́лась? Чом на йо́го,
На ке́саря свого́ сьвято́го,
Не ки́нулась? — Бо стерегли́, —
Круго́м в три ла́ви обступи́ли
Зеве́са лїктори, за ним,
Твоїм Юпітером сьвяти́м,
Залїзну бра́му зачини́ли;
А ти оста́ла ся одна́,
Одна́-однїсїнька на дво́рі....
І що ти змо́жеш? Го́ре, го́ре!
О го́ре лю́тує мое́!
Моя́ ти до́ленько! Без йо́го
Що я роби́тиму? До ко́го
Я прихилю́ ся?“... — І небо́га
Круго́м зирну́ла, — і о мур -
О мур старо́ю голово́ю
Уда́рилась, і тру́пом па́ла
Під са́му бра́му...

XIV.

З позо́рища у-ве́чері
У те́рми схова́в ся
Сьвяти́й ке́сар з лїкто́рами.
Колїзе́й оста́в ся
Без ке́саря і без Ри́млян,
І нїби запла́кав
Одино́кий серед Ри́му:
Мов гора́ чорні́є
Серед по́ля широ́кого.
Ти́хо, ти́хо віє
Із Альба́на, ізза га́ю
Вітер понад Ри́мом,
А над чо́рним Колїзе́єм
Нїби ізза ди́му
Схо́дить місяць, —
І мир первозда́нний
Одпочи́в на ло́нї но́чи;

Тільки, мій Ада́ме,
Твої ча́да преступні́ї,
Ми не спочива́єм
До само́ї домови́ни
У про́спанім ра́ї;
Гриземо́ ся....

XV.

Тро́хи одпочи́ла
Стара́ ма́ти недоби́та;
Живу́щую си́лу
Си́ла но́чи ожили́ла;
Вста́ла, походи́ла
Коло за́мкнутої бра́ми
Та щось шепота́ла.
Чи не ке́саря сьвято́го
Ни́шком проклина́ла
А мо́же й так.... Тихе́сенько
До бра́ми підкра́лась,
Послу́хала, усьміхну́лась,
І щось прошепта́ла —
Яке́сь сло́во.... І ни́щечком
Коло бра́ми сїла.
О півно́чи бра́ма тобі
Ти́хо одчини́лась
І на во́зах, на колїсни́цях,
Із Колїзе́я, із різни́ці,
Сьвятії ви́везли тїла́
І повезли́ на Тибр: тїла́ми
Сьвяти́х уби́тих годува́ли
Для ца́рського його́ стола́
У Тибрі ри́бу. Вста́ла ма́ти,
Круго́м огля́нулась, взяла́сь
За би́ту го́лову рука́ми
І ти́хо мо́вчки за воза́ми
Маро́ю чо́рною пішла́
На Тибр. А Ски́ти сїроо́кі,
Пого́ничі, рабів раби́,
Поду́мали: сестра́ Моро́ка
Із пе́кла ви́йшла провожа́ть

У пе́кло Ри́млян. Поскида́ли
У во́ду тру́пи, та й наза́д
З возáми Ски́ти поверта́ли.
А ти оста́ла ся одна́
Одна́ на бе́резї. Диви́лась
Як розстеля́ли ся, стели́лись
Круги́ широ́кії над ним,
Над си́ном пра́ведним твоїм!
Диви́лась до́вго, не оста́лось
Живо́го слі́ду на водї,
І ти запла́кала тодї, —
Ти стра́шно, тя́жко заридала
І помоли́лась в пе́рвий раз
Ново́му Бо́гові — і спас
Тебе́ розпя́тий Син Марії
І слова́ його́ живії
В живу́ю ду́шу приняла́,
І на торжи́ща і в черто́ги
Живо́го істинного Бо́га
Ти сло́во пра́вди понесла́.

В Нижнїм Новгородї. 5—8 грудня, 1857.

XI.

ДО ЖИВИХ, І МЕРТВИХ, І НЕНАРОЖДЕННИХ ЗЕМЛЯКІВ МОЇХ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ СУЩИХ МОЄ ДРУЖНЄ ПОСЛАНІЄ.

Ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν.

Соборн. Посл. перв. св. Ап. Іоан. гл. 4. ст. 20.

І сьвіта́є і смерка́є,
День Бо́жий мина́є,
І зно́ву люд потомле́ний
І все спочива́є.
Тілько я, мов ока́янний,
І день і ніч пла́чу
На розпу́ттях велелю́дних,
І нїхто́ не ба́чить;
І не ба́чить і не зна́є;
Оглу́хли, не чу́ють,

Кайда́нами міня́ютця,
Пра́вдою торгу́ють,
І Го́спода зневажа́ють!
Люде́й запряга́ють
В тяжкі я́рма, о́рють ли́хо,
Ли́хом засі́ва́ють...
А що вро́дить? Пода́чите,
Які бу́дуть жни́ва!
Схаменітця, недолю́дки,
Дїти юроди́ві,
Подивітця на рай ти́хий
На свою́ Вкраїну,
Полюбіте ши́рим се́рцем
Вели́ку руїну!
Розку́йте ся, брата́йте ся;
У чужо́му кра́ю
Не шука́йте, не пита́йте
То́го, що нема́є
І на не́бі, а не тільки
На чужо́му по́лї....
В свої́й ха́тї — своя́ й пра́вда,
І си́ла, і во́ля!
Нема́ на сьвітї Украї́ни,
Нема́є дру́гого Дніпра́,
А ви прете́ ся на чужи́ну
Шука́ти до́брого добра́,
Добра́ сьвято́го, во́лї, во́лї....
Брате́рства бра́тнього.... Найшли́, —
Несли́, несли́ з чужо́го по́ля,
І в Украї́ну принесли́
Вели́ких слів вели́ку си́лу, —
Та й більш нїчо́го.... Кричите́,
Що Бог созда́в вас не на те,
Щоб ви непра́вдї поклоня́лись....
І хи́литесь як і хиля́лись,
І зно́ву шку́ру дерете́
З братів незря́чих, гречкосі́їв,
І со́нця пра́вди дозріва́ть
В нїме́цькі зе́млї, не чужі́,
Прете́ ся зно́ву. Якби взять

І всю мізе́рію з собо́ю,
Дїда́ми кра́дене добро́, —
Тодї-б зоста́в ся сиротою
З сьвятими го́рами Днїпро́!

Ох, якби то ста́лось, щоб ви не верта́лись,
Щоб там і пропа́ли, де ви поросли́!
Не пла́кали-б дїти, ма́ти-б не рида́ла,
Не чу́ли-б у Бо́га ва́шої хули́,
І лю́де-б не зна́ли, що ви за орли́,
І не покива́ли-б на вас голово́ю.

Схаменїтця, бу́дьте лю́де,
Бо ли́хо вам бу́де!
Розкую́тця незаба́ром
Зако́вані лю́де —
Наста́не суд! Заго́вори́ть
І Днїпро́, і го́ри,
І потече́ сто рікáми
Кров у си́нє мо́ре
Дїте́й ва́ших, і не бу́де
Кому́ помага́ти:
Одцура́єтця брат бра́та
І дити́ни ма́ти:
І дим хма́рою засту́пить
Со́нце перед ва́ми,
І на віки проклянете́сь
Своїми сина́ми!

Уми́йте ся; о́браз бо́жий
Багно́м не сквернїте,
Не дуріте дїте́й ва́ших:
Що вони́ на сьвітї
На те тілько, щоб панува́ть;
Бо невче́не око
Загля́не їм в са́му ду́шу
Глибо́ко, глибо́ко!
Дозна́ютця небожа́та,
Чия́ на ва́с шку́ра,
Та й засу́дять, і прему́дрих
Нему́дрі оду́рять!

Як-би ви вчи́лись так як тре́ба,
То й му́дрість би бу́ла своя́;
А то залі́зете на не́бо....
„І ми — не ми; і я — не я,
І все те ба́чив, все те зна́ю,
Нема́ нї пе́кла, анї ра́ю
Нема́ і Бо́га: тілько я,
Та й більш ні́ко́го!...“ „До́бре, бра́те!“
Що-ж ти таке́?“

— „Неха́й Нїмець
Ска́же: ми не зна́єм.“
Отта́к то ви навча́єтесь
У чужо́му кра́ю!
Нїмець ска́же: „Ви Моголи,“ —
— „Моголи! Моголи!
Золото́го Тамерля́на
Онуча́та го́лі!“
Нїмець ска́же: „Ви Славя́не!“
— „Славя́не, Славя́не!“
Сла́вних пра́дїдів вели́ких
Пра́внуки пога́ні!“
І Ко́ляра чита́єте
З усі́єї си́ли,
І Шафа́рика, і Га́нку,
І в Славянофіли
Так і прете́сь; і всї мо́ви
Славя́нського лю́ду
Всї зна́єте, а свое́ї
Дасть-Бі́г.... коли́сь бу́дем
І по свое́му глаголя́ть,
Як Нїмець пока́же,
А до то́го й істо́рию
Нам на́шу розка́же.
Оттодї ми захо́димось! —
До́бре заходи́лись,
По нїме́цькому пока́зу,
Та й заговори́ли
Так, що й Нїмець не второпа́,
Учи́тель вели́кий,

А не то, щоб про́сті лю́де....
А ґва́лту і кри́ку:
„І гармо́нія, і си́ла,
Музи́ка, та й го́дї....
А істо́рия? — пое́ма
Во́льного наро́ду.
Що ті Римля́не уббгі?
Бог-зна що за Бру́ти!
У нас Бру́ти і Коклéси —
Сла́вні, незабу́ті!
У нас во́ля виросла́
Днїпро́м умива́лась,
У го́лови го́ри кла́ла,
Степо́м укрива́лась....“
— Кро́вю вона́ умива́лась,
А спа́ла на ку́пах —
На коза́цьких во́льних тру́пах,
Окраде́них тру́пах....

Подивітця лише́нь до́бре;
Прочита́йте зно́ву
Ту́ю гла́ву, та чита́йте
Од сло́ва до сло́ва
Не мина́йте ані ти́тли,
Нїже тії ко́ми;
Все розберіть, та й спита́йте
Тодї себе́: що ми?
Чиї сини́? яки́х батьків?
Ким? За що заку́ті?
То й поба́чите, що ось-що
Ва́ші сла́вні Бру́ти:
Раби́, підні́жки ті пани́!...
Ясновельмо́жнії гетьма́ни.
Чого́-ж ви чванито́ ся, ви
Сини́ серде́шної Украйни?
Що до́бре хо́дите в ярмі,
Ще лу́чче нїж батьки́ ходи́ли?
Не чва́ньтесь!...
Мо́же чванито́сь, що бра́тство
Віру заступи́ло,

Що Синóпом, Трапезýнтом
Галушки́ варúло?
Прáвда вáша; наїдáлись,
А вам тепéр вáдить,
А на Сїчи пúльний Нїмець
Картопéльку сáдить;
А ви її́ купýєте,
Їстé на здорóвя,
Та й слáвите Запорóжжя....
А чиє́ю крóвю
Оттá земля́ напоє́на,
Що картóплю рóдить?
Вам байдýже, абú дóбра
Булá для горóду!
А чванитесь, що ми Пóльщу
Колúсь завалúли....
Прáвда вáша; Пóльща впáла,
Та й вас роздавúла.
Так ось, як кров свою́ лилú
Батькú за Мóскву і Варшáву,
І нам, синáм, передалú
Свої́ кайдáни, свою́ слáву! —

Доборóлась Украïна
До сáмого крáю;
Гірше врагá, свої дїти
Її́ розпинáють;
Так як пúво, прáведную
Кров із рéбер тóчуть.
Просьвітúти, бáчиш, хóчуть
Материні óчи
Современними огнями,
Повестú за вікóм,
Свою́ мáтїр, недоріку,
Слїпýю каїку.
Дóбре! ведїть, покáзуйте!
За науку бýде
Материна дóбра плáта....
Розпадéтця лýда
На очáх вáших несúтих;

Побáчите слáву —
Живýсловáву дїдів своїх
І батьків лукáвих. —

Учіте ся, братúмої,
Дýмайте, читáйте,
І чужóму научáйтесь,
Й свóго не цурайтесь;
Бо хто мáтїр забувáє:
Того́ Бог караєє,
Чужі лю́де цураю́тця,
В хáту не пускáють; —
Свої дїти, мов чужíї,
І не мáє злóму
На всїй землї безконéчній
Весéлого дóму....
Я ридáю, як згадáю
Дїлá не забýті
Дїдів нáших; тяжкі дїлá....
Як би їх забýти —
Я оддáв би весéлого
Вікý половúну!
Оттака́-то нáша слáва —
Слáва Украïни!...
Оттáк і ви прочитáйте,
Щоб несóнним снúлись
Всї непрáвди; щоб розкрúлись
Висóкі могúли
Перед вáшими очúма;
Щоб ви розпитáли
Мýчеників: кого́, колú,
Й за́-що розпинáли?...

Обнїміте-ж, братúмої,
Нáйменшого брáта;
Нехáй мáти усьміхнéтця,
Заплáкана мáти!
Благословіть дїтéй своїх
Твердúми рукáми;
І обмúтих поцїлýйте
Вóльними устáми!

І забу́детця срамо́тня
Давня́я годи́на,
І оживе́ до́бра сла́ва,
Сла́ва України;
І сьві́т я́сний, невече́рній
Тихе́нько зася́є....
Обні́мітця-ж, брати́ мої,
Мо́лю вас, блага́ю!

Вюнище (Полт. губ.) 14. студня, 1845.

XII.

ПЕРЕСЬПІВИ.

1. ЧАСТИНА

Слова о Полку Ігоря.

VIII.

Битва на Каялї.

З-перед сьвіта до ве́чора,
А з ве́чора до до́сьвіта
Летя́ть стріли кале́нії,
Брязча́ть ша́блї о шело́ми,
Треща́ть списи́ гарто́вані
В степу́, в незна́ємому по́лї,
Серед зе́млї полове́цької.

Земля́ чо́рна копи́тами
Поо́рана, пори́тая;
Кістьми́ земля́ засїяна,
А кро́вию поли́тая.
І журба́-ту́га на тім по́лї
Зійшла́ для ру́ської землї.

Що гомони́ть отта́м, зичи́ть
У до́сьвіта? То поверта́є
Той Ігор військо на приго́ду
Тому́ буй-ту́ру Всеволо́ду.

І би́лись день,
І дру́гий би́ли ся,

Та коло́ по́лудня на тре́тій
Поники́ли Ігореви стя́зі.

Отта́к на бе́резі Кая́ли
Брати́ різни́лись, бо не ста́ло
Крові вина́! Допирува́ли
Хоро́брі Ру́сичі той пир —
Сватів упоїли
Й самі простягли́ ся

За зе́млю ру́ську. Хили́лась
І сла́лась пла́чучи трава́,
Висо́кі гну́лись дерева́,
До-до́лу гну́ли ся, жури́лись.

Петербург, 6. липня, 1860. р.

XVI.

Плач Ярославни.

В Пути́влї гра́дї в-ра́нцї ра́но
Сьпіва́є-пла́че Ярослáвна,
Як та зозу́ленька ку́є,
Слова́ми жа́лю дода́є.
Полечу́, ка́же, зигзи́цею,
Тіє́ю ча́йкою-вдови́цею,
Та понад До́ном полечу́,
Рука́в добро́вий омочу́,
В ріцї́ Каялї; і на тїлї,
На кня́жім бі́лім помарні́лім
Оми́ю кров суху́, — отру́
Глибо́кії, тяжкії ра́ни....

І кви́лить-пла́че Ярослáвна
В Пути́влї ра́но на валу́:
Вітри́ло, вітре мій є́ди́ний,
Легки́й, крила́тий господи́не!
На що на ду́жому крилї,
На во́ї лю́бії мої,
На кня́зя — ла́до мо́є ми́ле,
Ти ха́нові мета́єш стріли —
Не ма́ло не́ба і землї
І мо́ря си́нього! На мо́рі

Гойда́й наса́ди кораблі́!
А ти, прелю́тий.... го́ре, го́ре!...
Моє́ весе́ліє украв́,
В степу́ на ти́рсї розібга́в[412]).

Сумує́, кви́лить-пла́че ра́но
В Пути́влї гра́дї Яросла́вна,
І ка́же: Ду́жий і стари́й,
Широ́кий Днїпре, не мали́й!
Проби́в єси́ висо́кі ска́ли,
Теку́чи в зе́млю Половча́на;
Носи́в єси́ на байдака́х
На Половча́н, на Кобяка́
Дружи́ну ту́ю Сьвятосла́влю!...
О, мій слову́тицю пресла́вний!
Моє́ ти ла́до принеси́,
Щоб я постїль весе́ла сла́ла,
У мо́ре слїз не посила́ла —
Сльоза́ми мо́ря не доли́ть!

І пла́че, пла́че Яросла́вна,
В Пути́влї на валу́, на бра́мі —
Сьвятє́є со́нечко зійшло́ —
І ка́же: со́нце пресьвятє́є
На зе́млю ра́дість принесло́
І лю́дям, і землї, — моє́ї
Туги́-нудьги́ не розвело́.
Сьвяти́й огне́нний господи́не!
Спали́в єси́ луги́, степи́,
Спали́в і кня́зя, і дружи́ну, —
Спали́ ме́не на самотї!
Або́ не грій і не сьвіти....
Заги́нув ла́до — я заги́ну!

Петербург, 4. червця, 1860. р.

ПСАЛМИ ДАВИДОВІ.

I.

Блаже́нний муж на лука́ву
Не вступа́є ра́ду,
І не ста́не на путь зло́го,
І з лю́тим не ся́де;

А в закóнї Госпóдньому
Сéрце йогó й вóля
Навчáється; і стáне він
Як на дóбрім пóлї
Над водóю посажéне
Дрéво зеленїє,
Плóдом вкри́те: так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукáвих, нечести́вих
І слїд пропадáє;
Як той пóпіл, над землéю,
Вітер розмахáє.
І не встáнуть з прáведними
Злії з домови́ни.
Дїлá дóбрих обновля́тця,
Дїлá злих загúнуть.

CXXXII.

Чи є що крáще, лу́чче в сьві́тї,
Як у-ку́пі жи́ти,
З брáтом дóбрим добрó пéвне
Познáть, не дїли́ти?
Яко ми́ро добровóнне
З голови́ честнóї
На бóроду Аароню
Спадáє росóю,
І на ши́тії оме́ти,
Ри́зи дорогії —
Або рóси Єрмóнськії
На сьвятíї гóри
Висóкії Сіóнськії
Спадáють і твóрять
Добрó твáрям земнорóдним
І землї, і лю́дям:
Оттáк братів благи́х свóїх
Госпóдь не забу́де:
Воцари́тця в дóму ти́хих,
В сїмí тій вели́кій,
І пошлé їм дóбру дóлю
Од вíка до вíка.

XIII.

НАЗАР СТОДОЛЯ.

УКРАЇНСЬКА ДІЯ.

ДІЄВІ ЛИЦЯ:

Хома Кичатий, сотник.
Галя, дочка єго.
Стеха, молода ключниця у Кичатого.
Назар Стодоля, друг єго.
Гнат Карий, друг єго.
Хозяйка, на вечерницях.

Сліпий кобзар, жиди-музиканти, молоді козаки і дівчата і свати від чигиринського полковника.

Дія відбуває ся в XVII-м столітю, близько Чигирина, в козацкій слободі, в ночи Рождества Христового.

ДІЯ ПЕРША.

Вечер. Середина сьвітлиці, богато убраної килимами і оксамітами. Збоку стіл, покритий дорогим килимом; кругом лавки під оксамітом, обшитим золотом. На столї стоять пляшки, чарки і всяка їда: горять воскові сьвічки. Стеха убирає стіл.

Стеха *(відходить від стола).* Усе! здаєтця, що все. Стривай лишень, чи не забула чого. Риба, мясо, вишнівка, сливянка, мед, венґерське — усе, усе. Тут і їстивне і випити. Коли-б лишень гостї. Та що вони так довго барятця? І надоумило-ж сїдоусого у таке сьвято, коли добрі люде тільки колядують сподіватьця гостей, та й ще яких гостей! старостів од такого-ж старого, як і сам. Побачимо, що то з того буде. Негріте залїзо не зогнеш. А якби не крив ся та пораяв ся-б зо мною отак тижнїв за два до сьвят, то певна уже була-б річ; а то схаменув ся на самісїнький сьвят-вечір та й ластитця: „І сяка й така, і добра, і розумна ти, Стехо, поможи! Я вже тобі і се і те, і третє й десяте.“ Побачимо, побачимо, як попадетця нашому телятї вовка піймати (*Помовчавши*). Не сказавши нї слова дочцї, за кого і як хоче віддати, думає, що наша сестра — коза: поженеш, куди схочеш. Е, нї, стривай лишень, голубчику. „Ублагай її,“ — каже. Та і що таки той поганий

хорунжий? А полковник хоч старий — нехай йому добре снитця — так же пан!... Оце-б то вона й стямила ся! Иньшому дзус, а я — так візьмусь. Дївці дївку не довго збить з пантелику, а ще таку, як моя панночка — і — і! Та вже-ж, попробувать можна. Тодї, як тее-то, вже-ж і погуляю!... А вона поплаче, посумує, а далї й нїчогісінько. Та й Назар таки нераз спасибі скаже (*Із бокових дверий виходить Галя*).

Стеха. А що? як прибрано?... Тим бо й ба!

Галя. Що це ти, Стехо, робиш? Хиба у нас сьогоднї гостї, чи що?

Стеха. Та ще й які гостї, якби ви знали!

Галя. Які-ж там гостї і відкіля?

Стеха. Угадайте.

Галя. Чи не з Чигирина?... Так?

Стеха. Із Чигирина, та хто такий?

Галя. Які-небудь старшини?

Стеха. То-то бо й є, що не старшини, і....

Галя. Та хто-ж такий? Може.... та нї! сьогоднї не такий день. А менї батюшка учора і говорив щось таке.

Стеха. Говорив, та не договорив. А я знаю, — тільки не скажу.

Галя (*обнимаючи Стеху*). Стехо, голубочко, ластівко моя! скажи, не муч мене.

Стеха. А що дасте? скажу....

Галя. Ще сережки, або перстїнь, або що хочеш подарую, тільки скажи.

Стеха. Нїчого не треба; дайте тільки свій байбарак[413]) надїти сьогоднї на вечорницї.

Галя. Добре, надївай, та так, щоб батюшка часом не побачив.

Стеха. Оце ще! хиба-ж я справдї дурна? Слухайте-ж (*півголосом*). Сьогоднї прийдуть старости.

Галя (*з втїхою*). Від Назаря! від Назаря!

Стеха. Та там вже побачите, від кого.

Галя. Хиба-ж не від Назаря, Стехо? Що-ж, оце мене і справдї лякаєш?

Стеха. Я вас не лякаю, а тільки так кажу.

Галя. Нї, ти щось знаєш, та не хочеш сказати.

Стеха (*хитро*). Я нїчого не знаю. Де менї, клюшницї, відати про панські дїла?

Галя. Ти сьмієсся з мене! Я заплачу, їй-Богу заплачу, і батюшці скажу.

Стеха. Що-ж ви скажете?

Галя. Що ти мене перелякала.... Теперечки не дам байбарака. А що поживилась?

Стеха. Оце, які бо ви боязькі! вже і повірили!

Галя. Ну, що-ж? від Назаря?

Стеха. Та від кого-ж більш? вже пак не від старого Молочая, нашого полковника.

Галя. Цур йому, який нехороший! Як приїде до нас, то я зараз із хати втїкаю. Менї навдивовижу, як ще його козаки слухають. Тілько у його і мови, що про наливку та про вареники.

Стеха. А хиба-ж це й не добре?

Галя. Звісно! козаку, та ще й полковнику! Ось мій Назар, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, Остряницю, та про синє море, про Татар, та про турецьку землю. Страшно, страшно, а хороше, так-що слухала-б не наслухалась його, та все дивилась би в його карі очи. Мало дня, мало ночи.

Стеха. Наслухаєтесь, ще й налюбуєтесь. Опісля, може і обридне.

Галя. О, крий Боже! До самої смерти, поки вмру, все дивилась би та слухала його. Скажи менї, Стехо, чи ти любила коли?... (*сьпіває й танцює*).

Гой, гоя, гоя!
Що зо мною, що я?
Полюбила козака —
Не маю покоя.

Я його боялась....
Що-ж опісля сталось?
На вулиці пострічалась
Та й поцїлувалась.

А мати уздріла....
Яке тобі дїло!
Віддавайте заміж,
Коли надоїла!

Стеха. Гарно, гарно! А од кого це вивчились?

Галя. Та од тебе-ж. Хиба ти забула, як на вулиці, на тій неділі, танцювала? Тоді ще батюшки не було дома.... згадала?

Стеха. Коли це? Оце ще видумали! (*стукають в двері*).

Галя (*боязко*). Ох, лишечко! хтось іде! (*утікає*).

Стеха. Хто там?

Хома (*за дверми*). Я, я! відчиняй мерщій.

(*Стеха відчиняє двері. Входить Хома, отріпуючись*).

Хома. Що? не було? Оце-ж яка хуртовина!

Стеха. Кого не було?

Хома. Кого? гостей!

Стеха. Яких гостей? од пол....

Хома. Це!... еге-ж.

Стеха. Ні, не було.

Хома. Гляди-ж, ані телень!... Отець Данило, спасибі, розрішив. Не забудь тільки завтра в-ранці послать йому венґерського. Нехай собі пє на здоровя. Та що се їх нема так довго? Чи не злякались, бува, заверюхи? А вітер неначе стиха́.

Стеха. Злякаютця вони! де-ж пак! І в горо́бину ніч[414]) приїдуть для такої панночки, як наша.

Хома. Звичайно, звичайно.

Стеха. Іще пак такий старий.... а панночка...

Хома. Сама ти стара!

Стеха. Дивись! зараз і розсердились. Хиба я на вас?

Хома. Так що-ж, що не на мене? так на мого.... ну.... полковника.

Стеха. Е, бач що! А панночка? чи ви-ж з нею говорили? що вона?

Хома. А що вона? її діло таке: що звелять, те й роби. Воно ще молоде, дурне; а твоє діло навчить її, врозумить, що любов і все таке прочее.... дурниця, нікчемне. Ти вже, думаю, розумієш?

Стеха. Та це розумію, та з якого кінця почати, не знаю. Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказать не можна. Ось і сьогодні менї говорила. Моли, каже, Стехо, Бога, щоб швидче я вийшла заміж за Назара, — половину добра свого віддам!

Хома. А ти й повірила!

Стеха. А чому-ж і ні? вона така добренька.

Хома. Дурна ти, дурна! А як же я сам тобі все добро віддам, тоді що буде? га? Що ти думаєш? То-то бо і є, дурочка ти безсережна![415])

Стеха. Що менї робить, коли я дурочка?

Хома. А то, що велять. Чуєш? усе, що в мене є, твоє.

Стеха. Не треба менї вашого добра; я і без його була-б щаслива, як би ви не забули бідної Стехи і тоді, коли зробитесь великим паном. Я вас так вірно люблю, так вбиваюсь за вами, а ви.... (*прикидаєть ся сумною*).

Хома. Отже і нагадали козї смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю.

Стеха. Чи мало що люде обіщають, коли їм припаде нужда?

Хома. Годї не-знать-що базїкать. Піди лишень до Галї та поговори з нею хорошенько по-своїому, і коли теє.... то завтра і між нами онеє.

Стеха. Казав пан, кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки гріх на душу візьму.

Хома. Який тут гріх? Дурниця все те!

Стеха. Забожітьця, що женитесь, тоді їй-Богу все зроблю! А без мене, кажу вам, нїчого не буде, їй Богу!

Хома. От же їй Богу, далебі!

Стеха. Женитесь?

Хома. Еге!

Стеха. Зо мною?

Хома. Як коржа, так коржа! — Як спечемо, так і дамо Уже ти менї в печінках сидиш з своїми витребеньками.

Стеха. Які тут витребеньки?

Хома. Ну, добре, добре! тільки слухай. Треба дїло скомпонувати так, щоб вона не знала, від кого старости; а то — чого доброго — усе піде шкереберть.[416])

Стеха. Та вже менї не вчитьця, як дїлом повернуть. Наговорю такого дива моїй панночцї — що твій кобзар. Старий, скажу, чоловік, як подумаєш, усїм, усїм лучче від молодого. Молодий... та що й казать? нїкуди не годитця, а до того ще докірливий та ревнивий[417]), а старий тихий-тихий і покірний.

Хома. Так, так! О, ти дївка розумна! Іди-ж до Галї, та гляди — гарненько побалакай з нею.

Стеха. А потім, чи можна менї буде піти на вечірницї? Я вже зовсїм упоралась. Пустїть, будьте ласкаві, хоч в послїднїй разочок.

Хома. У тебе тільки й на думцї, що вечерницї. О, вже менї та Мотовилиха!

Стеха. Мотовилиха? Чи не казала вам вона чого? Що-ж, що я з козаками танцюю?

Хома. Іди-ж, іди, та поклич менї Галю, а затим сама полагодь рушники.

Стеха. Та вже усе напоготові (*відходить*).

Хома. Злучив ся я з дяволом.... (*оглядаєть ся*). Що-ж? не можна без цього. У такому дїлї, як не верти, треба або чорта, або жінки. (*Троха помовчавши*). Чого доброго! ще, може, й мене обдурить, тодї і остав ся на віки вічні в дурнях. Та нї! Аби-б тільки ти менї своїми хитрощами помогла породнитця з полковником, а там уже що буде — побачимо. Іш ти,[418]) мужичка! куди кирпу гне! Стривай! (*Довше мовчанє*). Думай собі, голубко, та гадай, що.... а воно зовсїм не так буде. Закинь тільки удочку, сама рибка піде. Шутки: — тесть полковника!... А що далї — се наше дїло. Аби-б через поріг, то ми й за поріг глянем. У яких-небудь Черкасах, а може у самому Чигиринї, гуляй собі з полковничою булавою! і слава, і почот, і червінцї до себе гарбай: все твоє. А пуще[419]) всього червінцї. Їх люди по духу чують; хоч не показуй, все кланятимутця.... Ха-ха-ха! от тобі й сотник! Ще в Брацькім серце моє чуло, що з мене буде великий пан. Було говорю одно, а роблю друге, за це називали мене двуличним. Дурнї, дурнї! Хиба-ж як говоримо про огонь, так і лїзти в огонь? або як про чорнобриву сироту, так і женитьця з нею. Брехня! від огня подальш. Женись не з чорними бровами, не з карими очима, а з хуторами та млинами, і будеш чоловіком. (*Входить Галя*).

Галя (*весело*). Добри-вечір, батюшка! Де це ви так довго барились? Ви мене кликали, чи що?

Хома. Та кликав, кликав. (*Оглядає її*). Що ти не всї стрічки почіпляла? Та нехай! поки буде і сїх. Послухай. Менї треба поговорити з тобою об важнім дїлї. Ти знаєш, ми сьогоднї старостів сподїваємось?

Галя. Сьогоднї! на первий день празника, — на самісїньке Різдво?

Хома. Так що-ж? Отець Данило, спасибі, розрішив. Гляди-ж, не піднеси гарбуза.

Галя. Як це можна! Хиба він дуже старий, чи що? Ось послухайте, якої несенітниці наговорила менї Стеха. Сьміх та й годї!

Хома. А що тобі вона наговорила?

Галя. Каже, буцїм-то старі.... та нї, не скажу, далебі не скажу, бо вона й сама не знає, що говорить.

Хома. Хиба-ж не правда? Старий чоловік краще молодого.

Галя. Та й вона те-ж казала.

Хома. А тобі як здаєтьця?

Галя. Як таки можна? то старий, а то молодий.

Хома. Так по твойому молодий — краще?

Галя. Ото-ж пак!

Хома. Поміркуй лишень гарненько, так і побачиш, що батькова правда, а не твоя. Ну, що молодий? Хиба те, що чорні уси? та й тільки-ж. Не вік тобі ним любоватьця: прийде пора — треба подумати об чім і другім. Може, коли захочетця почоту, поважання, поклонів. Кому-ж це звичайнїйше? полковниці.... це я так приміром говорю.... а не якій-небудь жінці хорунжого: бо у його тільки й худоби, тільки й добра, що чорний ус. Повір менї, дочко, на тебе нїхто і дивитьця не захоче.

Галя. Та я й не хочу, щоб на мене другі дивились.

Хома. Не-знать-що верзеш ти! Хиба ти думаєш, що не обридне цїлїсїнький вік дивитьця на тебе одну? Хиба ти одна на Божім сьвітї? Є й кращі тебе. Того і гляди, що розлюбить.

Галя. Назар? мене? О, нї! нї! нїколи на сьвітї!

Хома. Я й не кажу, що воно справдї так буде, а так наприклад — щоб ти тямила, що ми всї на один лад шиті.

Галя. О, нї, не всї! він не такий, він не розлюбить.

Хома. А що-ж? хиба він тобі побожив ся?

Галя. Ато-ж!

Хома. А ти й повірила!

Галя. Я і без божби повірила-б.

Хома. Дурне, ти дурне! Чи знаєш же ти, що хто багацько обіцає, той нїчого не дає? Ой, схаменись та послухай батьківського совіту. Добре, що я вже такий — що обіцав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тодї, — га?

Пожалуй, він і так тебе візьме: мало яких дурнїв нема на сьвітї! та що-ж в тім? Подумай, що тодї ти робитимеш?

Галя. Те, що і всї роблять — заробляла-б.

Хома. А що лучче: чи самій робити, чи дивити ся, як другі на тебе роблять?

Галя. Як кому.

Хома, То-то і горе, що ти ще дурне. Я тобі-б і багацько де-чого сказав, та нїколи: того і гляди, що старости на поріг. А чи єсть у тебе рушники?

Галя (*весело*). Є, є! Як я рада! в мене серце не на місцї! Чи й вам так весело?

Хома. Весело, дуже весело. Іди-ж та не забудь сказати, що коли прийдуть колядувати, так щоб гнали їх.

Галя. За що-ж? Це-ж дїло законне! та воно-ж і раз тільки в году!

Хома. А старости раз на віку.

Галя. Справдї, щоб не помішали.... Ще й законної речи не дадуть сповнить. Так побіжу-ж я і скажу, щоб заперли ворота і фіртку. (*Відходить*).

Хома (*ходить задумавшись*). Здаєтця, дїло добре йде. Вона думатиме, що Назар свата, з-дуру і согласитця; старости не промовлятця: весїлле можна одкинути аж геть до того тижня; а через таку годину і нашого брата, мужика, угомониш, щоб не брикав ся, не то що дївку. Коли-б тільки який гаспид не принїс того горобця безперого! тодї пиши пропало. Наробить бешкету[420]) (*з притиском*). А подумаєш і те: яке єму дїло до Галї? Це-ж моя дитина, моє добро, слїдовательно моя власть, моя і сила над нею. Я отець, я цар її. Та цур йому, пек! Це дїло ще не таке, що об йому довго думати. Не дуже треба плошати,[421]) бо береженого Бог береже, або — як там це кажуть — рівнїш згладиш, тїснїш ляжеш.

Галя (*вбігає радїючи*). Приїхали, приїхали!

Хома (*здрігнувши*). Оце-ж, як ти мене злякала! Піди у свою кімнату та прийдеш, як кликну.

Галя. Чого у кімнату? Я тут зостанусь нїхто не побачить.

Хома, Незвичайно: закон не велить.

Галя. Ну, так я піду. (*Відходить*).

(*Хома поважно сїдає за стіл. За дверми стукають три рази. Входять два свати з хлїбом і, низько кланяючись хозяїну, кладуть хлїб на стіл*).

Свати. Дай, Боже, вечір добрий, вельможний пане!

Хома. Добри-вечір і вам. (*Дає знак свату. Той кланяється. Хома шепче ему на ухо і потім говорить дальше*). Добри-вечір, люде добрі! Просимо сїдати; будьте гостями. А відкіля вас Бог несе? чи з-далека, чи з-близька? Може ви охотники які? може, рибалки, або, може, вольнії козаки?

Сват (*тихо покашлює*). І рибалки і вольнії козаки. Ми люде нїмецькії, ідемо з землї турецкої. Раз дома у нашій землї випала пороша. Я й кажу товаришу: „Що нам дивитьця на погоду? ходїм лишень шукати зьвіриного слїдý.“ От і пішли. Ходили-ходили, нїчого не знайшли. Аж гульк — назустріч нам їде князь, піднима у гору плечи і говорить нам такії речи: „Ей ви, охотники, ловцї, молодцї, покажіте дружбу. Трапилась менї куниця — красна дївиця; не їм, не пю, і не сплю від того часу, а все думаю, якби її достати. Поможіть менї її піймати; тодї чого душа ваша забажа, усе просїте, усе дам: хоч десять городів, або тридевять кладів,[422]) або чого хочете“. Ну, нам того й треба. Пішли ми по слїдам по всїм городам, по усїх усюдах і у Нїмецину, і у Турецину; всї царства й государства пройшли, а все куниці не знайшли. От ми і кажемо князю: „Що за диво та зьвірюка? хиба де кращої нема? Ходїм другої шукати.“ Так де тобі! наш князь і слухати не хоче. „Де вже“, каже, „а не з'їздив, в яких царствах, в яких государствах не бував, а такої куниці, сиріч красної дївиці, не видав“. Пішли ми впять по слїду, і як раз у це село зайшли; як його дражнять, не знаємо. Тут впять випала пороша. Ми, ловцї-молодцї, ну слїдить, ну ходить: сьогоднї в-ранцї встали і таки на слїд напали. Певно, що зьвір наш пішов у двір ваш, а з двору в хату та й сїв у кімнату; тут і мусимо піймати; тут застряла наша куниця, в вашій хатї красная дївиця. Оце-ж нашому слову кінець, а ви дайте дїлу вінець. Пробі, оддайте нашому князю куницю, вашу красну дївицю. Кажіть же дїлом, чи оддасте, чи нехай ще підросте?

Хома (*нїби-то сердито*). Що за напасть така! Відкіля це ви біду таку накликаєте! Галю! чи чуєш? Галю! порáй же, будь ласкава, що менї робити з оцїми ловцями-молодцями.

(*Галя виходить на середину свїтлицї, стає і, соромливо спустивши очи, перебирає пальцями запаску*).

Хома. Бачите ви ловці-молодці, чого ви натворили? мене старого з дочкою пристидили!... Гай-гай! так ось же що ми зробимо: хліб сьвятий приймаємо, доброго слова не цураєм ся, а за те, щоб ви нас не лякали, буцїм ми передержуємо куницю, або красну дївицю, вас повяжемо. Прийшов і наш черед[423]) до ладу слово прикладать. Ну, годї-ж тобі, дочко, посупившись стояти; чи нема в тебе чим сїх ловців-молодців повязати? чуєш бо, Галю? А, може, рушників нема? може, нїчого не придбала? Не вміла прясти, не вміла шити — вяжи-ж, чим знаєш, — хоч мотузком, коли ще й він є.

(*Галя відходить в свою сьвітлицю і небавом вертаєть ся, несучи на срібнім блюдї два вишиті рушники, і кладе на хлїб, принесений сватами; потім підходить до батька і низко кланяєть ся і цїлує руку; потім бере блюдо з рушниками і підносить сватам — спершу одному, потім другому. Свати, взявши рушники, кланяють ся Хомі).*

Сват. Спасибі-ж батькові, що свою дитину рано будив і усякому добру учив. Спасибі й тобі, дївко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала.

(*Галя бере рушники і перевязує через плече одному і другому, потім відходить і несьміло глядить на дверї*).

Хома (*до Галї*). Догадав ся, догадав ся. Ти хочеш і князя звязати. Нехай завтра обоє його завяжемо. Бач, мабуть злякав ся, що не показав ся. Стривай, попадесся, не втечеш!

Сват. Він і сам прилетить, як зачує, що так похваляєтесь.

Хома. Ну, поки вже долетить, нам нїчого ждати. Просимо сїдати. Що там є, поїмо, що дадуть, попємо та побалакаєм де-що. А тим часом, ти, Галю, не гуляй, в корцї меду наливай та гостям піднеси хлїба-соли, проси з привітом і з ласкою.

(*Свати сїдають за стіл. Галя приймає від батька чарку і пляшку і підносить старшому свату. Сват не приймає*).

Сват. Ми вам такої халепи натворили, що боїмо ся, щоб ви нас не потроїли.... Призволяйтесь самі. (*Кланяєть ся*).

(*Галя поглядаючи на батька несьміло і соромливо, підносить до рота і подає сватови*).

Сват (*піднявши чарку*). Тепер так! Пошли-ж, Боже, нашим молодим щастя і багатства і доброго здоровля, щоб і внуків женити і правнуків дождати....

(*Свата перериває хор колядників під вікнами. Всі слухають уважно. Хома з досадою покручує вуси; Галя весело поглядає на вікно. Сват підчас колядованя, повтаряє*) „Гарно колядують наші козаки!“

КОЛЯДКА.

Бачить же Бог, бачить Творець,
Що мир погибає,
Архангола Гавриіла
В Назарет посилає.
Благовістив в Назаретї —
Стала слава у вертепі.
О, прекрасний Вихлиєме!
Отверзи врата Едема.

Хома (*до Галї сердито*). Я-ж тобі наказував, щоб нїкого не пускали! Задумалась, забула!

(*Входить Назар з молодими козаками.*)

Назар. Дай, Боже, вечір добрий! помагай-бі вам на все добре!

(*Всї козаки повторяють то само. Назар, не здіймаючи шапки, з переляку стає; поглядає на гостей, то на Галю. Всї мовчать).*

Хома (*змішавшись*). Спасибі, спасибі... Милости просимо. Просимо сїдати.

(*Мовчанє триває. Галя усьміхаючись крадькома поглядає на Назара.*)

Назар. Сядемо, сядемо, аби було де: ми гостї непрохані. Може, помішали; дак ми і підемо, відкіля прийшли. (*Глядить на сватів*). Так бач, через що полковник послав мене з грамотами в Гуляй-Поле! (*Поглядаючи на Галю*). Весело, весело! наливай швидче горілки, і я випю за твоє здоровя! Не лякай ся, не лякай ся, наливай.

(*Галя злякана опускає і пляшку*).

Хома (*розлючений*). Хто сьміє знущатьця над моєю дочкою?

Назар. Я! хиба не бачиш? Я, Назар Стодоля! той самий, за кого ти вчора обіцав видать дочку свою, той самий, якого ти знав ще з тієї пори, як він тебе вирвав ізпід ножа гайдамаки! Згадай іще, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посьміх! Пізнав?

Хома. Пізнав. (*Спокійно*). Що дальш?

Галя. Хиба-ж не ти прислав?

Хома. Мовчи! геть собі!

Назар (*задержує Галю*). Стривай, стій тут! І тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а так як батько велю. Вона просватана за чигиринського полковника.

Назар (*з погордою*). Полковника! Учора була моя, сьогоднї полковника, а завтра чия буде? Чуєш, Галю?

Галя (*падаючи на руки Назара*). Чую! о чом менї не позакладало!

Сват. Осьмілююсь доложить....

Назар. Мовчи, поганець, шипотиннику!

Хома. Віддай менї дочку мою. (*Несьміло підходить до Назара*).

Назар. Геть, Юда!

Хома (*з переляку*). Прохор, Максим, Іван, Стехо! Гей, хто там є? Возьміть його, харцизяку — він убє мене!

Назар. Нехай Бог тебе побє, дітопродавець! (*до Галї*) Галю! серце моє! промов менї хоть одно слово: ти не знала — за кого? скажи: не знала?

Галя (*приходить до себе*). Не знала, їй Богу, не знала!

Назар (*до Хоми*). Чи чуєш ти?

Хома. Не чую; я оглух!

Назар (*до гостей*). Люде добрі, коли ви не оглухли, так послухайте. Він мене називав своїм сином, а я його своїм батьком, і він це чув тодї, а сьогоднї оглух. Де-ж його правда? Чи чесний ще він чоловік? правдивий, га?

(*Гості мовчать.*)

Гнат (*Підходить до Назара*). Він не чоловік. Кинь його: таке ледащо не стоїть путнього слова! (*Бере єго за руку*).

Назар. Стривай! нї, він чоловік, він називав мене сином. (*До Хоми*). Правда?

Хома. Не тобі вчити, як менї кого називати. Я її батько, а не твій: так у моїй волї оддать її за кого схочу.

Назар. А як же вона не захоче, тодї що?

Хома. Я заставлю.

Назар. Чи можна-ж кого заставить утопитьця, або повіситьця? Хиба ти Бог, що маєш силу чудеса творить? Хиба ти

дявол, коли ти не маєш жалю до рідної своєї дитини? Ти бачиш, у неї є серце, і ти-ж мав коли-небудь радість і горе. Скажи, що чуло, що казало твоє серце, коли тобою кепкували?

Хома. Го-во-ри!

Назар *(з притиском)*. Так ти глузуєш надо мною! Хиба я не стопчу тебе як жабу? Брехун! *(Скоро підходить до него і хватає єго за горло)*.

Галя *(схопивши руку Назара)*. Що ти робиш? Убий мене, на, ріж.

(Назар мовчки опускає руки).

Хома *(підбігає до сватів)*. Ви бачили? хотїв мене задушити!

(Сватн мовчать).

Гнат *(до Назара)*. Ми не так розплатимо ся, иньшим часом. Ходїм з сього базару!

Назар. Не піду! мене відсїль ноги не винесуть.

Гнат. Ну, так торгуйсь. Може, дешевше уступлять.

Галя. Боже мій, Боже мій! вони знущаютця надо мною!

Хома. Не знущаютця, а торгуютця.

Гнат. Годї, брате; ходїм: ми опізнились.

Назар. Стривай, не опізнились. *(Підходить до Хоми)*. Прости мене, я з-гарячу забув ся. Ти добрий чоловік. Прости, або заріж мене, тільки не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману нїколи не кланявсь. *(Падає на вколїшки)*. Для спасенія своєї душі, коли у тебе у серцї є Бог, для угоди всїх сьвятих, коли ти вірує ш у кого, для спасенія твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянь ся на мене! Нехай старости з своїм хлїбом йдуть до-дому. Христом Богом молю, не занапасти її, бідної! Кращої її нема, за що ти хочеш її убити? На голову мою! возьми її, розбий обухом, — не треба менї її: тілько дай дочцї своїй ще пожити на сьвітї, не заїдай її віку, вона не виновата!

(Хома дрожачи поглядає на гостей.)

Гнат *(скоро підбігає до Назара)*. Кого ти просиш? кому кланяєсся? перед ким падаєш? Я на тебе після сього й дивитьця не хочу; прощай!... Кланяєтця дяволу! Він тебе кипячою смолою напоїть. *(Хоче іти)*.

Назар *(здержує єго)*. Постій, дай ще слово скажу.

Галя (*обіймаючи батька*). Ви покійній матері, як вона умірала, біля домовини обіцали мене видать за Назара. Щож ви робите? чим я вас прогнівила? за що мене хочете убить? Хиба-ж я не дочка ваша? (*Заливаєть ся слезами*).

Назар. Камінь! залїзо! ти огню хочеш! Буде огонь, буде! для тебе все пекло визову.... ти жди мене. (*Галї*). Бідна, бідна! в тебе нема батька, в тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько моє, пташечко моя безприютна! (*Цїлує її*). А я ще біднїйший тебе: у мене й ката нема, нїкому й зарізати! Прощай, моє серце, прощай! не забаримось побачитьця.

(*Галя безпритомна падає на руки Назара. Хома силкуєть ся вирвати її. Назар відтручує єго і цїлує Галю).*

Назар (*до сватів*). Розкажіть полковнику, що бачили і що чули. Скажіть, що його молода при ваших очах цїлувалась зо мною. (*Галя обіймає єго і цїлує*). Бачите, бачите! Прощай же, моє серце, моя голубко! (*Цїлує її*). Я знаю, що менї робить. Я знайду правду. Прощай! вернусь, сподївай ся.

(Галя падає безпритомна. Назар закриває лице руками, віддаляєть ся. Гнат і козаки за ним. Хома і свати підбігають до Галї).

ДІЯ ДРУГА.

Назар приходить з Гнатом в сїльску хату, де хозяйка дожидала гостей на вечірницї. Гнат радить Назарови, викрасти Галю, умовившись попереду із Стехою, ключницею Кичатого.

Справдї приєднав Назар ключницю, що прийшла також на вечерницї. Она обіцяла сказати Галї, щоб вийшла до Назара, як засне її батько.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Середина розвалин корчми. Стїни без стелї і кілька уцїлївших стовпів. Все занесено снїгом і осьвічено місяцем. Кілька хвиль мовчаня. Здалека чутно пісню: потім близше, близше, і з'являєть ся Стеха, несьміло присьпівуючи: „Ох сережки!...“ *Вона задержуєть ся коло розваленої печи і з страхом оглядаєть ся кругом.*

Стеха. Як страшно! Де-ж вони? І коней тож невидно. Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінцї продать своє щастє.... (*Оглядає слїди*). Нї, опріч моїх, нїчиїх не видко слїдів. Що, як вони обманили та другим шляхом?... от тобі і сотничка! Побіжу мерщій до дому, чи не подїялось

чого там. Розкажуть, що я помогла, — тоді усе пропало. (*Поспішно вертається ся*).

(*На зустріч їй Назар несе на руках Галю*).

Стеха. Се ви? А ту так страшно.... Чи не случилось чого?

Назар (*опустивши Галю*). Нїчого не бійсь. А конї тут?

Стеха. Нї, я не бачила.

Назар. Збігай подивись, і як нема, то біжи мерщій у слободу, чи не зустрінеш на дорозї.

Галя. Стехо! чому-ж ти не йдеш? Біжи-ж скорійш; батюшка прокинетця! біжи бо!

Стеха. Зараз, моя панночко: для вас на край сьвіта полечу. (*Поспішно виламує із печи дручок*).

Галя. Що ти робиш?

Стеха. Зараз. Се од вовків. (*Скоро відходить*).

Галя. Ходїм на дорогу: менї тут страшно.

Назар. Не можна, моє серденько: там побачать, а сюди нїхто не ввійде.

Галя (*сумовито*). Ну, роби, як знаєш, а я.... я все зробила.... Боже! на зорі прокинетця батюшка.... Ох, Назаре, Назаре! що я наробила!

Назар. Лучче нїчого не можна було зробить.

Галя. Батюшка мене проклене.

Назар. Себе нехай проклинає.... Ти змерзла, моя кришечко? Візьми мою кирею. (*Знимає кирею і розстиляє по снїгу*). Спочинь, моє серденько; поклади свої ніженьки у мою шапку. (*Галя сїдає на кирею. Назар вкладає її ноги в свою шапку*). Оттак теплїйш (*цїлує її*), теплїйш, моє серденятко.

Галя. О, мій голубчику, мій сокіл ясний! як менї тепло, як менї весело!... Тільки я боюсь: батюшка мій такий сердитий.

Назар. Не бійсь, моя пташечко, нїчого, поки я з тобою. Не бійсь, тільки люби мене. Я подумав тоді.... коли....

Галя. Коли? Що подумав? може, недобре?

Назар. Не то, що не добре, та не тепер згадувать об чім-небудь недобрім, коли на серцї така радість. А завтра.... що завтра зо мною буде? Я вмру, мене, задушить моє щастє, моя доля. Серце моє, ти не казала батюшцї, що підеш заміж за полковника? не казала?

Галя. Опять! який же ти справді!... Я заплачу. Адже-ж він нїчого менї не говорив о полковникові, так як же-б я йому сказала?

Назар. Бідненька! він продавав тебе, а ти нїчого й не знала. Прости його.

Галя. Я молитимусь за його гріхи. Може Бог йому простить.

Назар. Молись за кого хочеш, тільки не розлюби мене, моя галочко.... Я вмру тодї.

Галя. Який ти чудний! ти думаєш, що я тільки так тебе люблю. Нї, Назаре, я не люблю, я й сама не знаю, що роблю.... Як би тобі розказать? Аж страшно! Знаєш що? коли я дивлюсь на тебе, так менї здаєтця, що ти — так це я, а що я — так це ти. Так чудно; не знаю, од чого воно це так. Колись зостанусь одна на самотї, то все про тебе думаю, думаю і менї представитця, що ти в Чигиринї перед гетьманськими хоромами на вороному конї гарцюєш, а усї гетьманші, полковниці нї на кого більш і не дивлятця, опріч на тебе... У мене в очах так і потемнїє.... Я заплачу, заплачу, так важко на серцї стане. Од чого воно так, Назаре? ти не знаєш?

Назар. Знаю, моє серденько, знаю! Як любо, як менї ти говориш! Промов ще раз.

Галя. Як менї весело з тобою! Чи воно усе так буде весело? скажи менї, Назаре.

Назар (*не підоймаючи голови*). Увесь вік!

Галя. Куди-ж ми поїдемо?

Назар. У рай.

Галя. Я це знаю; та де-ж він?

Назар (*піднявши голову*). Не питай мене тепер; я нїчого не знаю. Ми поїдемо туди, де нема і не буде нї полковника, нї батька твого, де тільки одна воля, одна воля та щастє. О, як ми будемо гарно жити! Збудую тобі хату, сьвітлу та високу, розмалюю її усякими красками — і чорними і блакитними, і зеленими, усякими, усякими, наряжу тебе у шовк та в золото, посажу тебе на золотім кріслї, мов кралю, і довго довго, поки вмру, все, все любоватимусь тобою. Та чи вмру-ж я коли-небудь? Нї, я нїколи не вмру! Коли ти будеш зо мною, то смерть не посьміє і в хату нашу заглянуть.

Галя (*сумовито*). Ох, ні, Назаре, не кажи так. Менї страшно стало, і серце так защеміло, так заболїло, неначе чує недобру годину, або яке горе.

Назар. Яке горе? де воно? Для нас нема його на цїлім сьвітї.

Галя. Не знаю, Назаре; тільки менї щось на серцї так важко, так гірко.... Я все думала про батюшку.

Назар. На що-ж ти об йому думаєш? не думай! Знаєш, як приїдемо, ми у Кодак.... Це запорозський город.... От, як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось: тодї і сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго, довго там весело жити. Ти будеш пісні сьпівати і танцювать, а я буду грать на бандурі і розказувать тобі про славні дїла козацькі, про Саву Чалого, про Сьвірговського, про всїх, про всїх жвавих козаків наших. Далї, менї вигодуєш сина молодця чорнобрового, пошлемо його в Сїч; там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: „Любуйте ся, дивіте ся: це мій син. Менї його вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця!“ Що, весело?

Галя. Весело, мій Назаре, мій миленький, а серце все таки болить. Менї здаєтця, що батюшка вже прокинувсь і мене шукає.

Назар. Бог-зна об чім думаєш ти! Ось зараз будуть коні і вони нас не найдуть, хоть нехай усю землю перевернуть. Не журись же, моя ластівко!

Галя. Знаєш, що? ходїм до дому, розбудим його, станем перед ним на колїна.... він нас простить: він мене любить.

Назар. Хиба-ж я його не просив, хиба-ж не ставав перед ним на колїна! Адже ти бачила?

Галя. Бачила, ти просив.... Назаре, він мій батько.

Назар. Чи-ж є у його серце?

Галя. Ти сердисся, Назаре! не сердь ся, мій милий, мій чорнобривий. Подивись, я не жалкую, що покинула....

Назар. О, моя радість, мій сон чарівний! Не журись, серденько. Скоро ми полетимо так, що не дожене нас і вітер. А ніч-то ніч! неначе празникує наше щастє. Тиха, сьвітла, як твої ясні очи. Ти не боїсся? Побудь тут одна. Я піду подивлюсь на дорогу.

Галя. Нї, не боюсь.

Назар. Чого-ж ти знов зажурилась?

Галя. Так нїчого. Я згадала покійницю няньку. Вона менї розказувала, що в цїй корчмі давно який-то запорозський старшина ночував, а на другий день найшли його в Тясминї; і що тут Богдан зустрічав сина свого Тимофія, як козаки везли його з Молдавії, покритого червоною китайкою, і що тут запорозцї вирізали жидів. З тії години нїхто в їй не жив; усе ніччю ходять мертві жиди.... Ух, як страшно тут!

Назар. Тобі твоя нянька Бог зна-чого наговорила.

Галя. Вона божилась, що правда. Не ходи, лучче останься зо мною, або ходїм обоє. Менї важко і на минуточку розрізниться з тобою.

Назар. Я не піду.... Ти не змерзла?

Галя. Нї, твоя шапка така тепла. Надінь її, і ти змерз.

Назар. Надінь ти. Я подивлюсь на тебе, яка ти в козацькій шапцї. (*Вона надїває шапку. Назар любуєть ся*). Чудо!... Чорні уси, шаблю дамаську, пистоль за пояс — і козак хоч куди.

Галя (*надїває єму шапку*). Оттак краще! Постій, я пришпилю стьонжку. Знаєш, як на весїлє була у молодого?

Назар. Се ти ще й завтра зробиш....

Галя. Ох тривай! я і забула. Адже я таки взяла з собою і хустку, що для тебе вишивала. (*Виймає їзза пазухи білу, шиту червоним шовком хустину, і подає Назарови*). Що, хороша? Я сама вишивала і грошї на шовк сама заробляла.

Назар. Спасибі, серце моє.

Галя. Чи не засьпівать оце пісню про хусточку, що я в Чигиринї у дядини чула?

Назар. Коли весела, засьпівай.

Галя. Нї, не весела, та менї сидїть уже остило. Слухай же. (*Виходить на край сцени*).

. . . . . .

(*Назар стоїть задумавшись*).

Галя. Чого-ж ти зажурив ся? то не треба було-б і сьпівать.

Назар. Нїчого, серце моє. Возьми свою хустку. (*Подає їй хустку*). Завтра знову подаруєш.

Галя. На що вона менї? Розірви, коли вона тобі нелюба: я другу нашию. (*Сумно*). Тільки не знаю, коли. (*Плаче помовчавши*).

Назар. Не плач, моє серце. Дивись, я не журю ся.

Галя. Не журися? А чого-ж ти плакав? Ти щось знаєш, та не хочеш сказать. Скажи-ж мій голубе, мій орле сизокрилий, скажи моє серце!

Назар. Знаю, знаю, моя голубко, що я найщасливійший на сьвітї.

Галя. Ба я щасливійша за тебе. Нїколи-ж не буду сьпівать про хустку, цур їй!

Назар. Я тебе вивчу другу, веселу-веселу та хорошу.

(*Дивитця одно на другого. Хома і Стеха крадутця ізза стїни*).

Хома. Сюди! ось-де вони! сюди!

Галя. Батько!... Пропала я!

Стеха (*пробігає коло їх*). Полковниця! полковниця!

(*Назар мовчки бере лївою рукою Галю, а правою виймає шаблю. Хома з-тиха веде на його челядь. Стеха ховаєть ся*).

Хома (*скаженїє*). Цїлуйте ся, цїлуйте, ся голубята! (*До челяди*). Киями його, собаку! Чого-ж стали? Беріть, рвіть його!

(*Челядь торопіє*).

Назар. Хто хоче в домовину, виступай на мене (*До Хоми*). Ти чого хочеш?

Хома. Смерти твоєї!

Назар. На що-ж ти собаками цькуєш? возьми сам, коли хочеш.

Хома. Я рук паскудить не хочу. Беріть його! О, поганий! я розірву тебе!

(*Бютьця шаблями*).

Галя (*падає між ними на колїна*). Тату, тату! убий, убий мене! винна я; я прогнївила тебе.... Убий же мене, таточку, та не бери з собою!

Хома. Цить!

Назар (*Хомі*). Цить!

Хома. Дочку оддай!

Галя. Не оддавай, не оддавай! я утоплю ся!

Хома. Топись, поки не розтоптав я тебе!

Галя. Топчи, души мене: я твоя дитина!

Хома (*до челядї*). Беріть його! Я вас перевішаю! я вас золотом окую!

(*Челядь поривае ся на Назара*).

Галя. Одурить! Одурить!

Хома. Не одурю!

(*Нападá на Галю. Назар заступа її. Челядь нападa на Назара ззаду і крутить йому руки*).

Хома. Ха-ха-ха! вовче, вовче! чому-ж ти не рвеш нас?

Назар. Цить, жабо погана!

Галя (*перед Хомою на колїнах*). Тату, тату, — я день і ніч плакатимусь на тебе! Танцювать, плакать буду! Чого забажаєте, все робитиму — не вбивай його! Я за полковника піду....

Назар Галю!

Галя, Нї, нї.... (*Зомлїла падає*).

Хома (*до челяди*). Чого-ж ви дивитесь? Нехай гине собака, а ви тим часом шкуру зниміть.

(*Челядинець замахнувсь кием на Назара*).

Хома. Стривай, ми не татари. За що його убивать? Чи єсть у кого верйовки, пояс, або налигач, — що-небудь, скрутить йому руки й ноги?

(*Челядь крутить поясами Назара*).

Стеха (*падає коло Галї зомлїлої*). Ох, моя пташечко, моя лебедочко! чи я-ж знала, що так станетця? Прокинь ся, моя зозулечко, моя ластівочко!

Хома. Оттак добре! Тепер завяжіть йому рот. От, доладу; у його, здаєтця, що й хустка у руцї. Чи не весільна? Добре, здалась таки на що-небудь.

(*Завязують хусткою рот*).

Хома. Не туго, щоб стогнав. Мороз хоть і лютий, та може видержить. А вже як вовча тїчка нападе.... а вовки здалека поживу чують.... от буде снїданнє, начисто гетьманське! Тепер положіть його на білу перину — нехай проспитця та подума, з ким жартує.

(*Челядь кладе Назара на снїг*).

Хома (*на Галю*). А ця учадїла.... Возьміть її до дому.... прочумаєтця.

(*Челядь бере на руки Галю і несе з собою*).

Стеха (*бере Хому за руку і веде його за Галею*). А що? скажеш, що не люблю тебе?

Хома. Спасибі, спасибі. (*До Назара*). Оставайсь здоров, приятелю! не згадуй лихом. Нехай тобі приснятця рушники.

(*Хома з Стехою шепчутця і пропадають. Назар тихо стогне. Незабаром чути за сценою гомін*).

(*Голос Хоми здалека*). Киньте її! вяжіть його!

Гнат (*за сценою*). Я тебе звяжу, недовірку проклятий!

(*Незабаром вибігає Галя і кидаєтця на Назара*).

Галя. Орле мій! серце моє! (*Розвязує хустку*).

Назар. Душно менї, душно!

Гнат (*веде за груди Хому*). Останнїй раз говорю: оддаси Галю за Назара, чи нї?

Хома. Нї!

Гнат. Гинь-же, собако скажена! (*Замірившись шаблею*).

Хома. Стривай. Ти знаєш наш закон козацький, то....

Гнат. Що мене живого поховають з твоїм падлом? Знаю. (*До челяди*) Копайте яму. (*Цїлить пістолем*).

Хома. Вяжіть його!

(*Тим часом Галя розвязує руки у Назара*).

Назар. О доле моя! серце моє!

Гнат. Копайте яму! (*До Хоми прицїливщись*) Лукавий чоловіче, за що без сповіди ти себе губиш і мене з собою? Прощайсь з білим сьвітом, молись Богу. (*До Назара*) Назаре, брате мій, друже мій! поховай мене. Прощай! а ми....

Назар. Стривай!

Галя (*до Гната*). Стривай.

Назар. Пусти його, не варт він того. Не напасти душі своєї. (*До Хоми*). Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занапастить мене; а я чужої крови не бажаю. Іди собі!

Хома (*пада перед Назаром*). Назаре! сину! батьку рідний, заріж мене, замуч мене, на конях розірви, та не прощай, (*Падає до ніг і плаче*). О, я лукавий, лукавий! о, я грішний, проклятий!... Дочко, доле моя! серце моє! проси його, нехай убє, нехай я сьвіта не паскужу! (*Знову плаче*). Боже мій, Боже мій!

Назар (*підводить його*). Устань, моли ся Богу, грішний. Коли прощають люде, то Бог милостивійший за нас.

Хома (*вставши утирає сльози*). О сльози, сльози! чом ви перше не лили ся? Назаре, я чернець... спокутую в рясї моїї беззаконія! Бери моє добро, бери мою Галю, бери все моє! Галю! Назаре! обнимітця, поцїлуйте ся, дїточки мої. Я хоч і грішний, а все-таки батько. Боже вас благослови!

РИБАЛКА.

БАЛЯДА ĺЕТОГО.

Das Wasser rauscht', das Wasser schwoll,
Ein Fischer sass daran,
Sah nach dem Angel ruhevoll,
Kühl bis ans Herz hinan.
Göthe.

Вода́ шуми́ть!... вода́ гуля́!...
На бе́резї Риба́лка молоде́нький
На поплаве́ць гляди́ть і промовля́:
„Ловітця, рибоньки́, вели́кі і мале́нькі!“

Що ри́бка смик, то се́рце тьох!...
Серде́нько щось Риба́лочцї віщу́є:
Чи то тугу́, чи то переполо́х,
Чи то коха́ннячко? не зна він, а суму́є.

Суму́є він — аж ось реве́!
Аж ось гуде́! і хви́ля утїка́є!...
Аж — гульк!... з води́ дївчи́ночка пливе́,
І ко́су счісує, і брівками моргає....

Вона́ й морга́, вона́ й сьпіва́:
„Гей! гей! не надь, Риба́лко молоде́нький,
„На зра́дний гак нї щу́ки, нї лина́!...
„На що ти нївечиш мій рід і плід любе́нький?

„Коли́б ти знав, як Рибалка́м
„У мо́рі жить із ри́бками гарне́нько,
„Ти-б сам пірну́в на дно к лина́м
„І парубо́цькеє одда́в би нам серде́нько!

„Ти-ж ба́чив сам, — не ска́жеш: нї, —
„Як со́нечко і місяць червоне́нький
„Хлюпо́щутця у нас в водї на днї
„І із води́ на сьвіт вихо́дять весели́нькі!

„Ти-ж ба́чив сам, як в те́мну ніч
„Блища́ть у нас зіро́ньки під водо́ю:
„Ходи́-ж до нас, поки́нь ти у́дку пріч:
„Зо мно́ю бу́деш жить, як брат живе́ з сестро́ю!

„Зирни́ сюди́!... чи се-ж вода́?
„Се дзе́ркало: глянь на свою́ уро́ду!...
„Ой, я не з тим прийшла́ сюда́,
„Щоб намовля́ть з води́ на па́рубка незго́ду!“

Вода́ шуми́ть!... вода́ гуде́....
І ніженьки по кісточки́ займа́є!...
Риба́лка встав, Риба́лка йде,
То спи́нитця, то впять все гли́бшенько пірна́є!...

Вона́-ж морга́, вона́ й сьпіва́....
Гульк!... при́снули на си́нїм мо́рі ска́лки!...
Риба́лка хлюп!... За ним шубо́всть вона́!...
І більше вже нїгде́ не ба́чили Риба́лки!...

Пояснення слів

означених в тексті арабскими числами.

1) до біса, — надзвичайно.
2) тягу дати — утечи, дати драпака.
3) лиса, обстрижена голова.
4) ледащо, гільтай.
5) ремінь.
6) мале яблочко.
7) на човнах.
8) малі саночки дитячі.
9) збити з дороги, з толку.
10) дерун.
11) загорілець, запека.
12) розбишака.
13) робітник в горільні.
14) удар в лице.
15) митю, мітю adv. — скоро; в одну мить (міть, корінь мет —) в одній хвилі.
16) схвилювало, здуло; пузир — міхур — банька на воді.
17) = бити струями, филювати.
18) на біль черева.
19) 25 копійок.
20) = про Біг! dla Boga!
21) на всі боки.
22) сьвітлиця.
23) тонка дошка.
24) з матерії двоцьвітної, званої Grisett, — парчевий, тканий золотом або сріблом.
25) ґальони, якими обшитий кунтуш.
26) шовковий.
27) подарок або данина підданих, приношена панови на Різдво.
28) гра мячем (piłką): заганяти мяч у ямку.
29) блукати ся, тиняти ся.
30) ущухати, утихати, втихомирити ся.
31) меньок, риба — вюн.
32) проноза — пронозливий, хитрий, пройдисьвіт, мудрагель.
33) увильнути — викрутити ся, уйти перед чимсь!
34) шабáш (шабáс) — досить! годі!
35) алтин — три копійки.
36) галанці — вузкі штани.
37) козиряти, газардово грати.
38) в кітьки грати (крашанками) — качати крашанками.
39) строкатий, пестрий; неспокійний.
40) підсипати ся — підлещувати ся.
41) на каблучки (піднимати ся), на обцаси.
42) прожогом, стрімголов, нерозважно.
43) дуралей, моск. слово: дурак.
44) берегá dualis, зам. берегú.
45) брага, рід квасу вироблюваного з проса.
46) ристю, бігцем.

47) ківшик, черпак, чарка.
48) рябки, рід мясної запорожскої їди; тетеря, кваша з хлїбом, юшка; саламáха, кисле тїсто.
49) мах — розмах.
50) чепуха (нагородили чепухи), наговорили дурниць.
51) Піярска граматка, учебник латин. мови, виданий Піяристами.
52) полустав — книжка, де є указки, як правити церковне богослуженє і як уживати церк. книг; октоїх, церковна книга на 8 голосів; уживають її при богослуженю в неділї і днї тиждневі.
53) складати по словам тму-мну-здотло = силябізувати.
54) тройчатка, тріпачка з трема кінцями.
55) собітки давати — в давних часах що суботи карали тїлесно провинників.
56) клечання, зелень (май), якою затикають хати і обістя на зелені сьвята.
57) кудримон, кардамон, коріне, якого додають до горілки і тїста для запаху.
58) лимон = цитрина.
59) спуст (сивухи) = три ведра.
60) Горох, цар згадуваний в давних легендах.
61) хльору дати, вибити; хльора — кара.
62) Мамай, хан татарский (пор. поему Задоньщина або про Мамаєве побоїще).
63) Бова, назва лицаря-королевича в давних легендах.— Полкан, назва лицаря в давних легендах (первісно Пулкане).
64) Соловей Харциз, казочний лицар в старорускиx билинах, Соловій розбійник.
65) Желїзняк Максим, полковник гайдамак з часів Колїївщини.
66) Картуш, славний злодій французский XVIII. ст.
67) Гаркуша, украïньский розбишака з кінця XVIII. ст.
68) Ванька Каїн — якийсь моск. кат з XVIII ст.
69) клейонка, восковане полотно, цирата.
70) киндї, верхна обув на чоботи, — кальошi.
71) йорж, риба окунь.
72) дзиґлик, малий столець.
73) фуркальце нїмецке, часть жіночого одягу.
74) волове (військо), що вживало волів до потягу.
75) кримка і бахмутка, (сіль) з Криму і з Бахмута.
76) рация — орация, промова.
77) самольот, самолет (килим), казочний килим, що сам лїтає.
78) Хмель, назвиско царя в давних легендах.
79) шльоньская скатерть, обрус Шлезкого виробу.
80) сапянцї самохóди, казочні сапянові чоботи, що в них сам чоловік ходить без ужитя своєї сили.
81) Пендоси, трояньске племя.
82) шпундер, мясо від ребра.
83) потрух з галушками — płucka.
84) отрібка — отріб = wątróbka.
85) шарпанина, затирка.
86) крохмаль, цукри і окраси тортів, до яких додають крохмалю.
87) Сикизка — наливка, настоянка.
88) дулївка — наливка на дулях.
89) айвовка, кримска горівка.
90) туш, гра музики при тоастах.
91) Опошна, Опошне або Опошня, місто Зіньківского повіту.
92) мундики, ласощі.
93) Липянка, село в Чигириньскім повітї.
94) Будянка, в Полтавщинї.
95) Решетилів, в Полтавщинї.
96) полигати ся, ласити ся, познакомити ся, звязати ся з кимсь.
97) без поміхи, без перепони.
98) за часів Котляревского був возний те саме, що й тепер возний при судах і урядах.

99) виборний, голова сїльскої поліції, вибираний громадою.
100) В XVIII. і з початку XIX. ст. висьвячували і дяків на сьвящеників, коли вивчились катехитичну книжку „Богословія нравоучительная“ і зложили таксу 100 зол. поль. — протопіп — у нас — декан.
101) немилий, нелюбий.
102) ящик, пушка, скринка, шуфляда; відкладати в довгий ящик — кинути до шуфляди урядової, зложити — auf die lange Bank.
103) втне, справить.
104) окошити ся — завести кіш, табор; довести до чого, скінчити.
105) видати грошї, витратити ся.
106) сьміла, відважна, хоробра.
107) спесивий — гордий.
108) дейко, imp. від дея-ти (дїяти) з партикулою ко (къ), щоб зміцнити виклик (Dr. Ogon. Studien 165, 8.) = чим скорше, ну-ж.
109) сьвіт-, сьвіт-ну-ти, сьвінути.
110) хитрий чоловік.
111) непокоїти.
112) бра — скорочене зам. брате.
113) знавіснїти, — розлютити ся, збожеволїти, здуріти.
114) оборіг.
115) adv. конечно, зараз, сей час.
116) остинути — надокучити, надоїсти.
117) верзти — плести, не до речи говорити; верзеть ся в снї — сниє ся: іменно про неспокійні сни.
118) дрипотати, вертїти ся.
119) мазати ся, валяти ся.
120) кушір, кошур, coll. Algae.
121) ростина Solanum nigrum.
122) пристрасно, занадто привязуватись.
123) річ.
124) личман — пастух = поводатор, пастух, убогий чоловік.
125) сьвічечку обмінити, дати сьвічку до церкви, офірку купити.
126) бетця = побиває ся.
127) парубок, наймит.
128) на часточку подати, подати жертву на спомин померших.
129) одїдичити, обняти спадчину.
130) шажок, deminut. від: шаг, дрібний гріш.
131) жорнівка — перла, жемчуг, lapides cancrorum.
132) насиляти на нитку коралї, перли і т. и.
133) дрібно плетені кісочки.
134) стяжка.
135) разок намиста — оден шнур.
136) оксамитна стяжечка, aksamitka.
137) еднус — дукач.
138) кільця, сережки.
139) ткана в кістки, в кратки, kraciasta.
140) черчата плахта, багрова, шкарлатно червона.
141) пасманистий вовняний виріб.
142) мережка коло долїшнього рубця сорочки.
143) весняна игра.
144) тарлятан, тоненький мушлїн.
145) капнути, розплисти ся.
146) ке — партикула (pronom. корінь къ) стоїть часто зам. imperat. (Dr. Ogon. Stud. — 165. 8).
147) Leuciscus Heckelii Nordmann., рід білої риби, тараня, тарань.
148) говіти, постити, приготовлятись до св. причастя; розговітись, перестати постити, їсти мясні страви після скінченого посту.
149) день після св. Петра.
150) plr. образи сьвятих (в простонароднім вислові).
151) перший снїг, на котрім видно слїд звіря.
152) заверюха, метелиця.
153) се питане означає відмовну відповідь.
154) насьмівати ся, збиткувати ся.
155) утка deminut. утїнка = качка, вираженє пестовливе.
156) здержати ся від слїз.
157) виказ фамілїйний, між тими обовязаних до служби військової.

158) взяти до війска, обстригти голову.
159) потурати на кого, на що — зважати, лїчити на кого, на що.
160) навмання або на-в-мани acc. plr. з praepos. (Dr. Ogon. Studien 117) як попало, на здогад; мана́, złudzenie.
161) чванити ся, величати ся.
162) титла — скороченє в церковних книгах.
163) дяки закладками зазначують собі в типику, коли що і як сьпівати.
164) зміняти, модулювати голос.
165) по службі Б. виходить сьвященик з хрестами і хоругвами сьвятити пасху.
166) на Українї є звичай, витаючись словами „Х-с воскресе“, взаїмно цїлувати ся.
167) щет, щот, рахунок, щети, щоти plr. прилад до рахованя.
168) візник.
169) обрахувати.
170) Водохрещі plr. хрещенє Ісуса Хр., Богоявленіе 6. (18.) січня.
171) за́вод, — заво́ди — фабрика.
172) Першої Пречистої — Успенїе Пр. Богородиці 15. (27.) серпня, другої Пречистої — Рождество Пр. Бог. 8. (20.) вересня.
173) Є звичай, що дївчина, котру сватають, засоромившись лупає пальцем печ, коли її покличуть до сьвітлиці.
174) валовина, веретина, грубе полотно.
175) пятїнка, пятниця.
176) напасть, біда.
177) цїлковий, цїлий рубель срібний.
178) грече (= к речі, до речі) adv. добре, дуже добре.
179) почестне мїсце для молодих.
180) за дня.
181) брусувати — властиве значінне: острити, тут: їсти; батувати — вязати, тут приговорювати, примовками забавляти.
120) (через похибку зам. 182.) adv. конечно, зараз, сей час.
190) (через похибку зам. 183.) танець дрібним кроком.
184) голосно ридати.
185) болотяна птиця, błotniak, circus.
186) макаран.
187) довести до тямки, опамятати.
188) дружко́, дружба.
189) starościna.
190) дївчина, що́ держить сьвічку підчас слюбу.
191) starosta.
192) orszak ślubny lub pogrzebowy.
193) сьвічки по гривенникови, 10 копійок.
194) за́снівка, крайка.
195) сьвітилка держить підчас слюбу меч з заткнутою на нїм сьвічкою.
196) Bupleurum rotundifolium, рід зїля, przewiperp.
197) квіток оздібний, оксамитець. (Tagetes erecta).
198) Ocymum basylicum, bazylia.
199) позлітка.
200) тонкого полотна.
201) копа = 15 копійок.
202) ко́ждий.
203) з витканими фіґурами.
204) конвульсиї.
205) ромен, роман, rumian polny, Anthemis arvensis.
206) на Українї й досї є звичай нести мерця у відкритій домовинї, а кришу (віко) окремо.
207) поминальне богослуженє в три днї по смерти помершого.
208) таке-ж в девять днїв.
209) таке-ж в 20 днїв.
210) таке-ж в 40 днїв — також сорокоровини.
211) 40-дневна молитва, поминальниця за душу помершого.
212) Зїлє gipsówka, Gypsophila paniculata; mydlnica; Saponaria vacaria.
213) узлїссє — край лїса.
214) конець сьвіта.
215) див. 212.

216) бак, пак — conj. przecież.
217) мужі довірія, яко сьвідки до помочи слїдчого урядника.
218) кинути.
219) досить.
220) признати ся до вини.
221) варта, сторожа.
222) письмо.
223) обманець.
224) день і ніч (доба́).
225) рішити, постановити.
226) ласощі, солодощі.
227) скоромний день — мясний; буханець — бохонець.
228) маринатa.
229) блин, deminut. блинець або млинець — гречушки.
230) стовпець, plr. стовпцї, пампух гречаний, балабух.
231) горівка = настойка на коріню калгану, Alpinia galanga.
232) притока лївобічна Днїпра.
233) притока лївобічна Десни.
234) мука́.
235) паль; руска мова любить закінчувати чужі слова самозвуком — пор. мечета з. мечет.
236) розложений огонь.
237) захляпав ся.
238) плете.
239) synowiec, siostrzeniec.
240) лунає — іде гомін.
241) Oriolus galbula, wilga.
242) див. 30.
243) водні нїмфи.
244) канюк, канюка (юга) — каня, Milvus regalis, kania; тут в значінню — хижа орда.
245) немно adv. невиразно, невимовно.
246) дивий = дикий.
247) поезия народна любить уособляти абстрактні розуміня; пор. Шевченка:
„В того доля ходить полем —
Колоски збирає.
А моя десь ледащиця
За морем блукає".
248) чорний ворон являє ся в народній поезиї зловіщим вістуном.
249) в поезиї народній природа бере участь в житю чоловіка — тут також уособленє.
250) церковно-славяньске волна зам. хвиля, фаля.
251) епітет Днїпра.
252) nomen loci.
253) дурень.
254) великанний, великаньский.
255) альманах виданий Гребінкою 1841 року.
256) псевдонїм Метлиньского, що видав „Думки і пісні" в Харкові 1839 р.
257) Ничипір, імя мужика з повісти Квітки „Мертвецкий великдень".
258) в повісти Квітки „Салдатський патрет".
259) лист паперу.
260) яр, яри — весна.
261) лагідний вітер з полудня, зефір.
262) західний вітер.
263) зимове леговище.
264) imp. від нехати, понехати, полишити.
265) тригілясте боже деревце.
266) люби-мене, niezapominajka, Myosotis; storczyk, Orchis morio.
267) розмарин, Rosmarinus officinalis.
268) komosa woniejąca, Chenopodium botrys; bodziszek krwistoczerwony, Geranium sanguineum.
269) няньо, неньо, отець.
270) капелюх гуцульский.
271) комонів стороруск. = коний.
272) ржуть конї.
273) Влахерня, дворець з церквою Пр. Богородиці коло Золотого Рога.
274) сонце пригріло одїтих в кожі.
275) Поликари, маб. полки (полкарі).
276) не злякає ся.
277) невільник.
278) жаркий уголь.
279) приналежна данина.
280) червонь цяткований, Leuciscus erythrophtalmus.

281) пир жовтокрилий, пер, Thymalius vexilifer, lipień.
282) дерево позвалюване, або поломане вітром.
283) так називають верховинці цмінтар.
284) засібний селянин.
285) нечестний.
286) оповідати байки, казки.
287) В наших верховинах є ще й до нині забобони, що коли родичам не ховають ся дїти, они, скоро їм дитина прийде на сьвіт, за ню з сусїдами торгують ся і нїби продають і ся дитина зве ся потім Продан.
288) л е ґ і н ь (мадяр. legény), сьмілий, вдатний молодець.
289) побереже, на котрім ріка осаджує рінь і мул, порастає травою.
290) трумбета, тримбіта, вузка труба, довга на 2 метри або й більш, з яличної або березової кори. Гуцули скликують нею вівцї або виграють мелянхолїйні мельодиї.
291) май = майже.
292) так звуть верховинцї стрільбу.
293) стрілець.
294) копи на полї, котрі осїнною порою медведї роз'їдають в горах.
295) комірка серцева.
296) череда овець; шайка опришків.
297) lufa.
298) Тухля, село стрийского повіту, від котрого і назва Тухольщини.
299) коло зелених сьвят зганяють верховинцї до купи свої вівцї, щоб разом пасти і сей згін зве ся мішанє.
300) страва, їдá, пожива.
301) ґутур, готур, глухий тетерець, дикий когут, Tetrao urogallus.
302) дати поссати ягнятам.
303) поношати ся з чогось, кепкувати з чого, рухати.
304) і 305) Маґура, Зелемінь, Клива, Тросцян, Секули, Пітроси — се найвищі верхи в стрийских горах.
306) перекинуло ся, перевернуло ся, минуло.
307) словом „гляба“ означають Гуцули річ конечну, неминучу.
308) зопсувала ся.
309) удїлати v. a. з чимсь справити ся.
310) adv. дармо, шкода.
311) неправда, брехня.
312) oględziny, перед сватанєм.
313) „Непроходимая врата“, пісня, яку сьпівають перед почином служби Божої.
314) отруя, чародїйний напиток.
315) хирна, сумовита.
316) сходить з ума.
317) огнище.
318) верхня одїж, сїрачина.
319) жовтавий.
320) поклики „а бий!“ щоб відстрашити хижого зьвіра.
321) груба одностайна скеля, з яких зложені звичайно гори.
322) Сигот, Sziget, місто в Мармарощинї.
323) з верховин стрийских ходять люди часто на зарібки в Угорщину, іменно підчас ломаня кукурузи.
324) тифус.
325) обдертий.
326) сорочка як з грядий знята, зімята, невигладжена; старосл. грѫдъ — бальок.
327) сукно сїракове.
328) зношені личаки.
329) дармо.
330) єсть між народом повірє, що як повстане вітрова труба (яка нераз великі дерева вивертає), то се чорт з весїлєм іде.
331) з корінєм вирване дерево.
332) верхи Бескидів стрийских.
333) сьпівати пісні весїльні.
334) колисати ся від вітру, повівати.
335) суджена, любка.
336) Буняк солодивий або „шолудивий“, хан половецкий XII. в.
337) Мадей, славний гайдамака в народних переказах. Після народних

переказів в пеклі мало бути приготовлене „ложе“, на котрім віщ мав мучити ся.

338) Богдан Хмельницкий, гетьман козацкий.

339) Нечай Данило, полковник брацлавский, зять Б. Хмельницкого, убитий в Краснім підчас мясниць.

340) Небаба, проводир козаків в XVII в

341) Лобода Іван, полковник козацкий, товариш Наливайка.

342) Сава з Немирова, полковник козацкий XVI. в.

343) торбан, інструмент подібний до кобзи і ґітари.

344) Клива і Попадя, верхи гір в Бескидах.

345) притока Солотвиньскої Бистриці.

346) Скит, монастир оснований (1611 р.) Йовом Княгиницким, родом з Тисьменицї, знесений цїсарем Йосифом II 1785 р. (Див. Др. Целевич, Істория Скиту Манявского, Львів 1887 р.).

347) пороки plr. тарани.

348) заточенє, полон.

349) тули.

350) zuchwałość.

351) припетень — columba palumbus, grzywacz.

352) скота, яма, леговище.

353) nom. тинє neutr. coll. = плоти.

354) пай, участь, участь в добичі, подїл добичі, порция.

355) вартові, жандарми росийскі носять синї мундури.

356) бідняка, нещасний.

357) залив, затока.

358) що й віку їм означити годї.

359) бездонна ріка забутя в Гадесї. З неї пили душі вмерлих, поки прийшли на поля елїзейскі, щоб забути минувші терпіня.

360) бог штуки лїкарскої (Asclepios). Гомер зображає єго яко чоловіка і доброго лїкаря. — Іти на ралець — іти з гостинцем.

361) Харон перевозив через ріку Гадесу, за що єму душі платили обольос (гріш), котрий вкладали вмерлим в уста. Ті, що не мали заплатити, блукали ся яко тїни над берегами Ахерону, доки дїд не дав ся ублагати. Замітно, що у нас вмерлим мужикам зашивають гріш в шапку, а женщинї завязують в конець хустки.

362) *μοῖρα* — прялка, пряла пасмо житя, *λάχησις* — означало долю чоловіка на ґльобі, *ἄτροπος* — (не відмінима) утинала ножицями пасмо житя.

363) ріка огнем пливуча в Гадесї.

364) ріка в Гадесї.

365) степова трава, Stipa capillata; — pennata.

366) спроможність, здібність.

367) народ. пісня: Не ходи, Грицю, на вечерниці.

368) змінити ся, випасти, зникнути.

369) Чалий Сава, пісня народна про него, як він в часах Наливайка перейшов до Поляків.

370, 371, 372) народні пісні.

373) пісні про Лазаря сьпівають звичайно лїрники на базарі.

374) Гамалїя є особа поетична а не історична. Шевченко написав сю поему на основі народного переказу, бо з трех в істориї того імени відомих осіб ні оден не був отаманом і не ходив на Скутару.

375) Скутара, передмістє царгородске на азийскому березї Босфору.

376) після Льва Диякона, византийского письменника XI. ст., волїли Русини скорше себе вбити, як іти в неволю, бо вірували, що невільник і по смерти зістане невільником. (див. Руска Істор. Бібліотека III. 113).

377) вязниця, темниця пор. furdygarnia.

378) рожен.

379) щогли plr. = maszt.

380) зойкнути.

381) порівнай з місцями в Слові о полку

і в народ. словесности, де війна зображає ся жнивом.

382) Галата часть Византії; чернець — Конашевич-Сагайдачний.

383) дар, добровільна данина: добича.

384) дбати, старати ся, заходити ся.

385) падати коло чого, запопадати ся, заходити ся, дбати.

386) довести до здоровля, щоб подужав.

387) зам. проїзжаючих.

388) варена, варену́ха, варена горівка з медом, перцем і т. и.

389) Ориночка, Ярина, Ігепа.

390) каруковий образок.

391) золотом ткана материя.

392) біле сукно турецке; тут білий край хустки.

393) ярмо волове вирізуване.

394) чурек — хлїб; сакли — хата, слова кавказкого говору.

395) Яків ґраф де Бальмен, приятель Шевченка, француского роду, винародовлений на Украïнця.

396) бурсаки Могиляньскої колєгії при Богоявленьскім братстві.

397) ватага, товпа.

398) закабла́, закаблу́ка, — запятки підковані металевою підковою.

399) Монастир Межигорского Спаса, 18 кільометрів від Києва, став монастирем козачим з того часу, як відобрано козакам Трехтемирів. Там не оден козарлюга доживав свого віку, спасаючи душу.

400) Шевченко написав поему „Чернець“ на основі переказу, що Хвастівский полковник Семен Палїй вмер у Межигорі, що зовсїм незгідне з історичним фактом.

401) Вишгород недалеко Києва.

402) Дзвонковая, майдан недалеко Межигорского монастиря, де є криниця.

403) Бердичів м. в Київщинї.

405) Єнисей, місце заслання Палїя на Сібірі (1704—1708 р.).

406) клобук — чернеча капуза; патериця — палиця чернеча.

407) чотки — рожанець.

408) Гименей, бог весїльний.

409) ґінекей, внутрішня, задня частина грецкого дому, призначена для жінки з дочками і слугами.

410) Апієвий шлях, via Арріа.

411) пробудити ся.

412) розкинути.

413) верхня одїж жіноча.

414) Єсть повірє, що на св. Семена (1. (13.) вересня) всї горобцї злїтають ся до чорта до міри. Чорт насипає їх в чвертку, а ті, що їх зострихує стрихульцем, вертають домів, а решту бере собі чорт. Тодї звичайно, як кажуть, ніч дуже темна і вітриста.

415) безсережна, без сережок.

416) стрімголов, навиворіт.

417) заздрісний.

418) а-ди! а диви!

419) comparat. більш всего, передовсїм.

420) пакість, клопіт, нелад.

421) бути лїнивим, отягати ся.

422) скарб.

423) черга.

до стор. 10. куна — купа.

до стор. 11. бридня — пустиця, марниця, байка.

до стор. 16. шушон, верхна одїж жіноча; кораблик з соболїв, шапка з виставаючим кінцем з переду і з заду.

до стор. 114. линяти ся — оставати.

до стор. 137. остоя — застоя.

Важнїйші поправки друкарских похибок.

На	стор.	13,	ряд.	6	з долини,	замість	бормучуть	має бути	бурмочуть
„	„	33,	„	22	„	„	не́ма	„ „	нема́
„	„	57,	„	18	„	„	попрощáють	„ „	попрощáюсь
„	„	70,	„	20	„	„	та й рушни́к	„ „	той рушни́к
„	„	96,	„	5	з гори,	„	трудив	„ „	труди́в ся
„	„	127,	„	12	з долини,	„	мир	„ „	пир
„	„	163,	„	7	з гори,	„	Іорданом	„ „	Йорданом
„	„	163,	„	12	„	„	Тїнь	„ „	тїнь
„	„	172,	„	5	„	„	частип	„ „	частин.

РЛ 2058

Ол. Барвіньский

Виїмки

з народної літ-ри